

ναμνηστικόν - έρωτικόν: «Δεί γάρ άνθρωπον συνίεναι κατ' είδος λεγόμενον, εκ πολλών ιόν αισθήσεων εις έν λογισμόν συναρούμενον: τούτο δ' έστιν ανάμνησις εκείνων α ποτ' είδεν ήνών η ψυχή συμπορευθείσα Θεώ και υπεριδούσα α νύν είναι φαιμεν και ανακίνασα εις τό όν ότως. Δι' ό δη δικαίως μόνη περνούει η του φιλοσόφου διάνοια: προς γαρ εκείνους εστί, προς οισπερ Θεός έν Θεός έστι» (Φαιδρ. 249 Β) (Διότι πρέπει ο άνθρωπος να καθοδηγητή την νόσην του λαμβάνων ως πρότυπον τό λεγόμενον είδος, τό όποιον, άν και έρχεται από πολλά αισθήσεις, συνενώνεται διά του λογισμού εις ένότητα. Τούτο δε είναι ανάμνησις εκείνων τά όποια κάποτε είδεν η ψυχή μας ακολουθήσασα την πορείαν του Θεού και καταφρονήσασα εκείνα τά όποια νομίζομεν εις την έδω ζωην μας ως ύπαρκτά, αφού ύψωσε τό βλέμμα της εις τό όντως όν. Διά τούτο λοιπόν δικαίως μόνη η διάνοια του φιλοσόφου άποκτά πτερά διότι διατρίβει πλησίον εκείνων των όντων κοντά εις τά όποια ύπάρχον ο Θεός άποκτά τό χαρακτηριστικόν της θεότητας). Η διαλεκτική έπομένως είναι λειτουργία δι' ης ένθυμείται κινούμενος υπό έρωτος ο φιλόσοφος τό όραμα των ιδεών. Η φιλοσοφία είναι φίλια, και έρωσ προς εκείνα τά όντα πλησίον των όποιών διατρίβει ο Θεός, δηλαδή προς τάς ιδέας. Ο έρωσ είναι ο σύνδεσμος, όστις συνδέει την ψυχήν με τάς ιδέας και με τό όν. Διά τούτο, χαρακτηρίζεται ως κίνησις προς τό άληθινόν όν ως έπορεύεσθαι τό όντος». Από τά αισθητά λαμβάνει την πρώτη ώθησιν η ψυχή διά να ένθυμητή τάς ιδέας, ο έρωσ ένδιναμώνει την μνήμην της και την βοηθεί διά να ανέλθη την κλίμακα, ήτις άγει από τόν αισθητόν κόσμον εις τόν νοητόν. Τους αναδαθαμούς μιας τοιαύτης αναβάσεως μας περιέγραφεν άριστοτεχνικώς ο Πλάτων εις τό «Συμπόσιον» λαμβάνων ως παράδειγμα την ιδέαν του κάλλους. «Τούτο γάρ δι' έστι τό όρθώς επί τά έρωτικά ίναί η υπό άλλου άγεσθαι, άφομενον από τώνδε των καλών εκείνου ένεκα του καλού άει επανιέναι, ώσπερ επανασταθμοίς χρώμενον, από ένός επί δύο και από δύο επί πάντα τά καλά σώματα, και από των καλών σωμάτων επί τά καλά έπιτηδεύματα, και από των καλών έπιτηδεύματων επί τά καλά μαθήματα, έως από των μαθημάτων επί εκείνο τό μάθημα τελευτήση, ό έστιν ούκ άλλου η αύτου εκείνου του καλού μαθήμα και γινώ αύτό τελευτών ό έστιν καλόν» (Συμπ. 211 C) (Διότι αυτός είναι ο όρθός δρόμος να προχωρή κανείς ο ίδιος εις τά έρωτικά ή υπό την όηγησιν άλλου. Να άρχίζη δηλαδή από τάς έν τω παρόντι κόσμω εύρισκομένης ώραιότητας και έχων ως τελικήν επιδιώξιν την ώραιότητα, ήτις εύρίσκειται εις τόν (υπερβατικόν) εκείνον κόσμον να άνυψώνεται διαρκώς, χρησιμοποιών ώσαν βαθμίδας από τό έν ώραιον σώμα εις τά δύο ώραία σώματα, και από τά δύο εις πάντα τά ώραία σώματα, και από τά ώραία σώματα εις τάς ώραίας ένασχολήσεις εις τά ώραία μαθήματα, έως ότου φθάση τελικώς άφοριώμενος από τά ώραία μαθήματα εις εκείνο τό μάθημα, τό όποιον δεν αναφέρεται εις άλλο μάθημα, άλλα είναι μάθημα τό όποιον έχει ως αντικείμενον του αύτο άκριβώς τό Γ-διον τό ώραιον, και έως ότου άποκτήση έν τέλει την έπιγνώσιν του καθαυτού ώραιού, δηλαδή της ιδέας του καλού). Η ανάβασις άρα ήτις μας ύψώνει εις την αυτοπρόσωπον ένάτηνσιν της ιδέας του καλού (ώραίου) διατρέχει τέσσαρας βαθμίδας. Η πρώτη βαθμής είναι η έπίγνωσις του φυσικού και σωματικού καλού: η δευτέρα είναι τό να ίδωμεν την ήθικήν ώραιότητα. Τρίτον στάδιον είναι τό της γνωσιολογικής ώραιότητας και τό τέταρτον η ένόρασις της ιδέας του καλού άππλάγμενον από κάθε αντίπροσώπευσιν. Όταν ύψωθή κανείς εις τό τέταρτον στάδιον τότε έλπει «τό πολύ πέλαιος του καλού», άντικρύζει ολόκληρον πέλαιος ώραιότητας και γεννά «πολλούς και καλούς λόγους και μεγαλοπρεπείς και διανοήματα έν φιλοσοφία άθρόνως» (πολλούς και ώραίους και μεγαλοπρεπείς λόγους, και διανοήματα μέσα εις μίαν ανεξάντηλον έρωτικήν επιδιώξιν της σοφίας). Κατά τον Πλάτωνα η φιλοσοφία, δεν είναι ηρα άλογικιστική ένασχόλησις. Τό ουσίως χαρακτηριστικόν συνίσταται εις τό ότι είναι «φίλια» της σοφίας» έρωτική επιδιώξις έχουσα ως τέραμα της την σοφίαν. Αλλ' εις την ούσιαν της ανθρωπίνης ύπαρξεως, λόγω της πεπερασμένης της ύποστάσεως, έγκειται να μη γίνεται ποτέ κάτοχος της σοφίας. Μόνον ο Θεός είναι σοφός. Η κατοχή της σοφίας είναι διά τον άνθρωπον διαρκής και συνεχής κίνησις προς την σοφίαν, διαρκής, άτελείτητας και άκόμιστος έρωσ.

Δέν είναι δεδομένον εις όλους τους ανθρώπους να διανύουν όλα τά στάδια και να ύψούνται εις την ένόρασιν της ιδέας του καλού. Τό βάρος της γήινης ύποστάσεως σταματά πολλούς εκ των θνητών είτε εις τό στάδιον της λατρείας της σωματικής ώραιότητας, είτε εις την βαθμίδα της ήθικής και γνωσιολογικής ώραιότητας. Η κατωτέρα βαθμής είναι ο σωματικός έρωσ, όστις ζητεί να γίνη μέτοχος της άθανασίας δια της γεννήσεως. Η θνητή ύπαρξις καταλαμβάνομένη από άγονίαν ένώπιον του θανάτου, ζητεί να αντίδραση κατά του έκμηδενισμού άφίνοιας σωματικού άπογόνους. Ένίοτε υπερισχύει ολόκληρωτικώς τό γήϊνον στοιχείον και τότε ο έρωσ εκφυλίζεται εις την δάναυσον ήδυπαθειαν της Πανδημού Ααρρόδιτις. Τούτο άποτελεί έκτροπήν και κατάπτωσην εις την σκοτεινήν περιοχήν της άκολλησίας και της ύβρεως. Ο άλλης έρωσ μεταξύ δύο ψυχών είναι ο σπριζόμενος εις την κοινήν αγάπην ένός κοινού ιδεώδους εις τό όποιον συναντώνται αι δι' έρωτος συνδεόμεναι ψυχαί.

Ο Πλάτων έστιμώτατε την έκτροπήν του έρωτος, εις την όψη η επιδιώξις άπλήρ ήδυπαθείας. Κατενόησεν ότι η γνησία έρωτική σχέση σφρηλατείται μόνον επί τη βάσει κοινών ιδεωδών. Εις τόν «Φαιδρον» του υπεδίλωσε την άλήθειαν

γούτην χρησιμοποιήσας προς έκφρασιν της τόν μύθον. Εις τόν ούρανό τον τον οι θεοί, προσέρχονται του Διός, διεξέρχονται διά του ούρανόου θόλου θεώμενοι την λάμψιν, ήν εκτίπτουσιν αι εις τόν υπερουράνιον τόπον έννοικουσαι ιδεαι. Αι ψυχαί ακολουθούν εκάστη κατά τάς προτιμήσεις της εις την πομπήν, την οδηγούμενην ύφ' εκάστου των θεών. Όταν εκτίπτουν εις τόν γήϊνον κόσμον, αι ψυχαί, διατρούσαι την ανάμνησιν εκείνων των θεαμάτων, προσπαθούν να διαμορφώσουν την ζωήν των κατά τό παράδειγμα εκείνου του θεού, την πομπήν του όποιου είχαν ακολουθήσει κατά τάς ούρανόους διαδρομάς. Έκλέγουν δε και τους φίλους των συμφώνως προς την προτίμησιν των αύτήν. Οι ακολουθήσαντες π.χ. την πομπήν του Διός, αναζητούν φίλον, όστις να είναι ήγεμονικός και φιλόσοφος κατά την φύσιν. Οι ακόλουθησαντες τόν Άρη επιζήτουν να συνδέονται δια φίλιας με ανθρωπίνους πολεμικούς. Όστε η γνησία έρωτική σχέση δεν σπρίζεται επί της επιδιώξεως ήθους άλλα θεμελιούται υπό της αναγνωρίσεως μιας ώρισμένης αξίας, ως υπερχούσης από όλας τάς άλλας. Τουτοτρόπως η έρωτική κοινωνία είναι συγχρόνως και κοινωνία ιδεών. Και αύτή η πολιτική κοινήτης, κατά τον Πλάτωνα, είναι σύνδεσμος συγκροτούμενος εκ της κοινής αναγνωρίσεως πνευματικών ιδεωδών.

Διά της περι έρωτος θεωρίας υπερίκνησεν ο Πλάτων τά στενά όρια της λογικρατίας και υπεγράμμιεν την αξίαν των όποιων κέκται η άμεσος δια του συναισθηματος αντίληψις της πραγματικότητας. Κατώρθωσε να συνδυάση ίσχυροτάτην λογικήν διανόσην προς έντονον και διεισδυτικήν έναισθησιν. Είναι συγχρόνως μέγας επιστήμων, χωρίς η επιστημονικότης να παραβλάπη την άμεσον συναισθηματικήν κατανόσην. Εκ των φιλοσόφων των νεωτέρων χρόνων ανάλογα χαρίσματα έμφανίζει ο Σπινόζας και περισσότερο ο Πασκάλ. Εις την φιλοσοφίαν του Σπινόζα εύρίσκειμεν κυριαρχούσας δύο τάσεις: αφ' ένός μεν επιδιώκεται να εξηγηθή ο κόσμος δια της γεωμετρικής άποδεικτικής μεθόδου, αφ' έτερου δε εξαιρείται η σημασία του νοητικού έρωτος (άμορ έντελεκτουάλις) ως ένεργήματος, όπερ στρέφει την ψυχήν μας προς θεϊον όν. Ο Πασκάλ, μέγας και αύτός μαθηματικός, όπως και ο Πλάτων, δέχεται ότι υπάρχει μία ιδιαιτέρας φύσεως άμεσος συναισθηματική κατανόησις, η «λογική της καρδιάς». Εκ των συγχρόνων μας φιλοσόφων, ο Μαξ Σέλερ και ο Νικολάι Χάρτιμαν υπεστήριξαν ότι δια τόν θυμικόν συγκλησιακόν ένεργημάτων εύρύεται ο όντολογικός όριζων και άποκαλύπτεται ο ιδεώδης κόσμος των αξιών.

Φυσική κοσμολογία

Τάς περι φυσικής κοσμολογίας πλατωνικές αντίληψεις εύρίσκειμεν εις τόν διάλογον «Τίμαιον», όστις έγράφη, όταν ο Πλάτων ειχεν ύπερβή τό έβδομηκοστόν έτος της ηλικίας του. Απέτελει τόν πρώτον διάλογον μιας τριλογίας, διότι μετά τούτον έσχεδιάζει ο Πλάτων να γράψη δύο ακόμη διαλόγους, τόν «Κριτίαν» και τόν «Ερμοκράτην». Εκ του δευτέρου έπιφράσσε να γράψη έν μόνον μικρόν μέρος εις τό όποιον προβάλλεται η μυθική νήσος Ατλαντίς, ήτις κατεκλύσθη υπό των υδάτων και της όποιας οι κάτοικοι, επιδραμόντες κατά των Αθηνών εις τους παναρχαίους χρόνους, άπεκρούσθησαν. Εις τόν «Ερμοκράτην» προετίθετο ο Πλάτων να περιγράψη πώς έδημιουργήθη εκ νέου έν Ελλάδα πολιτισμός και να παράσχη υποδείξεις δια μίαν μελλοντικήν άνακίνασιν του. Εις τόν «Τίμαιον» μας παρέχει μυθικήν περι της κοσμογονίας διήγησιν, εξιστορών πώς ο Δημιουργός, άποβλέπων εις τάς ιδέας, έδημιούργησε τόν όρατόν κόσμον. Καίτοι η εξιστόρησις γίνεται έντός μυθολογικού πλαισίου, παρεχονται επιστημονικαι εξηγήσεις περι της συστάσεως των όντων, στηριζόμεναι κυρίως επί των μαθηματικών άναλογιών. Επομένως άποτελεί ο διάλογος ούτος την πρώτην συστηματικήν άπόπειραν να βοηθή επιστημονική εξήγησις της συγκροτήσεως του κοσμικού σύμπαντος.

Ο Δημιουργός χρησιμοποιεί διά την κοσμοποιήσιν δύο στοιχεία, αφ' ένός μεν τό «ταύτον και άμερές», αφ' έτέρου δε τό «μεριστόν και θάτερον», όπερ συμπίπτει με την ύλην. Λόγω της τοιαύτης αναμίξεως, η γένεσις του κόσμου είναι άνάμικτος, λαβούσα σύστασιν εκ του νοϋ και εκ της άναγκης. Διά τούτο προς εξήγησιν του κόσμου μας χρειάζονται δύο αίτια, έξ ών τό έν είναι «θειόν», τό δε άλλο «αναγκαιόν». Άρα ο κόσμος δεν δύναται να εξηγηθή μόνον τελολογικώς, άλλα χρειάζεται και παράσχομεν και μηχανικήν αύτόν εξήγησιν. Η τελολογική τάξις προέρχεται από τόν νοϋν, η δε μηχανική αίτιότης, «τό αναγκαιόν», προέρχεται εκ της τυφλής αντίστασεως της ύλης. Ταύτην χαρακτηρίζει ο Πλάτων ως «έκμαγειον», ήτοι ως πλαστικόν ύλικόν, δυνάμενον να λάβη δια κατεργασίας οϊανδήποτε μορφήν. Είναι δια την γένεσιν «ύποδοχή και τιθήνη» κάτι δηλαδή, τό όποιον, ύποδεχόμενον έν εαυτώ την μορφήν, παράγει τά αντικείμενα και τά διατρέφει. Ομιλών περι του αύτου στοιχείου κατωτέρω, φαίνεται να τό ταυτίζη με τόν χώρο. «Τρίτον δ' αυ γένος όν τό της χώρας άεί, φθοράν οϋ προσδεχόμενον, έδραν δε παρέχον όσα έχει γένεσιν πάλιν αύτό δε μετ' άναίσθησας άπτόν λογισμόν τινι νόθω» («Τίμ.» 52 β). (Τρίτον γένος είναι ο χώρος, όστις δεν επιδέχεται φθοράν, παρέχει δε τόν εις πάντα όσα έχουν γένεσιν. γίνεται δε αντίληπτός χωρ

θεών, έκαστη κατά τὰς προτιμήσεις της. Ἡ ἐκλογή, τὴν ὁποῖαν κάμνει ἡ ψυχὴ κατὰ τὸν χρόνον τῆς προϋπάρξεώς της, καθορίζει καὶ τὴν ἐν τῷ παρόντι κόσμῳ μοῖραν της. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο συμφωνεῖ ὁ Πλάτων μὲ τὸν Κάντιον. Ἡ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου καθορίζεται ἀπὸ ἐλευθέραν ἐκλογὴν ἐπιτελουμένην κατὰ τὸν πρὸ τῆς πώσεως εἰς τὸν ἐμπειρικὸν κόσμον δῖον τῆς ψυχῆς. Καὶ ὁ Κάντιος διδάσκει ὅτι ὁ ἐμπειρικὸς χαρακτήρ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐπιγέννημα τοῦ νοητικοῦ χαρακτήρος ὃν κέκτηται ὁ ἄνθρωπος ὡς πολίτης τοῦ νοητοῦ κόσμου.

Ἡθικὴ φιλοσοφία.

Αἱ περὶ ἠθικῆς ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος στηρίζονται ἐπὶ τῶν ὄντολογικῶν περὶ ἀγαθοῦ διδασκαλιῶν του. Προορισμὸς ἐν τῇ ζωῇ εἶναι νὰ τεινωμεν πρὸς τὴν ὑψίστην ἰδέαν, πρὸς τὸ «ἀγαθόν». Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς πορείας πρὸς τὸ ἰδανικὸν τοῦτο τέραμα, ἐπιβάλλεται ἡ φυγὴ ἐκ τοῦ κόσμου τοῦτου. Εἰς τὸν «Θεαίτητον» (176 A) ἐρμηνεύεται τὸ νόημα ὅτι περ ἀποδίδει ὁ Πλάτων εἰς μίαν τοιαύτην φυγὴν: «Ἄλλ' οὔτε ἀπολέσθαι τὰ κακὰ δυνατόν, ὡ Θεόδωρε, ὑπεραντίον γὰρ τὴν τῷ ἀγαθῷ δεῖ εἶναι ἀνάγκη, οὐτ' ἐν θεοῖς αὐτὰ ἰδρῦσθαι, τὴν δὲ θνητὴν φύσιν καὶ τόνδε τὸν τόπον περιπολεῖ ἐξ ἀνάγκης. Διὸ καὶ πειράσθαι χρὴ ἐνθῆνδε ἐκεῖσε φεῦγεῖν ὅτι τάχιστα. Φυγὴ δὲ ὁμοίως θεῶ κατὰ τὸ δυνατόν ὁμοίως δὲ δίκαιον καὶ ὄσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι» (Ἄλλα δὲν εἶναι δυνατόν. ὡ Θεόδωρε, νὰ ἐξαφανισθῶν τὰ κακὰ, διότι ἀναγκαστικῶς ὑπάρχει κάτι ἀντίθετον μὲ τὸ ἀγαθόν. Τοῦτο (τὸ κακόν) δὲν ἔχει ἐγκαθιδρυθῆ εἰς τὸν κόσμον τῶν θεῶν, ἀλλ' ἀναγκαστικῶς περιτρέχει γύρω ἀπὸ τὴν θνητὴν φύσιν καὶ γύρω ἀπὸ τὸν ἐμπειρικὸν αἰσθητὸν κόσμον. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ καταβάλωμεν προσπάθειαν νὰ φεύγωμεν ἀπὸ τὸν ἐδῶ κόσμον πρὸς ἐκεῖνον τὸν κόσμον ὅσον γίνεται ταχέως. Ἡ φυγὴ δὲ εἶναι ὁμοίως μὲ τὸν θεὸν κατὰ τὸ μέτρον τοῦ δυνατοῦ. Ὅμοίως δὲ μὲ τὸν θεὸν εἶναι νὰ γίνῃ καιεὶς δίκαιος καὶ ὄσιος καὶ συγχρόνως νὰ ἀποκτήσῃ καὶ φρονῆσιν, δηλαδὴ ἰκανότητα νὰ κατανοῇ τὰ δῖνα). Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Πλάτων λέγων φυγὴν δὲν ἐννοεῖ ἀπομάκρυνσιν ἐκ τοῦ κόσμου δι' αὐτοκτονίαν ἢ δι' ἀποφυγὴν τῆς ἐν κοινῶνι ζωῆς. Εἰς τὸν «Φαῖδωνα» ρητῶς ἀποδοκιμάζεται ἡ αὐτοκτονία, χαρακτηριζομένη ὡς λιποταξία καὶ παράβασις θείας ἐντολῆς: «Ἐν τινι φρουρᾷ ἔσμεν οἱ ἄνθρωποι καὶ οὐ δεῖ δὴ ἐαυτὸν ἐκ ταύτης λυεῖν οὐδ' ἀποδιδράσκειν» (625) (Ἐχομεν τοποθετηθῆ οἱ ἄνθρωποι κάπου ὡς φρουροὶ καὶ δὲν πρέπει νὰ ἀπαλλάσωμεν ἀπ' αὐτὴν τὸν ἐαυτὸν ὡς οὔτε νὰ λιποτακτοῦμεν). Ἡ φυγὴ εἶναι προσπάθεια νὰ ὁμοιωθῶμεν μὲ τὸν θεόν, ἢ τοιαυτὴ ὁμοίως ἐπιτυχάνεται μόνον διὰ τῆς ἀποκτήσεως τῶν ἀρετῶν, τῆς δικαιοσύνης, ἀσότητος καὶ φρονήσεως. Ὁ κοινωνικὸς χαρακτήρ τῶν ἐν λόγῳ ἀρετῶν μᾶς ἐπιβάλλει νὰ κρατήσωμεν τὴν θέσιν εἰς ἣν ἐτάχθημεν ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐν τῇ κοινῶνι καὶ πολιτείᾳ καὶ νὰ ἀγωνισθῶμεν διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς. Ἡ ἀρετὴ ἐκλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς τελειοποίησις τῆς ψυχικῆς ὑποστάσεως τοῦ ἀνθρώπου. Αὕτη θὰ ἐπιτευχθῆ διὰ τῆς συμμετροῦ ἀναπτύξεως τῶν ψυχικῶν δυνάμεων καὶ διὰ τῆς ἐναρμονιέσεως τῶν εἰς κοινὴν συνεργασίαν καὶ ὁμόνοιαν. Διὰ τοῦτο ἡ ἑνιαία ἀρετὴ ὑποδιαιρεῖται εἰς εἶδη ἀναφερόμενα εἰς ἐκάστην τῶν ψυχικῶν δυνάμεων. Ἡ σοφία εἶναι ἡ ἀρετὴ τοῦ λογιστικοῦ, ἡ ἀνδρεία τὸ θυμοειδὸς καὶ ἡ σωφροσύνη τὸ ἐπιθυμητικόν. Ὡς ἀρετὴ ἐνοποιοῦσα καὶ ἐναρμονίζουσα τὰς τρεῖς ρηθείσας ἀρετὰς θεωρεῖται ἡ δικαιοσύνη. Αἱ τέσσαρες αὗται ἀρεταὶ ἔχουν ὡς ἀποτελέσμα τὴν ἀξιοποίησιν τῶν ψυχικῶν δυνάμεων καὶ τὴν ἐναρμόνισίν των. Ἡ γενικωτέρα ἐκ τούτων εἶναι ἡ ἀρετὴ τῆς δικαιοσύνης, διότι αὕτη ἐνοποιεῖ τὰς λοιπὰς τρεῖς. Διὰ τοῦτο αὕτη καταλαμβάνει ἐξαιρετικὴν θέσιν μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς συμπεριλαμβανούσα ἀπάσας τὰς λοιπὰς. Ὅτι εἶναι διὰ τὰς ὑπολοίπους ἰδέας τὸ ἀγαθόν, τὸ αὐτὸ εἶναι διὰ τὰς τρεῖς ἀρετὰς καὶ ἡ δικαιοσύνη. Ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον διὰ νὰ στηρηθῶν πᾶσα ἄλλη ἀρετὴ καὶ ὁ κοινωνικὸς βίος τῶν ἀνθρώπων. Διὰ τοῦτο ἐπ' αὐτῆς ἐστήριζεν ὁ Πλάτων καὶ τὴν θεμελίωσιν τῆς πολιτικῆς κοινότητος.

Ἐπὶ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ἡ πλατωνικὴ ἠθικὴ τυχάνει διανομισαρχικῆς, ἐπειδὴ ὑπολαμβάνει τὴν ἀρετὴν ὡς γνῶσιν. Ἄλλ' ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω εἰς τὸ περὶ τοῦ Σωκράτους κεφάλαιον, γνῶσις εἰς τὴν ἀπτικὴν φιλοσοφίαν σημαίνει τὴν ἐνόησιν καὶ συναίσθηματικὸν ταυτισμὸν τοῦ γινώσκοντος μὲ τὸ γινωσκόμενον. Ἐκεῖνος ὅστις κατανοεῖ καὶ ζῆ τὸ δίκαιον, λέγει ὁ Πλάτων, ἀναγκαστικῶς καθίσταται δίκαιος, διότι ἡ ὑπαρξὶς του ταυτίζεται μὲ τὴν δικαιοσύνην. Ἐπὶ πλεόν ἡ ἐπιδίωξις τῆς ἀρετῆς στρατιωμένη ἐπὶ τῆς ἀναμνηστικῆς ἀναφορᾶς εἰς τὰς ἰδέας εἶναι φαινόμενον συναίσθηματικὸν καὶ ἐρωτικόν. Διὰ νὰ γίνῃ καιεὶς ἐνάρετος ὀφείλει κατὰ τὸν Πλάτωνα νὰ ἀγαπήσῃ ὡς ἐμμανὴς ἐραστῆς τὴν ἀρετὴν. Ἡ ἐκ ταύτης ἐκπορευομένη λάμψις, μᾶς λέγει εἰς τὸν «Φαῖδρον», γεννά εἰς τὴν ψυχὴν ἀνεξάλειπτον ἔρωτα, ὅστις παρακινεῖ «τὴν ἐκπεσοῦσαν ψυχὴν νὰ ἀναλάβῃ διὰ τῆς ἀρετῆς τὸ ἀρχαῖον τῆς κάλλος».

Πολιτικὴ φιλοσοφία.

Ὀλίγοι φιλόσοφοι ἐνεδύθησαν εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ πολιτικοῦ φαινομένου ὅσον ὁ Πλάτων. Λόγω τῆς οἰκογενειακῆς του καταγωγῆς ἐθεώρει ἑαυτὸν ὡς προσωρισμὸν διὰ πολιτικὴν δράσιν. Ἐμβαθύνων ὁμοῦ εἰς τὰς δυνατότητας καὶ τὸ

νόημα τῆς πολιτικῆς δράσεως, διέγνωσεν ὅτι πολιτικὴ δὲν εἶναι ἡ συνήθης ἐμπειρικὴ ἐνασχόλησις περὶ τὰ πράγματα τῆς πόλεως, ὅπως ἡσκέται ἀπὸ τοῦς πολιτικοῦς τῆς ἐποχῆς του. Πολιτικὸς δὲν εἶναι διὰ τὸν Πλάτωνα ἐκεῖνος ὅστις κατορθώνει νὰ κατακτήσῃ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνος ὅστις κατανοεῖ τί εἶναι ὁ πολιτικὸς βίος καὶ πᾶς δυνατὸν νὰ θεμελιωθῆ ἐπὶ σταθερῶν βάσεων. Ἡ ἐν Ἀθήναις πολιτικὴ κατάσταση δὲν τὸν ἰκανοποιεῖ οὐδόλως. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν εἶχεν εἰσελθεῖ εἰς τὸ στάδιον τῆς πολιτικῆς παρακμῆς. Ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἦτο ἔρμαιον τῆς πολιτικῆς δημαγωγίας. Ὁ Πλάτων διεκρίνεν ὅτι ἐχρειάζοντο ριζικὰ μέτρα διὰ νὰ ἀποκατασταθῇ ὑγιῆς πολιτικὸς βίος, καὶ ἀφιέρωσε μέγα μέρος τῆς δραστηριότητός του διὰ νὰ καθορίσῃ τὴν οὐσίαν τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ διὰ νὰ ἀνεύρῃ ἐν σταθερῶν θεμελίῳ ἐπὶ τοῦ ὁποῖου θὰ ἦδύνατο νὰ πραγματοποιῆ ἡ πολιτικὴ ἀναγέννησις τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

Εἰς τὴν «Πολιτείαν» του μᾶς ἔδωκεν ὁ Πλάτων μίαν βαρυτάτην ἀνάλησιν τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτικοῦ βίου. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς σοφιστικὰς θεωρίας τονίζει, ὅτι ἡ σύστασις τῆς πολιτικῆς κοινότητος εἶναι ἀνάγκη ἐπιβάλλομένη ὑπὸ τῆς φύσεως. Τὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ πολιτεῖαν εἶναι ὄντολογικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς ὑποστάσεώς του. Ἡ πολιτικὴ κοινότης ἀποτελεῖ τὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν διὰ νὰ ὑπάρξῃ καὶ νὰ ἀναπτυχθῇ ὁ ἄνθρωπος. Δὲν εἶναι κοινότης συμβατικὴ ἀλλὰ συγκροτεῖται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κοινῆς κατανοήσεως τῶν δυνάτων. Πολιτεῖαν δύνανται νὰ ἀποτελέσωσιν μόνον οἱ ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι ἀποβλέπουν εἰς τὰς αὐτὰς ἰδέας. Ἄλλ' εἰς τὸν ἐμπειρικὸν κόσμον τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς σπανίως ἐπιτυγχάνεται νὰ ἰδρῦθῃ μία τοιαυτὴ ἐπὶ τῆς κοινότητος τῶν ἰδεῶν στηριζομένη πολιτεία. Διὰ τοῦτο ἔργον τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας εἶναι νὰ μελετήσῃ τὸν τρόπον καθ' ὃν δύναται νὰ συγκροτηθῇ ἡ ἀρίστη πολιτεία. Ὅπως ἐλέχθη ἀνωτέρω, ἡ ἀρίστη πολιτεία δύναται μόνον νὰ στηρηθῇ ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης. Ἀπαιτεῖται οἱ πολῖται τῆς νὰ εἶναι δίκαιοι. Ἄδικοι ἄνθρωποι εἶναι ἀδύνατον νὰ συγκροτήσωσιν ἀρίστην πολιτεῖαν. Ἡ δικαιοσύνη ὁμοῦ εἶναι ἀρετὴ ἥτις προϋποθέτει τὴν ὑπαρξὴν καὶ τῶν ἄλλων τριῶν ἀρετῶν. Ἄρα διὰ νὰ συγκροτηθῇ ἡ πολιτεία χρειάζεται νὰ ὑπάρχωσιν πολῖται οἵτινες νὰ εἶναι κάτοχοι τῶν τεσσάρων ἀρετῶν. Πᾶς ὁμοῦ εἶναι δύναντος νὰ δημιουργηθῶν τοιοῦτοί πολῖται; Εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκτήσωσιν ὅλοι οἱ πολῖται τὰς ἀπαιτούμενας ἀρετὰς;

Εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα ἀπαντᾷ ὁ Πλάτων λέγων ὅτι ὑπάρχει μέσον διὰ νὰ γίνωσιν οἱ πολῖται ἐνάρετοι. Τοῦτο εἶναι ἡ παιδεία. Ἡ πρωτίστη ἀρα προϋπόθεσις διὰ τὴν συγκροτήσιν τῆς πολιτείας εἶναι ἡ ὑπαρξὴς παιδείας. Ἡ πολιτεία πρέπει κατὰ βάσιν νὰ εἶναι ἴδρυμα παιδευτικόν. Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον ἐρώτημα ὁ Πλάτων ἀποκρίνεται δεχόμενος περιορισμούς. Τὸ νὰ ἀποκτήσωσιν οἱ πολῖται ὅλας τὰς ἀρετὰς δὲν ἐξαρτάται μόνον ἐκ τῆς παιδείας. Ἀπαιτεῖται νὰ ἔχωσιν καὶ τὰς καταλλήλους φυσικὰς καὶ πνευματικὰς προϋποθέσεις. Χρησιμοποιῶν τὰς ψυχολογικὰς του θεωρίας ὁ Πλάτων, διακρίνει τοὺς ἀνθρώπους εἰς τρεῖς τάξεις. Εἰς τὴν μίαν τάξιν εἶναι ἀνεπτυγμένον τὸ λογιστικόν, εἰς τὴν δευτέραν τὸ θυμοειδὸς καὶ εἰς τὴν τρίτην τὸ ἐπιθυμητικόν. Ἐπομένως τὸ πολιτικὸν πρόβλημα εἶναι νὰ χρησιμοποιηθῇ ἐκάστη ἐκ τῶν τάξεων τούτων κατὰ τρόπον ὅστε νὰ ἀσφαλισθῇ ἡ ὀργανικὴ ἐνότητις τῆς πολιτικῆς κοινότητος. Τοῦτο θὰ κατορθωθῇ διὰ τῆς δικαιοσύνης. Δὲν δύναται θεβείας ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νὰ γίνωσιν σοφοί, ἢ ἀνδρεῖοι ἢ σώφρονες, δύναται ὁμοῦ νὰ γίνωσιν δίκαιοι. Δύνανται νὰ κατανοήσωσιν τὴν ἀξίαν των καὶ τὴν ἀποστολήν, ἢ ἔχουν νὰ ἐκπληρώσωσιν ὡς μελῆ τῆς πολιτικῆς κοινότητος. Οὕτω θεωρούμενη ἡ δικαιοσύνη εἶναι οἰκαιοπραγία, τὸ νὰ ἀναγνωρίσῃ δηλαδὴ ἕκαστος πολῖτης ὅτι ἀναλόγως τῆς ψυχικῆς του ἰδιοσυστάσεως ἔχει νὰ ἐκτελέσῃ ὅλας ἰδιαίτεραν ἀποστολήν ἐν τῇ πολιτικῇ κοινότητι.

Ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης ὡς οἰκαιοπραγίας πρέπει νὰ στηρηθῇ ἡ συγκρότησις τῆς πολιτείας. Ἐκαστος πολῖτης θὰ ταχθῇ εἰς τὸ ἔργον διὰ τὸ ὁποῖον εἶναι κατάλληλος. Οἱ ἔχοντες ἀνεπτυγμένον τὸ λογιστικόν θὰ ἀποτελέσωσιν τὴν τάξιν τῶν φιλοσόφων. Θὰ ἀσχολοῦνται εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ὡς φρονιμώτεροι δὲ τῶν ἄλλων δικαιοκρατικῶς καὶ πρὸς ὄφελος τοῦ πολιτικοῦ συνόλου θὰ ἔχουν εἰς χεῖρας των καὶ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Διὰ τοῦτο αὐτοὶ θὰ εἶναι καὶ οἱ ἀρχοντες τῆς πόλεως. Οἱ πολῖται οἱ ἔχοντες ἀνεπτυγμένον τὸ θυμοειδὸς καὶ ὄντες προικισμένοι μὲ τὴν ἀρετὴν τῆς ἀνδρείας θὰ ἀποτελέσωσιν τὴν τάξιν τῶν πολεμιστῶν τῆς πολιτείας καὶ θὰ ταχθῶσιν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν φυλάκων καὶ ἐπίκουρων. Οἱ πολῖται εἰς τοὺς ὁποῖους εἶναι ἀνεπτυγμένα αἱ ἐπιθυμιαὶ θὰ ἀποτελέσωσιν τὴν τάξιν ἐκείνην, ἥτις θὰ μεριμνᾷ διὰ τὴν ὕλικὴν συντήρησιν τῆς πολιτείας. Οὗτοι θὰ συναπαρτίζωσιν τὴν τάξιν τῶν δημιουργῶν καὶ γεωργῶν, οἵτινες ἀπηλλαγμένοι πάσης στρατιωτικῆς ὑποχρέωσεως ὑπὸ τὴν διοίκησιν τῶν φιλοσόφων καὶ τῆς ἐκ μέρους τῶν φυλάκων ἐξασφάλισιν ἀπὸ ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, θὰ ἀσχολοῦνται διὰ τὸν πορισμὸν τῶν ὕλικῶν ἀγαθῶν τῶν ἀπαιτούμενων διὰ τὴν συντήρησιν τῆς πολιτείας. Οἱ ἀνήκοντες εἰς τὰς δύο τάξεις τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν φυλάκων δὲν θὰ ἔχουν οὔτε περιουσίαν, οὔτε ἴδιαν οἰκογένειαν. Θὰ ζῶσιν λαμβάνοντες ὀρισμένης ἀποδοχᾶς. Δι' αὐτοὺς τὰ τέκνα καὶ αἱ γυναῖκες θὰ εἶναι κοινὰ. Τὰς συζεύξεις γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν θὰ τὰς καθορίζωσιν οἱ ἀρχοντες, λαμβάνοντες μέτρα διὰ νὰ ἀποφεύγωσιν αἱ ἀιμομιξίαι καὶ νὰ προάγεται ὁ ἐγγονισμὸς. Τὰ τέκνα θὰ ἀνατρέφωσιν καὶ θὰ ἐκπαιδεύωσιν διὰ μιᾶς τῆς πολιτείας, καθοριζομένης ἰδιαίτερας παιδευτικῆς διαδικασίας διὰ τοὺς φιλοσόφους καὶ ἰδιαίτερας διὰ τοὺς φύλακας. Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν πλατωνικὴν πολιτείαν ἔχουν

άντικείμενον συστηματικής διερευνησεως και την συνδεσει με την φιλοσοφίαν. Έν αντιθέσει προς τους σοφιστάς οτιδήποτε ενόοντων την παιδείαν ως διεξιοτηχίαν αναφερομένην εις τον χειρισμόν του λόγου και ως πρόσκτησιν γνώσεων, ο Πλάτων ενεδόθηεν εις τον ουσιαστικόν της χαρακτήρα και διεγύωσεν ότι σκοπός της παιδευτικής διαδικασίας είναι η μόρφωσις της ανθρώπινης ψυχής επί τη βάσει της ενόρασεως των ιδεών. Είς το έβδομον διδλόν της «Πολιτείας» έχει παραθέσει την περίφημον εικόνα των δεσμοτών του σπηλαιου. Οι άνθρωποι, λέγει, ομοιάζουν με δεσμοτάς αλυσοδεμένους έντός σπηλαιού και κακδικασμένους να βλέπουν μόνον τας σκιὰς αίτινες απεικονίζονται εις τον τοίχον του σπηλαιου προς τον οποίον είναι έστραμμένα τα βλέμματά των. Η παιδεία είναι η απελευθέρωσις των δεσμοτών από τα δεσμά και η άνοδος εις τον κόσμον του φωτός, ήτις δίδει εις αυτούς την ευκαιρίαν να στρέψουν τους οφθαλμούς των προς τον ήλιον και να αναγνωρίσουν εις αυτόν την πηγήν του φωτός και της ζωής. Ομοίως και η παιδεία είναι στροφή των οφθαλμών της ψυχής προς τον νοητόν ήλιον, προς την ιδεάν δηλαδή του αγαθού. Πρός το αγαθόν πρέπει ο άνθρωπος να στρέψη τους οφθαλμούς του και έχων αυτό ως πρότυπον να διαμορφώση την ψυχήν του. Ο άνθρωπος ούτω καθίσταται «πλάστης» του έαυτου του και διαμορφωτής της ψυχής του συμφώνως προς ιδεατά πρότυπα. Διά των αντίληψεών του τούτων δημιουργήσεν ο Πλάτων την ιδεάν της «μορφώσεως». Ως ύψιστον καθήκον του ανθρώπου έναντι του έαυτου του εμφάνίζεται η πλαστική αυτή επεξεργασία. Η δε πολιτική κοινήτης έχει ως αίτιαν δικαιολογούσαν την ύπαστάσιν της μόνον την «άνθρωποπλαστικήν» ταύτην άποστολήν. Το κράτος, κατά τον Πλάτωνα, είναι ίδρυμα παιδευτικόν, προωρισμένον να παροΰσχη όλα τα άπαιτούμενα έφόδια και τα μέσα εις τόν άτομον διά να μορφωθή εις προσωπικότητα τελείαν και αγαθήν. Μόνον όταν καθοδηγηται από έν τοιούτον ιδεώδες η πολιτεία άναυούται εις τό επίπεδον της ήθικότητας και δύναται να δικαιολογήση την ύπαστάσιν της. Άλλως καταπίπτει η πολιτεία εις τό επίπεδον συμμορίας άποστην η συνεταιρισμόν ποιηρών ανθρώπων έπιδοκούντων άτομικά όφελήματα, πράγμα τό όποίον συμβάινει εις τό κατά σύμψασιν κράτος, όπως τό έννοει ο νεώτερος άτομιστικός και κοινωνιστικός ευδαιμονισμός.

Δέν περιώρισθη να έξάρη μόνον την άξίαν της παιδείας ο Πλάτων, άλλα έμελέτησε και τας λεπτομερείας της διδακτικής και παιδευτικής διαδικασίας. Είς την «Πολιτείαν» και τους «Νόμους» δυναμέθα να άνειρωμεν πλείστας διδακτικάς αρχάς και οδηγίας διά την συντέλειον του έργου της άγωγής. Τονίζεται επανειλημμένως ότι παιδεία δέν σημαίνει μετάδοσιν γνώσεων και δεξιότητων: «Την παιδείαν ούχ οίαν τινές επαγγελλόμενοι φασιν είναι τιαυτήν και είναι, φασί δέ που ούκ ένούσης έν τη ψυχή έπιστήμησ σφεϊς έντιθέναι, οίον τυφλοίς οφθαλμοίς ήψιν έντιθέντες» (Πολ. 518 Β) (Η παιδεία δέν είναι τιαυτή όπως την παριστάσιν μερικά οτινές την χρησιμοποιούν ως επάγγελμα (δηλαδή οι σοφισταί). Διότι, λέγουν, νομίζω, ότι μεταδίδουν μέσα εις την ψυχήν παιδείαν, την όποιαν αυτή προηγουμένης δέν είχαν, ώσαν να λέγουν ότι χαρίζουν εις τυφλοίς οφθαλμούς δύναμιν όρασεως). Παιδεία είναι, κατά τον Πλάτωνα, να στρέψωμεν τό βλέμμα της ψυχής από τό σκοτεινόν προς τό φωτεινό τμήμα του όντος: «Ο δέ γε νύν λόγος σημαίνει ταύτην την ένούσαν έκάστου δύναμιν έν τη ψυχή και τό όργανον ώ καταμανθάνει έκαστος... έν δλω τώ σώματι στρέφειν προς τό φανέν έκ του σκοτώδους... Έως άν εις τό όν και του όντος τό φανότατον δυνατή γένηται άνασχεσθαι θεωμένη: τούτο δ' είναι φοιμέν τό αγαθόν» (518) (Η δέ συζήτησις μας τώρα μάς καταδεικνύει ότι πρέπει αύτη την δύναμιν την όποιαν έχει έκαστος έξ ήμών εις την ψυχήν του και τό όργανον διά του όποιου κατανοει (τα όντα) μαζί με όλον τό σώμα να την στρέψωμεν από την σκοτεινήν εις την φωτεινήν περιοχήν έως ότου γίνη ίκανή να άνεχεται την θέαν του όντος και της φωτεινοτάτης έκ του όντος περιοχής. Αυτή δέ (η φωτεινοτάτη περιοχή) είπομεν ότι είναι τό «άγαθόν»). Δέν είναι λοιπόν η παιδεία μετάδοσις γνώσεων, άλλα μεταστροφή του ψυχικού βλέμματος προς την αλήθειαν. Διά ταύτης έπιτυγχάναται η πνευματική του ανθρώπου απελευθέρωσις. Ο Πλάτων άναγνωρίζει έν είδος ελευθερίας, μόνον την πνευματικήν. Η οικονομική ελευθερία, την όποιαν τα σοσιαλιστικά και κομμουνιστικά συστήματα θεωρούν ώς την κατ' έξοχην ελευθερίαν, είναι κατά τον Πλάτωνα δάνωσις ύποδούλωσις της ψυχής εις τας έπιθυμίας. Η δε άκρατος πολιτική ελευθερία εις την μορφήν εις την όποιαν είχε διαμορφωθή υπό την προστασίαν του κατά τον 4ον π.Χ. αιώνα κρατούσης έν Αθήναις δημοκρατικού οχλοκρατικού συστήματος είναι κατά τον Πλάτωνα άκαλοσία, διότι άφνειν ελευθέρων την δράσιν των εύτελεστέρον έπιθυμιών και των ταπεινότερον παθών. Περισσότερον δέ άνελεύθερος και ύποταγαμένος εις τας δουλικάς έπιθυμίας είναι, κατά τον Πλάτωνα, ο τυράννος.

Η διδακτική και έπιστημονική δράσις του Πλάτωνος

Έκτός της δράσεως του ως θεωρητικού έρευνητου της παιδείας, έχει ο Αθηναίος φιλόσοφος να έπιδείξη και λαμπροτάτην έν τη πράξει διδακτικήν και παιδευτικήν δραστηριότητα. Έν τη Ακαδημία προέβαιεν ο ίδιος εις προφορικήν διδασκαλίαν και διηύθυνε την πορείαν των έπιστημονικών εργασιών. Υπήρξεν ο πρώτος μέγας οργανωτής της έπιστημονικής έρευνής. Ησχολήθη, ού μόνον με τα μαθηματικά και

την φυσικήν, άλλα προσέτι και με την αρχαιολογίαν και την γεωλογίαν. Είς τον «Κριτίω» περιέχονται πολλά γεωλογικά και παρατηρήσεις ως προς την Αττικήν. Ταύτης τά όρη, λέγει ο Πλάτων, κατά τους παμπάλαιους χρόνους δέν ήσαν άδενδρα, άλλα γεμάτα από μεγάλα δένδρα. Είς τό συμπέρασμα τούτο καταλήγει σπριζόμενος εις την διαπίστωσιν ότι ύπήρχον επ' αύτών κατασκευασμένα στεγάσματα, εις τα όποια είχαν χρησιμοποιηθή μεγάλα δένδρα. Τότε δέ... πολλήν έν τοίς όρεσιν ύλην είχαν, ής και νύν έτι φανερά τεκμήρια: των γάρ όρών έστιν α νύν μεν έχει μελίτταις μόναις τροφήν, χρόνος δ' ού πάμπολυς ότε δένδρων αύτόθεν εις οικοδομήσεις τας μεγίστας έρεψίμων τμηθέντων στεγάσματ' έστιν έτι σά» (Κριτί. 111). (Τότε η Αττική είχε πολλά δάση εις τα όρη και ύπαρχον ακόμη σημεία, εις τα όποια βεβαιώνουν ότι ύπήρξαν αυτά τα δάση. Διότι έκ των όρών — της Αττικής — μερικά εις την εποχήν μας έχουν τροφήν μόνον διά μελίτταις, δέν έχει δέ περάσει πάμπολυ χρονικός διάστημα από την εποχήν, κατά την όποιαν έκσπυον από τα δάση αυτά ύλειαν διά στεγάσεις μεγίστων οικοδομημάτων, έκ των όποιων στεγάσεων μερικά διατηρούνται ακόμη και τώρα). Ομοίως και εις την έν τώ αύτώ διάλόγω μυθικήν διήγησιν περι Ατλαντίδος ύποκρίνεται έρευνηαι γεωλογικαι και αρχαιολογικαι. Ο Παύλος Μπορσάρντ έχάτως, κατόπιν έρευνών, έφθασεν εις τό συμπέρασμα ότι πρέπει μετά μεγάλης προσοχής να εξετάζωμεν τας αρχαίας μυθολογικάς παραδόσεις. Πολύ όρθως παρατηρεί ότι η Τροία των όμηρικων παραδόσεων πρό των άνασκαφών του Σλήμαν, έθεωρείτο μύθος: «Ολοι μας εις τα σχολεία είχομεν διασχεθή ότι ο Μινώταυρος ήτο φοινικικός θρύλος, μέχρις ότου ήλθεν ο Έβανς και με τας άνασκαφάς του άπεκάλυψε την ύψηλήν ανάπτυξιν του Μινωικού πολιτισμού και ο θρύλος έγένετο υπό άλλην βεβαίως μορφήν, πραγματικώτερη». Επ' τη βάσει δέ παρατηρήσεως εξ αύτοφασίας ύποστηρίζει ο Μπορσάρντ ότι η Ατλαντίς έκειτο εις την βόρειον Αφρικην επί της Μικράς Σύστεως. Επομένως και τα έν τώ «Κριτίω» άναφερόμενα σχετικώς με τας άποτόμους έν Αττική σημειωθεύσας γεωλογικάς μεταβολάς, αξίζουσι να άπασχολήσουν τους είδικούς έπιστήμονας.

Η επίδρασις της πλατωνικής φιλοσοφίας

Ουδέποτε έπαυσε να ζή η πλατωνική φιλοσοφία. Άνευώθη διά του Νεοπλατωνισμού, όστις μετέδωκε τα κυριώτερα των πλατωνικών δογμάτων διά του Αύγουστίνου εις την Δύσιν. Είς την ελληνικήν χριστιανικήν Ανατολήν, ουδέποτε έπαυσε να μελετάται και να άναγνωρίζεται. Κατά την εποχήν της Αναγεννήσεως, οι μεγάλοι πολιτικοί και κοινωνικοί μεταρρυθμισταί, προεξάρχοντες του Έλληνος Γεωργίου Γεμιστού, έμπνεόνται από την πλατωνικήν «Πολιτείαν». Ο Μώρος, ο Καμπανέλλα, ο Άνδρέας, ο Βάκαν εις την «Νέαν Ατλαντίδα» των, έχουν ως πρότυπον των τό ιδεώδες πολιτέμα τό σχεδιασθέν υπό του Πλάτωνος. Άλλά και η Καθολική Εκκλησία έχει επηρεασθή, ως προς την έσωτερικήν της Ιεραρχικήν όργάνωσιν, από τας πλατωνικάς αντίληψεις. Διά της έξαπλώσεως του Έλληνισμού προς Ανατολάς, ο Πλάτων έπηρεάσε και τον άραβικόν και τουρκικόν κόσμον. Κατά την νεωτέραν εποχήν ο Κάντιος έφερεν εις την έπικαιρότητα τας πλατωνικάς αντίληψεις, η δε μετακαντιανή φιλοσοφία ως έμπλήμα της έχρησιμοποίησε τον όρον Ιδεοκρατία. Είς την σύγχρονον φιλοσοφικήν φιλολογίαν ζώμεν σημερινον αναγέννησιν του πλατωνισμού. Πάντα τα φιλοσοφικά ρεύματα αισθάνονται την ύποχρέωσιν να λάβουν έναντι του Πλάτωνος μίαν θετικήν άρνητικήν τοποθέτησιν. Και συμβάινει συχνότατα τα νεότερα φιλοσοφικά συστήματα να θέλουν να καθοχυρώσουν τό κύρος των άναφερόμενων εις τα πλατωνικά δογμάτα. Άλλ' η πλατωνική φιλοσοφία ύπερκείται πάσης μονομερούς έρμηνείας. Άρνεϊται να ύποταχθή εις οίονδήποτε προσωπικότης και τό βλέμμα του προεχωρεί εις τους όρίζοντας του άνωτάτου μέλλοντος. Πολλά έκ των δοξασίων του υπερβαίνουσι τας αντίληψεις της συγχρόνου μας φιλοσοφίας. Ο Πλάτων έξακολουθεί να προπορεύεται και να κρατῆ εισέτι την πνευματικήν ήγεσίαν της ανθρωπότητος.

Οι μαθηταί διάδοχοι του Πλάτωνος έν τη παλαιότερα Ακαδημία.

Μετά τον θάνατον του Πλάτωνος συνέχισαν οι μαθηταί του την έν τη Ακαδημία εγκαινισθεύσαν ύπ' αύτοφ φιλοσοφικήν και έπιστημονικήν εργασίαν. Από του θανάτου του Πλάτωνος μέχρι του Κικέρωνος δυνάμεθα να διακρίνωμεν παρακολουθούτες την εξέλιξιν της έν τη Ακαδημία εργασίας, τρεις περιόδους: 1ον) Την αρχαίαν Ακαδημίαν 347—270 (Σπεύσιππος, Ξενοκράτης και Κράτης). — 2ον) Την μέσσην Ακαδημίαν (270—155) (Άρκεσίλαος, Καρνεάδης). — 3ον) Την νέαν Ακαδημίαν μέχρι 78 π.Χ. (Φίλων ο Λαριααίος, Αντίσχος ο Άσκαλωνίτης).

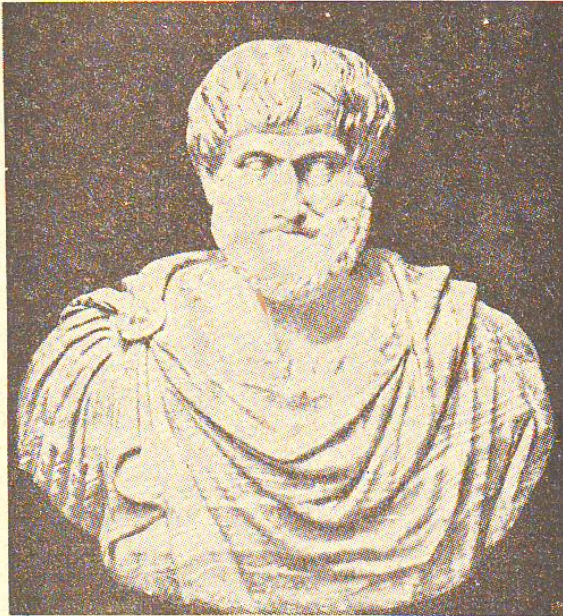
Η αρχαία Ακαδημία.

Σπεύσιππος. Διηύθυνε την Ακαδημίαν από του 348—339. Ήτο υίος της αδελφής του Πλάτωνος. Η σπουδαιότερα μεταρρυθμίσις την όποιαν εισήγαγεν ήτο ο ταυτισμός του είδητικού με τον μαθηματικών αριθμόν. Ο Άρι-

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

Ἀριστοτέλης (384-323). Ἐγενήθη εἰς τὰ Σταγίρα πόλιν ἐν κειμένην εἰς τὴν βοραιοανατολικήν ἄκρην τῆς

Προτομή τοῦ Ἀριστοτέλους. (Μουσεῖον Θερινῶν Ρώμης).

Χαλκιδικῆς. Ὁ πατήρ του Νικόμαχος ἀνήκειν εἰς τὸ γένος τῶν Ἀσκληπιδῶν καὶ ἐκρημάτισεν ἱατρός εἰς τὴν αὐλήν του βασιλέως Ἀμύντα καὶ Β'. Ἡ μήτηρ του Φαιστίς ἀνήκειν εἰς τὸ αὐτὸ γένος καὶ κατήγετο ἐκ Χαλκίδος. Εἰς μικρὰν ἡλικίαν ἔχασεν ὁ Ἀριστοτέλης τὸν πατέρα του καὶ ἀνετράφη ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τοῦ πατρικοῦ φίλου του Προξένου εἰς Ἀταρνεῖα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Κατὰ τὸ 368 εἰσήλθεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Πλάτωνος καὶ παρέμεινεν ἐν αὐτῇ μέχρι τοῦ 348 ἔτους ὅποτε ἀπέθανεν ὁ διδάσκαλός του. Κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἀναχωρήσας ἐξ Ἀθηνῶν μετὰ τοῦ Ξενοκράτους, ἦλθεν εἰς τὴν Ἄσσαν τῆς Τρωάδος ὅπου ἤρχον οἱ πλατωνικοὶ Ἐραστος καὶ Κορίσκος ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ τυράννου τοῦ Ἀταρνεῶν Ἐρμίου. Πρὸς τοῦτον συνεδέθη στενωπὰτα ὁ Ἀριστοτέλης λαθῶν ὡς σύζυγον τὴν ἀνεψίαν καὶ βετην κόρην του Πυθίδα. Μετὰ τριετὴ ἐκεῖ διαμονὴν καὶ διδασκαλικὴν ἐργασίαν ἦλθε κατὰ τὸ 345 εἰς τὴν Μυτιλήνην καὶ συνέχισε τὰς διδασκαλίας καὶ τὰς ἐπιστημονικὰς του ἐρεῖνας. Κατὰ τὸ 342 προσκλήθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως Φιλίππου εἰς τὴν Πέλλαν ὡς διδάσκαλος τοῦ Ἀλεξάνδρου. Κατὰ τὸ 341 συνέβη ἡ δι' ἀπίστη σύλληψις καὶ θανάτωσις ὑπὸ τῶν Περσῶν τοῦ φίλου του Ἐρμίου, τὸν θάνατον τοῦ ὁποῦ ἐθρήνησε δι' ὀρασιότητος ὕμνου. Ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο ἐν γῶσι τῶν μετὰ Φιλίππου καὶ Ἐρμίου πολιτικῶν συνειροφῶν τῶν ἀναστροφένων εἰς τὴν ἐκ μέρους τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας προπαρασκευαζομένην ἐναντίον τῶν Περσῶν πανελληνίον ἐκστρατεῖαν. Εἰς τὴν αὐλήν τῆς Πέλλας ἐμείνεν ὁ Ἀριστοτέλης μέχρι τοῦ 336. Ὡς παιδαγωγὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκαλιέργησεν εἰς τὴν ψυχὴν του τὴν λατρείαν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἠρωϊκὴν παράδοσιν, χρησιμοποιοῦν τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη καὶ τὰ ἄλλα δημιουργήματα τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας. Κατὰ τὸ 335 ἐπανήλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἱδρυσεν ἰδίαν σχολὴν, τὸ Λύκειον, μετὰ τοῦ Λυκαβητοῦ καὶ τοῦ Ἰλισοῦ. Ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν του ἀπέκτησεν ἡ σχολὴ του μεγάλην φήμην. Ἡ σχολὴ του ἐκλήθη καὶ Περιπατητικὴ ἐκ μεγάλου οἰκοδομηματος ὅπερ εἶχε στοᾶς. Καλοῦνται δὲ οἱ ὄπαδοί του Ἀριστοτέλους διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ Περιπατητικοί. Δὲν ἦτο μόνον τόπος διδασκαλίας ἀλλὰ καὶ κέντρον ἐπιστημονικῶν σπουδῶν. Συνεχίζων τὴν παράδοσιν τοῦ Πλάτωνος, ἀνεδείχθη καὶ αὐτὸς μέγας ὀργανωτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῖνης. Σημαντικώταται ὑπῆρξαν αἱ ἐρευνᾶι του εἰς τὴν περιοχὴν τῆς βιολογίας, τῆς πολιτεολογίας, τῆς λαογραφίας καὶ τῆς μελέτης διαφόρων ἐκδηλώσεων τῆς πολιτιστικῆς ζωῆς. (Ἱστορία δραματικῶν καὶ ἀθλητικῶν ἀγῶνων). Κατὰ τὸ 323 μετὰ τὴν ἀναγγελίαν τοῦ θανάτου τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἤρχισεν ὁ ἐναντίον του πολιτικὸς διωγμός. Διευτυπώθησεν κατ' αὐτοῦ κατηγορίαι ἐπὶ ἀσεβείᾳ ἔνεκα τῶν ὁποῦν ἠναγκάσθη νὰ κατασύγῃ εἰς τὴν πατρίδα τῆς μητρὸς του Χαλκίδα, ἔνθα καὶ ἀπέθανεν ἐκ στομαχικοῦ νοσήματος.

Ὅπως ὁ Σωκράτης εἶχεν εὐτυχῆσαι νὰ ἔχῃ μαθητὴν τὸν Πλάτωνα, οὕτως καὶ ὁ Πλάτων ὑπῆρξεν εὐτυχῆς, διότι εὗρεν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀριστοτέλους ἀντάξιον μαθητὴν. Μόνον αὐτὸς ἐκ τῶν μαθητευσάντων πλησίον τοῦ Πλάτωνος κατώρθωσε νὰ κατανοήσῃ τὴν διδασκαλίαν του καὶ νὰ τὴν ἀπαπτύξῃ συνδυάζων πρωτοβουλίαν καὶ δημιουργικότητα. Στερεῖται δεδωῶς τῆς ποιητικῆς πηρῆσεως τοῦ διδασκάλου

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

τοῦ, εἰς τὴν λογικὴν ὁμῶς ἀνάλυσιν καὶ κατὰ τὸ συνδυαστικὸν πνεῦμα ταχῆσαι ἐφαμίλλας πρὸς αὐτόν. Ἐχει τὴν ἰκανότητα νὰ ἀντιλαμβάνεται τὰ προβλήματα εἰς τὴν οὐσίαν των καὶ νὰ παρακολουθῇ τὴν ἱστορικὴν των ἐξέλιξιν. Ἐδημιούργησεν ἐκ θεμελιῶν δύο φιλοσοφικὰς ἐπιστήμας, τὴν λογικὴν (ἀλυτικὴν ὅπως τὴν λέγει ὁ ἴδιος) καὶ τὴν μεταφυσικὴν (πρώτην φιλοσοφίαν). Εἰσήγαγε φιλοσοφικοὺς ὄρους, οἱ ὁποῖοι ζοῦν καὶ χρησιμοποιοῦνται καὶ εἰς τὴν σύγχρονον μας ἑσθὴν φιλοσοφικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν ὁρολογίαν (δύναμις, ἐνέργεια, ἐντελέχεια, ὕλη, μορφή, συλλογισμός, κατηγορία). Συνεχῆ δὲ ἐπίδρασιν ἤσκησεν ἡ φιλοσοφία τοῦ Σταγίριτου εἰς τὰ μετέπειτα συστήματα, εἰς τοὺς νεопλατωνικοὺς, εἰς τοὺς Ἀραβὰς φιλοσόφους καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς Χριστιανικῆς Δύσεως καὶ ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον νὰ κατευθύνῃ ἐν πολλοῖς καὶ νὰ ἐπηρεάζῃ τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν.

Τὰ ἀριστοτελικά συγγράματα.

Ὁ κατὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα ζήσας Ἀλεξανδρινὸς Ἐρμιππος ὑπελόγιζε τὸν ἀριθμὸν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς 400. Μέχρις ἡμῶν διασώθησαν οἱ τίτλοι 143 συγγραμμάτων του, ὁ δὲ Διογένης ὁ Λαέρτιος ὑπολογίζει τὸν ἀριθμὸν τῶν στίχων τῶν ἔργων του εἰς 44 μυριάδας. Τὸ σύνολον τῶν συγγραμμάτων του δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς δύο ομάδας. Εἰς τὴν πρώτην κατατάσσουμν τὰ ἀπολεσθέντα καὶ εἰς τὴν δευτέραν τὰ σωζόμενα ἔργα του. Τὰ ἀπολεσθέντα εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον διάλογοι γραφέντες καθ' ἣν ἐποχὴν ἐμαθήτευε πλησίον τοῦ Πλάτωνος. Τὰ γνωστότερα ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ περὶ τὸ 354 γραφείς διάλογός του «Εὐδήμος» ἐν τῷ ὁποῦ ἐξητάετο τὸ πρόβλημα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, καὶ ὁ «Προτρεπτικός», ὃν ἔγραψε πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Κύπρου Θεμισώνα. Ὡς συγγραφεὺς διαλογικῶν ἔργων ὁ Ἀριστοτέλης καινοτομεῖ διότι εἰς τοὺς διαλόγους εἰσάγει καὶ τὸν ἑαυτοῦ ὡς τὸ κυριώτερον ἐκ τῶν συνομιλούντων προσώπων, ὅπερ δίδει τὴν κατεύθυνσιν εἰς τὴν διαλογικὴν συζήτησιν. Εἰς τὸ τέλος τῆς αὐτῆς ἐποχῆς πρέπει νὰ καταταχθῇ καὶ ὁ ἐπίσης ἀπολεσθείς «Περὶ φιλοσοφίας» διάλογος. Τὰ διασωθέντα ἔργα του ἀναφέρονται ἅπαντα εἰς ἐπιστημονικὰ θέματα καὶ εἶχον χρησιμοποιοθῆ ὡς βοηθήματα διὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς διδασκαλικῆς ἐργασίας τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν Ἄσσῳ, Μυτιλήνῃ καὶ ἐν Ἀθήναις. Χαρακτηρίζονται συνήθως ὡς «ἀκροασματικοὶ λόγοι, ὑπομνήματα, μέθοδοι, πραγματεῖαι». Ἐπ' ἀρκετὸν χρόνον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὰ ἐπιστημονικὰ του συγγράματα εἶχον περιπέσει εἰς λήθη καὶ ἡ φιλοσοφία του ἦτο γνωστὴ ἑλλιπῶς ἐκ τῶν διαλόγων. Ἡ ἐκ νέου ἀνακάλυψις καὶ ἐκδόσις των ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονικοῦ τοῦ Ροδίου κατὰ τὸ 60-50 π.Χ. Ἐκτοτε ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀρχαϊσμοῦ ἐμελετήθησαν καὶ ἐροχολιάσθησαν τὰ ἐπιστημονικὰ του ἔργα, περιήλθον δὲ εἰς λήθη οἱ διάλογοι οἵτινες ἐν τέλει καὶ ἀπολεσθέντα ἔργα διακρίνονται εἰς τὰς κατωτέρω ομάδας:

1ον Λογικά («Ὀργανον»). Κατηγορίαι· Περὶ ἐρμηνείας, Ἀναλυτικὰ πρότερα, Ἀναλυτικὰ ὕστερα, Τοπικά, Σοφιστικὸν ἔλεγχον.

2ον Φυσικά. Φυσικὴ ἀκρόασις βιβλ. 8· Περὶ Οὐρανοῦ, Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, Μετεωρολογικά, Περὶ κόσμου. Τὸ τελευταῖον δὲν εἶναι γνήσιον, ἐγγραφή δὲ κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα.

3ον Βιολογικά. Περὶ ζῶων ἱστορία βιβλ. 10, Περὶ ζῶων μορίων, Περὶ ζῶων πορείας, Περὶ ζῶων κινήσεως, Περὶ ζῶων γενέσεως, Περὶ φυτῶν (νόθον).

4ον Ψυχολογικά. Περὶ ψυχῆς βιβλ. 3, Μικρὰ φυσικά (περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν, περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως, περὶ ὕπνου, περὶ ἐνυπνίων, περὶ μαντικῆς, περὶ μακροβιότητος, περὶ ζωῆς, περὶ ἀναπνοῆς, περὶ πνεύματος) τὸ τελευταῖον δὲν εἶναι γνήσιον).

5ον Μεταφυσικά. Τὰ Μετὰ τὰ Φυσικά βιβλ. 12. Ὁ τίτλος Μετὰ τὰ φυσικά εἶναι μεταγενέστερος. Ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρον Πρῶτη φιλοσοφία. ὄν. Ἠθικά. Ἠθικά Εὐδήμεια, Ἠθικά Μεγάλαι, Ἠθικά Νικομάχεια βιβλ. 10.

7ον Πολιτικά. Πολιτικά βιβλ. 8. Οἰκονομικά (νόθα).

8ον Τεχνολογικά. Ρητορικὴ βιβλ. 3 καὶ Ποιητικὴ (δισσώθη ἑλλιπῆς).

9ον Προβλήματα.

Μετὰ τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων συνεκδίδονται καὶ τινὰ ἄττινα δὲν ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ταῦτα εἶναι τὰ Φυσιολογικά, Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων, Περὶ χρωμάτων, Περὶ ἀτόμων γραμμῶν, Μηχανικὴ, Ρητορικὴ εἰς Ἀλεξάνδρον, Περὶ ἄετον, Περὶ ἀκουστών.

Τὸ σύνολον τῶν σωζόμενων ἔργων καὶ ὀποσπασμάτων ἐξεδῆθη μετὰ μεταφράσεως εἰς τὴν Λατινικὴν Ἀρχαίαν Σχολίαν καὶ Πινάκων ὑπὸ τῆς Πρωσσικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν ὑπὸ τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ Ἐμμ. Μπέκκερ καὶ ἀργότερον τοῦ Μπόνιτς εἰς ἑξ μεγάλους τόμους (1831-1870).

Ἡ νεωτέρα φιλολογικὴ ἐρευνα προσεπάθησε νὰ ἀνεύρῃ εἰς τὰ διασωθέντα ἀριστοτελικά συγγράματα διάφορα χρονολογικὰ στρώματα. Ἠθέλησε δηλαδὴ νὰ διακρίνῃ ποῖα τμήματα ἐκ τούτων ἔχουν γραφῆ εἰς παλαιότεραν καὶ ποῖα εἰς νεωτέραν ἐποχὴν τῆς ζωῆς τοῦ Ἀριστοτέλους. Εἰς τὴν τοιαύτην ἐρευνᾶν προεξάρχει ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Βέρνερ Γιαίγκερ. Κατέληξεν οὗτος εἰς τὸ συμπέρασμα νὰ θεωρῇ τὰ τμήματα ἐκεῖνα, εἰς τὰ ὁποῖα εἶναι αἰσθητὴ ἡ ἐπίδρασις

των πλατωνικών αντιλήψεων, ως αρχαιότερα. Τα τμήματα εις τα οποία διαφαιίνεται ή τάσις προς απομάκρυνσιν από τον ιδεώδη κόσμον και προς σπυιδήν της εμπειρικής πραγματικότητας, τα θεωρεί ο Γιαίγκερ γραφέντα κατά την τελευταίαν περίοδον της ζωής του φιλοσόφου. Τα συμπεράσματα, εις τα οποία έφθασεν ο Γιαίγκερ δεν είναι δυνατόν να γίνουσι δεκτά άνευ αντίρρησων. Διότι πολλά στοιχεία της φιλοσοφίας του Πλάτωνος παραμένουν ισχύοντα διά τον 'Αριστοτέλη καθ' όλην την φιλοσοφικήν του σταδιοδρομίαν. Πολλά δε στοιχεία, τα οποία φαίνονται άφίστάμενα των πλατωνικών αντιλήψεων μαρτυρούνται ότι διευτύθησαν υπό του 'Αριστοτέλους εις νεαράν ηλικίαν. Προκειμένου περί φιλοσόφου της πρωτοτυπίας του 'Αριστοτέλους και του Πλάτωνος, είναι πολύ δυσχερές ή άνίχνευσις της εξέλικτικής σταδιοδρομίας, διά της οποίας διήλθε τό πνεύμα των. Ως προς τον Πλάτωνα, τό έργον τουτο τυγχάνει εύκαώτερον, διότι μάς άφηκεν έργα γραμμένα εις διαφόρους εποχάς της ζωής του και έκδεδομένα από αυτόν τών ίδιων. Ως προς τον 'Αριστοτέλη δυστυχώς δεν συμβαίνει τουτο. Δεν γνωρίζομεν άν ο Ίδιος τά εξέδωκε και μάς παρέχουν ελάχιστά ιστορικά ένδείξεις, εξ άν αφορμώμενοι θα ήδυνάμεθα να προχωρήσωμεν εις εικασίας, άναφερομένας εις τον χρόνον της συγγραφής των. 'Ελλείπουν δε επί των αριστοτελικών συγγραφέων έργασίας γλωσσικής στατιστικής, άνάλογοι με τάς γενομένας επί των πλατωνικών διαλόγων. 'Οθεν άναγκαζώμεθα να στηρίζωμεθα επί έσωτερικών ένδείξεων δια να άναπαράστησωμεν τάς εξέλικτικής βαθμίδας, δι' άν διήλθεν ή σκέψις του 'Αριστοτέλους. 'Αλλ' είναι αυτονόητον ότι αι έσωτερικά ένδείξεις δεν είναι απόλυτως άσφαλείς και ότι ή εκτίμησις της αξίας των εξαστάται εκ του γενικού σχήματος, υπό τό οποίον πολλάκις εκ των προτέρων θέλωμεν να υπαγάγωμεν την όλην προλεπτικήν εξέλιξιν της σκέψεως του φιλοσόφου, υπό το οποίο μολοιζόμεθα τά έργα. 'Η έννοια άφ' έτέρου μάς εδωγράμμου εξέλιξεως των ιδεών δεν είναι άσφαλής. Πολλάκις παρατηρούται υπαναχωρήσεις, άπρόβλεπτοι εξέλιξεις, άνάτροψοι τάς προσδοκίας μας. Διά τουτο δεν δύναμεν δεχθώμεν ότι τά συμπεράσματα εις τα οποία έφθασεν ο Γιαίγκερ είναι εις τον αυτόν βαθμόν άσφαλή, εις άν και τά περι της εξέλιξεως των αντιλήψεων του Πλάτωνος συμπεράσματα, έντινα έστοιχίθησαν και επί έσωτερικών και επί έξωτερικών ένδείξεων (βλέπε άρθρα 'Αριστοτέλης και Γιαίγκερ του λεξικού «'Ηλίου»).

Η σχέσις της αριστοτελικής προς την πλατωνικήν φιλοσοφίαν

ΑΙ άνωτέρω έκτεθείσα σκέψις μάς οδηγού εις την θέσιν ένός εκ των δυσχεροτέρων προβλημάτων. Θέτομεν τό έρώτημα: Εις ποίαν σχέσιν εύρίσκειται από φιλοσοφικής άπόψεως ο 'Αριστοτέλης προς τον Πλάτωνα; Γως εξέλιξιθη από την φιλοσοφίαν του διδασκάλου ή φιλοσοφία του μαθητού; Είναι αι αριστοτελικαί αντιλήψεις αντίθετοι προς τάς πλατωνικάς ή αποτελούν συμπλήρωσιν και τροποποίησιν; 'Η κρατήσασα γνώμη είναι ότι ο 'Αριστοτέλης, κατά τό μέχρι του έτους 348, καθ' ό άπέθανεν ο Πλάτων διάστημα και επί τινα εισέτι χρόνον, καθ' όν διέτριβεν εις 'Ασσον και Μιτυλήνην, συμμερίζετο δμως άπεμακρύνθη από τον πλατωνισμόν, ήτοι από την προσήλυσιν προς τον υπερβατικό κόσμον τών ιδεών και ήρχισε να άπασχολήται με την σπουδήν της δεδεμένης πραγματικότητας. Τό ιδανικόν περιεχόμενον του κόσμου δεν εύρίσκει μονομερώς εις την υπερκόσμιον περιοχήν, άλλ' τό εύρίσκει μονομερώς εις την υπερέκδοσιν της ζωής του (335—323), καθοδηγούται κατά τον Γιαίγκερ, ουχι υπό του υπερκοσμιού ιδεώδους, άλλ' εκ των ποισμάτων της επαγωγικής μελέτης της πραγματικότητας. 'Επομένως πρόπει να διακρίνωμεν τρεις εξέλικτικές περιόδους της αριστοτελικής σκέψεως:

1η Πλατωνική περίοδος (368—348). 'Ο 'Αριστοτέλης είναι έξ δλακλήρου πλατωνικός και δέχεται την περί ιδεών διδασκαλίαν. Κατ' αυτήν την εποχήν έγράφησαν οι διάλογοι. 'Εκ τών σωζομένων έργων έγράφησαν τα αρχαιότερα τμήματα τών λογικών συγγραμμάτων, τά δύο πρώτα βιβλία τών Φυσικών και τό Γ' «Περί ψυχής».

2α Μεταβατική περίοδος (348—335). Κατ' αυτήν σημειούται προδευτική άπομάκρυνσις από τον πλατωνισμόν. 'Εγκαταλείπεται ή περί ιδεών διδασκαλία του Πλάτωνος και έπικρίνεται ως διαίρουσα την πραγματικότητα διά του «χωρισμού» εις δύο διεξευγμένους περιοχάς. Κατ' αυτήν έροσήν ο άπολεσθείς διάλογος «Περί φιλοσοφίας» εκ δέ τών σωζομένων έργων τά βιβλία Α, Β, Κ 1—8 κεφ. Λ, Μ 9—10 κεφ και Ν τών «Μετα τά Φυσικά». Κατά την αυτήν εποχήν πρόπει να έγράφησαν τά «'Ηθικά Ευδήμεια» και έκ τών «Πολιτικών» τά 2, 3, 7 και 8 βιβλία, εις τα οποία εισέτι ή 'Αριστοτέλης δεν δύναται να άποσκορμηθί από την πλατωνικήν ιδεοκρατικήν θεώρησιν. Κατά την αυτήν περίοδον υποθέτου ότι έγράφησαν και τά «Περί ούρανου» και «Περί γενέσεως και φθοράς» συγγραμματα.

3η Περίοδος ώριμότητος (335—323). 'Ο 'Αριστοτέλης έκδηλώνει σαφώς την κλίσιν του προς μελέτην του ιδεώδους περιεχομένου του ύπάρχοντος εις την πραγματικότητα. Στρέ-

φει τό βλέμμα του, όχι εις τά ύπερουράνια είδη, αλλά εις τό έμπραγματωμένον μέσον εις την ύλην αντικόν στοιχείον εις τό «ένυλον είδος». Συγχρόνως καθίσταται οργανωτής της έπιστημονικής επαγωγικής έρευνής. Διά τών μαθητών του προβάλει εις ιστορικάς μελέτας άναφερομένας εις τά πολιτεύματα και εις άλλας έκδηλώσεις της πολιτιστικής ζωής. Τότε καθηρίσθη εν τώ Λυκείω ή συλλογή τών 158 πολιτευμάτων εκ της οποίας προέχεται και ή έσχάτως (1891) άνευρεθείσα έξ αιγυπτιακών παπύρων «'Αθηναίων Πολιτείας». Κατά την αυτήν εποχήν έγράφησαν και τά υπόλοιπα εκ τών σωζομένων έργων του καθώς και άλλα άπολεσθέντα, άναφερομένα εις την ιστορίαν των τραγικών δραματικών αγώνων («Διδασκαλία»), εις άναγραφάς τών εν 'Ολυμπτω νικητών, εις έδαφικά δικαιώματα τών πόλεων και προβλήματα σχετικά με τά όμηρικά έπη.

Τό άνωτέρω εξέλικτικόν σχήμα έχει ως θεμελιακήν βάση την αντίληψιν ότι κατ' αρχάς ο 'Αριστοτέλης είναι εις εκ τών μαθητών του Πλάτωνος συμμερίζομενος τάς αντιλήψεις του εκ τών οποίων βαθμιαίως άπελευθερούται τείνον διαρκώς εις την επαγωγικήν περιγραφικήν μελέτην του «ένυλου είδους». 'Αλλ' μία τιαυτή θεώρησις των πραγμάτων δεν άνταποκρίνεται προς τά δεδομένα. 'Εν τη πλατωνική 'Ακαδημία μία εκ τών κυριωτέρων ασχολιών ήτο ή έρευνα προβλημάτων υπό την καθοδήγησιν του Πλάτωνος. Δεν είναι όρθόν να θεωρήσωμεν τον Πλάτωνα δογματικόν διδασκαλον, διδασκοντα μάς θεωρίαν περί ιδεών άμετακινήτως παραδεδωμένην εις τους μαθητάς. 'Ο ίδιος ο Πλάτων εις τους διαλόγους του είχε υποβάλει εις κριτικήν διερεύνησιν την περί ιδεών θεωρίαν και κατά τά τελευταία του έτη την μετροθύμισιν, θέσας τάς ιδέας εις τό αυτό επίπεδον με τους άριθμούς. 'Ηδη δε περί τους χρόνους καθ' ους προσήλθεν ο 'Αριστοτέλης εις την 'Ακαδημίαν ήρχισε να συγγράφη τους διαλόγους Θεαιτήτων, Παρμενίδην και Σοφιστήν, διά τών οποίων έλάμβανε νέαν τροπήν τό εις τάς ιδέας άναφερόμενον πρόβλημα. 'Εν τη 'Ακαδημία οι διασημώτεροι των μαθητών ήσαν συγχρόνως έρευνηται και συγγραφείς. 'Ο 'Αριστοτέλης φαίνεται ότι ένωρίτατα είχε διατυπώσει ιδίαν πρωτότυπον αντίληψιν. Τα άποσπάσματα τά διασωθέντα εκ του ύπ' αυτού κατά τό 354 γραφέντος διαλόγου «Ευδήμου» δεικνύουν ότι είχε φθάσει εις ώριμώμενος πρωτότυπου αντιλήψεις σχετικώς με τά λογικά-οντολογικά πρόβλήματα. Διότι εν τώ διαλόγω τουτώ ο 'Αριστοτέλης, θέλων να καταρριψη την δοξασίαν την θεωρούσαν την ψυχήν ως άρμονίαν, χρησιμοποιοεί τό ακόλουθον έπιχείρημα: Εις την άρμονίαν ύπάρχει κάτι τό αντίθετον, διότι είναι ουσία' άρα ή ψυχή δεν είναι άρμονία. «'Η άρμονία έναντίον έστιν ή άνορμοσσία. Τή δε ψυχή ούδέν έναντίον ουσία γάρ και τό συμπεράσμα δήλον' έτι, ει άνορμοσσία τών στοιχείων του ζώου πάσας είη άν ύγεία άλλ' ουχι ψυχή» ('Αριστ. άννοσ. ή άρμονία ειη άν ύγεία άλλ' ουχι ψυχή») ('Αριστ. άννοσ. Ρόζε 45). (Εις την άρμονίαν ύπάρχει άς έναντίον ή άνορμοσσία, εις δε την ψυχήν ούδέν έναντίον ύπάρχει διότι είναι ουσία και τό συμπεράσμα είναι φανερόν' προσέτι, ένν διά τό ζώον νόσος είναι ή άνορμοσσία τών στοιχείων (εξ άν άποτελείται) ή άρμονία θα είναι ύγεία; αλλά ουχι ψυχή»). 'Εκ του χωρίου τουτου γίνεται κατάδηλον ότι ο 'Αριστοτέλης ήδη κατά τό 354 είχε φθάσει εις την περί κατηγοριών θεωρίαν του προσθέντος συμβολής δμως πρωτότυπον εις τάς πλατωνικάς διδασκαλίας. Είχε διακρίνει τό είδος ως ουσίαν από τά έναντία, τά όποια είναι συμβεδεδκότα υπαγόμενα υπό τό είδος, χωρίς να ταυτίζονται με αυτό. Εις τό συγγραμμά του «Κατηγορίαι» (3 β 24) γράσει ο 'Αριστοτέλης: «Υπάρχει δε ταις ουσίαις και τό μηδέν αύταις έναντίον είναι». (ΑΙ ουσίαι έχουν τό χαρακτηριστικόν γνώρισμα ότι δεν ύπάρχει άς προς αύτάς τίποτε τό έναντίον). 'Αρα διατελών εισέτι μαθητευόμενος εν τη 'Ακαδημία είχε παρουσιάσει τάς περί κατηγοριών οντολογικάς και λογικάς άνακαλύψεις του. 'Εκ του αυτού διαλόγου δύναμεθα ίσως να εκάσωμεν ότι θα είχε φθάσει κατά την αυτήν εποχήν και εις τάς περί είδους θεωρίας του έγκαταλείψας την περί ιδεών αντίληψιν. Κατά ρητήν του Σιμπλικίου μαρτυρίαν (σχόλια εις τό «Περί ψυχής»: Ι, ΙΙΙ) «έν τώ Ευδήμω τώ περί ψυχής αυτώ γεγραμμένω διαλόγω είδος τι άποφαίνεται την ψυχήν είναι». Εις τόν διάλογον Ευδήμων ('Αριστοτέλης εις τόν Πλάτωνα) έρμηνεύει εν τώ άποσπάσματι τουτώ την λέξιν είδος ως ιδέαν και υποστηρίζει ότι χρησιμοποιοείται εις την πλατωνικήν σημασίαν, διότι ένν έπρόκειτο περί του είδους όπως νοεί τουτο ο 'Αριστοτέλης κατά την ύπεροτέρωσαν εποχήν, έπρεπε να συνοδεύεται υπό της γενικής τινός. 'Επρεπε δηλαδή να χαρακτηρίζεται εις τό προκειμένον άπόσπασμα ή ψυχή όχι ως είδος, τι, άλλ' ως «είδος τινος» δηλαδή τό σώματος. 'Αλλ' εις τό προκειμένον άπόσπασμα τό πρόβλημα ήτο να άποδειχθί ότι ή ψυχή δεν δύναται να είναι άρμονία επειδή δεν δύναται να καταταχθί εις τά έναντία. 'Η ψυχή είναι έπιδεκτική άνορμοσσίας, ήτις είναι ή κακία χωρίς να υπενδίζεταί ή ουσία της. 'Η άρμονία και ή άνορμοσσία δύναται να άναχθού εις τό αυτό είδος ως γνωρίσματά του, όχι όμως και να ταυτισθού με αυτό. Τά έναντία λέγει ο 'Αριστοτέλης εις τά Μετά τά Φυσικά 1032 β 2 άνήκουν εις τό αυτό είδος «τών έναντίων τώπον τινα τό αυτό είδος». Τό άποδεικτικόν άρα νέον του έπιχειρήματος έγκείται εις την πρότασιν ότι ή ψυχή είναι είδος όπερ επειδή είναι ουσία έπιδεχεται ως υποτεταγμένα γνωρίσματά του την άνορμοσσίαν (κακίαν) και άρμονίαν. Τουτο άπέτελει, όπως μαρτυρεί ο Σιμπλικίος άναφερόμενος εις τόν 'Αλέξανδρον τόν 'Αφροδισία, τό πρώτον και γενικώτερον εν τώ Ευδήμω έπι-

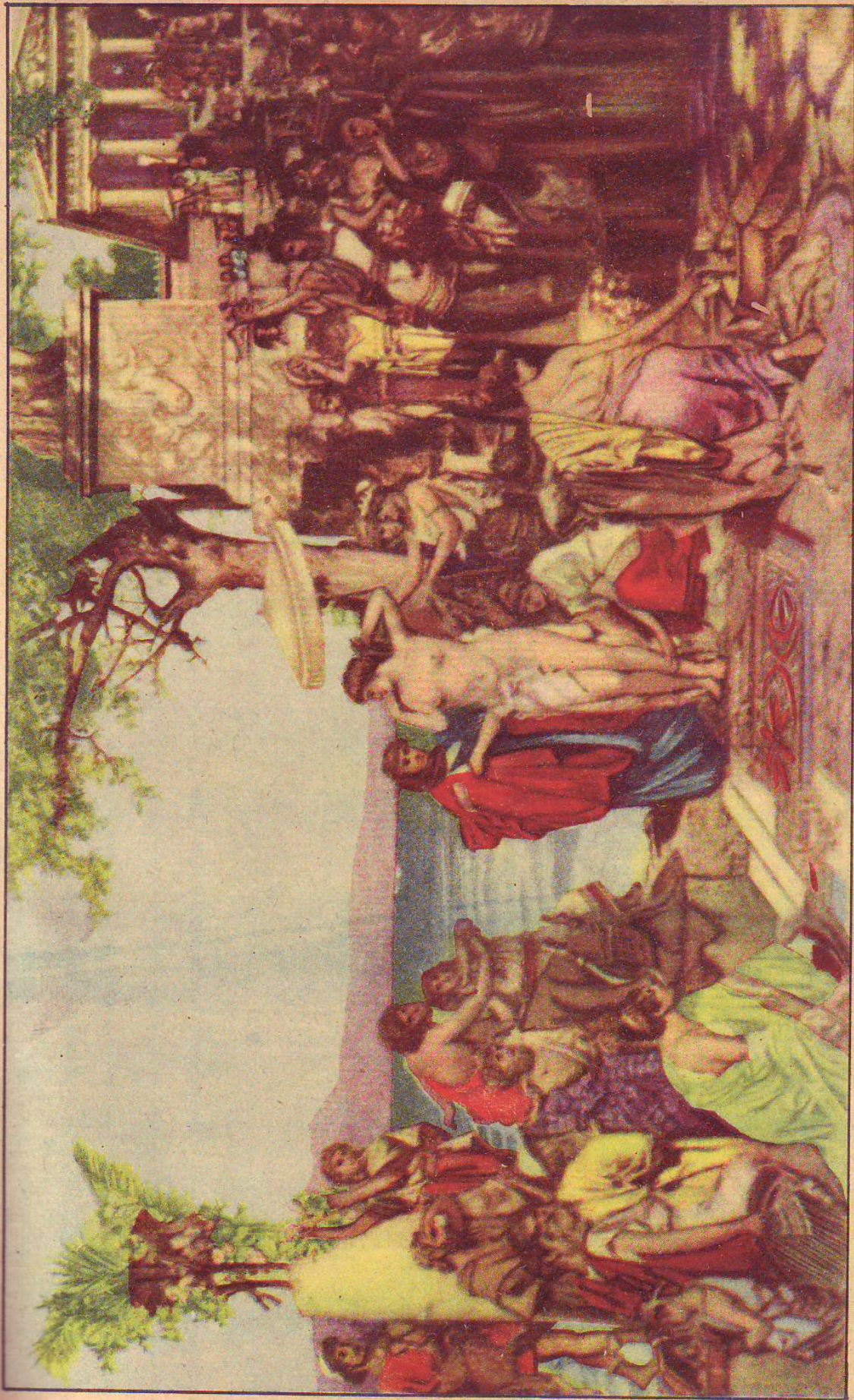

Ἡ φρόνη, ἡ περίφημος ἐταῖρα τῆς ἀρχαιότητος, λουομένη εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Ἐλευσίως.
(Κατὰ τὸν θαυμάσιον πίνακα τοῦ H. Stenirański)

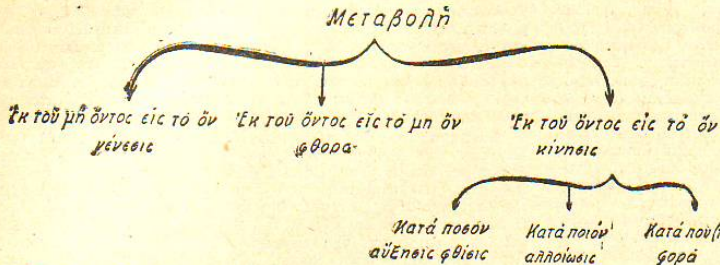

ταβολήν. Ὁ χρόνος εἶναι κατ' αὐτὸν ἓν ἀδιάσπαστον συνεχές ὅπερ δὲν δύναται νὰ ἀναλυθῆ εἰς ἀρχικά στοιχεῖα Νοεῖται σχηματιζόμενος ὀχι ἀπὸ τὴν συμπάρθεσιν ἀπειροστικῶν χρονικῶν στιγμῶν, τὰς ὁποίας καλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης «ἄνω», ἀλλὰ ἀπὸ τὴν συνεχῆ καὶ ἀδιάσπαστον ροὴν των. Κα-

ἐπαναφέροντα τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὴν ἀγρίαν πρωταρχικὴν τῆς κατάστασιν.

Τὸ κέντρον τοῦ σύμπαντος κατέχει κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ γῆ, ἥτις εἶναι σφαιρική καὶ μὴ ἀκίνητος. Αὕτη καλύπτεται ἀπὸ θαλάσσας, ὑπεράνω δὲ τῆς ἕρας καὶ θαλάσσης ὑπάρχουν στρώματα ἀέρος. Ὑπεράνω τοῦ ἀέρος εἶναι τοποθετημένον τὸ θερμὸν στοιχεῖον τὸ «ὑπέκκαυμα», ὅπως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης. Ὑπεράνω δὲ τοῦ ὑπέκκαυματος εἶναι τοποθετημένα αἱ οὐράναι σφαῖραι, διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν κινήσεων τῶν ὁποίων κινούνται αἱ πλανῆται Αἱ οὐράναι σφαῖραι καθὼς καὶ οἱ ἀπλανεῖς καὶ πλανῆται ἀστέρες ἔχουν κατασκευασθῆ ἀπὸ τὸν αἰθέρα, ὅστις εἶναι ὕλη μὴ ὑποκειμένη εἰς φθοράν. Διὰ τοῦτο ὁ οὐράνιος κόσμος εἶναι αἰώνιος καὶ ἀφθαρτος. Ἡ ἐξωτικὴ σφαῖρα, ἥτις ἐπηρεάζει πᾶσας τὰς ἄλλας διὰ τῆς κινήσεώς της, εἶναι ἡ σφαῖρα τῶν ἀπλανῶν, ἐνὸς δὲ ταύτης ὑπάρχουν καὶ αἱ λοιπαί. Ὡς πρὸς τὸν προσδιορισμὸν τῶν σφαιρῶν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν ὁ Ἀριστοτέλης τὰς θεωρίας τοῦ Εὐδόξου, ὅστις ἀνετίθετο ταύτας εἰς 26, καὶ τοῦ Καλλιπποῦ, ὅστις ἐδέχτο ὅτι ἦσαν 36. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲ ἰδίαν ἀνακάλυψιν τοῦ διετύπωσε τὴν θεωρίαν ὅτι εἶναι ἀπαραίτητον νὰ δεχθῶμεν καὶ τὴν ὑπερβιν «ἀνελιττούσαν» σφαιρῶν, αἵτινες ἐπανάγουσιν τὰς διαφόρους σφαιράς εἰς τὴν ἀρχικὴν τὴν ἀφελθίαν. Οὕτω πῦξεν τὸν ἀριθμὸν τῶν οὐρανίων σφαιρῶν εἰς 55 (βλέπε τὸ ἐν τῷ παρόντι τόμῳ ἄρθρον περὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἀστρονομίας).

Βιολογικαὶ ἔρευναι.

τὰ δὲ τὴν ροὴν τοῦ χρόνου ὑφίσταται οὗτος διαφύρισις μεταπίπτων συνεχῶς εἰς τὸ παρελθόν καὶ εἰσδύων διαρκῶς εἰς τὸ μέλλον. Τὸ παρὸν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἔστι ἰδεώδης τομὴ μεταξὺ παρελθόντος καὶ μέλλοντος. Ἐκτὸς τῶν ἐνοσίων τοῦ χρόνου καὶ χρόνου ἐξετάζει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἔννοισιν τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ συνεχοῦς. Δὲν δέχεται ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἐνεργεῖα ἀπείρου, ἀλλὰ ἀναγνωρίζει τὴν ὑπαρξίν ἐνός «δυνάμεως» ἀπείρου. Δυνάμεθα δηλαδὴ νὰ προχωροῦμεν πρὸς τὸ ἀπείρων μέγα ἢ τὸ ἀπείρων μικρὸν χωρὶς νὰ φθάσωμεν οὐδέποτε εἰς ἓν τέρμα. Ἄρα τὸ ἀπείρων εἶναι μῖα αἰώνια πορεία χωρὶς τέρμα εἴτε πρὸς τὸ ἀπείρων μέγα (κατὰ πρόσθεσιν ἀπείρου) εἴτε πρὸς τὸ ἀπείρων μικρὸν (κατὰ ἀίρεσιν ἢ καθάρεισιν ἀπείρου). Λίαν ἐπιτυχεῖς εἶναι καὶ αἱ εἰς τὸ συνεχές (κοιτινοουσι) ἀναφερόμεναι ἀναλύσεις του. Δίδει ὡς πρὸς τοῦτο τὸν ἀκόλουθον οἰσμοῦν: «Λέγω δ' εἶναι συνεχές ὅταν ταῦτο γέννηται καὶ ἐν τῷ ἐκατέρωθεν ὅταν τὸ ὄν ἐκαστοῦ ἐκ τῶν δύο πραγμάτων, ἅτινα ἐφαπτόνται εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό». Κατὰ τὸν Γερμανὸν ἱστορικὸν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης Μόριτς Κάντωρ, ὁ ἀριστοτελικὸς οὗτος οἰσμός θὰ εἶχε τὴν θέσιν του καὶ σήμερον ὡς εἰσαγωγικὴ ἔννοια εἰς τὸν ἀπειροστικὸν λογισμὸν. Ὡς πρὸς τὸ κενὸν ἔχει τὴν ἰδέαν ὅτι δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ ἡ ὑπαρξίς του. Εἰς τὰ «Φυσικά» του ἐξετάζει καὶ προβλήματα δυναμικῆς καὶ κινηματικῆς, χρησιμοποιοῦν πρὸς μελέτην των τὴν ἀναλυτικὴν μαθηματικὴν μέθοδον.

Ἀξιοθαύμαστος ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὰς βιολογικὰς μελέτας. Συνεχίζων ἀρεαίμενος ἐν τῇ Ἀκαδημία μελέτας, ἠργολήθη καὶ ἐν Λέσβῳ μετ' ἐπιμονῆς εἰς τὴν μελέτην τοῦ βιολογικοῦ καὶ φυτικοῦ βασιλείου. Ὅταν δὲ ἵδρυσεν τὸ Λύκειον χρησιμοποιοῦν τὰ χρηματικά μέσα καὶ τὰς λοιπὰς εὐκολίας τὰς ὁποίας εἶχε θέσει ἐν τῇ διαθέσει του ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, ἐτελειοποίησεν τὴν μέθοδον τῶν ἐρευνῶν του καὶ ἐφθασεν εἰς ἀξιολογώτατα συμπέρασμα. Ὡς χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς ζωῆς δέχεται ὁ Ἀριστοτέλης τὴν κίνησιν. Διὰ τὴν ὑπάρξιν ὁμοῦ κινήσεως πρέπει νὰ ὑπάρξῃ ἐν κινούν καὶ ἐν κινούμενον. Προκειμένου λοιπὸν περὶ τῶν ζώντων ὄντων, τὸ κινῶν εἶναι τὸ εἶδος, δηλαδὴ ἡ ψυχή, τὸ δὲ κινούμενον εἶναι ἡ ὕλη, δηλαδὴ τὸ σῶμα. Τὸ σῶμα εἶναι τὸ ὄργανον τῆς ψυχῆς ἥτις κατευθύνει αὐτὸ ἐπὶ τῆς βίαις σκοπῶν. Διὰ τοῦτο ἡ ψυχή ὀρίζεται ὡς «ἐντελέχεια ἡ πρώτη σώματος φυσικοῦ ὀργανικοῦ» (ἡ ψυχή εἶναι ἡ ἀρχικὴ τελεία μορφή, ἡ ὁποία χρησιμοποιοεῖ τὸ σῶμα ὡς ὄργανόν της). Διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν παγκόσμιον φιλοσοφικὴν φιλολογοῖαν εἰσήγαγεν ὁ Σταγαιρίτης τὸν ὄρον «ὀργανικὸς», ὅστις σήμερον χρησιμοποιοεῖται οὐ μόνον εἰς τὰς βιολογικὰς ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας. Ἡ βίαις λοιπὸν τῶν ζώντων ὄντων εἶναι ἡ μέσος εἰς αὐτὰ ἐνυπόστατος ψυχή. Τὴν ψυχὴν δὲν πρέπει νὰ τὴν θεωροῦμεν ὡς ἐμψυχωμένην ὑπὸ μίαν μόνον μορφήν. Ἀκολουθῶν καὶ ἐνταῦθα τὴν γενικὴν τάσιν τοῦ συστήματός του ὁ Σταγαιρίτης διακρίνει τρία εἶδη ψυχῆς: 1) τὴν θρεπτικὴν, 2) τὴν αἰσθητικὴν ὀρεκτικὴν καὶ κινητικὴν, 3) τὴν νοητικὴν. Τὸ πρῶτον εἶδος προσιδεῖται εἰς τὰ φυτὰ, τὸ δεύτερον εἰς τὰ ζῶα, τὸ τρίτον εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἐκαστοῦ ἐκ τῶν δύο ἀνωτέρων εἰδῶν τῆς ψυχῆς περιλαμβάνει καὶ τὰ γνωρίσματα τῶν κατωτέρων εἰδῶν. Ἡ ἀνθρωπίνη νοητικὴ ψυχή περιλαμβάνει τὸ αἰσθητικόν, ὀρεκτικόν καὶ κινητικόν τῶν ζῶων, καθὼς καὶ τὸ θρεπτικόν τῶν φυτῶν. Ἡ ψυχή τῶν ζῶων περιλαμβάνει καὶ τὴν θρεπτικὴν ἰδιότητα τῶν φυτῶν. Εἰς τὴν κατωτέραν βαθμίδα τῆς βιολογικῆς κλίμακος τοποθετοῦνται τὰ φυτὰ, εἰς τὴν μεσάζουσαν τὰ ζῶα καὶ εἰς τὴν ἀνωτέραν ὁ ἄνθρωπος. Τὰ φυτὰ ἐπιτρέπουσιν μόνον λειτουργίας θρέψεως καὶ ἀναπαραγωγῆς. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἔχουν κέντρον (μέσον), στεροῦνται καὶ αἰσθησεως. Τὰ ζῶα ἔχουν αἰσθησιν, ἀλλὰ στεροῦνται νοήσεως, ἢ μόνον ὁ ἄνθρωπος κατέχει. Τὸ σῶμα τῶν ζῶων ἀποτελεῖται ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων, ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ὁποίων συναπαρτίζονται ὁμοειδῆ στοιχεῖα τοῦ σώματος, ὅπως τὰ ὀστά, σῶοκες, τρίχες. Ταῦτα καλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης «ὁμοιομερῆ». Τὸ σῶμα τὸ συνιστάμενον ἐκ τῶν ὁμοιομερῶν καλεῖται ἁνομοιομερές. Ἡ ἔδρα τῶν αἰσθησεων εἶναι ἡ σάρξ, ὁ δὲ φορεὺς τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ πνεῦμα, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν βάση τῆς ζωικῆς θερμότητος καὶ συνίσταται ἐξ οὐσίας συγγενεῖας πρὸς τὸν αἰθέρα. Κέντρον τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη οὐχὶ ὁ ἐγκέφαλος ἀλλ' ἡ καρδιά. Φαίνεται ὅτι ὁρμώμενος ἐξ ἱατρικῶν παρατηρήσεων, ἀναφερομένων εἰς καρδιακὰς παθήσεις, συνήγαγε τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἔδρα τῆς παρεχούσης ζωῆς εἰς τὸν ἄνθρωπον ψυχῆς εἶναι ἡ καρδιά. Μεγάλην ἀξίαν ἔχουν αἱ ταξινομητικαὶ καὶ φυσιολογικαὶ του παρατηρήσεις (βλέπε ἐν τῷ παρόντι τόμῳ ἱστορίαν ἑλληνικῆς φυσικῆς καὶ βιολογικῆς ἐπιστήμης).

Ἡ ἀριστοτελικὴ ψυχολογία.

Αἱ σχετικαὶ μετὰ τὰ ψυχολογικὰ προβλήματα ἀριστοτελικά ἐρευναί ἔχουν συγκεντρωθῆ εἰς τὰ τρία βιβλία τοῦ «Περὶ ψυ-

Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ μηχανικὴ ἐπὶ τῆς βάσει τῆς κινήσεως ἐρμηνεῖα τοῦ σύμπαντος δὲν εἶναι τελεία. Εἰς τὸ σύμπαν ἐμφανίζεται μῖα τελολογικὴ τάσις. Παρατηρεῖται προσπάθεια τῆς ὕλης νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν δυναμικὴν τῆς κατάστασιν καὶ νὰ λάβῃ μορφήν. Μέσος εἰς τὴν φύσιν παραδέχεται ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ὑπαρξίν μῖας τελολογικῆς ἐνεργείας, μᾶς λέγει ἐπιεικῶς ὅτι ἡ φύσις «οὐδὲν μάτην ποιεῖ». Συγχρόνως ὁμοῦ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται καὶ ἡ ἀτέλεια τῆς ὕλης. Ἐκ τῆς ἐν τῇ ὕλῃ ὑπαρχούσης θεμελιώδους ἀπροσδιοριστίας ἐξηγῶνται πᾶσαι αἱ ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχουσαι ἀτέλειαι καθὼς καὶ αὐτὸ τὸ κακόν. Ἀποκρούεται μετ' ἐπιμονῆς ἡ ἀντίληψις ὅτι τὸ κακὸν δύναται νὰ τεθῆ παραπληρώως τὸ ἀγαθὸν καὶ νὰ θεωρηθῆ ὡς ὄντολογικὴ ἀρχή. Δύναται νὰ ἐκληφθῆ μόνον ὡς στερήσις τοῦ ἀγαθοῦ.

Ἡ ὕλη εὐρίσκειται ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ. Οὐδέποτε ἐμφανίζεται ὡς ἐστερμένην οἰσθήποτε μορφήν, «πρώτη καὶ ἄποισ» ὕλη. Πάντοτε παρουσιάζεται ὑπὸ τὴν μορφήν ἐνός ἐκ τῶν πέντε στοιχείων, ἅτινα εἶναι ἡ γῆ, τὸ ὕδωρ, ὁ ἀήρ, τὸ πῦρ καὶ ὁ αἰθήρ. Διατελών ἀκόμη μαθητευόμενος ἐν τῇ Ἀκαδημία διετύπωσε τὴν ἀντίληψιν ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι ἐκτὸς τῶν τεσσάρων στοιχείων ὑπάρχει καὶ πέμπτη οὐσία (ἐκ τούτου προήλθεν ἡ ὀνομασία Πενμπτοῦσία. (quida essentia) ὁ αἰθήρ, ἥτις εἶναι σῶμα μὴ ἐμπεριέχον ἐν αὐτῷ καμμίαν ἀντίθεσιν. Ἐκ τῶν γνωρισμάτων τῆς ὕλης ἔχει μόνον τὸ γνώρισμα τῆς κατὰ τόπον κινήσεως.

χή» συγγράμματός του και εις τινὰ ἐκ τῶν ἔργων του τῶν περιλαμβανόμενων ὑπὸ τὸν τίτλον «Μικρὰ φυσικὰ». Ἡ ψυχὴ οὐραίνεται ὡς εἶδος καὶ ἐντελέχεια τοῦ σώματος, ὅπερ ἔχει ἐν αὐτῷ ζῶν ἐκ τῆν κατὰστασιν τῆς δυνατοῦτος. Ἔρα ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ στοιχείον ὅκειον ὅπερ προωθεί τὸ σῶμα εἰς τὸ νὰ ἀποκτήσῃ ζῶν. Οὕτω νοουμένη ἡ ψυχὴ μᾶς ἐνθυμίζει τὰς ἐσχάτως διατυπωθείσας ὑπὸ τὸν Γερμανοῦ φιλοσόφου Ντοίς θεωρίας, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ὀργανικὴ ζωὴ δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ μηχανικῶς ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑπάρξεως μιᾶς «ἐντελεχειακῆς» ἀρχῆς. Ἡ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ ἔχει κοινὴν μετὰ τῶν σῶτων τὴν θρηπτικὴν ιδιότητα, μετὰ τῶν ζῶων δὲ τὴν αἰσθητικὴν, ὀρεκτικὴν καὶ κινητικὴν. Ὅλαι αἱ ἄλλαι δυνάμεις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἐκτὸς τῆς νοητικῆς ἰκανότητος, εἶναι θνητὰ καὶ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξουν ἀνεὺ τοῦ σώματος. Ὅστε τὸ μόνον στοιχείον ὅπερ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τυγχάνει ἀθάνατον εἶναι ὁ νοῦς: «τὸν νοῦν μόνον θύραθεν εὑρεσιέναι καὶ θεῖον εἶναι μόνον» (Περὶ γενέσ., καὶ θορ., 736 β 27) (ὁ νοῦς μόνον εἰσέρχεται ἀπ' ἐξῶ—εἰς τὸ ψυχικόν σπέρμα τὸ μεταδιδόμενον ἐκ τοῦ πατρὸς εἰς τὸ τέκνον—καὶ αὐτὸ μόνον τὸ μέρος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀθάνατον). Ὁ νοῦς διακρίνεται εἰς νοῦν ποιητικὸν καὶ νοῦν παθητικόν. Ὁ ποιητικὸς νοῦς δέχεται εἰς τὸν αὐτὸν του τὰ φαντάσματα, ἢτοι τὰ ἀπεικονίσματα τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποία τοῦ θέτου εἰς τὴν διάθεσιν του αἰ αἰσθήσεις. Ἐκ τούτων δὲ τῶν φαντασμάτων ἀφορμώμενος ὁ ποιητικὸς νοῦς ἀνάγει εἰς τὴν κατανοήσιν τῶν νοητῶν εἰδῶν, τὰ ὁποία ἐμπειροῦνται εἰς τὰ ἐρεθίζοντα τὰς αἰσθήσεις ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα. Ἐπομένως ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ ἀπαραίτητον διὰ τὸν ἀπαρτισμὸν τῶν νοητικῶν πράξεων τὴν συνεργασίαν τριῶν δυνάμεων, τῆς αἰσθήσεως, τῆς φαντασίας καὶ τῆς νοῦσεως. Ἡ φαντασία κατέχει μεσάζουσαν μετὰ αἰσθήσεως καὶ νοῦσεως θέσιν, πράγμα τὸ ὅποιον δέχεται καὶ ὁ Κάντιος προκειμένου περὶ τῆς «ὑπερθατικῆς φαντασίας». Ἡ ἀνάστη καὶ ἀθάνατος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δυνάμις εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ὁ ποιητικὸς νοῦς: «Οὗτος ὁ νοῦς χωριστὸς καὶ ἀπαθηθὴς καὶ ἀμειγρῆς τῆ οὐσίᾳ ὢν ἐνέργεια... ὁ δὲ παθητικὸς νοῦς φθαρτός» (Περὶ ψυχ., 430 α 17) (Οὗτος—ὁ ποιητικὸς νοῦς—εἶναι κάτι τὸ ἀυτάρκτον καὶ ἀνεπίδεκτον ἀλλοιώσεως καὶ ἀναμίξεως, διότι εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν του πλήρως ὀντολογικὴ πραγματικότης... ὁ δὲ παθητικὸς νοῦς ὑπόκειται εἰς φθορᾶν). Ἡ περὶ ποιητικὸν νοῦν ἀριστοτελικὴ θεωρία παρέσχεον ἀφορμὴν εἰς πολλὰς συζητήσεις. Ὁ ἐγκυροθέσι τῶν σχολιαστῶν Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεύς ταυτίζει τὸν ποιητικὸν νοῦν μὲ τὸν Θεόν, ὁ Ἀραβὸς φιλόσοφος Ἀβερρόης ἐθεώρει τοῦτον διάφορον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀποτελούντα εἶδος τι κοινής σκεπτομένης ψυχῆς μέσα εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ὁ δὲ Θωμάς Ἀκινάτης δέχετο ὅτι πρόκειται περὶ τῆς θείας νοητικῆς μοίρας τῆς ἐνοικίσεως εἰς ἐκάστην ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ.

Ὁ ἀνθρώπος δέχεται διὰ τῶν αἰσθήσεών του τὰς εἰκόνας τῶν ἐξωτερικῶν σῶτων. Τὰς εἰκόνας αὐτὰς τὰς ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης «φαντασίας». Μνήμη εἶναι ἡ διατήρησις τῶν φαντασιῶν ἐν τῇ ψυχῇ. Ὅταν δὲ στερεοποιηθῶν διὰ τῆς ἐπαλήθεως σχηματίζεται ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν ἡ ἐμπειρία. Ἐκ τῶν ἐμπειριῶν διὰ τῆς δοθῆσας τοῦ νοῦ ἀναγόμεθα εἰς τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπιστήμην. Ὁ νοῦς μᾶς παρέχει τὰς ἀνωτάτας καὶ θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς γνώσεως (τὰ ἀξιώματα καὶ ἀρχικὰς ἐπιστημονικὰς ἐννοίας), ἡ δὲ διάνοια καὶ ἡ ἐπιστήμη μᾶς καθιστοῦν προσιτὰς τὰς γνώσεις ἀτινες ἐμμέσως προκύπτουν ἐκ τῶν ἀνωτάτων ἀρχῶν. Ἐπομένως ἡ ἐπιστήμη προκύπτει κατόπιν συνεργασίας τοῦ νοῦ μὲ τὰς κατωτέρας ψυχικὰς δυνάμεις. Παρομοία συνεργασία παρατηρεῖται προσεὶ τι μετὰ τοῦ νοῦ καὶ τῆς ἐπιθυμητικῆς καὶ ὀρεκτικῆς δυνάμεως. Ὅταν ἡ ἐπιθυμία καθοδηγηθῇ ἀπὸ τὸν νοῦν, ἀνυψοῦται εἰς βούλησιν. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἡ βούλησις εἶναι ἐλευθέρα, διότι ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ νοῦ δύναται νὰ ἐκλέξῃ τὸ ἀγαθόν, αἰσθάνεται δὲ καὶ εὐθύνην διὰ τὴν ποιότητά τῆς ἐκλογῆς. Ἐφ' ὅσον δὲ ὁ νοῦς ἔχει νὰ ἀπασχοληθῇ μὲ προβλήματα παρομοίας ἐκλογῆς, ὀνομάζεται νοῦς πρακτικὸς κατ' ἀντιδιαστολήν πρὸς τὸν θεωρητικόν.

Ἡ πρακτικὴ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία.

Ἡ δευτέρα ὑποδιαίρεσις εἰς τὴν ὁποίαν διαιροῦνται κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντίληψιν αἱ φιλοσοφικαὶ ἐπιστῆμαι, εἶναι ἡ πρακτικὴ φιλοσοφία. Αὕτη ἐξετάζει γεγονότα τὰ ὁποία δὲν συμβαίνουν κατ' ἀναπόδραστον καὶ ἐκ τῶν προτέρων δυναμένη νὰ καθορισθῇ ἀναγκαιότητα. Δὲν δύναμεθα νὰ προῖδωμεν τί θὰ πράξῃ εἰς τὴν πρακτικὴν ζωὴν αὐτὸς ἡ ἑκείνος ὁ ἀνθρώπος, ὅπως προβλέπομεν ὅτι εἰς λίθος ἀφιέμενος ἀπὸ ἐν ὕψος πίπτει. Τὰ γεγονότα ἄτινα ἐξετάζει ἡ πρακτικὴ φιλοσοφία ἔχουν μέσα των μιᾶν ἀκαθοριστίαν καὶ ἐνδεχομενικότητα. Εἶναι ἀποτελέσματα, ἄτινα δὲν θὰ συνέβαινον αὐτομάτως ἢ κατὰ φυσικὴν ἀναγκαιότητα, ἀλλὰ παράγονται διὰ τῆς παρεμβάσεως τῆς ἀνθρωπίνης πρωτοβουλίας καὶ ἐνεργητικότητος. Ἀναφέρονται εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν τοῦ ἀνθρώπου συμπεριφορὰν καὶ σχετίζονται μετὰ τὴν εὐδαιμονίαν του. Διὰ τοῦτο ἡ διαπραγματεύσις τῶν ἐν λόγῳ ἐπιστημῶν δὲν δύναται νὰ γίνῃ μὲ τὴν ἀποδεικτικότητα ἐκείνην μετὰ τῶν ὁποίων γίνεται ἡ ἐξέτασις τῶν μαθηματικῶν καὶ μεταφυσικῶν προβλημάτων. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀντιλαμβάνεται ὅτι παρεμβαίνει ὁ παράγων τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας θεωρουμένης ὡς δυνατοῦτος ἐκλογῆς. Τὸ σύνολο

τοῦ τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας διαιρεῖται, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, διὰ λόγους μόνον διδακτικούς εἰς δύο τμήματα: εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ ἠθικὴν πραγματείαν. Ἡ ἠθικὴ ἔχει νὰ ἐξετάσῃ εἰς τί συνίσταται ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ δὲ πολιτικὴ ἔχει ὡς θέμα τῆς νὰ καθορίσῃ τὸν ρυθμὸν τοῦ κοινοῦ πολιτικοῦ βίου ἐντὸς πλαισίων τοιούτων, τὰ ὁποία θὰ κάνουν δυνατόν νὰ ἀποκτήσῃ ὁ ἐν πολιτεία ζῶν ἀνθρώπος τὴν σύμμετρον πρὸς τὴν φύσιν του εὐδαιμονίαν. Εἶναι ἄφ' αὐτοῦ νοητὸν ὅτι ἡ πολιτικὴ πραγματεία εἶναι θεμελιωδέστερα ἐν σχέσει μετὰ τὴν ἠθικὴν. Τοῦτο συμβαίνει, διότι τὸ άτομον ἐν συγκρίσει μετὰ τὸ πολιτικὸν σύνολον εἶναι ἐν ἐλλείπῃ μέρη, μὴ δυνάμενον οὔτε τὴν ὑπαρξίαν του νὰ διατηρήσῃ οὔτε τὴν τελειότητά του νὰ ἀποκτήσῃ. Ὀντολογικῶς ἡ πολιτικὴ κοινότης ἔχει, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ἀπόλυτον προτεραιότητα ἐναντι οἰουδήποτε κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ ἢ ἀτόμου: «Καὶ πρότερον διὰ τῆ φύσεως πόλις ἢ οἰκία καὶ ἕκαστος ἡμῶν ἔστιν, τὸ γὰρ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους» (Πολιτ., 125 β 18) (Κατὰ φύσιν ἔχει τὴν προτεραιότητα ἡ πόλις ἐν συγκρίσει μετὰ τὴν οἰκογένειαν καὶ ἕκαστον ἄτομον, διότι κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα τὸ ὅλον ἔχει προτεραιότητα ἐναντι τοῦ μέρους). Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην προτεραιτικῶς ὁ ἀνθρώπος εἶναι ζῶον πολιτικόν, κατὰ δευτερεύοντα δὲ λόγον κοινωνικόν καὶ οἰκονομικόν.

Ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία.

Τὸ θέμα τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας εἶναι νὰ προσδιορίσῃ τί εἶναι διὰ τὸν ἀνθρώπον τὸ ὕψιστον ἀγαθόν, δηλαδή ἡ εὐδαιμονία, καὶ πῶς δύναται νὰ ἀποκτηθῇ. Συμφωνεῖ μετὰ τὸν Πλάτωνα εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ τελικὸς σκοπὸς πάσης θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς ἐπιδιώξεως εἶναι τὸ ἀγαθόν. Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν «ἠθικῶν Νικομαχείων» του γράφει ὁ Σταγίριτης: «Δι' ὁ καλῶς ἀπεφώνησαν τάχαθον οὐ παντ' ἐπίεται». (Δι' αὐτὸ ὀρθῶς ἀπεφώνησαν ἐκείνοι οἱ ὁποῖοι εἶπον ὅτι ἀγαθόν εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον οἱ πάντες ἐπιδιώκουν). Διαφώνει ὁμοῦ πρὸς τὸν διδάσκαλόν του διότι δὲν θεωρεῖ τὸ ἀγαθὸν ὡς ἐνιαίον γένος. Ὅπως δεικνύει πολλὰς σημασίας ὡς πρὸς τὸ ὄν, οὕτω καὶ προκειμένου περὶ τοῦ ἀγαθοῦ ὁ Σταγίριτης λέγει ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ ἐνοηθῇ εἰς πολλὰς σημασίας. Δὲν δύναται, λέγει, νὰ ὑπάρξῃ μία κοινὴ ἰδέα ἀναφερομένη εἰς τὸ ἀγαθόν, διότι τὸ ἀγαθὸν ἀναφέρεται καὶ εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς οὐσίας καὶ εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς ποιότητος καὶ εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς σχέσεως. Ἐπειδὴ ἡ οὐσία ἔχει προτεραιότητα ἐναντι τῶν λοιπῶν κατηγοριῶν, οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Πλάτωνος, ἐφ' ὅσον δὲν παραδέχονται ὅτι ὑπάρχει μία κοινὴ ἰδέα δυναμένη νὰ ἀποδοθῇ ἀπὸ κοινοῦ τῶσόν εἰς τὴν ὀντολογικὴν ἀρχὴν ὅσον καὶ εἰς τὰ ἐξ αὐτῆς παραγόμενα, δὲν δικαιούται νὰ ἰσχυρίζονται ὅτι ὑπάρχει μία κοινὴ δι' ὅλα ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ: «Ῥῶτ' οὐκ ἂν εἴη κοινὴ τις ἐπὶ τούτοις ἰδέα». Ἐπὶ ἐπει τὰγαθὸν ἰσχυρῶς λέγεται τῷ ὄντι, ὅλον ὡς οὐκ ἂν εἴη κοινὴν τι καθόλου καὶ ἔν» (ἠθ. Νικ. 1098 α 21) (Ῥῶτε δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ μία κοινὴ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ἰσχύουσα καὶ διὰ τὴν οὐσίαν καὶ διὰ τὸς κατηγοριοὺς τῆς προσδιορισμοῦ). Προσέτι ἐπειδὴ τὸ ἀγαθὸν λαμβάνεται εἰς ὅσα καὶ τὸ ὄν σημασίας, εἶναι φανερόν ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἓν καὶ κοινὸν δι' ὅλα τὰ ὄντα ἀγαθόν). Διὰ τῆς πολεμικῆς του ταύτης ὁ Σταγίριτης ἀνασκευάζει τὴν πλατωνικὴν δοξασίαν, ὅτι δι' ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ ὄντα ἔν εἶναι τὸ ἀγαθόν. Ὁ Ἀριστοτέλης φρονεῖ ὅτι δι' ἐκάστην τάξιν τῶν ὄντων ὑπάρχει ἰδιαιτέρον ἀγαθόν. Ἡ ἠθικὴ ὅσα θεωρεῖ ἡ ἐξετάζουσα πῶς δύναται νὰ καταστῇ ὁ ἀνθρώπος εὐδαίμων, πρέπει νὰ προσδιορίσῃ ποῖον εἶναι τὸ διὰ τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ὕψιστον ἀγαθόν. Ἡ κατοχὴ τοῦ ὕψιστου ἀγαθοῦ ἀποτελεῖ τὴν εὐδαιμονίαν. Τίθεται οὕτω τὸ ἐρώτημα, τί εἶναι διὰ τὸν ἀνθρώπον τὸ ὕψιστον ἀγαθόν;

Εἰς τὸ τεθὲν ἐρώτημα ἀπαντᾷ ὁ Ἀριστοτέλης ἀκολουθῶν τὰς μεθόδους τοῦ Σωκράτους. Ἀφορμάται ἀπὸ τὴν διαπίστωση ὅτι ἀγαθὸν εἰς τὸ ὅποιον εὕρισκε ὕψιστον ἰκανοποίησιν ὁ αὐλητὴς εἶναι τὸ νὰ ἐκτελῇ καλῶς τὸ ἐπάγγελμα τοῦ, διότι τότε λέγομεν ὅτι ὁ αὐλητὴς εἶναι «ἀγαθός». Ἐπίσης προκειμένου περὶ ἀνδριαντοποιοῦ ἐκτελουόντος καλῶς τὴν ἔργασίαν του λέγομεν ὅτι εἶναι «ἀγαθὸς ἀνδριαντοποιός». Κατ' ἀνάλογον τρόπον ἀγαθός θὰ εἶναι ὁ ἀνθρώπος ἕκαστος, ὅστις δύναται νὰ ἐκπληρῶσῃ τὸ ἔργον διὰ τὴν πραγματώσιν τοῦ ὁποίου προορίζεται. Ποῖον ὅμως εἶναι τὸ ἔργον διὰ τὸ ὅποιον ἔχει πλάσθῃ ὁ ἀνθρώπος; Ἡ καλύτερον ποῖον εἶναι τὸ ἔργον τὸ ὅποιον προσδίει ὕψιστην ἀξίαν εἰς τὸν ἀνθρώπον; Ποῖον εἶναι τὸ ἔργον τὸ ὅποιον συντελεῖ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀξιολογωτέρων προδιαθέσεων καὶ δυνάμεων τὰς ὁποίας ἐγκλείει μέσα του ὁ ἀνθρώπος; Εἰς τὸ τεθὲν ἐρώτημα δίδεται ἡ ἀπάντησις, ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο διὰ τὸν ἀνθρώπον εἶναι «ψυχῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν», ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου σύμφωνος μετὰ τὴν ἀρετὴν. Ὁ αὐτὸς ὀρισμὸς διατυπώνεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ὡς ἐξῆς: «Ψυχῆς ἐνέργεια κατὰ λόγον», ἡ σύμφωνος μετὰ τὸ λογικὸν ἐνέργεια τῆς ψυχῆς. Ὅστε ἡ καθαυτὴ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀσκησιν τῆς ἀρετῆς. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἐξεταζομένη ἡ ἀριστοτελικὴ ἠθικὴ πρέπει νὰ καταταχθῇ εἰς τὸν «ἐνεργισμὸν» (ἀκτιβισμόν), ἢτοι εἰς τὰ ἠθικὰ συστήματα ἄτινα ἀναγνωρίζουν ὡς ὕψιστην εὐδαιμονίαν οὐκ τὴν ἀπόλαυσιν, ἀλλὰ τὸ «ἔργον», δηλαδή τὴν ἐνεργητικότητα. Εὐδαιμονία δημιουργεῖται ἐφ' ὅσον τίθεται εἰς ἐνέργειαν ἡ δυναμικότης τῆς ψυχῆς, καὶ κατορθοῦται νὰ ἀποδίδῃ ὁ ἀνθρώπος πᾶν ὅτι εἶναι προσωρισμὸς νὰ ἀποβῶσῃ. Εὐδαιμονία εἶναι τὸ «εὖ πράττειν» λαμβανόμενον εἰς

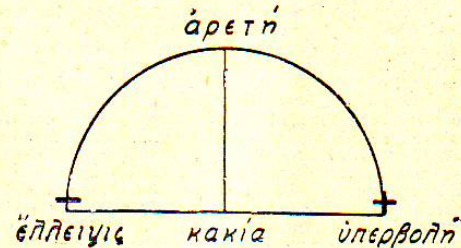
ἐνεργητικὴν σημασίαν. ὡς ἐκδήλωσις τῆς δραστηριότητος τοῦ ἀνθρώπου. Πάντα τὰ ἄλλα ἀγαθὰ ἔχουν ἀξίαν. κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, μόνον ἐφ' ὅσον βοηθοῦν νὰ ἐκδηλωθῶνται ἀνεπιτόσιμα ἢ δραστηριότης τῆς ψυχῆς. Ἀποτελοῦν προϋποθέσεις διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν ἐκ τῆς ἀνεπιτόσιμης δραστηριότητος τῆς ψυχῆς προκύπτουσαν εὐδαιμονίαν. Εἰς μονομερῆς ἀπολαυστικὸς βίος εἶναι κατὰ τὸν κτηνῶδες. Ἡ ἀνεπιτόσιμος ἐδήλωσις τῆς δραστηριότητος δημιουργεῖ συγχρόνως καὶ συναίσθηματικὴν εὐχαρίστησιν, «ἡδονήν». Διότι πᾶσαν ἀνεπιτόσιμον ἐκδήλωσιν οἰασθήποτε ἐνεργητικότητος τὴν συνοδεύει ἡ ἡδονή: «Ἡ ἡδονὴ ἐνέργεια ἀνεπιτόσιμος τῆς κατὰ φύσιν ἐξέως» (Ἡθ. Νικ. 1153 α 13) (Ἡ ἡδονὴ προκύπτει ἐκ τῆς ἀνεπιτόσιμης ἐνεργητικότητος, ἥτις ρυθμίζεται ὑπὸ τῆς φυσικῆς κατασκευῆς ἐνός ὄντος). Εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ σαφές ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι ἄπλουτο ἐπακολουθήμα, ὅπερ ἀκολουθεῖ τῆν ἐνεργητικὴν ὡς προσόν καὶ τελειότητῆς ταύτης: «Τελεῖσι δὲ τὴν ἐνεργητικὴν ὡς προσόν καὶ τελειότητῆς ταύτης: ἀλλ' ὡς ἐπιγινόμενον τι τέλος, οἷον τοῖς ἀκαμαῖσι ἡ ὦρα» (Ἡθ. Νικ. 1174 β 31) (Ἡ ἡδονὴ ἀποτελεῖ στοιχείον τελειότητος (προνοιακὴν ιδιότητα) διὰ τὴν ἐνεργητικὴν, ὅχι θεωρουμένη ὡς ἔμμομη ποιοτικὴ κατάστασις, ἀλλ' ὡς κάποιο ἐπιπροσθeton ἐπακολουθήμα, ὅπως ἡ ῥαϊότης ἀποτελεῖ προνόμιον τῆς νεότητος). Ἐπομένως τὸ ἀριστοτελικὸν σύστημα δὲν ἀπορρίπτει τὴν ἡδονήν, ἀλλὰ τὴν ἐξαστῆ ἐκ τῆς ἐνεργητικότητος. Δὲν ἐμφανίζει ἀρα τάσεις ἀσκητικῆς, ἀλλ' ἀποδίδει σπουδαιότητα εἰς τὴν ἡδονὴν θεωρούσα ταυτὴν ὡς δεκτικὴν μαρτυροῦντα περὶ τῆς ἀνεπιτόσιμης λειτουργίας τῶν ἐνεργητικότητων τῆς ψυχῆς. Ἐπίσης καθιστᾶ νοητὴν καὶ τὴν ἀξίαν τὴν ὅποιαν ἔχουν τὰ ὑπόλοιπα ὕλικα ἀγαθὰ, θεωρούμενα ὡς προϋποθέσεις, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ ἐκδηλωθῇ ἡ ψυχὴ τὴν συμφωνοῦν μετὰ τὴν ἐνεργητικὴν. Τὰ ὕλικα ἀγαθὰ τὰ ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης «χρησίμια», λαμβάνων τὸν ὄρον τούτον ἐκ τῶν δραματικῶν παραστάσεων. Ὅπως ἡ παράστασις τῆς τραγῳδίας εἶναι ἀδύνατος, ἂν δὲν τεθοῦν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ δραματοῦ καὶ τοῦ σκηνοθέτου ὡρισμένα ὕλικα μέσα, οὐτὼ καὶ ἡ εὐδαιμονία, ἂν δὲν προϋπάρχουν ὡρισμένα ὕλικα ἀγαθὰ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Τοιοῦτοτρόπως ἀπαντᾷ τὰ ὕλικα ἀγαθὰ λαμβάνων ἠθικὴν ἀξίαν θεωρούμενα ὡς προϋποθέσεις τῆς ἐπιτεύξεως τῆς εὐδαιμονίας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι τὸ ὑψιστόν ἀγαθόν, ὅπερ κἀμὲν τὸν ἄνθρωπον εὐδαιμόνα εἶναι ἡ συμφωνία μετὰ τὴν ἀρετὴν ἐνεργητικότης. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν κριτήριον τῆς ἐνεργητικότητος ἀναγνωρίζεται ἡ ἀρετὴ, πρέπει νὰ διευκρινηθῇ τὸ νοητὸν τῆς. Τίθεται τὸ ἐρώτημα «τί εἶναι ἀρετὴ», καὶ αὐτὴ ἐμφανίζεται ὑπὸ ἔν μνοειδὲς γένους ἢ ὑποδιαιρῆται εἰς περισσότερα εἶδη. Ἀρετὴ εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην: «Ἐἵς προαιρετικὴ, ἐν μεσότητι οὕσα τῆ πρὸς ἡμᾶς, ὡρισμένη λόγῳ καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν.» (Ἡθ. Νικ. 1106 β 16) (Δηλαδή σταθερὰ ψυχικὴ διάθεσις προερχομένη ἐκ τῆς προαιρέσεως, ἥτις κρατεῖται εἰς μίαν μεσότητα, ἥτις μεσότης καθορίζεται ὑπὸ τοῦ λόγου, συμφωνῶσα πρὸς τὸν καθορισμὸν τὸν ὅποιον θὰ εἶδεν εἰς φρόνιμος ἄνθρωπος). Ἡ ἀρετὴ χαρακτηρίζεται ὡς εἵς προαιρετικὴ, ἥτοι ὡς ἰδιότης τῆς βουλῆσεως ἢ μᾶλλον τῆς προαιρέσεως. Προαιρέσις δὲ εἰς τὴν ἀριστοτελικὴν ὁρολογίαν σημαίνει ἐπιθυμίαν, ἥτις συνοδεύεται ὑπὸ τῆς σκέψεως καὶ ἀναφέρεται εἰς πᾶσαν ἐξαρτωμένην ἐκ τῆς ἰδικῆς μας ἐξουσίας. Εἰς τὰ Ἡθ. Νικ. 1113 α 11 ὀρίζεται ἡ προαιρέσις ὡς ἐξής: «Ἡ προαιρέσις ἂν εἴη βουλευτικὴ ὄρεξις τῶν ἐν ἡμῖν.» (Ἡ προαιρέσις εἶναι ἐπιθυμία καθοδηγουμένη ὑπὸ τῆς σκέψεως καὶ ἀναφερομένη εἰς πράξεις τῶν ὅποιων ἡμεῖς δύναμεθα νὰ πραγματοποιήσωμεν). Ὅσα τὰ ἀρετὴ εἶναι κατεύθυνσις τῆς βουλῆσεως καθοδηγουμένη ὑπὸ τῆς ἐλευθέρως ἐκλογῆς. Ὅσα προϋποθέσεις τῆς ἐντρέτου πράξεως εἶναι ἡ ἐλευθερία ἠθικῆς βούλησεως ἥτις καθοδηγεῖται ὑπὸ τῆς φρονήσεως. Ἀρετὴ δὲ εἶναι σταθερὰ διάθεσις καθιστῶσα ἱκανὸν τὸν ἄνθρωπον νὰ ἐκλέγῃ τὸ πραᾶτον, καθοδηγούμενος ἀπὸ ὡρισμένον κανόνα (ὡρισμένον λόγον).

Ὁ ὡρισμένος οὗτος καθοδηγητικὸς κανὼν δὲν προκύπτει ἀπὸ ἓνα ἀπορημένο, ἐκ τῶν προτέρων θεωρητικῶν, ἐπικαταλογισμῶν, ἀλλὰ καθορίζεται ἀπὸ τὴν κρίσιν τοῦ φρονίμου ἀνδρός (ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν). Συνήθως προκαλεῖ ἐκπληξιν εἰς πολλοὺς ἱστορικοὺς τῆς φιλοσοφίας καὶ ἠθικολόγους, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδίδει τοσαύτην σημασίαν εἰς τὴν κρίσιν τοῦ φρονίμου ἀνδρός. Ἀλλ' ἀκριβῶς εἰς τὸ σημεῖον τούτου καταδεικνύεται ὅτι λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ὑπὸ τοῦ Σταγίριτου τὸ λεγόμενον ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἀξιολογικῶν αἰσθητῶν. Κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντιλήψιν ὁ ὄμοιος ἄνθρωπος «ὁ σπουδαῖος» διαθέτει μίαν πεφωτισμένην κριτικὴν ἱκανότητα, ἢ ἀσφαλὲς κριτήριον διὰ τοῦ ὅποιου διακρίνει τί πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐνὶ ἀξίαν. Οὕτω ἀναγινώσκουεν εἰς τὰ Ἡθ. Νικ. 1113 α 29: «Ὁ σπουδαῖος γὰρ κρίνει ἠθῶδες, καὶ ἐν ἐκάστῳ τὰλῆθες αὐτὸ φαίνεται.» (Ὁ ἀξιολογικὸς ἄνθρωπος ἔχει ὁδοὺν κρίσιν, καὶ εἶναι εἰς αὐτὸν φανερὰ εἰς ἐκάστην πράξιν ἡ ἀλήθεια). Κάτω ἀπὸ τὰς λέξεις τῆς ἀριστοτελικῆς διατυπώσεως καταφαίνεται ἡ πεποίθησις ὅτι ὁ ἀξιολογικὸς ἄνθρωπος ἐνὶ τὴν ὑπὸ τῶν ἠθικολόγων τῆς φαινομενολογικῆς σχολῆς (Μὰξ Σέλερ καὶ Νικολάϊ Χάτσουαν) ὀνομαζομένην ἀξιολογικὴν συνείδησιν καὶ εὐαισθησίαν.

Ἀξιοπρόσεκτος τυγχάνει ὁ ἀνωτέρω ὀρισμὸς τῆς ἀρετῆς καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ χαρακτῆρος τῆς ἀριστοτελικῆς ἠθικῆς. Διότι ἐν αὐτῷ γίνεται λόγος περὶ μεσότητος ὅχι εἰς τὴν ἀπόλυτον σημασίαν. Ἡ μεσότης εἰς τὴν ὅποιαν συνίσταται ἡ ἀρετὴ χαρακτηρίζεται ὡς «μεσότης

πρὸς ἡμᾶς». Νοεῖται ἀναφερομένη οὐχὶ εἰς ἀπόλυτον τινὰ καθορισμὸν, ἀλλ' εἰς τὴν κρίσιν τοῦ πράττοντος ἀνθρώπου λαμβανόντος ὡς κανόνα τὴν κρίσιν τοῦ φρονίμου καὶ σπουδαίου ἀνδρός. Χρειάζεται προσέτι νὰ ἐμβαθύνωμεν καὶ ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς μεσότητος διὰ νὰ μὴ παρασρῶμεν εἰς τὴν συνήθη παρεξήγησιν ἐκείνην, ὅτινες θεωροῦν τὸν Ἀριστοτέλην ὡς ἠθικολόγον τῶν συμβιβασμῶν καὶ ὑμνήτην τῆς χρυστεῆς μετριότητος. Ὁ Σταγίριτος ἐφρόντισε νὰ προλάβῃ μίαν τοιαύτην παρεξήγησιν, διότι γράφει εἰς τὰ Ἡθ. Νικ. 1107 α 5: «Τὴν δ' ἀρετὴν τὸ μέσον καὶ ὑρίσκειν καὶ ἀείρεισθαι. Διὸ κατὰ μὲν τὴν οὐσίαν καὶ τὸν λόγον τὸ τί ἂν εἶναι λέγοντα μεσότης ἐστὶν ἡ ἀρετὴ, κατὰ δὲ τὸ ἄριστον καὶ τὸ εὐ ἀκρότης» (Ἡ δὲ ἀρετὴ εὑρίσκει καὶ ἐκλέγει τὸ μέσον. Διὰ τοῦτο ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς οὐσίας καὶ τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ ἐκφραζόντος τὴν ὄντολογικὴν τὴν ὑπόστασιν εἶναι ἡ ἀρετὴ μεσότης, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ τοῦ βαθμοῦ τῆς ὑπεροχῆς τῆς καὶ τῆς τελειότητος τῆς εἰς αὐτὴ ὕψους εἰς τὸ ὑψιστόν ὄριον). Τὸ νόημα τοῦ χωρίου τούτου κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Νικολάϊ Χάρτμαν (Ἡθικὴ σελ. 401) εἶναι ὅτι ἡ ἀρετὴ πρέπει νὰ θεωρηθῇ συγχρόνως καὶ ὡς μεσότης καὶ ὡς ἀκρότης. Ἀπὸ ὄντολογικῆς μὲν ἀπόψεως τυγχάνει μεσότης μεταξὺ ὑπερβολῆς καὶ ἐλλείψεως, ἀπὸ ἀξιολογικῆς δὲ ἀπόψεως ἀκρότης, δηλαδή κατὰ τὸ ἀπόλυτον, ὅπερ δὲν ἐπιδέχεται περαιτέρω ὑψώσιν. Ὁ Ν. Χάρτμαν παραθετῆται τὸ ἀκόλουθον διάγραμμα, δεικνύοντες τούτο ἀπὸ τοῦ συγγρᾶμμα τοῦ Κοχοντέκ «Ἡ διαφοροποίησις τοῦ ἀνθρώπου ἀγαθῶς».

Ἡ ὀριζόντιος διάστασις ἀπεικονίζει τὴν ὄντολογικὴν διάστασιν, ἢ δὲ κατακόρυφος τὴν ἀξιολογικὴν. Ἡ ὄντολογικὴ διάστασις ἀναφέρεται εἰς τὴν ἄληθιν καὶ πεποιημένον τῆς ἠθικῆς πράξεως, ἢ δὲ ἀξιολογικὴ εἰς τὸν ἀξιολογικὸν τῆς χαρακτῆρα. Κατὰ τὴν ἀξιολογικὴν ἀποψιν θεωρουμένη ἡ ἀρετὴ εἶναι κατὰ τὸ ἀπόλυτον, μὴ ἐπιδεχόμενη οὔτε ὑπερβολὴν οὔτε ἐλλείψιν. Οὕτω π. χ. ἡ σωφροσύνη εἶναι ἀπόλυτος ἀξία ὄντολογικῶς ὑψιστομένη μεταξὺ μίας ἐλλείψεως, ἥτις εἶναι ἡ ἀκαλασία καὶ μεταξὺ μίας ὑπερβολῆς ἥτις εἶναι ἡ ἀναίσθησις. Ἡ ἀνδρεία κείται μεταξὺ τῆς δειλίας καὶ τῆς θρασύτητος, ἡ δικαιοσύνη μεταξὺ τοῦ ἀδικεῖν καὶ ἀδικεῖσθαι. Κατὰ τὸν Ν. Χάρτμαν (Ἡθικὴ σελ. 518) αἱ ἀριστοτελικαὶ ἀρεταὶ «εἶναι συνθέσεις ἀξιών. Εἶναι σύνθεσις ἀξίαν, αἵτινες οὐδέποτε συνίστανται εἰς τὴν μονομερῆ ἐξέψωσιν ἐνός μεμονωμένου ἀξιολογικοῦ στοιχείου, ἀλλὰ εἰς τὴν ὀργανικὴν σύνθεσιν δύο ὕλικῶς ἀντιτιθεμένων ἀξιολογικῶν στοιχείων. Αἱ ἀξιολογικαὶ οὕτως συνθέσεις ἀποτελοῦν ἀνωτέρας ὕψους ἀξίας. Προέκειται περὶ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ἡ ἠθικὴ ἐστὶν πρὸ τοῦ ἀνθρώπου συνθέσις ἀπαιτήσεις, πάντοτε τίθενται πρὸ τοῦ ἀνθρώπου απαιτήσεις ἀντιθετικαί. Ἐν ἀναπαρκεθῇ μόνον πρὸς τὴν μίαν ἐκ τούτων, ἡ ἠθικὴ ἐστὶν ὑποδιδάσκει. Μόνον ἡ εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν συμπεριφορᾶν πραγματοποιουμένη σύνθεσις (ἀντιτιθεμένων) ἀξιών ἀποτελεῖ τὴν πραγματικὴν ἀρετήν. Οὕτω π. χ. ἡ ἀνδρεία ἀδὲν εἶναι οὔτε δειλία μόνον, οὔτε μόνον ἀλόγιστον θράσος. Τόσον τὸ θράσος ὅσον καὶ ἡ δειλία, λαμβανόμενα μεμονωμένα, στεροῦνται ἀξίας. Μόνον ἡ σύνθεσις τῶν δημιουργεῖ ἀξίαν. Κατὰ τὸν Ν. Χάρτμαν (Ἡθικὴ σελ. 525) ὁ Ἀριστοτέλης κατενόησεν ὅτι «εἰς τὰς κατωτέρας ἠθικὰς ἀξίας, οἰονδήποτε ἀξιολογικῶν στοιχείων μεμονωμένως λαμβανόμενον παρυσιαίει, διαβάσσει ἐμπλοκὴν, διότι τείνει νὰ καταστῇ τυραννικῶς ἀποκλειστικόν, καὶ ὡς ἐκ τούτου χρειάζεται διὰ τὴν ἀληθινὴν ἐμπραγμάτωσιν τῶ νόητός του ὑπὸ τοῦ ἐμπραγμάτωστος τούτου φορέως (δηλ. τοῦ πράττοντος προσώπου) ἔν κατὰ τὸ περιεχόμενον ἀντιστάθμισμα. Ἐκκινῶν ἀπὸ τὴν θαυύτατα δικαιολογημένην αὐτῶν αἰσθησιν δὲν ἐποσθετῆσεν ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἀρετὴν εἰς κανὲν ἐκ τῶν ρηθέντων ἀξιολογικῶν στοιχείων ἀλλὰ εἰς τὰς συνθέσεις τῶν. Ἀκριβῶς διὰ τὸν συνθέσεων αὐτῶν διαστέλλεται ἡ ἐμπλοκὴ τῶν ἀξιών, καὶ πασάλλεται ἡ τυραννικὴ ἐν τῇ συνείδησις ἀποκλειστικότης αὐτῶν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ περὶ τὴν ὅποιαν ἀκολουθεῖ ὁ Ἀριστοτέλης παραίει ὑποδειγματικὴν διὰ πᾶσαν περαιτέρω διαπραγματικὴν ταῦ εἰς τὰς ἀξιολογικὰς ἀντιθέσεις ἀναφερομένου προβλήματος».

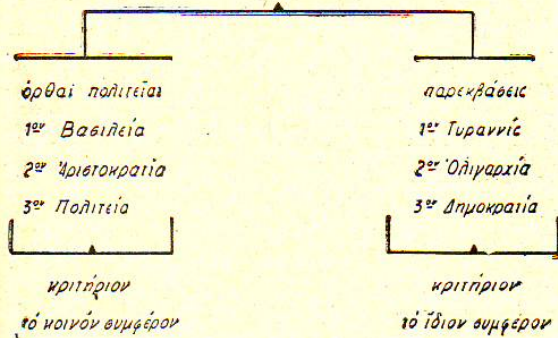
Ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ἀρετῆς ὡς μεσότητος ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους μόνον εἰς τὰς ἠθικὰς ἀρετὰς, αἵτινες εἶναι ἐκείναι αἱ ὅποιαι ἀναφέρονται εἰς τὴν πρακτικὴν ἐνεργητικὴν τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν ἔχουν αὐτὰί σχέσιν μετὰ τὰς «ἰσθητικὰς» ἀρετὰς αἵτινες ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐνεργητικὴν ταῦ νοῦ καὶ τοῦ λόγου. Τοιαῦτα διανοητικὰ ἀρετὰ τυγχάνουεν ἡ σοφία, ἡ σύνεσις καὶ ἡ φρόνησις (Ἡθ. Νικ. 1103 α 5), ὡς πρὸς αὐτάς δὲν ἰσχύει ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς μεσότητος. Αἱ ὑπόλοιποι ἀρετὰ ἀναφέρονται ὅχι εἰς τὸν

1252 β 29) (‘Οφείλει με την γένεσίν της εις την τάσιν προς διατήρησιν της ζωής, την υπαρέξιν της όμως εις την τάσιν προς εξύψωσιν (ήθικοποίησιν) της ζωής). Δεν δύναται λοιπόν ειμή να είναι εργαστήριον εν τώ όποίω καλλιεργείται η άρετή, καθίδρυμα παιδευτικόν. ‘Ο ‘Αριστοτέλης ίσταιται μακράν από τας άπολυταρχικάς θεωρίας, αίτινες θεωρούν το κράτος ως αυτόσκοπον και ώς επίγειον θεόν. Ούδε θέτει η άριστοτελική αντίληψις ώς σκοπόν του κράτους την εξυπηρέτησιν τών ύλικών αναγκών τών μελών του. ‘Εν τούτοις κράτος προϋποθέτει ώς ιδεώδες τον τον «άπολυταστικόν βίον» και άποτελεί κοινωνίαν θανάσων και άνδραπόδων. ‘Η επίδιωξις ήθικής εύαρείας υποδουλώνει τον άνθρωπον εις τας άπολαύσεις και καθιστά την ψυχήν τον ανεπίδεκτον ήθικής καλλιεργείας. ‘Ο ‘Αριστοτέλης είναι πολέμιος του κοινωνικού εύδαιμονισμού, όπως τον διακηρύττουσιν τά ύλιστικά συστήματα άτινα υποτάσσουσιν τον πνευματικόν, εις τον ύλικόν παράγοντα.

‘Η πολιτειακή όργάνωσις απσχόλησε σοβαρώς την σκέψιν του ‘Αριστοτέλους. Προσεπάθησε, στηριζόμενος και επί της μελέτης της ιστορικής ζωής και επί του θεωρητικού στοιχασιού να άνερευνηση τās βασικάς άρχάς τών διαφόρων πολιτευμάτων και να κατατάξη ταύτα εις ώρισμένες μορφάς. Διακρίνει τά πολιτεύματα εις «όρθάς» πολιτείας και εις «παρεκβάσεις», δηλαδή διαστρελωμένες μορφάς πολιτικής ζωής. Εις τās όρθας πολιτείας τó κριτήριον της συντάξεως και της λειτουργίας του πολιτεύματος είναι τó «κοινόν συμφέρον». Εις τās παρεκβάσεις δέ τó «ίδιον συμφέρον». ‘Αναλόγως τού άριθμού τών άσκουμένων την πολιτικήν κυριαρχίαν διαστέλλονται τά πολιτεύματα εις βασιλείαν, εις την όποιαν η κυριαρχία εύρίσκειται εις χείρας ένός, του βασιλέως, εις την άριστοκρασίαν, εις την όποιαν η κυριαρχία εύρίσκειται εις χείρας όλίγων, τών άριστών και εις πολιτείαν, εις την όποιαν η κυριαρχία εύρίσκειται εις χείρας τών πολλών. Τα τρία ταύτα είδη ύπάρχουσι εις τās όρθας πολιτείας, εις τās όποιες η άσκούσα την κυριαρχίαν άρχή θέτει ώς κριτήριον της άσκήσεως της έξουσίας τó κοινόν συμφέρον. ‘Όταν τεθῆ ώς κριτήριον τó ίδιον συμφέρον, γενώνται αι παρεκβάσεις μεταπιπτούσης της βασιλείας εις τυραννίδα, της άριστοκρατίας εις όλιγαρχίαν και της πολιτείας εις δημοκρασίαν. Συνεπώς, προκύπτει τó κάτωθι σχήμα.

‘Αριστον μεταξύ τών άνωτέρω πολιτευμάτων θεωρεί ό Σταγίριτης την βασιλείαν, όχι όμως υπό την μορφή εις την όποιαν ύπρχεν εις τās ήμέρας του άλλά κατά τούς ηρωικούς χρόνους. ‘Όπως η βασιλεία είναι τó άριστον τών πολιτευμάτων, ούτω και η τυραννίς είναι τó χείριστον. ‘Όλιγώτερον κακή είναι η όλιγαρχία και περισσότερο άνεκτή η δημοκρατία.

‘Ως προς τó πρόβλημα της άρίστης πολιτείας, ό ‘Αριστοτέλης έχει κάμει λόγον εις τά δύο τελευταία βιβλία (Η και Θ) τών «Πολιτικών» του. ‘Ως προς τόν χρόνον καθ’ όν έγράψαν ταύτα επικρατεί διαφωνία. ‘Ο μὲν Γιαίγκερ υποστηρίζει ότι συνετέθησιν καθ’ ήν εποχήν ό ‘Αριστοτέλης διατελών εις επαφήν με τόν ‘Ερμίαν διέμενεν εν ‘Ασσω και ό είναι φανερά επί αυτών η επίδρασις της πλατωνικής ιδεολογίας. ‘Ο έξ ίσου όμως θαύσε μελετητής των άριστοτελικών συγγραμμάτων ‘Αρμιν είναι της γνώμης ότι τά δύο ταύτα βιβλία πρέπει να καταταχθούσιν μεταξύ τών συγγραφών της τελευταίας περιόδου. Εις τó συμπέρασμα τούτο καταλήγει στηριζόμενος εις τó ότι ύπάρχουσιν παραπομπαι εις τά βιβλία ταύτα αναφερόμενα εις τó ύλικόν, τó όποιον είχε συλλέξει ό ‘Αριστοτέλης εξετάζων τά πολιτεύματα τών διαφόρων πολιτειών μετά την εν ‘Αθήναις τελευταίαν εγκατάστασίν του. Περιέχουσιν προσέτι και ύπαινιγμούς εις πολιτικούς θεσμούς εισαχθέντας εις τó αθηναϊκόν πολιτεύμα υπό του ρήτορος Λυκούργου (336—326). ‘Η άρίστη πολιτεία πρέπει να είναι άριστοκρατία εις την όποιαν όλoi οι πολίται να άναλαμβάνουσιν δημοσίως άρχάς και να καλούνται να άσκούν την πολιτικήν έξουσίαν, έπ’ όσον φθάνουσιν εις μεγαλύτεραν ήλικίαν. ‘Η άγωγή θα διδεται: και θα ρυθμίζεται υπό της πολιτείας. Κόρινθ μέλημα τών πολιτών, οιτινες θα είναι όλιγαριθμοί, θα άποτελή η φροντίς δια τήν άπόκτησιν της άρετής και η διεξαγωγή τών πολιτικών υποθέσεων. ‘Η γεωργία και αι με τά οικονομικά σχετιζόμενα άσכולια θα διεξάγονται από μετοίκους και δούλους. Εις τās γενικάς γραμμάς η

άριστοτελική άρίστη πολιτεία πλησιάζει προς την πλατωνικήν. Δεν δεχεται όμως ό ‘Αριστοτέλης ούτε την κοινοκτημοσύνην των αγαθών ούτε την κοινοτήτα των γυναικων και τέκνων. Σχετικώς με την παιδείαν δεν συμφωνεί με τόν Πλάτωνα ώς προς την παιδευτικήν άξίαν των μαθηματικών. Δεν θεωρεί τά μαθηματικά δυνάμενα να επιδράσουσιν επί της ήθικης άγωγής του εκπαιδευόμενου παιδιού, διότι δεν παρέχουσιν εύκαιρία προς έλευθεράν έκλογήν. Εις την περιοχή των βασίλειυ η λογική αναγκαιότης, ήτις δεν διδεται όσον να άσκηση η βούλησις εις τó έλευθερώσ άποφασίζειν. Εις την «Ρητορικήν» του (1417 α 19) γράφει: «Ουκ έχουσιν οι μαθηματικοί λόγοι ήθος, ότι ούδε προαίρεσιν». (Τά μαθηματικά συγγράμματα δεν έχουσιν ήθικόν περιεχόμενον διότι δεν αναφέρονται εις πράξεις συντελουμένας δι’ έλευθεράς έκλογής). Τό παιδί, λέγει ό ‘Αριστοτέλης, δύναται να άποκτήση γεωμετρικάς και μαθηματικάς γνώσεις, όχι όμως και πρακτικήν φρόνησιν: «Γεωμετρικοί μὲν νέοι και μαθηματικοί γίνονται και σοφοί τά τούτα, φρόνιμοι δ’ ού δοκει γίνεσθαι» (‘Ηθ. Νικ. 1142α 12) (Γνώσται της γεωμετρίας και τών μαθηματικών γίνονται τά παιδιά, δεν φαίνονται όμως να άποκτούσιν πρακτικήν ήθικήν μόρφωσιν). ‘Επίσης άποκρούει την πρόωρον διδασκαλίαν πολιτικών θεωριών εις τά παιδιά: «Της πολιτικής ούκ έστιν οικείος άκροοτήσ ό νέος’ άπειρος γάρ τών κατά τόν βίον πράξεων, οι δέ λόγοι εκ τούτων και περί τούτων» (‘Ηθ. Νικ. 1695α 2). (Δεν είναι κατάλληλος άκροοτήσ της πολιτικής έπιστήμης ό νέος διότι δεν έχει πείραν έκείνου τās όποιες συμβαίνουσιν εις την ζωήν’ αι δέ πολιτικά διδασκαλία λαμβάνουσιν την ύλην των εκ τούτων και έχουσιν θεματά των αυτά). Διλαδή τó περιλάλητον μάθημα της «πολιτικής άγωγής», τó όποιον θέλει να εισαγάγη η νέα παιδαγωγική εις τά σχολεία άποτελεί κατά τόν ‘Αριστοτέλην άσκοπον ματαιοποσίαν. Συμτελοσθήν σπουδαίον δια τήν άγωγήν θεωρεί τόν έθισμόν και την άσκησιν.

Πολύτιμοι είναι αι άριστοτελικαι αντίληψεις αι αναφερόμεναι εις την έννομον σύνταξιν της πολιτείας. ‘Η πολιτική κοινότης, καθ’ αυτον, πρέπει να στηρίζεται επί της ιδέας τού δικαίου. ‘Εν τή πολιτεία πρέπει να άρχουσιν οι νόμοι και όχι οι άνθρωποι. Διακρίνει δέ μεταξύ τών νόμων έκείνους οι όποιοι καθορίζουσιν τó πνεύμα της πολιτείας από τούς λοιπούς νόμους τούς καθορίζοντας τās μεταξύ τών πολιτών νομικάς σχέσεις. Δια τού τούτου διαχωρισμού άνεδείχθη ό ‘Αριστοτέλης ό πρώτος κατά χρονολογικήν τάξιν θεωρητικός συνταγματολόγος. Καθώρισεν έπίσης τās εν τή πολιτεία δρώσας έξουσίας. Διακρίνει την έξουσίαν ήτις άσκει την πολιτικήν κυριαρχίαν, όνομάζων ταύτην τó «κύριον της πολιτείας», διαστέλλει δέ τήν βουλευτικήν (νομοθετικήν) έξουσίαν από την δικαστικήν. Κάμνει λόγον και περί τού αντιπροσωπευτικού συστήματος, περί τού όποιον κακώς πιστεύεται ότι ήτο άγνωστον εις τούς αρχαίους, ένώ εύρίσκόμεν εις την δευτέραν αθηναϊκήν συμμαχίαν του 377 π.Χ. προσπάθειαν προς έφαρμογήν του. Πολίτης κατά την άριστοτελικήν αντίληψιν είναι έκείνος όστις μετέχει εις την άπονομήν της δικαιοσύνης και έχει τó δικαίωμα να άποτελή μέλος των πολιτικών άρχών αίτινες διαχειρίζονται την πολιτικήν έξουσίαν. Τον θεσμόν της δουλείας τόν θεωρεί ό ‘Αριστοτέλης, άκολουθών τās γνώμας του αρχαίου κόσμου διατηρήσιμον. Συναίστῃ όμως να ύπάρχη δυνατότης, να έξέρχονται άτομα έξαιρετικής φύσεως από την κατάστασιν της δουλείας, γίνόμενα έλευθεροι. Είναι καλύτερον, λέγει, να ύπάρχη εις τούς δούλους η έλπίς ότι δύνανται να γίνουσιν έλευθεροί προς επιδράσειν της άρετής των: «Βέλτιστον πάσι τοίς δούλοις άθλον προκεισθαι την έλευθερίαν». Εις την διαθήκην του ώρισεν άπαντες οι εις την προσωπικήν του ύπηρεσίαν διατελέσαντες δούλοι να άφεθούσιν μετά τόν θάνατόν του έλευθεροί. ‘Ο μορφήν της όργανώσεως της πολιτειακής ζωής προτιμά την μετρίον πληθυσμόν πόλιν, μένων πιστός εις την πατροπαράδοτον έλληνικήν αντίληψιν.

Τό πολιτειακόν σύστημα του ‘Αριστοτέλους έπικρίνεται ως διατηρούν τον θεσμόν της δουλείας, ως στερόν τον πολιτικήν της άτομικής έλευθερίας και ως περιορίζον την πολιτειακήν όργάνωσιν έντός τών στενών όρίων της έλληνικής πόλεως. Τό ιδεώδες δέ της άτομικής ζωής όπερ προκρίνει τον θεωρητικόν βίον χαρακτηρίζεται συνήθως ως ουτοπιστικόν. Και αι τέσσαρες όμως αυται αιτίας εις είναι άσθηρικοί.

‘Ως προς την πρώτην αίτίαν την αναφερομένην εις την διατήρησιν του θεσμού της δουλείας, θα είχε τις να παρατηρήσει ότι ό νεώτερος κόσμος καιτοι θεωρητικώς στιγματίζει τον θεσμόν τούτον, εις την πραγματικότητα τόν διατηρεί υπό βαρύτεραν μορφήν. Διότι εις τά όλκληρωτικά κράτη ό λεγόμενος έλευθερός πολίτης ζη υπό συνθήκας πολύ χειρότερας από την θέσιν τών δούλων εν τή ‘Αττική κατά τόν 4ον π.Χ. αιώνα. ‘Επίσης άσθηρικός είναι και η μορφή η διατυπωθείσα υπό του ‘Εγέλου και ως προς την πλατωνικήν πολιτείαν, ότι άγνωσται η υποκειμενική έλευθερία τού άτόμου καταπιγομένη υπό τών πολιτειακών δεσμεύσεων. ‘Όπως έδειξεν ό Γερμανός κοινωνιολόγος Γέλλινκε εις τó κατά τó 1900 έκδοθεν σύγγραμά του «Γενική Πολιτειολογία», η καταρκτική της αρχαίας πολιτειακής όργανώσεως ως άπολυταρχικής άποτελεί ιστορικόν ψεύδος. Δια τών δημοκρασίαν του ιστορικού τούτου ψεύδους υπεύθυνος είναι, κατά τόν Γέλλινκε «ό νεώτερος φιλελευθερισμός, όστις ένδιεφερέτο δια μιās όξείας αντίθεσεως να έξάρη την διδασκαλίαν του αναφερομένην εις την σχέσηιν του κράτους προς τó άτομον». (Γελλ, Γεν. Πολιτειολ. σελ. 265), Ειδικώτερον διέδωκε την

παιδιά αυτήν αντίληψη αρχικώς ο Γάλλος Βεν. Κονσταντ (1767—1830) όστις υπήρξεν ο μεγαλύτερος πρόμαχος του φιλελευθερισμού κατά τον 19ον αιώνα. Τούτον ήκολούθησαν έν Γερμανία ο Τίτμαν, ο Πλάτνερ και ο Φόλλγγραμμ. Κατά τον Γέλλινεκ (τό αυτό σύγγραμμα σελ. 276): «Είς τας Αθήνας με την εξύψωσιν του πολιτισμού υπήρξεν έν πάντοτε μεγαλύτερον μέτρον άτομικής ελευθερίας. Έν όψει των γεγονότων τούτων ή θεωρία ή αναπτυχθείσα υπό των Κονσταντ, Σταλ και Μόλασε ήτις αποτελεί συρραφήν από των ιδεωδών θεωρικών τινων και τον Πλάτωνα και ήτις διατείνεται ότι δεν αναγνωρίζεται ή προσωπική ελευθερία έν Ελλάδα, πρέπει επί τέλους να εκλείψη από την φιλολογίαν. Ο Έλληνη ήτο υποκείμενος δικαίως όχι μόνον χάριν του κράτους, αλλά ήτις επίσης καί χάριν του έαυτού του». Καί ως προς την μορφήν της στενότητος της ελληνικής πολιτειακής οργανώσεως δύναται να παρατηρηθή ότι ή τελευταία πολιτειακή εξέλιξις ή δημιουργήσασα τό υπερκολλοσιαία κρατικά συγκροτήματα είδικαίωσε τους παλαιούς Έλληνας. Τό υπερκολλοσιαίον κράτος—Λεβιάθαν καταπιίνει την προσωπικήν αυτενέργειαν του πολιτικού, όστις υποθιβάσεται εις ασήμαντον και αμελήτέαν ποσότητα. Αί άτομικαί ελευθερίαί άς όποιαις παρέχει τό νεώτερον κολλοσιαίον κράτος είναι σκιώδεις παραβαλλόμεναι προς εκείνας άς παρέχει ή ελληνική πόλις. Μέσα εις αυτήν ή προσωπικός ήτο σημαντικός παράγων επηρεάζων κατ' άμεσον τρόπον την πολιτικην ζωήν. Μόνον δε έντός των όρίων της αρχαίας πόλεως δύναται να συμμετάσχη άμαώς και αυτενέργως ο πολίτης εις την πολιτειακήν ζωήν. Έν τέλει δυνατόθα να παρατηρήσωμεν ότι ή ιδέα ότι τό κράτος πρέπει να είναι καθίδρυμα παιδευτικών φροντισίων διά τήν άποκτήσασιν οί πολίται άρετήν, ούδόλλως είναι ούτοπισία. Ο Περικλής διακηρύττων εις τον «Επιτάφιον» ότι αί Αθήναι ήσαν «παιδευσις της Ελλάδος», μαρτυρεί ότι τό παιδευτικόν σκοπός διά τους αρχαίους Έλληνας πολιτικός ήτο ή κυρία κατεπιθετήριος γραμμή. Αί πολιτικάί έπιθυμίαι αντίληψεις τας όποιαις διεκήρυττον ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης εστράζοντο επί πραγματικών δεδομένων. Ήσαν κοιναί επίθεώξεις του ελληνικού γένους. Την όρθότητα των υπό του Αριστοτέλους αναπτυχθεισών πολιτειακών αντίληψεων αποδεικνύει και ή μεγάλη επίδρασις την όποιαν ήσκησαν. Η ιστορική έμνενα απέκαλυμμεν ότι διά του Θωμά του Ακυνιάτου ή άριστοτελική πολιτειολογία επέδρασεν επί του Αγγλου Χάκερ και δι' αύτου επί του Λόκε και του Μπουρκε. Οί θεωρητικοί του φιλελευθερισμού ήγνώσαν μέχρι τινός ότι πολλά έκ των δοξασιών των ειλον την καταγωγήν των από τήν άριστοτελικήν συγγραμμάτα. Επίσης παρασιωπάται και τό γεγονός ότι ο ήρωικός ατομισμός όστις ένέπνεε πολλούς έκ των φερόων της γαλλικής Έπαναστάσεως και της ναπολεοντείου εποχής εξετράφη από τας ανθρωπιστικές ιδέας του ελληνικού κλασσικού πνεύματος.

Φιλοσοφική τεχνολογία (ποιητική)

Τρίτον κλάδον των φιλοσοφικών έπιστημών αποτελούν έν τώ άριστοτελικώ σύστηματι αί έπιστήμαι αίτινες έχουν ως αντικείμενον μελέτης την «ποίησιν». Λέγων ποιήσιν ο Σταγειρίτης έννοει την κατασκευαστικήν ενεργητικότητα του ανθρώπου. Η θεωρία είναι τό να ανακαλύψωμεν ποία είναι ή κατασκευή της πραγματικότητος χωρίς να θέλωμεν να επέδωμεν επ' αυτής. Πράξις είναι ενεργεία έχουσα ως σκοπόν να εξασφαλίστη την ευπραξίαν (ευδαιμονίαν) του ανθρώπινου βίου. Διά τούτο ο σκοπός της πρακτικής (ήθικής) ενεργητικότητος εύρίσκειται μέσα εις την ψυχήν του ανθρώπου. Θέλωμεν να εξασφαλίσωμεν εις τον άνθρωπον ευδαιμονία βίου. Η ποίσις διαφέρει διότι ο σκοπός της κείται εκτός του ανθρώπου. Κατά την ποιητικήν ενεργητικότητα ήκτείται να κατασκευασθή διά της ανθρωπίνης ενεργητικότητος έν αντικείμενον τό όποιον προηγουμένως δεν υπήρχεν. Αποτελεί άσα εκδηλώσιν της ανθρωπίνης κατασκευαστικής ικανότητος την όποιαν ο Αριστοτέλης ονομάζει «τέχνην». Η άποστολή δε της τέχνης είναι διττή: Πρώτον, να κατασκευάζη πράγματα άτινα δεν δύναται να κατασκευάσχη ή φύσις. Είς την περίπτωσιν αυτήν άποστολή της τέχνης είναι να συμπληρώσχη την φύσιν. Όσα τά τεχνικά αντικείμενα (εργαλεία, οικοδομήματα, όπλα κτλ.) αποτελούν κατασκευάσματα διά των όποιων ή τέχνη συμπληρώνει την φύσιν. Η δευτέρα άποστολή της τέχνης είναι να κατασκευάζη έργα άπομιμούμενα τά έν τή φύσει αντικείμενα, γεγονότα και φαινόμενα. Είς τούτο άσχολούται κυρίως αί καλαί τέχναι. Με την κατασκευήν αντικειμένων συμπληρούντων την φύσιν άσχολούται αί βάνουσαι τέχναι των όποιων προορισμός είναι ή εξυπηρέτησις των άναγκών της ζωής.

Ο Αριστοτέλης δεν εξέτισσε τή προβλήματα τά σχετικά με τας τέχνας τας κατασκευαζούσας αντικείμενα συμπληρούτα την φύσιν. Περιέγραψε μόνον εις τή «Φυσικά» του (βιβλίον δεύτερον), πώς είναι δυνατή μία τοιαύτη συμπλήρωσις. Τόν άποσχόλησεν όμως έκ της δευτέρας διάδος των τεχνών ή καλλιτεχνική ποιητική δημιουργία. Τά πορίσματα των μελετών του διετυπώθησαν εις τό «Περί ποιητικής» σύγγραμμα του, όπερ δεν διεσώθη όλόκληρον. Τινές έκ των ιστορικών της φιλοσοφίας κατατάσσον εις τά τεχνολογικά συγγραμμάτα και την «Ρητορικήν», άλλοι όμως φρονούν ότι αυτή πρέπει να ένταχθή εις την ομάδα των λογικών - διαλεκτικών συγγραφών.

Τό «Περί ποιητικής» σύγγραμμα αποτελεί διερεύνησιν του καλλιτεχνικού ποιητικού φαινομένου μάλλον από αντικειμενικής άποΰσεως. Δεν είναι θεωρία «Περί αισθητικής», όπως

ήμεεις οι νεώτεροι λέγομεν, αλλά μάλλον «Περί τέχνης». Καθώς αισθητικός αντίληψις ο Αριστοτέλης δεν άνέπτυξε συστηματικός Δυναμίζω έν τούτοις έκ σποραδικώς διατυπωθεισών γνώμων του να θρώσωμεν εις έν συμπέρασμα ως προς τούτας. Είς αρκετά χωρία των άριστοτελικών συγγραμμάτων γίνεται λόγος περί καλού. Είς τή «Προβλήματα» (896 Β 10) διαχωρίζεται σαφώς τό «καλόν» από τό «ευχάριστον» (ήδύ). Δύναται έν πράγμα εί άφορμή της καταλληλότητος του προς εξυπηρέτησιν άναγκών να είναι υπερβολικά ευχάριστον, χωρίς όμως να είναι διά τούτο και καλόν, όπλοδή ώρασιον: «Τό μόν ουν προς χρείαν τινά καλόν, τούτο δοκεί ήϊστων είναι, τό δε καθαυτό ούκέτι ούτως... ού πάν κάλλος ήδύ» (Έκείνο τό όποιον είναι καλόν διά την εξυπηρέτησιν άνάγκης τινός τούτο θεωρείται και καθ' υπερβολήν ευχάριστον, τό καθαυτό καλόν όμως δεν είναι τοιοούτον... δεν είναι πύσα ώραιότης πρόξενος ήδονής). Αποθίδεται άρα μία καθαυτό ύπαρξις εις τό καλόν, όπερ δεν πρέπει να ταυτίζεται με τό ευχάριστον ούδ' να θεωρηται ως άντλον της άξίας του επειδή τυγχάνει άντικειμενον της επιθυμίας. Διστάλλεται επίσης τό καλόν από τό άγαθόν, διότι είναι μόν πών άγαθόν νοούμενον υπό ήθικην έννοιαν ώρασιον, αλλά ή ώραιότης έμφανίζεται και εις την περιοχήν των μαθηματικών άντικειμένων άτινα δεν έχουν σχέση με την ήθικην πραγματικότητα: «Τό άγαθόν και τό καλόν έτερον τό μόν γάρ άεί έν πράξει, τό δε καλόν και έν τοίς άνήνιςτοις» (Μ.τ. φασ. 1078 α 31) (Τό άγαθόν διαφέρει από τό καλόν διότι τό μόν άγαθόν εύρίσκειται εις την περιοχήν της ήθικής ζωής, τό καλόν όμως εύρίσκειται και εις την περιοχήν των άκινήτων, δηλαδή των μαθηματικών και των νοητικών ούσιων. Αίτινες μένουσai άκίνητοι προκαλούν την κίνησιν). Διά τής διαστολής, ήτις γίνεται μεταξύ του άγαθού, όπερ είναι πάντοτε άντικείμενον επιθυμίας, και του καλού πλσιάζει ή άριστοτελική αντίληψις προς την κατανιάν. Τό κοινόν σημείον έγκείται εις τό ότι και ο Κάντιος και ο Αριστοτέλης θεωρούν τό ώρασιον ως άντικείμενον άνδιεστραούς θεωρήσεως. Ής στοιχεία του καλού θεωρεί ο Σταγειρίτης την τάξιν, την συμμετρίαν, και τον ακριβή καθορισμόν: «Τού δε καλού μέγιστα είδη τάξις και συμμετρία και τό ώρισμένον, ά μάλλον δεικνύουσιν αί μαθηματικά έπιστήμαι» (Μ.τ.φ. 1078 α 33) (Αί επικρατέστεραι έμφανίσεις του καλού είναι ή τάξις, ή συμμετρία, και ο ακριβής καθορισμός, πράγματα τά όποια αποκαλύπτουν κατ' έξοχήν αί μαθηματικά έπιστήμαι). Είναι φανερόν ότι επιδρούν επί του άριστοτελικού πνεύματος αί αντίληψεις του Πλάτωνα, αίτινες γίνονται άφορηή να εξετάζεται τό καλόν από μορφοκρατικής άποΰσεως.

Τό «Περί ποιητικής» μάς δίδει μίαν ιστορικήν εξίστησιν της αναπτύξεως των ειδών του ποιητικού λόγου και μάς παρέχει αρκετάς διασαφείσεις περί της εις την μίμησιν αναφερομένης άριστοτελικής θεωρίας. Ο κύριος πυρήν του έργου άσχολείται με την τραγωδίαν την όποιαν θεωρεί ως τό ήϊστων βαθμόν άνεπτυγμένον ποιητικόν είδος. Ευθύς δε αρχή καταφαίνεται ή διαφώνια των άριστοτελικών προς τας πλατωνικές αντίληψεις. Ο Πλάτων θεωρεί την μίμησιν ως ψεύδος άξιον καταφρονήσεως. Ο Αριστοτέλης υπολαμβάνει ταύτην ως εξεικόνισιν κατά συγκεκριμένον τρόπον επί ενός αισθητού υλικού του «είδους» των πραγμάτων και συμμεθετικών, διά της μίμησης άπεικονίζονται οι «γενικοί τύποι», διά των όποιων γίνονται προσιτά εις τόν άνθρωπον τό ούσιώδη όντολογικά χαρακτηριστικά των όντων. Όταν π.χ. ο Όμηρος εξεικονίζει τον Αχιλλέα, μάς δίδει εις τό πρόσωπόν του και τας πράξεις του των γενικόν τύπων του ήρωικού άνδρος και του ήρωικού βίου. Διά τούτο ο Αριστοτέλης εκτιμά την ποίσην περισσότερο από την ιστορίαν. Η ιστορία μένει προσκεκολλημένη εις τό μερικόν και άτομικόν, ή ποίησις όμως μετεωρίζεται προς τό γενικόν, πλησιάζει περισσότερο προς την φιλοσοφίαν. Η ψυχή της ποήσεως είναι ή μίμησις. Αύτη θεωρείται ως έμφοτος τάσις έν τή ανθρωπίνη ψυχή και ως πηγή έκ της όποιαις άπορρέει ή συνοδεύουσα την ποιητικήν απόλαυσιν ήδονή. Συμπληρούται δε ή έκ της μίμησης ήδονή διά της ελαρεστώσεως ήν εύρίσκει ο άνθρωπος εις την θεωρήσιν της τάξεως και της συμμετρίαι ήν χρησιμοποιούν εις τας έκφραστικώς των εκδηλώσεις αί ποιητικά τέχνη. Μεταξύ δε αυτών την ήϊστων βαθμίδα κατέχει ή μουσική, διότι είναι ή μιμικωτάτη πασσάν των άλλων.

Τό «Περί ποιητικής» σύγγραμμα, άν και διεσώθη έλλιπές, διήγειρε τό παγκόσμιον διαφρόση και επέδρασεν επί της αναπτύξεως ού μόνον της καλλιτεχνικής δημιουργίας, αλλά και των αισθητικών θεωριών. Έκ της διαπραγματείας των εις την τραγωδίαν αναφερομένων προβλημάτων ο Αριστοτέλης καταδεικνύεται άριστος γνώστης της δραματικής τέχνης. Περιήφημος είναι ο ήπ' αύτου δοθεός όρισμός της τραγωδίας, του όποιού ή έρμηνεία απέτελεσε διά τους αισθητικούς και τους φιλολόγους μένα πρόβλημα μη επίλυθεν είσαί. Ο έν λόγω όρισμός έχει ως έξης: «Έστιν ουν τραγωδία μίμησις πράξεως σπουδίας και τελείας μέγεθος ένοχησμένα λόγω χωρίς έκάστου των ειδών έν τοίς υορισί, δρώντων και ού δι' άπαγγελίας, δι' έλέου και δόθου περιουσία των την τοιοούτων παθμάτων κάθαρσιν» (Είναι λοιπόν ή τραγωδία μίμησις πράξεως σοδαράς και πλήρους, ή όποια έχει—ευσύνοπτον— μέγεθος (γινόμενη) διά λόγου παρεχόντος τέρψιν, του όποίου λόγου έκαστον ιδιαίτερον είδος έχει χρησιμοποιή εις έν ξεχωριστόν τμήμα της τραγωδίας εκτελουμένη διά δράσεως (των πρόσωπων) και ούχι δι' άπαγγελίας, με έλεον και οίκτον επιτυχάνουσα την κάθαρσιν των

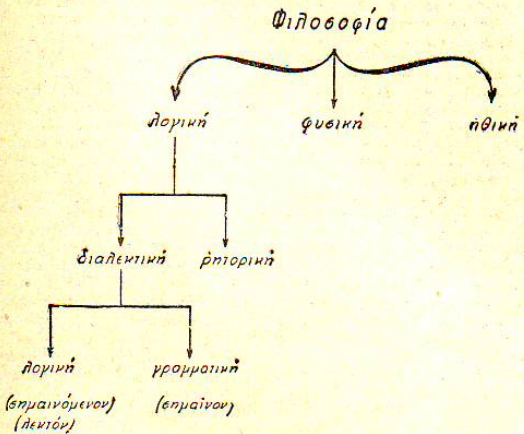

ται όμως συγχρόνως και ως «γνώσις τῶν θεῶν καὶ ἀνθρώπων πραγμάτων». Εἰς μόνον ἐκ τῶν Στωϊκῶν ἐθετε τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν ὑπεράνω τῆς ἀρετῆς. Οὗτος ἦτο ὁ ἐκ Καρχηδῶνος Ἡράκλειος, ὅστις διεφώνει εἰς τινὰ σημεῖα πρὸς τὸν Ζήνωνα. Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον «ἔστι δὲ τὰ βιβλία αὐτοῦ ὀλιγόστιχα μὲν συνάμειος δὲ μεστὰ καὶ περιέχοντα ἀντιρρήσεις πρὸς Ζήωνα... Τέλος εἶπε τὴν ἐπιστήμην, ὅπερ ἔστι ζῆν ἀεὶ πάντα ἀναφέροντα πρὸς τὸ μετ' ἐπιστήμης ζῆν καὶ μὴ τῆ ἀγνοίας διαβεβλημένον» (Εἶναι δὲ τὰ βιβλία αὐτοῦ (ὄψλ. τοῦ Ἡράκλειου) σύντομα, ἀλλὰ γεμάτα ἀπὸ δυνάμιν καὶ περιέχουν ἀντιρρήσεις πρὸς τὸν Ζήωνα. Εἶπεν ὅτι τελικὴ ἐπίδιωξις τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἐπιστήμη, δηλαδὴ νὰ ζῶμεν πάντοτε ἔχοντες ὡς κανονιστικὸν ἰδεώδες τὸ νὰ ζῶμεν κατέχοντες ἐπιστήμην καὶ νὰ μὴ περιπίπτωμεν εἰς ἀγνοίαν). Ἐξ ἀντιθέτου πρὸς τὸν Ἡράκλειον ὁ Ἀρίστων ὁ Χίος περιώριζε τὴν φιλοσοφίαν μόνον εἰς τὴν ἠθικὴν. Ἐξακρίθαικε τὴν διαλεκτικὴν ὡς ἀχρηστον παρομοιάζων ταύτην πρὸς ἰσθὺν ἀράχνης. Ἡ φυσικὴ ἀφ' ἑτέρου κατὰ τὴν γνώμην του εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀκατάληπτος, ἀφ' ἑτέρου δὲ οὐδὲν φέλος παρέχει: «τοῦς μὲνοι περὶ φύσεως λόγους ἀποτυγχάνοντες οὐ μὴτε καταληπτοὺς εἶναι οὐτε... ὄφελος ἔχειν τι» (Εὐσέβιος πρῶτος. εὐαγγ. 854 C). Κατέκρινε προσεῖται τοὺς ἀσχολουμένους με τὴν ἐγκύκλιον μόρφωσιν. Ὅπως, ἔλεγε, εἰ μνηστῆρες ἀποτυγχόντες νὰ δελεάσουν τὴν Πηνελόπην ἐτρέψαν πρὸς τὰς θεραπαινίδας τῆς, οὕτω καὶ πολλοὶ μὴ δυνάμενοι νὰ σπουδάσουν τὴν φιλοσοφίαν τρέπονται εἰς τὰ ἐγκύκλια μαθήματα: «Ἀρίστων δὲ Χίος τοὺς περὶ τὰ ἐγκύκλια πονομένους, ἀμελοῦντας δὲ φιλοσοφίας, ἔλεγεν ὁμοίους εἶναι τοῖς μνηστῆρσι τῆς Πηνελόπης, οἱ ἀποτυγχάνοντες ἐκείνης περὶ τὰς θεραπαινίδας ἐγίνοντο» (Στοβ. Ἀνθολ. 4, 109). Πάντως ἡ φιλοσοφία τῶν Στωϊκῶν δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς προέκτασις τῆς κυνικῆς, διότι θεωρεῖ ἀπαραίτητον τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν. Ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Πλάτωνος ἐπειδὴ δὲν ἐγκρίνει τὴν δοξασίαν ὅτι ἐν τῷ σῶματι ὑπάρχει διυσιμὸς μεταξὺ εἶδους καὶ ὕλης. Ἐπανερχονται οἱ Στωϊκοὶ εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Ἡρακλείτου περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ λόγου θεωρουμένου ὡς δυνάμεως, ἥτις κυριαρχεῖ ἀπολύτως ἐν τῷ κόσμῳ. Δὲν δέχονται ὅτι ἡ ὕλη ὑφίσταται ὡς κάτι τὸ ἄλογον καὶ ἀπροσδιόριστον, διότι φρονοῦν ὅτι ἡ ὑπάρξις ὕλης μὴ ὑποκειμένης ὀλοκληρωτικῶς εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ λόγου διαταράσσει τὴν ἁρμονίαν καὶ τὴν σύμπτωσιν τοῦ σύμπαντος, καθιστῶσα συνάμα δύσκολον καὶ τὴν συμμόρφωσιν τῆς ἀνθρωπίνης συμπεριφορᾶς εἰς τὰ κελεύσματα τοῦ λόγου.

Ἡ διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους Στωϊκοὺς.

Κατὰ τὴν στωϊκὴν ἀντίληψιν, ἡ φιλοσοφία εἶναι «ἄσκησις ἀρετῆς». Ἀλλὰ ἡ ἀρετὴ διαίρεται εἰς ἀρετὴν λογικὴν, φυσικὴν καὶ ἠθικὴν. Ἡ λογικὴ ἀφ' ἑτέρου ὑποδιαιρεῖται εἰς διαλεκτικὴν καὶ εἰς ῥητορικὴν, ἡ δὲ διαλεκτικὴ εἰς λογικὴν, ἥτις ἐξετάζει τὸν ἐνδιάθετον λόγον, καὶ εἰς γραμματικὴν, ἥτις ἐξετάζει τὸν προφορικὸν λόγον. Ὁ ἐνδιάθετος λόγος λέγεται καὶ «σημαινόμενος» καθὼς καὶ «λεκτός», ὁ δὲ ποσοφικὸς ὀνομάζεται καὶ «σημαίνων». Κατὸν τῶν ἀνωτέρω ὑποδιαιρέσεων προκύπτει τὸ ἀκόλουθον διάγραμμα:

Ὁ ἐνάρετος καὶ σοφὸς κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς πρέπει νὰ κατέχη πάσας τὰς ἐν τῷ ἀναγκαζομένῳ διαγράμματι μαθήσεις.

Ἡ λογικὴ τῶν ἀρχαιοτέρων Στωϊκῶν

Ἡ λογικὴ τῶν Στωϊκῶν ἔχει μεγαλύτερον πλάτος ἀπὸ τὴν λογικὴν ὅπως τὴν νοοῦμεν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Περιλαμβάνει καὶ στοιχεῖα ἐκ τῆς γνωσιολογίας καὶ ὀντολογίας, διότι ἐξετάζει τὸ πρόβλημα τῶ ἀναφερόμενον εἰς τὰ κριτήρια τῆς ἀληθείας, τὸ πρόβλημα τῶν κατηγοριῶν, ὡς

καὶ τὸ πρόβλημα τῆς γενετικῆς ἀναπτύξεως τῆς γνώσεως. Ἐπίσης περιλαμβάνει καὶ ζητήματα ἀναγόμενα εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς γραμματικῆς καὶ εἰς τὴν τυπικὴν λογικὴν.

Ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τῆς γνώσεως διδάσκουν οἱ Στωϊκοὶ ὅτι ἡ ἀφαιρία τῆς εἰσῆς ἡ αἰσθησις. «Στωϊκοὶ φασιν ὅταν γεννηθῆ ὁ ἀνθρώπος, ἔχειν τὸ ψημονικὸν μέρος τῆς ψυχῆς ὡς πρὸς χάρτην εὐεργον εἰς ἀπογραφήν» εἰς τοῦτον μίαν ἐκάστην τὸν ἐνοίων ἐναπογράφεται. Πρῶτος δὲ ὁ τῆς ἀναγραφῆς τρόπος ὁ διὰ τῶν αἰσθήσεων αἰσθόμενος γὰρ τινος οἶον λευκοῦ, ἀπελθόντος αὐτοῦ μνήμην ἔχουσιν ὅταν δὲ ὁμοεῖδεις πολλὰ μνήμαι γένωνται, τότε φασὲν ἔχειν ἐμπειρίαν. ἐμπειρία γὰρ ἔστι τὸ τῶν πολλῶν ὁμοειδῶν φαντασιῶν πλήθος. Τῶν δὲ ἐνοίων αἱ μὲν φυσικῶς γίνονται κατὰ τοὺς εἰρημένους τρόπους καὶ ἀνεπιτεχνήτως, αἱ δὲ ἦδη δι' ἡμετέρας διδασκαλίας καὶ ἐπιμελείας· αὐτὰ μὲν οὖν ἐνοιαὶ καλοῦνται. ἐκείναι δὲ καὶ προλήψεις» (Ἀέτ. 4. 11) (Οἱ Στωϊκοὶ λέγουσιν, ὅταν ὁ ἀνθρώπος γεννηθῆ, εἶναι μέσα εἰς αὐτὸν τὸ ψημονικὸν μέρος τῆς ψυχῆς τοῦ ὡσάν χαρτὶ κατάλληλον διὰ γραφῆν. Εἰς αὐτὸ σημειῶνται μίαν ἐκάστην ἐκ τῶν ἐνοίων.

Ὁ πρῶτος δὲ τρόπος τῆς ἐπ' αὐτοῦ γραφῆς εἶναι ὁ συνηλωμένος διὰ τῶν αἰσθήσεων· διότι ὅταν λαμβάνουν οἱ ἄνθρωποι τὴν αἰσθησιν κάποιου πράγματος, π.χ. τοῦ λευκοῦ, ὅταν αὐτὸ φύγη ἀπὸ τῆς αἰσθησιν διατηροῦν τὴν μνήμην του· ὅταν δὲ ὑπάρξουν πολλὰ ὁμοεῖδεις μνήμαι (ἀναμνηστικαὶ εἰκόνες), τότε λέγουμεν ὅτι ἔχομεν ἐμπειρίαν· διότι ἐμπειρία εἶναι τὸ πλήθος πολλῶν ὁμοειδῶν παραστάσεων (ἀναμνηστικῶν εἰκόνων). Ἐκ δὲ τῶν (ἐκ τῶν φαντασιῶν σχηματιζομένων) ἐνοίων, ἀλλὰ μὲν σχηματίζονται κατὰ τὸν ἐκτεθέντα τρόπον χωρὶς τεχνικῆς ἐπέμεδσιν, ἀλλὰ δὲ σχηματίζονται διὰ τῆς ἐκ τοῦ ἀνθρώπου προερχομένης διδασκαλίας καὶ ἐπιμελείας. Αἱ τελευταῖαι αὐταὶ καλοῦνται ἐνοιαὶ, αἱ δὲ προηγούμεναι προλήψεις). Ἐκ τοῦ ἐρμηνευθέντος γὰρ προκύπτει ὅτι οἱ Στωϊκοὶ παράγουν τὴν γνῶσιν ἐκ τῆς αἰσθήσεως. Δέχονται ὅτι ὑπάρχουν μόνον συγκεκριμένα αἰσθητὰ ἀντικείμενα. Τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα προσβάλλουν τὰ αἰσθητήρια καὶ δι' αὐτῶν ἀφίουν τὴν εἰκόνα τῶν εἰς τὴν ψυχῆν. Τὴν εἰσοδοχὴν τῆς εἰκόνας αὐτῆς τὴν ὀνομάζουσι ὁ μὲν Ζήνων καὶ ὁ Κλεάνθης «τύπωσιν», ὁ δὲ Χρῆστιππος «ἐτεροειδίαν». Ἡ ψυχὴ παραβάλλεται ἀπὸ αὐτοῦς μετὰ χάρτην κατεσκευασμένην τοιούτοτρόπως, ὡστε νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ γραφοῦν ἐπ' αὐτοῦ αἱ ἐντύπώσεις, αἱ προερχόμεναι ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων. Ἡ ἀντίληψις τῶν αὐτῆ ἀνεληφθῆ ἀπὸ τὴν σχολαστικὴν φιλοσοφίαν, ἥτις ἐξακρίθαικε τὴν ψυχὴν ὡς «πίνακα καθαρὸν πρὸς γραφήν» («τάμπουλα ράλας»), ἀπὸ δὲ τοὺς σχολαστικῶς ἐδανείσθη τὸν αὐτὸν ὄρον καὶ ὁ Ἄγγλος φιλόσοφος Λόκκε. Αἱ ἐντύπώσεις αὐταὶ καλοῦνται ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν «φαντασία» καὶ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς ὑπὸ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας λεγόμενας «παραστάσεις». Ἡ ψυχὴ ἔχει τὴν δυνάμιν νὰ συγκρατῆ τὰς παραστάσεις αὐτὰς καὶ νὰ συγχωνεύη τὰς ὁμοεῖδεις. Γεννᾶται οὕτω ἡ ἐμπειρία καὶ αἱ κοιναὶ ἐνοιαὶ, αἵτινες εἶναι συγχώνευσις ὁμοειδῶν παραστάσεων. Τὰς ἐνοίας διέκρινον οἱ Στωϊκοὶ εἰς δύο εἶδη: Εἰς ἐνοίας φυσικῶς, αἵτινες δημιουργοῦνται ἐν τῇ ψυχῇ κατὰ φυσικὸν τρόπον χωρὶς νὰ ἐπιβῆ ἡ διδασκαλία καὶ ἡ βούλησις. Ταῦτας ὀνομάζουν καὶ «προλήψεις», δανεισθέντες τὸν ὄρον τοῦτον ἀπὸ τὸν Ἐπίκουρον. Τὰς ἄλλας ἐνοίας, αἵτινες καταρτίζονται κατὸν διδασκαλίαν καὶ συνειδητῆς προσπάθειας, τὰς ὀνομάζουν καὶ «ἐτεροειδίας». Ὁ διαχωρισμὸς οὗτος τῶν ἐνοίων εἶναι πολὺ σπουδαῖος. Οἱ Στωϊκοὶ εἶχον ἀντιληφθῆ ὅτι ἡ γνώσις τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἓνα ἐκ τῶν προτέρων» χαρακτηρὰ καὶ διὰ τὰ νὰ ἐξηγήσουν τοῦτον δέχονται τὰς προλήψεις. Λέγοντες προλήψεις νοοῦν τὰς γενικώτερας ἐνοίας τὰς ὁποίας ἔχει πρὸ πάσης τοῦ ἐνασχολήσεως μετὰ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην οἰοσδήποτε ἀνθρώπος. Καὶ αὐτὸς ὁ ἀπαιδευτος ἀνθρώπος γνωρίζει ἀορίστα ὅτι ὁ κόσμος ἀποτελεῖ σύνολον, ὅτι ὑπάρχουν ὕλικά καὶ πνευματικὰ πράγματα, ὅτι ὑπάρχει τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, ὅτι εἰς τὸν κόσμον συμβαίνουν μεταβολαὶ καὶ ἀλλαγὰι. Αὐτὰ αἱ γενικαὶ ἐνοιαὶ, αἵτινες προηγούνται καὶ κατὰ τινὰ τρόπον «προλαμβάνουσιν» τὴν φιλοσοφικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν γνῶσιν ὀνομάζονται ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν προλήψεις δηλ. ἐκ τῶν προτέρων καὶ πρὸ πάσης διδασκαλίας καὶ ἐπιστημονικῆς σκέψεως προϋπάρχουσαι καὶ καθοδηγοῦσαι τὸν ἀνθρώπου ἀντιλήψεις. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία δὲν μὲνει πιστὴ εἰς τὸν ἐμπειρισμὸν τῆς, διότι χαρακτηρίζει αὐτὰς ὡς «ἐνοίας φυσικῶς γιγνομένης» καὶ ὡς «ἐμφύτους». Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου (βλέπε «Ἠθικά» ἐκδ. Βερναρδάκι (1041 E) ὁ Χρῆστιππος εἰς τὸ Γ' βιβλίον τοῦ Προτρεπτικοῦ του ὁμιλῶν περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν, ἐξακρίθαικε τὰς προλήψεις ὡς ἐμφύτους: «Τὸν περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν λόγον συμφωνώτατον εἶναι τῷ βίῳ καὶ μάλιστα τῶν ἐμφύτων ἀπτεσθαὶ προλήψεων» (Ὁ ἀναφερόμενος εἰς ἀγαθὰ καὶ κακὰ λόγος εἶναι συμφωνώτατος μετὰ τὸν βίον καὶ καθ' ὑπερβολὴν προσεγγίζει εἰς τὰς ἐμφύτους προλήψεις). Πρέπει ἔρα νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ Στωϊκοὶ ἐθεώρουν τὰς προλήψεις ταύτας «δυνάμεις» ἐμφύτους. Ἐδέχοντο δηλαδὴ ὅτι αὐτὰ γινώσκονται ἀναγκαστικῶς λόγῳ τῆς κατασκευῆς τῆν ὁποίαν ἔχει ἡ ψυχὴ. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς προλήψεις αἱ τεχνικαὶ ἐνοιαὶ δημιουργοῦνται διὰ λογικῆς ἐπεξεργασίας καὶ ἐμπειρίων δεξιότητων, ἥτις δὲν δύναται νὰ τεθῆ ἐν ἀμοιόδω ὑπο ἀντιλογίῳ. Ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, ἀλλὰ ὡς θεσιότης ἀσφαλῆς μὴ καταρριπτομένη ὑπὸ ἀντιλογίαν· «ἀτάληπτος ἀσφαλῆς ἀμετάπτωτος ὑπὸ λόγου». Λόγῳ τῆς γενετι-

κής περί γνώσεως θεωρίας των οί Στωϊκοί ήσαν αντίπαλοι της περί ιδεών και ειδών πλατωνικής και άριστοτελικής θεωρίας. Άκολουθώντας τας αντίρροήσεις του κινικού Άντισθέ- νους, δεν εδέχοντο την ύπαρξιν ούτε της υπερβατικής πλα- τωνικής ιδέας, ούτε του εϊς τό συγκεκριμένον αισθητόν πα- ρόντος άριστοτελικού είδους. Κατά τους δοξογράφους (Ά- ετίας 1, 10): «Οί από Ζήνωνος Στωϊκοί έννοήματα ήμέτε- ρα τας ιδέας έφασαν» (Έλεγαν ότι οί ιδέαι είναι έννοιαί έχουσαι ύπόστασιν μέσα εις την ψυχήν μας). Διά τής γνώ- μης των ταύτης οί Στωϊκοί έδωκαν πρώτον την άφορμήν να έκληθώσιν οί πλατωνικαί ιδέαι ως ύποκειμενικά ψυχολογικά στοιχεία.

Άξιοσημείωτος προσπάθεια των Στωϊκών ήπηρες και ή αναφερομένη εις τόν προσδιορισμόν των κριτηρίων τής άλη- θείας. Άναζητούνται να εύρεθώσιν γνωρίσματα τά όποια να μάς βεβαιώσωσιν περί τής αληθείας, ήν ένεχει πρότασίς τις. Αυτόν δηλοί ότι ζητείται να εύρεθώ ήν τεχνικόν μέσον διά τόν προσδιορισμόν τής αληθείας, άποφευγομένης τής έρεύνης. Είς όλας τας παραστάσεις (φαντασίας) φρονούν οί Στωϊκοί ότι δεν δύναται να άποδοθώ τό χαρακτηριστικόν τής άλη- θείας ή του ψεύδους. Ποιον λοιπόν προσόν πρέπει να έχη μία φαντασία διά να χαρακτηρισθώ ως αληθής; Είς τό έρώτημα τούτο ή άπάντησις είναι ότι ως γνώρισμα τής αληθείας πρέ- πει να θεωρήσωμεν την «συγκατάθεσιν». Λαμβάνομεν θέσιν έναντι του περιεχομένου των παραστάσεων, τας άναγνωρίζο- μεν ως αληθείς και τας καθιστώμεν ιδικόν μας κτήμα, τας «καταλαμβάνομεν». Τό ένέργημα τούτο της συγκατάθεσεως και τής καταλήψεως εκτελείται υπό του «ήγεμονικού» τμήμα- τος τής φαντασίας δι' αύτόν λαμβάνει ύπόστασιν «ή καταλη- πτική φαντασία», ήτοι έννοια ήτις έχει την ικανότητα να «κα- ταλάβη» τό αντικείμενό της. Η σύνδεσις των παραστάσεων είναι κάτι τό αυτόματον «ακούσιον». Η συγκατάθεσις όμως είναι πράξις «εκούσια» και κρίσις εκφραζομένη υπό τής συ- νειδήσεως. Τόν όρον «κατάληψιν» εισηγάγη εις την φιλοσοφι- κήν όρολογίαν ό Ζήνων. Δηλοΐται δε διά τής καταλήψεως κά- τι τό όποιον είναι διάφορον από την έννοιαν. Έννοια είναι άλλως ή παρουσία μέσα εις την ψυχήν ενός παραστατικού περιεχομένου. Όταν ή έννοια συνοδεύεται από την πεποιθη- σιν (συγκατάθεσιν), ότι συμφωνεί με έν έξωτερικόν αντικεί- μενον, τότε ονομάζεται κατάληψις. Οί Στωϊκοί δεν συμφω- νούν ως προς την ούσίαν τής καταληπτικής φαντασίας. Άλλοι την θεωρούν ως ένέργημα διά του όποιου ή συνειδήσις αντι- λαμβάνεται την πραγματικότητα. Ό Χρυσίππος την εκλαμ- βάνει παθητικώς: νομίζει ότι αύτή άσκει κατοχήν επί τής συ- νειδήσεως: «Αύτη γάρ έναργής ούσα και πλήκτική μόνον ούχι των τριών λαμβάνεται κατασπώσα ήμάς εις συγκατά- θεσιν» (αύτη, δηλαδή ή καταληπτική φαντασία, ούσα έναργής και πλήκτουσα την συνειδήσιν μας, μάς πιάνει σχεδόν από τας τρίχας και βιαίως μάς σύρει προς συγκατάθεσιν». Οί Σκεπτικοί κατεπόλεμησαν την όρθότητα του κριτηρίου τού- του, διότι παρετήρησαν ότι και εις περιπτώσεις κατά τας ό- ποιās ή συνειδήσις θεωρεί ψευδές τι ως αληθές, έμφανίζεται τό ψυχολογικόν φαινόμενον τής συγκατάθεσεως. Έπειδή ή συγκατάθεσις είναι ύποκειμενική ένέργεια, δεν δύναται να πα- ράσχη έγγύθησιν περί τής αντικειμενικότητας τής γνώσεως. Τήν αντίρρησην ταύτην των Σκεπτικών ούδέποτε ήδωλύνσαν να τήν αντιμετώπισούν άποτελεσματικώς οί Στωϊκοί.

Ιδιαίτερας όπόμενι παρουσίαν και ως προς τό όντολο- γικόν πρόβλημα των κατηγοριών. Προσπάθησαν να συμπύ- λωσιν και να συστηματοποιήσωσιν τας δέκα άριστοτελικάς κα- τηγορίας εις τέσσαρας. Γενικωτάτη κατηγορία έθεωρήθη τό «ύποκειμενον» ή ή «ούσία», μετ' αύτήν ως δευτέρα επακολου- θεί ή ούσιαστική ιδιότης, «τό ποιον» ή «ό ποιος λόγος» αύτη περιλαμβάνει την κατηγορίαν και του ποιού και του ποσού τρίτην θέσιν κατέχει ή κατά συμβεδικός (συμπωματική ή διότης), τό «πώς έχον» ή «τό πώς έχον ποιον». Τετάρτη δε και τελευταία εις την σειράν έρχεται ή κατηγορία τής σχέσεως, τό «πρός τι πώς έχον» ή «τό προς τι πώς έχον ποιον ύποκει- μενον». Αί τέσσαρες αύται κατηγορίαι έχουσι κατασχηθί εις σειράν από τής άπόψεως τής γενικότητος των, περιέχεται δε ή ειδικωτέρα εις την γενικωτέραν.

Έτερα σπουδαία κατηγοριών διάκρισις, ίδρυθείσα υπό τής στωϊκής φιλοσοφίας, είναι ή γενομένη επί τή βάσει τής γενι- κής κατηγορίας «τί». Ύψιστη κατηγορία, εις ήν υπάγονται όλα τά όντα, είναι τό «τί» δηλαδή τό κάτι. Ύπό την κατηγορίαν ταύτην υποπίπτουν δύο ειδικωτέρας. Αυται είναι άφ' ενός μόν τα σώματα, άφ' έτερου δε τά άσώματα. Λέγοντες σώματα έννοούν τά έχοντα αντικειμενικην ύπόστασιν όντα, ως άσώματα δε εκλαμβάνουν όντα έχοντα ιδεώδη ύπαρξιν. Διακρίνουν δε τέσσαρα είδη άσωμάτων (μη έχοντα αντικειμε- νικην ύπαρξιν): τό λεκτόν, τό κενόν, τόν τόπον και τόν χρό- νον (Σέξτ. Έμπ. προς μαθημ. 10, 218). Έκ των τεσσάρων τούτων ιδιαιτεράς προσοχής είναι άξιον να τύχη τό λεκτόν. Διά του όρου τούτου νοούν οί Στωϊκοί τας ιδεώδεις σημα- σίας, τας θεωρούν δε ως κάτι τό όποιον παρεμβάλλεται με- ταξύ των ψυχολογικών παραστάσεων και των αντικειμένων εις τά όποια αύται αναφέρονται: «Τό λεκτόν μέσον του νόηματος και του πράγματος». (Άμμώνιος εις τό «Περί έρμηνείας» 17, 24). Έσχάτος ό Έδ. Χούσερλ εις την «Τυπικήν και Ύπερ- βατικην Λογικήν» του σελ. 72, έτόνισεν ότι διά τής έννοίας του λεκτού οί Στωϊκοί είχαν φθάσει εις την επίγνωσιν περί τής ύπαρξεως των ιδεωδών λογικών στοιχείων, τά όποια χρησιμο- ποιεί ή τυπική λογική, έν αντιθέσει προς την τυπικήν μαθη- ματικήν, την χρησιμοποιούσαν τυποποιημένα αντικειμενικής ύποστάσεως στοιχεία.

Έν συναφεία προς τας όντολογικάς αναζητήσεις, έξ ίσου άξιολογηθέντος τυγχάνουν και αι εις τό πεδίο τής φιλοσο- φικής γραμματικής γενομένη έρευναί. Είς την κυρίως λογικήν ένάποκειται, κατά τους στωϊκούς να έρεύνησθί τό «σημαι- νόμενον». Η λογική κρίσις θεωρείται υπ' αυτόν ως διίσχυ- ρισμός «άξίωμα» και θεωρείται άποφαντικός λόγος, στοι- χεία δε αύτό είναι τό «ύποκειμενον» και τό «κατηγορημα». Κρίσις άπαρτιζόμενη από ύποκειμενον και κατηγορημα, π.χ. ό Σωκράτης περιπατεί, καλείται άξίωμα καύτοτελές. Τό ύποκειμενον των προτάσεων είναι πάντοτε άτομική τις ύπόστασις είτε καθορισμένη, είτ' άκαθόριστος, είτε ήμικα- θωρισμένη. Τό κατηγορημα εκφράζει πάντοτε μίαν κατά- στασιν ή ένέργειαν του ύποκειμένου. Οί συλλογισμοί συνε- πώς δεν καταρτίζονται επί τή βάσει των λογικών σχέσεων των έννοιών τας όποίας περιέχουν αι προτάσεις, άλλ' επί τή βάσει των σχέσεων εις άς εύρίσκονται τά διά των προτάσε- ων εκφραζόμενα γεγονότα. Μετά μεγάλην προσοχήν εξήτα- σαν τας κρίσεις διαφρούτες ταύτας εις άπλάς και συνθέ- τας. Τας συνθέτους κρίσεις διήρουν εις: 1ον) «συνημιέναν», δηλαδή ύποθετικές του τύπου «εί ήμέρα έστί φώς έστι», 2ον) «συμπεπλεγμένας», συμπλεκτικές, «και ήμέρα έστί και φώς έστι». 3ον) «διεξευγμένας», διαζευκτικές «ή ήμέρα έστί ή νύξ έστι», 4ον) «αιτιώδεις, αιτιολογικάς, «διότι ήμέρα έ- στί, φώς έστι», 5ον) «διασφαούσας τό μάλλον, π.χ. μάλλον ήμέρα έστί ή νύξ, 6ον) «διασφαούσας τό ήττον» π.χ. ήττον νύξ έστω ή ήμέρα.

Αί εις την τυπικήν λογικήν έρευναί των Στωϊκών άνεφέον- το ίδια εις τους διαζευκτικούς και ύποθετικούς συλλογι- σμούς, τους όποιους είχε παραλείψει να εξετάσθί ό Άριστο- τέλης. Έπιδιώκοντες πρωτοτυπίαν ήλλασεν τά όνόματα των προτάσεων 1ου συλλογισμού, καλέσασθαι την μέν μείζονα πρότασιν «λήμμα», την έλάττωτα «πρόσληψιν», και τό συμ- πέρασμα «έπιφορά». Οί δύο τύποι του ύποθετικού συλλο- γισμού είναι οι ακόλουθοι:

Λήμμα εάν είναι τό Α, ει- Έάν είναι τό Α, είναι και
ναι και τό Β: τό Β:

πρόσληψις είναι τό Α δέν είναι τό Β

έπιφορά άρα είναι και τό Β άρα δέν είναι και τό Α.

Έχουν κάμει λόγον και περί έλλιπών συλλογισμών, κα- λούν δε αυτούς «μονολημμάτους λόγους» (συλλογισμούς με μίαν μόνον πρότασιν): π.χ. «άναντες ζής άρα». Ό τύπος ούτος του μονολημμάτου συλλογισμού μάς ένθυμίζει τό καρ- τεσιανόν «νω» άρα ύπάρχω.

Η κοσμολογία των άρχαιοτέρων Στωϊκών

Η στωϊκή κοσμολογία διεορφώθη υπό την επίδρασιν των ήθικών τάσεων του όλου συστήματος. Τό ήθικόν αίτημα ήτο να παραχθώ ή άτομική ήθικότης από μίαν υπερτέραν όντο- λογικήν άρχήν, ήτις να μη ίσταται ως υπερβατική αίτία εκ- τός του κόσμου, αλλά να είναι παρούσα μέσα εις αυτόν. Ός τοιαύτην άρχήν, ήτις δεισδύει διά μέσου του σύμπαν- τος έμψυχώνουσα και κυβερνώσα τούτο, έδέχθησαν τόν λό- γον του Ηρακλείτου. Ούτος άποτελεί τήν δυναμικήν άρχήν, ήτις συγκρατεί και δίδει ζωήν εις τόν κόσμον. Συνεπώς ή κοσμολογική των θεωρία είναι εξ ολοκλήρου δυναμική. Έ- πηρεάζεται προφανώς από την περιπατητικήν φιλοσοφίαν, ήτις διά του Στράτωνος είχε καταλήξει εις δυναμισμόν εξη- γούντα τά έν τώ κόσμω συμβαινόντα ούχι διά των ποσοτι- κών σχέσεων των άτόμων, αλλά διά τής επενεργείας δυνα- μεων. Δέχονται οί Στωϊκοί ότι εις τό σύμπαν ύπάρχουν δύο άρχαί, ή μία έναργική «τό παρουν» και ή έτερα παθητική «τό πάσχον». Άμφότεραι όμως είναι σωματικές φύσεις. Ό Θεός ταυτίζεται με την έναργικήν άρχήν, δεν είναι άσώ- ματος, αλλά σωματική ούσία, «πόρ τεχνικόν» και «πνεύμα διήκον δι' όλου του κόσμου». Δεισδύει πανταχού ως πνεύ- μα και πόρ και άποτελεί την συνειδήσιν του κόσμου. Και ή ψυχή είναι σωματικής φύσεως, όμοίως δε και αι ιδιότητες των σωμάτων είναι «πνεύματα», άτίνα δεισδύουν διά μίας γενικής άναμίξεως «κράσεως διόλου» εις όλον τόν κόσμον. Ό Κλεάνθης άπεδείκνυεν ότι ή ψυχή είναι σώμα δια του έ- ρης συλλογισμού: «Ούδέν άσώματος συμπάσης σώματι, ού- δε άσώματό σώμα, αλλά σώμα σώματι: συμπάσης δε ή ψυ- χή τό σώματι νοσοῦντι και τεμνομένω και τό σώμα τή ψυ- χή: αίσχυνομένης γάρ έρυθρόν γίνεται και φοβουμένης ά- χροδύ: σώμα άρα ή ψυχή» (Νεμεσ. Περί φύσεως άνθρ. 32) (Ούδέν άσώματος συμμετάβλλεται μαζί με τας μεταβολάς του σώματος, ούδε κανέν σώμα μαζί με τας μεταβολάς του άσώματου, αλλά τό σώμα συμμερίζεται τας μεταβολάς του σώματος. Η ψυχή συμμερίζεται τας μεταβολάς του σώμα- τος, όταν ύποφέρη τό σώμα από νόσον ή ύποβάλλεται εις τομήν και τό σώμα συμμερίζεται τά παθήματα τής ψυχής. Διότι όταν ή ψυχή καταλαμβάνεται από έντροπήν γίνεται τό σώμα έρυθρόν, και όταν καταλαμβάνεται από φόβον άχροδύ). Ύλικήν έδέχετο την ψυχήν και ό Χρυσίππος. Κατά τόν Νε- μέσιον (τό αυτό έργον σελ. 46) «Χρυσίππος δε φησιν ότι ό θάνατός έστι ψυχής χωρισμός από σώματος: ούδέν δε άσώ- ματον από σώματος χωρίζεται: ούδε γάρ εφάπτεται σώμα»

είναι άρμονικόν δημιουργία είχε γράψει σύγγραμμα «Περί του μηδέν έγκλητόν είναι μηδέν μεμπτόν έν τώ κόσμω» (Περί του ότι τίποτε έξ δσον συμβαίνου έν τώ κόσμω δεν διδεδε αφορισμό διά κατηγορίαν και μομφήν). Κατά τον αυτόν φιλόσοφον ο Θεός δεν είναι άτεγκτος αναγκαιότης, αλλά χαρακτριζεται και από την γλυκύτητα της προνοητικότητας: «Επει τί τώ καταλειπούμενον ή τής χιόνος, έν άφέλη τώ λευκόν και ψυχρόν; Τί δε πυρός έν τώ θερμόν σθέσης, μέλιτος δε τώ γλυκύ και ψυχής τώ κινείσθαι και τού Θεού τώ προνοείν;» (Συλλ. "Αροιμ τόμ, 2 σελ. 324) (Διότι τί υπολείπεται έν άφαιρέσει από την χιόνια την λευκότητα και την ψυχρότητα; Τί δε υπολείπεται από τώ πυρ έν σθέσης την θερμότητα του, από τώ μέλι δε την γλυκύτητα, από την ψυχήν την κίνηση και από τόν Θεόν την πρόνοιαν;).

Αί στωϊκά αυτά δοξασία άπετέλεσαν την βάση επί της όποίας έστηρίχθησαν πάσαι αι φιλοσοφικά προσπάθειαι αι έπιχειροΰσαι να δείξουν ότι ο υπό τού Θεού πλασθείς κόσμος είναι τέλειος.

Θά ήδυνάτο τις να υποθέση ότι ή περί «ειμαρμένης» θεωρία άναίρει την άνθρωπίνην έλευθερίαν. Μίαν τοιαύτην άναίρεσιν της έλευθερίας δεν θα ήδυνάτο να δεχθού οι Στωϊκοί, άφού έξαιρουν την σημασίαν του ήθικού βίου. Η ήθική ζωή άπαιτεί δυνατότητα έκλογής μεταξύ καλού και κακού. Άλλά προκύπτει τώ πρόβλημα πώς μία τοιαύτη έλευθερία, νοουμένη ως δυνατότης έκλογής δύναται να συμβιβασθί με τώ δόγμα τώ όποϊον λέγει ότι τά πάντα έν τώ κόσμω, και έπομένως και αυτά αι πράξεις των άνθρώπων, έχουν προαιώνια καθορισθή υπό της ειμαρμένης; Οι Στωϊκοί προσεπάθησαν να συμβιβάσουν τά πράγματα, ούτως ώστε και ή έλευθερία να περιωσθή και ή ειμαρμένη να μη χάση την ισχύν της. Έφ' όσον, είπον, ή άνθρωπίνην ψυχή είναι άπόσπασμα τού θεϊου λόγου, όστις κυβερνά έλευθέρος τώ σύμπαν, είναι και αυτή εις τās ενεργείας της έλευθερά. «Τήν δε ειμαρμένην αϋτήν και την φύσιν και τόν λόγον, καθ' έν διοικείται τώ πάν, Θεόν είναι φασιν, ούσαν έν τοϊς ούσιν τε και γινόμενος άπαντιν και ούτως χρωμένη άπάντων των δυτων τή οικεία φύσει προς την τού παντός οικονομίαν» (Συλλ. "Αροιμ. τόμ, 2, σελ. 273) (Η ίδια ή ειμαρμένη και ή φύσις και ο λόγος, σύμφωνα με τόν όποϊον διοικείται τώ πάν, λέγουσν ότι είναι Θεός, και ότι υπάρχει μέσα εις τά όντα και γινόμενα άπαντα, και τοιουτοτρόπως χρησιμοποϊεί την προσιδιάζουσαν εις έκαστον των όντων φύσιν διά την οικονομίαν τού παντός). Τυχάνει άφ' έαυτου φανερόν ότι και ή συμφώνια προς τόν λόγον και προς την «οικείαν φύσιν» ενεργεία χαρακτηρίζεται ως έλευθερία. Η αντίληψις αϋτή ύπηρεζε λίαν γόνιμος, διότι άποτελεί την βάση επί της όποίας στηρίζεται και ή περί της έλευθερίας αντίληψις τού Γερμανού φιλοσόφου Καντίου. Έκ των Στωϊκόν ο Χρυσίππος χρησιμοποϊήσεν όλην του την διαλεκτικήν δεινότητα διά να άπαδείξη ότι δύναται να συμπάρρουν συγχρόνως και ή ειμαρμένη και ή άτομική έλευθερία. Διέκρινε την ανάγκην άπο τήν ειμαρμένην θεωρούν την τελευταίαν ταύτην ως συνδεδούσαν εις σειράν άλληλοεξαρτήσεως πράξεις εμφανιζόμενας υπό τόν τύπον άπλών δυνατοτήτων. Η ειμαρμένη προκαθορίζει υπό ποίους όρους είναι δυνατόν να συμβή έν γεγονός. Όταν άσθενήση π.χ. εις άνθρωπος προκαθορίζει ή ειμαρμένη ότι, άν προσκαλήσθί ικανόν Ιατρόν θα σωθί εκ της νόσου, άν δεν πράξθί όμως τούτο θα άποθάνη. Τās έξ άλλήλων ταύτας εξηρημένους δυνατότητας άνομαζεν ο Χρυσίππος «συνειμαρμένους». Την τοιαύτην αντίληψιν έπαυλάβεη κατά τούς νεότερους χρόνους ο Λαίμπνιτε όμιλήσας περί της ύπάρξεως «συνδυνατοτήτων» (κομποσιμπιλία). Μέσα εις τόν νοόν τού Θεού, είπεν ο Γερμανός φιλόσοφος, υπάρχει πλήθος δυνατοτήτων, εκ των όποϊων πραγματοποιούνται όσαι συμφανούσν προς την υπό τού Θεού καθορισμένην τάξιν. Καί ο Χρυσίππος έφρονεί ότι υπάρχει σειρά άπειρών δυνατοτήτων, εκ των όποϊων πραγματοποιούνται μόνον αι συμφανοι με την υπό της ειμαρμένης (δηλαδή τού θεϊου λόγου) καθορισμένην τάξιν. Διά της θεωρίας περί συνειμαρμένων άνέτερεπε τώ περίφημον έπιχείρημα, όπερ έλέγετο «άργός λόγος». Κατ' αϋτό ή μοίρα, όρίζει τά πάντα. Όταν π.χ. ο άνθρωπος άσθενήση δεν έχει ανάγκην να καλέσθί Ιατρόν, έφ' όσον έχει προκαθορισθί ότι θα άποθάνη ή θα ζήσθ. Ο Χρυσίππος άπάντα ότι υπό της ειμαρμένης έχουν προκαθορισθί αι δυνατότητες, ύφ' ός θα άποθάνη ή θα ζήσθ. Έφ' όσον λοιπόν άναγνωρίζεται ύπαρξις δυνατοτήτων, λαμβάνει σπουδαιότητα και ή άτομική τού ανθρώπου ενεργεία. Είς τώ σχέδιον της ειμαρμένης έχει προϋπολογισθί και ή εκ μέρος της άτομικότητος μας προερχομένη βούλησις. Αϋτή είναι ή προσεχής αίτία των πράξεων, ένθ' ή άποτέρα αίτία είναι ή ειμαρμένη. Προκειμένου να έκτελεσθί μία πράξις άπαιτείται να ύπαρχουν έξωτερικά γεγονότα ως δυνατότητες, και να παράσχη εις μίαν εκ των δυνατοτήτων ταύτων ο άνθρωπος την συγκατάθεσιν του. Έδω έγκείται ή εύθύνη τού ανθρώπου. Η έλευθερία του άρα έμφανίζεται υπό μορφήν κρίσεως, δι' ής καθορίζεται ποία εκ των δυνατοτήτων θα πραγματοποιηθί. Διά τούτο ή έλευθερία μας περιορίζεται μόνον εις τās έξ ήμών προερχομένας ενεργείας εις τās «εφ' ήμιν». Αί έξωτερικά συνθήκαι τās όποίας άντιλαμβάνόμεθα, προκαλούν την βουλητικήν μας ενεργείαν, κατά τόν τρόπον κατά τόν όποϊον διδιδί κάποιος την ώσθην εις ένα κύλινδρον. Ποίαν κίνησην όμως θα διαγράψθί ο κύλινδρος έξαρτάται και εκ της γεωμετρικής του κατασκευής. Υπό τήν έννοιαν αϋτήν λέγομεν ότι ο κύλινδρος έκτελεί μίαν ιδιήν

του κίνησην. Κατά τόν αυτόν τρόπον πρέπει να νοηθί και ή άνθρωπίνην έλευθερία. Είναι ή εκ της φύσεως τού ανθρώπου πηγάζουσα ενεργεία. Δίδομεν την συγκατάθεσιν μας να συμβή τούτο ή εκείνο εκ των έξ ήμών έξαρτωμένων πράξεων και μόνον κατά τούτο είμεθα έλευθεροί. Έλευθερία άρα είναι να υποτεταθίμεθα προς τās υπό της λογικής φύσεως προκαθοριζόμενα και εκ ταύτης άπορρέοντα ενεργήματα. Δέν έχομεν την δύναμιν να αντιδράσωμεν άπερισρίοτως προς την έξωτερικήν αναγκαιότητα, αλλά μόνον έν τώ μέτρω των δυνάμεών μας. Προκειμένου περί πραγμάτων, άτνια υπεράβαινον τās ιδικάς μας δυνατότητας, έλευθερία είναι να συγκαταθίμεθα εις την πορείαν τού παγκόσμιου γεγονότος. Δι' αϋτό έλεγον οι Στωϊκοί ότι ή ειμαρμένη χειραγωγήει ή πώς εκείνον, όστις δεν αντίτιθεται προς αϋτήν, άγει δε διαίως εκείνον, όστις αντίτάσσει εις αϋτήν αντίστασιν. Καθόν μας άρα είναι να ύποτασώμεθα εις τόν παγκόσμιον λόγον, όπως έλεγεν ο Ηράκλειτος. Κατά της προσπάθειας των Στωϊκόν να συμβιβάσουν την έλευθερίαν και την ανάγκην ήγέρθησαν πολλά άντιρρήσεις. Ο κυνικός φιλόσοφος Οϊνόμαος έξαρχητήρισε την τοιαύτην έλευθερίαν «ημιδουλείαν», διότι κατά τώ ήμισυ ύποτάσσει τόν άνθρωπον εις την ειμαρμένην.

Έκ της γενομένης αναπτύξεως κατέστη φανερόν ότι ή περί ειμαρμένης θεωρία των Στωϊκόν ουδέμίαν σχέσηιν έχει προς την μοιροκρατίαν των ανατολικόν λαών. Άποτέλει επανάλγησιν τών υπό τού Ηρακλείτου περί της διακυβερτήσεως τού σύμπαντος υπό τού λόγου θεωριών. Είς τώ σύμπαν, κατά τούς Στωϊκούς, τά πάντα κυβερνά ο λόγος, και κατά τόν Χρυσίππον, εκεί όπου ήμεις δεν δύναμεθα να άνοκαλύσωμεν προκειμένου περί άποτελεσμάτος τινος αίτιαν, τούτο προερχεται εκ της περιορισμένης γνωστικής μας ικανότητος. Και εις τās λοιπά σημεία ή κοσμολογία των έξαρτάται εκ των δοξασίων τού Ηρακλείτου. Η περί έκπυρώσεως θεωρία όν έχει την ρίζαν της εις τώ ύπ' άριθ. 66 άπόσπασμα τού Ηρακλείτου: «Πάντα γάρ τώ πυρ έπελάθον κρινεί και καταλήφεται» (Όλα θα τας κρινή και θα τας κατακυριεύσθ άφού έφορήσθ κατ' αϋτών τώ πυρ). Είς τώ 64 ήρακλείτιον άπόσπασμα έκφράζεται ή ιδέα ότι τώ πυρ έν τώ τήν δραστηκωτάτην μορφήν τού κεραυνού διοικεί τώ σύμπαν: «Τά δε πάντα οιακίσει κεραυνός» (ο πηδαλιούχος τού σύμπαντος είναι ο κεραυνός), ήτοι ο λόγος, όστις συμβολίζεται υπό τώ πυρός. Όταν δε ο Κλεάνθης χαρακτηρίζη τόν τόνον, την συνεκτικήν δύναμιν την συνεχούσαν τώ σύμπαν ως «πληγην πυρός» κτύπημα γινόμενον διά τού πυρός, έχει προφανώς ύπ' όφιν τώ περί κεραυνού άπόσπασμα έν συνδυασμώ προς τώ ύπ' άριθ. 11, εις δ ο Ηράκλειτος λέγει: «Πάν έρπετόν (Θεού) πληγήν νέμεται», πάν γήϊνον πλάσμα λαμβάνει την θέσιν του έν τώ κόσμω καθοδηγούμενον από τώ εκ τού Θεού προερχόμενον κτύπημα. Συνεπώς τās ύποστηρικθέντα περί έπιδράσεως άσκηθείσεως εκ μέρος των ανατολικόν λαών επί των Στωϊκόν τυχάνουσν άσθητικά. Πρέπει να προσθέσωμεν προετί, ότι κακώς ταυτίεται ο στωϊκισμός με τόν νεώτερον πανθεισμόν και ύλισμόν. Ο Θεός των Στωϊκόν διεισδύει θεβαίως εις την ύλην, άλλ' Ισταται άντιμέτωπος προς ταύτην, ήτις διαστέλλεται αϋτού ως ίδια άρχή. Η έλληνική φιλοσοφία ουδέποτε έδέχθη ότι ο Θεός παράγει την ύλην εκ τού μηδένος. Άλλά και με τόν νεώτερον ύλισμόν δεν δύναται να ταυτισθί ή στωϊκή φιλοσοφία, διότι δέχεται μέν τόν Θεόν ως «σωματικήν» ούσίαν, αλλά τόν θεωρεί προικισμένον διά νοήσεως και συνειδήσεως. Ένώ ο ύλισμός εκλαμβάνει τώ σύμπαν ως άλληλοεξαρτήτων μηχανικών αίτιών και άποτελεσμάτων, οι Στωϊκοί θεωρούσν τόν κόσμον ως προκαθοριζόμενον διά της έπενεργείας τού λόγου. Η ειμαρμένη ταυτίεται κατ' αϋτούς με την «πρόνοιαν». Αί μνημονευθείσαι άποκλίσεις ήγαγον τόν Λόσκυ να ύποστηρίξη, στηρικόμενος εις την περί «τόνων» στωϊκήν θεωρίαν ότι ο στωϊκισμός είναι μάλλον δυναμική και όχι ύλιστική τού σύμπαντος θεώρησις. Τά πάντα, κατά τούς στωϊκούς «κτείνονται» να συμμορφωθούσν προς τόν παγκόσμιον λόγον.

Η θεολογία των άρχαιοτέρων Στωϊκόν.

Ο Θεός είναι κατά την στωϊκήν αντίληψιν έν σωματικόν, προικισμένον με φρόνησιν και ζωήν. Κέκτται συνειδίσθιν, είναι προνοητικός τού κόσμου, άγαπά τούς ανθρώπους, τυχάνει εύεργητικός και προνοητικός των πάντων. Πρός τώ ούτω νοούμενον θεϊον έν κατέγονται οι Στωϊκοί υπό βαθείας εύλαθείας, την όποιαν εξέφρασαν ο Κλεάνθης εις τόν περίσημον προς τόν Δία ύμνον του. Είς τούτον νομείται ο Ζεύς ως παντοδύναμος τού κόσμου κυβερνήτης, κυβερνών τούτον διά τού νόμου και τού κοινού λόγου. Προνόμιον ύψιστον των ανθρώπων και έπιβράβευσίς, λέγει, είναι, καθώς και των θεών, να ύμνούν δικαίως τόν κοινόν νόμον:

Έπει ούτε βροτοίς γέρας άλλο τι μείζον
ούτε θεοίς, ή κοινόν άεί νόμον έν δική ύμνεϊν».

Καίτοι δε έπίστευον ότι εις ανώτατος θεός, ο Ζεύς, διοικεί τώ σύμπαν, έδέχοντο την ύπαρξιν και των υπό της ελληνικής πώλυθεως λατρευόμενων θεών. Τούτους ταυτίζουσν πολυλάκις με τούς «σπερματικούς λόγους», τούς άνομαζόντας δε θεούς «γεννητούς», γεννιόμενους μαζί με τόν κόσμον, και άποσοφοούμενους πάλιν κατά την έκπύρωσιν εις τούς κόλπους τού Ύψίστου μεταξύ αϋτών, δηλαδή τού Διός. Οι Στωϊ-

έχει ο άνθρωπος να κρατήσει τον εαυτόν του μακράν της έπιπορας των παθών, φθάνον ὕψος εἰς τὴν κατάστασιν τῆς «ἀπαθείας». Ἡ ἀπάθεια ἐξασφαλίζει τὴν μακαριότητα καὶ εὐδαιμονίαν. Ἐκείνος ὁ ὅποιος κατώρθωσε νὰ φθάσῃ εἰς αὐτὴν κατατάσσεται εἰς τὸν τέλειον καὶ ἰδεώδη τύπον τοῦ ἀνθρώπου καὶ χαρακτηρίζεται «σοφός». Ὑψώνουν οἱ Στωϊκοὶ τὸν «σοφόν» εἰς ἰδεώδη τελειότητα, ἐπεὶ θέλουν νὰ παράσχουν ἰδεώδες πρότυπον πρὸς τὸ ὅποιον πρέπει νὰ προσπαθῇ νὰ συμμορφῶνῃ τὴν ζωὴν του ἕκαστος τῶν ἀνθρώπων. Ἡ φιλοσοφία τῶν ἐπειδὴ εἶχε παιδαγωγικὸν καὶ παραινετικὸν τόνον, ἐχρειάζετο νὰ δημιουργήσῃ ἐν ἰδεώδες ὡς τέρμα τῶν ἐπιδιώξεων τοῦ ἠθικοῦ βίου. Ὁ «σοφός» προβάλλεται ὑπ' αὐτῶν ὡς τοιοῦτον ἰδεώδες πρότυπον. Οἱ φιλόσοφοι τῆς Ἀτιτικῆς σχολῆς θεώρουν ὡς τέλειον τύπον τοῦ ἀνθρώπου τὸν φιλόσοφον, ἦτοι τὸν ἐρευνητὴν, ὅστις μένει πάντοτε ἐραστῆς τῆς ἀληθείας. Οἱ Στωϊκοὶ ὀμιλοῦν περὶ τοῦ σοφοῦ θεωροῦντες τούτον ὡς κάτοχον πάσης ἀληθείας καὶ ἀρετῆς. Φρονοῦν ὅτι ἡ σοφία ἐχει εὐρεθὴ καὶ δὲν ἀπομένει ἄλλο τι παρὰ νὰ τὴν κἀνωμεν κτήμα μας. Ὁ σοφὸς εἶναι κατ' αὐτοὺς εὐδαίμων, κάτοχος πάσης τελειότητος, πλοῦσιος, ρητῶρ, βασιλεὺς, γνῶστης πάσης τέχνης καὶ ἐπιστήμης. Κατὰ τὴν μακαριότητα εἰς οὐδὲν ὑπολείπεται συγκρινόμενος καὶ με' αὐτὸν τὸν Δία: «Ὡσπερ τῷ Δίῃ προσήκει σεμνύνεσθαι ἐφ' ἐαυτῷ τε καὶ τῷ βίῳ καὶ μέγα φρονεῖν καί, εἰ δεῖ οὕτως εἰπεῖν, ὑψαυχεῖν καὶ κομᾶν καὶ μεγαλγορεῖν, ἀξίως διοῦντι μεγαλγορίας. Οὗτω τοῖς ἀγαθοῖς πάσι ταῦτα προσήκει, κατ' οὐδὲν προεχομένους τοῦ Διός» Πλουτ., περὶ Στωϊκ. ἐναντιωμ., 13). (Εἰς τὸν σοφόν, ὅπως ἀκριδὸς εἰς τὸν Δία ἀρμόζει νὰ ὑπερηφανεύεται διὰ τὸν ἑαυτόν του καὶ διὰ τὸν βίον του καὶ νὰ μεγαλοφρονῇ, καὶ ἂν ἐπιτρέπεται ἡ ἐκφρασις, νὰ κρατῇ ὑψηλὰ τὸ κεφάλι καὶ νὰ ἀνεμίξῃ τὴν κομῆν του καὶ νὰ μεγαλγορῇ, ἐπεὶ διὰ τὴν ζωὴν, ὅστις τοῦ δίδει τὸ δικαίωμα νὰ μεγαλγορῇ. Τοιοῦτοτρόπως ταῦτα ἀρμόζουν εἰς τοὺς ἀγαθοὺς, ἐπεὶ ὁ Ζεὺς κατ' οὐδὲν εἶναι ἐν συγκρίσει πρὸς αὐτοὺς ὑπέρτερος). Ἡ αἰτία, ἣτις δικαιολογεῖ τὴν τοιαύτην μεγαλγορίαν ἐκ μέρους τοῦ σοφοῦ εἶναι ἡ ἐκ μέρους του κατάρκτησις τῆς ἐλευθερίας. Ὁ σοφὸς ἐχει ὁπτικῆς τὴν ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν, ἐχει ἐνοήσει εἰς τὰ ἀγαθὰ καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ δὲν ἔχουν καθ' ἑαυτὰ ἐξεταζόμενα οὐδεμίαν ἰδίαν ἀξίαν. Τὸ μόνον καὶ ἀνασφαίρετον ἀγαθὸν διὰ τὸν ἀνθρώπον εἶναι ἡ ἐλευθερία. Ὁ σοφὸς δὲν δεσμεύεται εἰς οὐδὲν ἀγαθόν. Καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν ἐχει τὴν ψυχικὴν δύναμιν νὰ τὴν περιφρονῇ. Οἱ Στωϊκοὶ συνίσταν τὴν οἰκιοθελή καὶ ἐντιμον διὰ τῆς αὐτοκτονίας ἐξεγαγωγὴν ἐκ τοῦ βίου». Πράγματι, κατὰ τὰς παλαιὰς μαρτυρίας, ὁ Ζήνων καὶ ὁ Κλεάνθης ἔθεσαν τέρμα οἰκιοθελῶς εἰς τὴν ζωὴν των. Τὸ νὰ ὑψηλῆ κανεῖς εἰς τὴν ἰδεώδη τοῦ σοφοῦ τελειότητα, ἀνεγνώριον οἱ Στωϊκοὶ ὅτι ἦτο λίαν δύσκολον. Μεταῦ τῶν σοφῶν οὐδένα, ἔλεγον ὁ Χρυσίππος, ἐκ τῶν γνωρίμων του ἦ δυνατό νὰ καταλέξῃ. «Ἄλλοι τινὲς ἐκ τῶν Στωϊκῶν θεώρουν σοφοὺς μόνον τὸν Σακράτη καὶ τὸν Διογένη. Ἐκ τούτου καταφαίνεται ὅτι ὁ σοφὸς εἶναι ἰδεώδες τέρμα πρὸς τὸ ὅποιον σχεδὸν οὐδεὶς δύναται νὰ φθάσῃ. Τὸ μέγα πλῆθος τῶν κοινῶν ἀνθρώπων ζῆ ἐν τῇ ἀφροσύνῃ, ὅσοι δὲ καταβάλλουν προσπάθειαν νὰ ἐξομοιωθῶν με' τὸν σοφόν χαρακτηρίζονται ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν ὡς πραγματοποιοῦντες ἠθικὴν πρόδον «προκόπτοντες». Ὁ σοφὸς τῶν Στωϊκῶν εἶναι ὅπως ὁ ἅγιος τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας. Καίτοι οἱ πλείστοι τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἀμαρτωλοὶ θέτουν ὅμως ἐνώπιόν των τὸ ἰδεώδες τῆς ἀγιότητος ὡς ὀδηγητικὸν σκοπὸν. Οὕτω καὶ οἱ Στωϊκοὶ προέβαλλον τὸν σοφόν, ἦτοι τὸν ἀνθρώπον, ὅστις κατέχει εἰς ἀπεριόριστον βαθμὸν τὴν ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν. Τὴν αὐτὴν ἰδέαν ἀνέπτυξε κατόπιν ὁ Κάντιος καὶ ὁ Σίλερ. Τὸ νὰ γίνῃ κανεῖς σοφὸς σημαίνει διὰ τοὺς Στωϊκοὺς πλήρη καὶ τελείαν μεταμορφώσιν τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως. Δὲν γίνεται κανεῖς κατὰ βαθμὸς σοφός, ἀλλὰ διὰ μίαν. Κατὰ τὸν Πλούταρχον: «Ἀκαρεὶ χρόνου καὶ ὥρας ἐκ τῆς ὥς ἐνὶ μάστιγα φαυλότητος εἰς οὐκ ἔχουσιν ὑπερβολὴν ἀρετῆς διάθεσιν μεταβαλὼν ὁ σοφός, ἢς οὐδ' ἐν χρόνῳ πολλῷ μέρος ἀφείλε κακίας ἀμα πᾶσαν ἐξείφινης ἐκπέφουγεν» (Συλλ., Ἀρ., 3, 144). (Ἐντὸς ἐλαχίστης διάρκειας χρονικῆς στιγμῆς καταλλήλου πρὸς τοῦτο, ἀφού μετασπῆσθ ἀπὸ τῆς ὑπερβολικωτάτης φαυλότητος τὴν κατάστασιν εἰς ἀνυπερβλήτου ἀρετῆς κατάστασιν, ἐχει ἀπελευθερωθῆ αἰφνιδίως ἀπὸ τὸ σύνολον τῆς κακίας, ἐνῶ προηγουμένως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀπελευθερωθῆ μέσα εἰς πολλὸν χρόνον ἀπὸ ἐν μόνον μέρος τῆς). Εἶναι προφανὲς ὅτι τὸ νὰ γίνῃ ὁ ἀνθρώπος σοφός ἰσοδυναμεῖ με' μίαν ὄντολογικὴν του μεταμορφώσιν ἐπισυμβάουσαν αἰφνιδίως «ἐξείφινης», κατὰ τὴν γνωστὴν πλατωνικὴν ἔκφρασιν. Τοιαῦτα ἀντιλήψεις δὲν πρέπει νὰ φαίνονται παράδοξοι. Ὁ Νίτσε διδάσκει ἐπίσης ὅτι ἡ μετάβασις ἀπὸ τὸν ἀνθρώπον εἰς τὸν ὑπεράνθρωπον θὰ ἐπέλθῃ ὡς δημιουργικὸν γεγονός ὄντολογικῆς μεταμορφώσεως. Ὁ Μπέρνον φερει ὅτι τὸ ἀληθινόν του ἐγὼ τὸ ἀνακαλύπτει ὁ διανοητὴς δι' αἰφνιδίως ἐλλάμψεως. Ὡρισμένοι δὲ ἐκ τῶν βιολόγων δέχονται ὅτι ἡ ἐμφάνισις νέων εἰδῶν πραγματοποιεῖται οὐχὶ διὰ βραδείας ἐξελικτικῆς πορείας, ἀλλὰ δι' αἰφνιδίως καὶ ἀποτόμων μεταβολῶν.

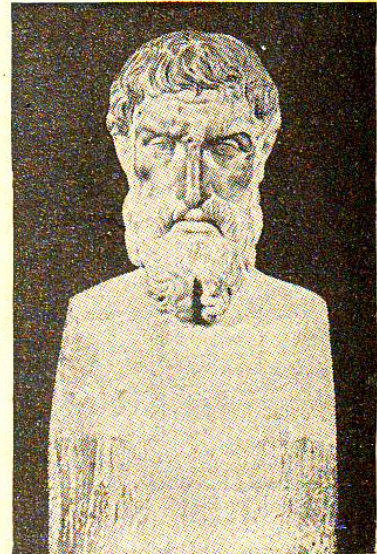
Ἀνασκοποῦντες τὰς ἠθικὰς θεωρίας τῶν Στωϊκῶν, εὐρίσκουμεν αὐτὰς τελείως προσηρμοσμένας πρὸς τὸ βασικόν ὄντολογικόν των δόγμα ὅπερ διδάσκει ὅτι τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ κυβερνᾶ ὁ λόγος. Ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Πόλεντς ἐχει ὑποστηρίξει ὅτι ἡ διδασκαλία περὶ καθηκόντων εἰσήχθη εἰς τὸν Στόαν ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος, τελούτος, λόγῳ τῆς καταγωγῆς του, ὑπὸ σημαντικὴν ἐπίδρασιν. Ἄλλ' ὁ ὅρος «καθήκον», καίτοι εἰσήχθη εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ὄρολογίαν ὑπὸ τοῦ Ζή-

νωνος, ἦτο ἐν χρήσει εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλώσσαν. Εἰς τὸν Δημοσθένη ἐχομεν χρησιμοποίησιν τοῦ ὄρου τούτου εἰς παρομοίαν σημασίαν δις: «ἐκκλήσιον ποιῆσαι, ὅταν ἐκ τῶν νόμων καθήκη» (19.185). «τὰ καθήκοντα ἐφ' αὐτὸν ποιεῖν» (10.37). Ὁ Ζήνων ἐξέλεξε τὸν ὄρον τούτον προφανῶς, ἐπεὶ δι' ὀμιλῶν περὶ τοῦ λόγου, ἐχρησιμοποίησε τὸ ῥημα «δήκει». Τὸ καθήκειν σημαίνει ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐρχεται καὶ ἐμφανίζεται πρὸς τὸ ἀτομικὸν ἀνθρώπου ὡς ἐκτελεστέον ἀντικείμενον. Ἡ ἐνοία δὲ τῆς ἐκ τοῦ νόμου ἀπορροούσης προσταγῆς ἦτο λίαν γνωστὴ εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὥστε νὰ μὴ εἶναι ἀνάγκη νὰ καταφεύγωμεν εἰς εἰκασίας περὶ τῆς προελεύσεως τῆς Αἰ ἠθικῆς ἀντιλήψεως τῶν Στωϊκῶν ἐρμηνεύονται πλήρως ὡς πρὸς τὴν προελευσίν των, ἂν στηριχθῶμεν εἰς τὰς βασικὰς ἀρχὰς τοῦ συστήματός των λαμβάνοντες συγχρόνως ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν κρατούσαν τότε πολιτικὴν κατάστασιν. Ὁ κοσμοπολιτισμὸς των δὲν εἶναι ὀυτοπιστικὴ ἐπίδρασις, ἀλλὰ προσαρμόζεται με' τὰς πολιτικὰς βλέψεις τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν Διαδόχων του, οἵτινες ἔθετον ὡς πολιτικὸν σκοπὸν τὴν ὑπαγωγὴν τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου εἰς ἐνιασίαν πολιτείαν. Ἡ δὲ διδασκαλία περὶ τοῦ σοφοῦ, ὅτις ἀποκτὰ τὴν εὐδαιμονίαν διὰ τῆς ἀπαθείας καὶ τῆς ἀπέραντου ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας ἦτο ἀνάγκη ἐπιτακτικὴ νὰ ἐπινοηθῆ, διὰ τὰ ἀσφάλισιν εἰς τὸ ἀπειλούμενον ἀπὸ τὰ τεράστια πολιτικὰ συγκροτήματα ἄτομον ἕνα χώρον ἐσωτερικῆς καταφυγῆς. Ἡ ἀξία τῶν ἠθικῶν διδασκαλιῶν τῆς Στωῆς εἶναι ἀναμφισβήτητος. Ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς καὶ διὰ ταῦτες ἐπὶ τῶν ἠθικῶν θεωρίων τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας. Εἰς τὸν Σπινόζαν καὶ τὸν Κάντιον εἶναι πλέον ἡ σαφενὰ ἡ ἐπίδρασις τῆς. Καὶ αὐτὰς ὁ Νίτσε, ὅταν ὀνειροπολῇ τὸν ὑπεράνθρωπον καὶ ὅταν συνιστᾷ τὴν ἀγάπην τοῦ πεπρωμένου (ἀμορ ἀότι), ἴσταται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν διδασκαλιῶν τῆς Στωῆς.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΩΝ

Συγχρόνως πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῶν Στωϊκῶν ἀνεφάνη ἔν Ἀθήναις καὶ ἡ σχολὴ τῶν Ἐπικουρειῶν ὡς ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος πρὸς ταύτην. Ὅπως οἱ Στωϊκοὶ ἀπέτελεσαν ὑπὸ τῆς ἐποῆς συνεχίαν τῶν Κυνικῶν οἱ Ἐπικουρεῖοι παρουσχισταὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀριστίππου ἰδρυθείσης σχολῆς τῶν Ἡδονικῶν. Οἱ μὲν Στωϊκοὶ ἀνατρέχουν εἰς τὰς θεωρίας τοῦ Ἡρακλείτου, οἱ δὲ Ἐπικουρεῖοι εἰς τὰ δόγματα τοῦ Δημοκρίτου.

Ἐπικουρος (341—270) ὅστις ὑπῆρξεν ἰδρυτὴς τῆς νέας σχολῆς, ἐγεννήθη ἐν Σάμῳ ἔνθα εἶχεν ὁ πατὴρ του ἔγκατασταθῆ ὡς Ἀθηναῖος κληρούχος, ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὸ 350 ἐπανέκτησαν τὴν νῆσον ταύτην. Τὴν πρώτην παιδείαν ἔλαβεν ἀπὸ τὸν πατέρα του ὅστις ἐκαλεῖτο Νεοκλῆς καὶ ἦσκει τὸ ἐπάγγελμα τοῦ γραμματοδιδασκάλου. Εἰς νεαρῶτάτην ἡλικίαν ἤκουσε μαθήματα φιλοσοφίας διδασκόμενα ὑπὸ τῶν πλατωνικοῦ Παμφίλου, εἰς ἡλικίαν δὲ 14 ἐτῶν ἦλθεν εἰς τὴν γειτονικὴν νῆσον Τέαν, ὅπου ἐμαθήτευσε πλησίον τοῦ Ναυσίφάνους, ὅστις ἐδίδασκεν εἰς αὐτὸν τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Δημοκρίτου. Κατὰ τὸ 323, δεκαοκταετῆς ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας ἵνα ἐκπληρώσῃ τὴν στρατιωτικὴν του θητείαν (ἐφηβείαν) ὡς συνῆθη δὲ εἶχε καὶ τὸν κομικὸν ποιητὴν Μέανδρον. Ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνον εἶχεν ἀποχωρήσει εἰς Χαλκίδα, τὴν δὲ Ἀκαδημίαν ἐκίθησεν ὁ Ξενοκράτης. Λόγῳ τῆς βραχείας παρουσίας του ἐν Ἀθήναις δὲν εἶναι πιθανόν ὅτι εἶχε τὸν καιρὸν νὰ ἀκούσῃ μαθήματα. Τὸ 322 μετὰ τὴν ἐφηβείαν του δὲν ἦδυνήθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Σάμον, διότι αἱ ἐκεῖ ἀθηναϊκαὶ κληρουχία εἶχον καταργηθῆ. Ὅθεν ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς Κολοφῶνας ἔνθα διέμεινε ἐπὶ 12 ἔτη καταγιόμενος εἰς μελέτας χωρὶς νὰ ἀκούσῃ οὐδένα διδασκάλου. Διὰ τοῦτο ἰσχυρίζετο κατόπιν ὅτι ἦτο αὐτοδίδακτος. Κατὰ τὸ 310 ἵδρυσε σχολὴν εἰς τὴν Μυτιλήνην καὶ κατόπιν εἰς τὴν Λάμψακον. Ἐκείθεν ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὸ 306 ἔνθα ἵδρυσε φιλοσοφικὴν σχολήν. Ἐπειδὴ, λέγει ἡ παράδοσις, τὰ γυμνάσια καὶ αἱ στοαὶ εἶχον καταληφθῆ ὑπὸ τῶν ἄλλων φιλοσόφων, ἠγόρασεν ὁ Ἐπικουρος ἀντὶ 80 μῶν ἕνα κῆπον ἔνθα ἐδίδασκε. Δι' αὐτὸ καὶ οἱ ὄπαδοί του ὀνομάσθησαν «οἱ ἀπὸ τοῦ κῆπου». Ἐκεῖ

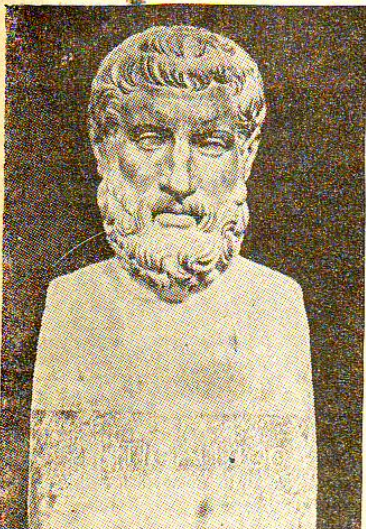
Ἐπικουρος, ὁ ἰδρυτὴς τῆς δμουσίου σχολῆς. (Προτομὴ εἰς τὸ μνησεῖον Καπιτωλίου τῆς Ρώμης).

έζη μετά των δπαδών του, μεταξύ των οποίων ὑπῆρχον πολλοὶ δόλοιο, γυναικὲς καὶ ἐταῖροι, συνδεόμενος μὲ αὐτοὺς διὰ στενῆς οικειότητος καὶ φιλίας. Ἡ σχολὴ τοῦ ἀπετέλει κοινότητα φίλων διαγινόμεναι κοινὴν ζωὴν. Ἡσχολοῦντο οἱ μαθηταὶ τοῦ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας, συγχρόνως δὲ προσπαθοῦν νὰ δημιουργοῦν μίαν ἀτμόσφαιραν φιλίας, ψυχραγωγίας καὶ τέρψεως. Οἱ ἀντίπαλοὶ τῶν λαμβάνοντες ἀφορμὴν ἀπὸ τὰς τοιαύτας ἐνασχολήσεις τῶν, ἐπλάσαν τὸν θρόνον περὶ τελομένων εἰς τὸν ἐπικούρειον κῆπον ὄργιον. Αἱ διαδόσεις ὁμοῦ αὐτὰ δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

Ὁ Ἐπίκουρος ὑπῆρξε πολυγραφώτατος, γράψας περὶ τὰ 300 συγγράμματα. Ἐκ τούτων ἐλάχιστα λείψανα διασώθησαν. Τὰς δοξασίας του γνωρίζομεν ἀπὸ τρεῖς ἐπιστολάς του (πρὸς Ἡρόδοτον, Πυθοκλέα καὶ Μενοικέα), τὰς ὁποίας διέσωθεν ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος. Ἐκτὸς τούτων διασώθησαν αἱ «Κύρια δοξαί», ἧτοι 40 ἀφορισμοί, εἰς οὓς εἶχε συνοψίσει τὴν διδασκαλίαν του, καθὼς καὶ συλλογὴ γυνώμων του ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐπικούρου προσφώνησις», ἀνακαλυφθεῖσα εἰς τὸν Βατικανὸν κώδικα ὑπ' ἀρ. 1950 ὑπὸ τοῦ Βότε κατὰ τὸ 1888. Λείψανα ἑκ τοῦ «Περὶ φύσεως» συγγράμματός του ἀνεκαλύφθησαν εἰς τοὺς Ἡρακλεωτικῶν κυλίνδρους τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἐπικούρειου Πύλωνος, ὅστις φαίνεται ὅτι διετέλεσαν ὑπάτος κατὰ τὸ 58 π.Χ. Τὰ κυριώτερα ἑκ τῶν ἀπολεσθέντων συγγραμμάτων του ἦσαν ὁ «Κανὼν», εἰς τὸ ὁποῖον ἐξητάζοντο τὰ λογικὰ προβλήματα, «Περὶ φύσεως» ἑκ 37 βιβλίων, «Περὶ βίων» ἑκ 4 βιβλίων, «Περὶ τέλους», δηλαδὴ περὶ ὑψίστου ἀγαθοῦ.

Οἱ μαθηταὶ καὶ διάδοχοι τοῦ Ἐπικούρου.

Οἱ κυριώτεροι ἑκ τῶν περὶ τὸν Ἐπίκουρον μαθητῶν ἦσαν ὁ

Μητρόδωρος. (Προτομή εἰς τὸ μουσεῖον Καπιτωλίου τῆς Ρώμης).

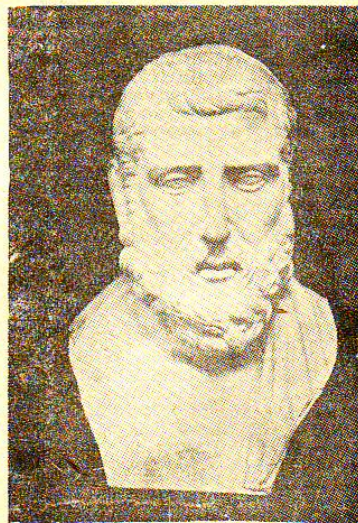
Μητρόδωρος, ὁ Πολλύστρατος, ἀμφότεροι καταγόμενοι ἐκ Λαμβάκου, καὶ ὁ ἐκ Μυτιλήνης Ἐρμαρχός. Οἱ δύο πρῶτοι ἀπέθανον πρὸ τοῦ Ἐπικούρου καὶ οὗτοι ἠ διαδοχὴ τῆς σχολῆς περιήλθεν εἰς τὸν Ἐρμαρχον. Περὶ αὐτοῦ εἶναι γνωστὸν ὅτι ἔγραψε συγγραμματα ἐξ 22 βιβλίων ἀναφερόμενον εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἐμπεδοκλέους. Συγχρόνως πρὸς τὸν Ἐρμαρχον ἔδρασε καὶ ὁ εἰς τοὺς ἀμέσους μαθητὰς τοῦ Ἐπικούρου συγκαταλεγόμενος Κωλάτης, ὅστις ὑπῆρξε ἀδιάλλακτος πολέμιος τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Ἐναντίον τοῦ Κωλάτου τούτου εἶχε γράψῃ ἰδιαίτερον συγγραμματα ὁ Πλούταρχος «Πρὸς Κωλάτην» (βλέπε δὸν τόμον Ἡθικῶν, ἑκδ. Βερναρδάκη σελ. 422). Εἰς τοὺς Ἡρακλεωτικῶν κυλίνδρους διετηρήθησαν ἀποσπάσματα τῆς ἐναντίου τοῦ Πλάτωνος πολεμικῆς τοῦ Κωλάτου. Κατὰ τὸ 250 διέδεξθη τὸν Ἐρμαρχον ὁ Πολύστρατος, ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου «Περὶ ἀλόγου καταφρονήσεως». Μετὰ τὸν Πολύστρατον ἀναφέρεται ὡς σημαντικὸς φιλόσοφος, ὁ Φιλωνίδης, ὅστις διέπρεψεν ἐπὶ τινα χρόνον εἰς τὴν αἴλην τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Ἐπιφανοῦς (175—164) καὶ ἀπέκλινεν ἑκ τῶν δοξασιῶν τῶν Ἐπικούρειων ἀσχοληθεὶς μὲ τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας. Οὗτος ἐμερίμνησε νὰ περισυλλεγοῦν τὰ συγγράμματα τοῦ Ἐπικούρου καὶ τῶν δπαδῶν του καὶ νὰ ἐναποτεθοῦν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς Ἀντιοχείας.

Κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῶν τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος σημαντικὴν δρᾶσιν ἐμφανίζει ὁ Ἀπολλόδωρος ὁ ἐπικληθεὶς Τύραννος τοῦ κῆπου (δηλαδὴ τῆς ἐπικούρειου σχολῆς), «Κηποτύραννος». Φέρεται συγγράμας περὶ τὰ 400 συγγράμματα. Οὗτος δὲν πρέπει νὰ συγχέεται πρὸς τὸν σύγχρονόν του μυθογράφον καὶ χρονικογράφον Ἀπολλόδωρον, ὅστις ἀνήκει εἰς τὴν αἰρεσιν τῶν Στωϊκῶν. Μαθητῆς τοῦ Ἀπολλοδώρου ἀναφέρεται ὁ ἐκ Σιδωνος Ζήνων, τοῦ ὁποῖου τὴν διδασκαλίαν ἤκουσαν ὁ Κικέρων μαζὶ μὲ τὸν Ἀττικόν κατὰ τὸ 78 π.Χ. ἐν Ἀθήναις. Σύγχρονος καὶ διάδοχος τοῦ Ζήνωνος ὑπῆρξε ὁ Φαίδρος, τὸν ὁποῖον ἤκουσαν ὁ Κικέρων κατὰ τὸ 90 π.Χ. ἐν Ρώμῃ καὶ τὸ 78 ἐν Ἀθήναις. Ἀναφέρεται προσέτι καὶ ὁ Σίρων ὅστις ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Βιργιλίου καὶ τοῦ Βάρου. Μαθητῆς τοῦ Ζήνωνος ὑπῆρξε καὶ ὁ ἐκ Γαδάρων Φιλόδημος, ὅστις ἐζησε κατὰ τὸς χρόνους τοῦ Κικέρωνος. Εἰς τοὺς 36 Ἡρακλεωτικῶν κυλίνδρους διασώθησαν ἀποσπάσματα ἑκ τῶν

ἔργων του. Ἐκ τῶν Ρωμαίων δπαδῶν τῶν Ἐπικούρειων ὑπῆρξεν ὁ ποιητὴς Λουκρήτιος (91—51 π.Χ.) ὅστις συνέγραψε τὸ διδακτικὸν ποίημα «Περὶ φύσεως τῶν ὄντων» (ντὲ βέρουμ νατούρα). Εἰς τοὺς Ἐπικούρειους προσέτι κατατάσσεται καὶ ὁ Ρωμαῖος ποιητῆς Ὀράτιος (65 π.Χ. — 8 μ.Χ.).

Γενικὴ ἀποψις καὶ διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας κατὰ τὸν Ἐπίκουρον

Ὁ Ἐπίκουρος ὄριζε τὴν φιλοσοφίαν ὡς ἐνέργειαν, ἧτις ἔχει σκοπὸν νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰ πρακτικὰ τῆς ζωῆς προβλήματα «ἐνέργειαν λόγους καὶ διαλογισμοὺς τὸν εὐδαίμονα βίον περιποιούσαν» (Ἐνέργεια, ἧτις διὰ σκέψεων καὶ συζητήσεων μᾶς παρέχει εὐδαίμονα ζωὴν). Συμφώνως πρὸς τὴν ἀοχὴν ταύτην, ἡ θεωρητικὴ γνώσις, τὸ «εἰδέναι» τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, τίθεται εἰς δευτερευούσαν μοῖραν καὶ πρωτεύουσαν σημασίαν λαμβάνει τὸ πρόβλημα τοῦ εὐδαίμονος βίου. Διὰ τοῦτο οἱ ἐπικούρειοι δὲν ἀσχολοῦνται

Προτομή τοῦ Ἐπικούρου εἰς τὸ μουσεῖον Νεαπόλεως.

μὲ τὴν σπουδὴν τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἀποδίδουν ἀξίαν εἰς τὴν γνώσιν, μόνον ἐφ' ὅσον αὕτη δύναται νὰ ἐξυπηρετήσῃ τοὺς πρακτικοὺς σκοποὺς τῆς ζωῆς. Ἡ σπουδὴ τῆς λογικῆς καὶ διαλεκτικῆς μᾶς εἶναι χρήσιμος μόνον διὰ νὰ σκεπτόμεθα ὀρθῶς καὶ διὰ νὰ γίνωμεν κάτοχοι τῶν κριτηρίων τῆς ἀληθείας. Ἡ σπουδὴ τῆς φυσικῆς εἶναι ὠφέλιμος διότι ἀπαλλάσσει τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν φόβον τῶν θεῶν, ἀπὸ τὴν διταραχὴν, ἢν ἐσκοῦν ἐπὶ τῆς ψυχῆς αἱ δισειδαιμονίαι καὶ ὁ φόβος τοῦ θανάτου.

Ἡ πολιτικὴ δὲν ἐνδιδί σφάριε τὸς ἐπικούρειους οὔτε ὡς θεωρίας, οὔτε ὡς πράξις. Ἡ νοστορία τῶν εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου ἀτομιστικὴ. Τὸ πᾶν δι' αὐτοὺς εἶναι ὁ σωματικὸς ἀνθρώπος, θεωρούμενος ὡς ἄτομον. Ἐπειδὴ ὁ μὸς δὲν δύναται νὰ παραγνωρίσῃν ὅτι τὸ ἄτομον ἔχει κοινωνικὰς ροπάς, προσπαθοῦν νὰ καλύψουν ταύτας διὰ τῆς φιλίας. Ὑψούται δι' αὐτοὺς ἡ φιλία εἰς αὐτοσκοπὸν καὶ θεωρεῖται ταπεινὴ μὲ τὴν σοφίαν, ἧτις ὡς σκοπὸν θέσσει τὴν ἀταρξίαν καὶ τὴν κατῆρμῆσιν «γαληνισμὸν» τοῦ βίου.

Ὡς πρὸς τὴν διαίρεσιν τῆς φιλοσοφίας συμφωνοῦν πρὸς τοὺς Στωϊκοὺς καὶ τοὺς Περιπατητικοὺς διακρίνοντες τρεῖς μεγάλους φιλοσοφικοὺς κλάδους. Ὁ πρῶτος ἀναφέρεται εἰς τὰ λογικὰ προβλήματα καὶ καλεῖται «κανονικὸν» μέρος, διότι μᾶς διδάσκει περὶ τῶν κανόνων, τοὺς ὁποῖους πρέπει νὰ ἀκολουθῆ ἡ γνώσις διὰ νὰ εἶναι ὀρθή. Ὁ δεύτερος ἐξετάζει τὰ φυσικὰ προβλήματα καὶ ἀποτελεῖ τὸ «φυσικὸν» μέρος, ὁ δὲ τρίτος ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὰ ἠθικὰ ζητήματα, ἀποτελεῖ τὸ «ἠθικὸν» μέρος. Ἐσυνήθισον δὲ οἱ Ἐπικούρειοι νὰ ἐμφαζοῦν εἰς περιληπτικὰς προτάσεις τὰ δόγματά των, τὰς δὲ προτάσεις ταύτας ἀπεστήθισον οἱ μαθηταὶ των.

Τὸ κανονικὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας

Εἰς τὸ σύνγραμμά του «Περὶ κριτηρίου ἢ κανὼν» ἐδίδασκεν ὁ Ἐπίκουρος ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πρᾶξει, εἶναι νὰ εὐρωμεν ἕνα «κανὼν» ὅστις θὰ μᾶς καθιστᾷ ἱκανοὺς νὰ διακρίνωμεν τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τὸ ψεῦδος. Τὸ λογικὸν πρόβλημα δὲν εἶναι νὰ μελετήσωμεν ὅπως ἔκαμεν ὁ Ἀριστοτέλης, τὰς μορφάς, τὰς ὁποίας παρουσιάζει κατὰ τὴν λειτουργίαν τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ νὰ εὐρωμεν τὸν κανὼν καὶ τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας. Οἱ Ἐπικούρειοι φρονοῦν ὅτι ὑπάρχουν τέσσαρα εἴδη κριτηρίων τῆς ἀληθείας: τὸ «πάθος», ἡ καὶσθησις, ἡ «πρόληψις» καὶ ἡ «φασταστικὴ ἐπιβολὴ τῆς διανοίας». Ἀπαντα ταῦτα τὰ κριτήρια τυγχάνουν διασσορι μορφαί τοῦ φαινομένου τῆς «ἐναογίας», ἧτοι τοῦ συναίσθηματος, ὅπου μαρτυρεῖ ὅτι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα συμβαῖνον μᾶς εἰς τὴν ψυχὴν μᾶς ἀνταντακλῶν καὶ ἀναπαισιάζον τὰ εἰς τὸν ἐξωτερικόν κόσμον συμβαίνοντα. Ὁ Ἐπίκουρος πρῶτος ἔθεσε τὸ πρόβλημα τῆς «ἐναογίας», τὴν ὁποῖαν ἀργότερον καὶ ὁ Καρτεσίος ἐθεώρησεν ὡς γασακτηριστικὴν τῆς ἀληθείας, ὁλίςας ταύτην ὡς σαφῆνειαν καὶ εὐκρίνειαν» τῆς σκέψεως. Ἐκτοτε τὸ φαινόμενον τῆς ἐναογίας κατατάσσεται μετὰ τῶν σπουδαιότερων λογικῶν καὶ γνωσιολογικῶν προβλημάτων. Ὁ Ἐδμ. Χούσσερλ καὶ ἡ φαινομενολογικὴ σχολὴ εἰς τὰς λογικὰς καὶ ἠθικὰς ἐρεῦνας ἀπασχολοῦνται μὲ τὴν περιγραφὴν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ φαινομένου τούτου διὰ μακρῶν. Ὁ Ἐπίκουρος ἐξελάμβανε τὴν ἐνάογειαν ὡς συναίσθημα τῆς ἀναγκασιότη-

τος, μετά της οποίας εμφανίζεται εν παραστατικόν περιεχόμενον ἐν τῇ συνειδήσει.

Ἡ πρώτη βαθμὶς τῆς ἐναργείας εἶναι κατὰ τὸν Ἐπίκουρον τὸ πάθος, ἧτοι τὸ συναίσθημα τῆς ἡδονῆς ἢ λύπης. Τὰ συναίσθηματα ταῦτα μᾶς κάμνουν νὰ γνωρίσωμεν τὰ πράγματα τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἐπιζητήσωμεν ἢ νὰ ἀποφεύγωμεν. Ἐκ τοῦ συναισθήματος τῆς ἡδονῆς καὶ λύπης προκύπτει ἡ πρακτικὴ ἐνάργεια, ἧτις μᾶς καθοδηγεῖ νὰ ἀντιδρώμεν ὁρθῶς εἰς τὰ ἐρεθίσματα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἀπὸ θεωρητικῆς ἀπόψεως ὡς δεύτερον κριτήριον τῆς ἀληθείας δεχεται ὁ Ἐπίκουρος τὴν αἴσθησιν. Εἶναι ἡ αἴσθησις ἡ παθητικὴ δεκτικότης, διὰ τῆς ὁποίας ἡ ψυχὴ δέχεται μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν τῆς τὰ ὁμοιώματα «εἰδῶλα», ἄτινα ἐκπέμπονται ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων. Ἐπειδὴ εἶναι λειτουργία παθητικὴ, εἰσδέχεται τὰς εἰκόνας καὶ τοὺς τύπους τῶν ἀντικειμένων, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι, χωρὶς νὰ ἐπιφέρει εἰς αὐτοὺς οὐδεμίαν τροποποίησιν. Διὰ τοῦτο τὰ δεδομένα τῆς αἰσθήσεως τυγχάνουν ἐξ ὁλοκλήρου ἀληθῆ καὶ ἀπεικονίζουσι τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα ὅπως εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα. Τὸ ψεῦδος δὲν ἔχει τὴν ἀρχὴν του εἰς τὴν αἴσθησιν, ἀλλὰ γεννᾶται ὅταν συσχετιζώμεν τὰ διάσπορα δεδομένα τῶν αἰσθήσεων πρὸς ἄλληλα. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν φρονεοπάθειαν τὰ αἰσθησιακὰ γεγονότα τὰ δραματικῶς ἐντὸς τῆς αἰσθήσεως τῶν φρονεοπαθῶν εἶναι πραγματικά. Ἐκείνο τὸ ὁποῖον ὁμοῦς ὁ Ἐπίκουρος δὲν ἠέουνησε καὶ δὲν ἐδικαιολόγησεν, εἶναι ἂν τὰ ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων ἐξακοντιζόμενα πρὸς τὰ αἰσθητήρια εἰδῶλα ἀναπαριστᾶν τὰ ἀντικείμενα ὅπως εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα. Ἡ περὶ ἀναποκρίσεως τὴν δεδαίωσις μένει ἀπλῶς δισχυρισμός. Διὰ τοῦτο ἀπὸ γνωσιολογικῆς ἀπόψεως ἡ αἰσθησιοκρατία τοῦ Ἐπικούρου στερεῖται ἀποδεικτικῆς βάσεως. Τὴν αὐτὴν ἔλλειψιν παρουσιάζει καὶ ἡ γνωσιολογία τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου, ἧτις ἔλκει τὴν καταγωγὴν της ἐκ τῶν δοξαστῶν τοῦ Ἐπικούρου.

Ὁ Κάρλ Μάρξ καὶ ὁ Λένιν ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως τῆς γνώσεως ἀπεδείχθησαν ἄνευ τῆς παραμικρᾶς τροποποιήσεως τὰς διδασκαλίας τοῦ Ἐπικούρου. Πρέπει νὰ σημειώθῃ ὅτι ὡς πρὸς τὴν ἐκτίμησιν τῆς γνωσιολογικῆς ἀξίας τῶν δεδομένων τῶν αἰσθήσεων διαφαίνεται ὁ Ἐπίκουρος πρὸς τὸν Δημόκριτον, ὅστις εἶχε τονίσαι τὸν ὑποκειμενικὸν χαρακτῆρα ὠρισμένων αἰσθησιακῶν δεδομένων.

Τρίτη βαθμὶς τῆς ἐναργείας θεωροῦνται αἱ λεγόμεναι «προλήψεις», περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω προκειμένου περὶ τῶν Στωϊκῶν. Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον (10, 31), ὥριζεν ὁ Ἐπίκουρος τὴν πρόληψιν ὡς «κατάληψιν ἢ δόξαν ὄρθην ἢ καθολικὴν νόησιν ἐναποκειμένην, ἢ τοῦτασι μνήμην τοῦ πολλάκις ἐξῶθεν φανέντος» (κατάληψιν ἢ ὄρθην ἀντίληψιν ἢ γενικὴν καὶ σταθερῶς διατηρουμένην ἔνοιαν ἢ δηλαδὴ μνήμην ἐκείνου τὸ ὁποῖον πολλάκις ἐμφανίζεται εἰς τὴν ψυχὴν κατόπιν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν). Πρόκειται περὶ τῶν μὴ ἀκριβολογημένων ἐνοιῶν διὰ τῶν ὁποίων ἀντιλαμβάνεται ἰσοδύνατον ἄνθρωπος τὰ πράγματα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Καὶ ὅταν ἀκόμη ἐρωτώμεν ποθύντες νὰ μάθωμεν τί εἶναι ἐν ἀντικείμενον, προϋποτίθεται ὅτι ἔχομεν προκαταβολικῶς κάποιαν γνωσίαν μὲ τὸ πρᾶγμα εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ἢ ἐρώτησις. Ὅταν π.χ. ἐρωτώμεν τί εἶναι ὁ Θεὸς, ἢ ἐρωτήσις προϋποθέτει ὅτι προκαταβολικῶς ἔχομεν κάποιαν, ἔστω καὶ ἀόριστον, γνώσιν περὶ τοῦ Θεοῦ. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα μᾶς προκαταβολικῶς προπροενομήνης γνώσεως, διὰ τῶν ὁποίων λαμβάνομεν ἐσάφην, ἐπίανόμεν προκαταβολικῶς, «προλαμβάνομεν», τὰ πράγματα. ὠνόμαζεν ὁ Ἐπίκουρος προλήψεις.

Εἰς τὴν σύγχρονον μᾶς φιλοσοφίαν ὁ Γερμανὸς ὑπαρξιστῆς Χάιντεγγερ χρησιμοποιοῖ ἓνα παρόμοιον ὄρον. Λέγει καὶ αὐτὸς ὅτι δὲν προχωροῦμεν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν πραγμάτων ἀπροκαταλήπτως, ἀλλὰ συμφῶνως μὲ κάποιαν προκαταβολικὴν θεωρίαν, μὲ μίαν πρόληψιν (φόρμικον) ὅπως λέγεται γερμανιστί). Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Ἐπίκουρος μὴ δυνάμενος νὰ παραγωνίσῃ τὸ ὅτι ἡ γνώσις ἐνέχει ἓνα ἐκ τῶν προτέρων χαρακτῆρα, ἠναγκάσθη νὰ δεχθῇ τὴν ὑπαρξιν ταιούτων προλήψεων. Τὰς ἐθεώρει σχηματιζόμενας γενετικῶς καὶ προερχόμενας ἐκ τῶν αἰσθημάτων ἄτινα εἰσερχόμενα εἰς τὴν ψυχὴν ὡς εἰδῶλα ἢ «ρεῦματα», συγκροτοῦνται ὑπὸ τῆς μνημονικῆς ἐνεργείας. Ἄν θελήσωμεν νὰ χρησιμοποιήσωμεν τοὺς ὄρους τῆς νεώτερας ψυχολογίας θὰ χαρακтерίσωμεν τὰς προλήψεις ὡς ψυχολογικὰ στοιχεῖα εὐρισκόμενα εἰς τὸ μεσοδιάστημα μεταξὺ τῶν μνημονικῶν παραστάσεων καὶ τῶν ἀφηρημένων ἐνοιῶν, μεταξὺ ἐποπτείας καὶ νοήσεως. Κατ' ἀρχαίαν μαρτυρίαν ὁ ὄρος πρόληψις εἰσήχθη εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ὀρολογίαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἐπικούρου. Διὰ νὰ ἐκδηλωθῇ δὲ ἡ ἐνεργεία τῆς προλήψεως, χρειάζεται μόνον νὰ ἀπαγγελλῇ τὸ εἰς αὐτὴν ἀναφερόμενον ὄνομα: «ἅμα γὰρ τῷ ρηθέντι ἄνθρωπος ἐθεύς κατὰ πρόληψιν καὶ ὁ τύπος αὐτοῦ νοεῖται, προηγουμένως τῶν αἰσθήσεων. Παντὶ οὖν ὄνοματι τὸ πρῶτος ὑποπεταγμένον ἐναργές ἐστίν» (Διογ. Λαέρτ., 10, 33) (διότι εὐθέως ἅμα ἐκφωνηθῇ ἢ λέξις ἄνθρωπος, διὰ τῆς προλήψεως ἐμφανίζεται εἰς τὴν νόησιν καὶ τὸ τυπικὸν σχῆμα τῆς εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀναφερομένης ἐνοίας, χωρὶς νὰ ἀπαιτήται νὰ συναρξαθοῦν αἱ αἰσθήσεις. Τὸ ἀρχικῶς λοιπὸν ἀντιστοιχοῦν ἐνοιολογικῶν σχῆμα εἰς οἰανδήποτε λέξιν ἐμφανίζεται μὲ ἐνάργειαν).

Ἀπὸ τὴν πρόληψιν γεννᾶται ἡ «ὑπόληψις» καὶ «δόξα», ἧτοι ἡ ὑποκειμενικὴ ἀντίληψις, ἡ ὁποία δύναται νὰ εἶναι εἴτε ἀληθὴς εἴτε ψευδής. Ἀληθὴς εἶναι ἔαν ἐπαληθεύεται ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας ἢ ἔαν δὲν ὑπάρχουν λόγοι οἱ ὁποῖοι νὰ μαρτυροῦν

ἐναντίον τῆς βασισιότητός της: «ἂν μὲν γὰρ ἐπιμαρτυρηταὶ ἢ μὴ ἀντιμαρτυρηταὶ ἀληθῆ εἶναι ἂν δὲ μὴ ἐπιμαρτυρηταὶ ἢ ἀντιμαρτυρηταὶ ψευδῆ» (Διογ. Λαέρ. 10, 34). Εἰδικότερον ἡ υπόληψις εἶναι ἀληθής: 1) ἂν ἐπιβεβαιωταὶ ἀπὸ τὴν αἴσθησιν 2) ἂν ἀποτελῇ ὑπόθεσιν ἀναφερομένην εἰς ἀόρατα ὄντα, εἰς τὰ «ἀόρατα», ὅπως λέγει ὁ Ἐπίκουρος, καὶ δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα κλονίζοντα τὴν βασισιότητά της. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν ὑπάρχει «ἀντιμαρτυρία». Οὕτω π.χ. πειθόμεθα ὅτι ὑπάρχουν τὰ άτομα καὶ τὸ κενόν, καίτοι περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν δὲν ὑπάρχει ἐπιμαρτυρία ἐκ μέρους τῶν αἰσθήσεων. Ἡ υπόληψις εἶναι ψευδής: 1) ἂν δὲν ἐπιμαρτυρηταὶ ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων 2) ἂν τὸ μελλοντικὸν γεγονός τὸ ὁποῖον περιμένομεν νὰ προκύψῃ ἐξ αὐτῆς δὲν παρουσιασθῇ, ὅπως τὸ περιμένομεν. Τὸ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον προσδοκώμενον μέλλον καλεῖ ὁ Ἐπίκουρος «προσμένον». Εἶναι φανερόν ὅτι οἱ Ἐπικουρεῖοι προχωροῦν πέραν τῶν ὁρίων τῆς ἐμπειρίας δεχόμενοι καὶ τὴν ὑπαρξιν ὄντων μὴ ἐπιμαρτυρουμένων ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας. Δέχονται τὴν ὑπαρξιν συμπαντος συναρπιζόμενον ἐξ ἀόρατων ἀτόμων, μέγα εἰς τὸ ὅποιον λαμβάνουν χώραν ἀόρατοι ἐνεργεῖαι. Διὰ νὰ δικαιολογήσουν τὰς δοξασίας τῶν ταῦτα ἐπεκαλοῦντο τὸ ἐπιχειρημα ὅτι εἰς τὴν φύσιν ὑπάρχουν πολλὰ τοιαῦτα φαινόμενα. Ὁ ἀήρ π.χ. εἶναι ἀόρατος καὶ παρ' ὅλον τούτο ἀναρτάζει ἀντικείμενα. Αἱ ὄσμαι καὶ οἱ ἦχοι ἐνεργοῦν ἀόρατως, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ ἕγρῃσι καὶ τὸ ὕψος.

Τέταρτος βαθμὸς ἐναργείας, προστεθεὶς εἰς τοὺς προηγουμένους τρεῖς ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἐπικούρου εἶναι ἡ «φανταστικὴ ἐπιβολὴ τῆς διανοίας». Αὕτη συνίσταται εἰς μίαν συνολικὴν θεώρησιν τῶν δεδομένων τῆς ἐμπειρίας, ἰκανὴν νὰ ἀντιληφθῇ καὶ τὰ ἀόρατα ὄντα εἰς τὴν καθάστὸν οὐσίαν τῶν. Ὁ Λουκρήτιος δισχυρίζεται ὅτι ἔχει τὴν δύναμιν ἢ ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐρίη τὸ θλέμμα της καὶ ἐξῶ ἀπὸ τὰ σύνορα τοῦ κόσμου καὶ νὰ ἴδῃ τί ὑπάρχει καὶ ἐκεῖ (Περὶ φύσεως τῶν ὄντων 2, 1044—1047). Ἡ φανταστικὴ ἐπιβολὴ τῆς διανοίας δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς διανοητικὴ ἐνόρασις (ἰντουίτιο) διὰ τῆς ὁποίας λαμβάνομεν ἀντίληψιν ὄντων κειμένων πέραν τῶν ὁρίων τῆς ἐποπτείας.

Οἱ Στωϊκοὶ τοῦ πρώτου π.Χ. αἰῶνος καὶ ἰδίως ὁ Ζήνων ὁ Σιδωνίος, κατέβαλλον ἀξιεπινοίας προσπαθείας διὰ νὰ δημιουργήσουν τὴν «περὶ σημείων» θεωρίαν. Τὰ σημεία ἀρχίζον νὰ θεωροῦνται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἰδῶν τοῦ Δημοκρίτου οὐχὶ εἰδῶλα τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἀπλῶς ἐνδείξεις μαρτυροῦσαι περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων. Συναρπᾶς ἡ γνώσις μᾶς καθοδηγεῖται ὑπὸ τῶν σημείων τούτων καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ μελετήσωμεν ποιοὶ συνδυασμοὶ εἶναι δυνατοὶ ἐν σχέσει μὲ αὐτά. Ἡ ἔρευνα αὕτη ἔφερε τὸν Ζήωνα εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ προβλήματος τοῦ σχετιζόμενου μὲ τὸν ἀναλογικὸν καὶ ἐπαγωγικὸν συλλογισμόν. Οἱ Ἐπικουρεῖοι τῆς μνημονεμβείσεως περιόδου, ὡς καταφαίνεται ἐκ τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ σημείων καὶ σημειώσεων» συγγράμματος τοῦ Φιλοδήμου, κεραιώσαν τὴν σημασίαν ἣν ἔχει ἐν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται σταθερῶς εἰς πολλὰς περιπτώσεις. Ἰνόμασαν δὲ τούτο «τὸ συνεδρεῖον ἀχωρίστων», φαινόμενον ὅπερ ἐμφανίζεται ἀπαραιτήτως εἰς μίαν περίπτωσιν, προσεγγίζοντες τοιούτοτρόπως εἰς τὴν λεγομένην ὑπὸ τῶν νεωτέρων λογικευμένων ἐπαγωγικῶν μέθοδον τῆς συμφωνίας. Ἡ περὶ σημείων θεωρία ἀπεδείχθη, ὡς ἐπιστημονικὴ ὑπόθεσις, λίαν γόνιμος. Ἐνεφανίσθη καὶ εἰς τὴν νεώτερον φιλοσοφικὴν ἔρευναν καὶ ἀποτελεῖ σημερινὴν ἰδίαν μάθησιν ὑπὸ τὸν τίτλον «Σημειωτικὴ» ἢ «Σημειολογία».

Τὸ φυσικὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας.

Αἱ εἰς τὴν φυσικὴν ἀναφερόμεναι μελέται τοῦ Ἐπικούρου δὲν ἦσαν προσωριμενῶς διὰ νὰ ἰκανοποιήσουν καθαρῶς ἐπιστημονικὰ ἐνδιαφέροντα, ἀλλὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν τοὺς ἠθικοὺς σκοποὺς τοῦ συστήματός του. Ἡ σπουδὴ τῆς φύσεως εἶναι ἀναγκαῖα μόνον διὰ νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν ψυχὴν μᾶς ἀπὸ τοὺς κενούς φόβους τοὺς ὁποίους προκαλεῖ ἡ ἀντίληψις ὅτι τὰ φυσικὰ φαινόμενα ἀποτελοῦν ἐκδήλωσιν τῆς βουλήσεως ὑπερφυσικῶν δυνάμεων, αἵτινες δύναται νὰ ἐπιδράσων ἐπὶ τὸν ἀνθρώπινον τυχάν. Εἰς τὴν δεκάτην ἐκ τῶν «κυρίων δοξῶν» γράφει ὁ Ἐπίκουρος: «Εἰ μὴθὲν ἡμᾶς αἱ τῶν μετεώρων ὑψίασι ἠνώχλων, καὶ αἱ περὶ θανάτου, μὴ ποτε πρὸς ἡμᾶς ἦ τι, ἔτι τε τὸ μὴ κατανοεῖν τοὺς ὄρους τῶν ἀληθῶν καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν, οὐκ ἂν προσεδεόμεθα φυσιολογίας» (Ἐάν δὲν μᾶς ἠνώχλων οἱ φόβοι οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὰ συμβαίνοντα ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ οἱ σχετικῶς μὲ τὸν θάνατον, μήπως εἶναι ἐν πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔχει κάποιαν ὀσίνην μὲ ἡμᾶς, καθὼς καὶ ἡ μὴ σαφὴς γνώσις τῶν ὁρίων τῶν πόνων καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν δὲν θὰ μᾶς ἦτο ἀναγκαῖα ἡ ἐνασχόλησις μὲ τὰ φυσικὰ φαινόμενα). Καθίσταται οὕτω φανερὰ ἡ ἀσθεπρία τῆς Ἐπικουρείου φιλοσοφίας. Ἐνῶ ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ κίνητρον τῆς φιλοσοφίας τὸ θάυμασμα καὶ τὴν ἀπορία, ὁ Ἐπίκουρος βλέπει τὴν αἰτίαν ἀφοῦσαν πρὸς τὸ φιλοσοφεῖν τὸν φόβον καὶ τὴν ἀνησυχίαν. Ἐξ εἰς μίαν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ συνθηκαὶ τῆς ζωῆς, λόγω τῶν πολλῶν τῶν διαδόχων ἐν τῇ Ἑλλάδι, ἦσαν λίαν δυσχερεῖς. Ὁ Μένανδρος μαρτυρεῖ περὶ τῆς κρατησῆσεως τότε ἀθλιότητος γράφων ἐν τῇ «Περικειρομένη» (282: «πολλῶν γεγονότων ἀθλίων κατὰ τὸν χρόνον τὸν νῦν», ὁ δὲ Διογενῆς ὁ Λαέρτιος διογραφῶν τὸν Ἐπίκουρον λέγει: «καὶ γαλιεπατάτων δὲ κεραιῶν κατασχόντων τνικᾶδε τὴν Ἑλλάδα». Ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ψυχικῆς ταύτης ἀνησυχίας ζῆτει ὁ Ἐπίκουρος μίαν φυσικὴν θεωρίαν, ἧτις θὰ ἰδύνατο νὰ ἀναπαύσῃ τὴν ψυχὴν τοῦ

άδυνάτου και άνισχύρου ανθρώπου. Ίς τοιαύτην έκλέγει την περι άτόμων θεωρίαν των Λευκίππου και Δημοκρίτου. Πρέπει να σημειωθεί ότι δεν παρέλαβε ταύτην υπό την μορφήν υπό την όποιαν την είχε διαμορφώσει ο Δημοκρίτος. Δεν είναι ο Έπίκουρος τας αναγκαίους μαθηματικές γνώσεις διά να κατανοήση επιστημονικώς την διδασκαλίαν του μεγαλοφώνου θεμελιωτού του ατομισμού. Μετερρόθησε ταύτην κατά τρόπον, ώστε να είναι προσίτη εις την αντίληψιν του κοινού και μη κατέχοντος την μαθηματικήν επιστήμην ανθρώπου. Απεμάκρυνεν από την ατομικήν θεωρίαν την περί ύποκειμενικότητας των αισθήσεων διδασκαλίαν του Δημοκρίτου. Τα χρώματα και τα σχήματα και τα θάρη και όλα τα χαρακτηριστικά τα προσιδιάζοντα εις το σώμα, λέγει ο Έπίκουρος, δεν πρέπει να θεωρηθούν ως ύποκειμενικά στοιχεία, άλλ' ως συστατικά συναποτελούντα την αιώνίαν φύσιν του σώματος: «Άλλά μὲν και τα σχήματα και τα χρώματα και τα μεγέθη και τα θάρη και όλα άλλα κατηγορεῖται σώματος ὡςαντι συμβεβηκότα... οὐθ' ὡς καθ' ἑαυτὰ εἶσι φύσεις δοξαστέον, οὔτε ὅλως οὐκ ὡς εἰσίν... ἀλλ' ὡς τὸ ὄλον σώμα καθόλου ἐκ τούτων πάντων τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ἔχον ἄϊδιον» (Ἐπιστολ. πρὸς Ἡρόδ. 68) (Άλλά δεδαίως και τα σχήματα και τα χρώματα και τα θάρη και όλα τὰς άλλας ιδιότητες, αἰτίνες ἀποδίδονται εἰς τὸ σῶμα ὡς χαρακτηριστικά του, δεν πρέπει να τὰ θεωρήσωμεν ὡς οὐτότητας αἰτίνες ἔχουν ἀνεξάρτητον ὑπαρξιν, οὔτε πάλιν να τὰ ἐκλάσθωμεν ὡς ἀνυπαρκτα, ἀλλὰ πρέπει να ἔχωμεν τὴν ἴδωσιν ὅτι ἡ αιώνια και σταθερά φύσις του σώματος συναπαρτίζεται ἐξ ὄλων αὐτών). Τὸ ἄτομον ἀρα του Έπίκουρου είναι συγκεκριμένη οὐτότης και δεν δύναται να ληφθῆ ὡς ἀμερές μαθηματικὸν μέγεθος, ὅπως τὸ ἐβλεπεν ὡς μαθηματικὸς ὁ Δημοκρίτος.

Εἰς τὸ σύμπαν ὑπάρχουν κατά τὸν Έπίκουρον δύο στοιχεία. Ἡ ἐκ τοῦ συνόλου τῶν ἀτόμων συναπαρτιζόμενη ὕλη, ἥτις οὔτε γεννάται οὔτε φθίρειται, και ὁ κενὸς χώρος, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται ὡς ἀναφθής φύσις, ἥτοι οὐτότης μη δυναμένη να γίνῃ προσίτη εἰς τὴν ἀφῆν. Ἐπειδὴ ὁ κενὸς χώρος είναι ἀπειρος, πρέπει και ἡ ὕλη να είναι ἀπειρος. Διότι πεπερασμένη ὕλη, διαγεομένη εἰς ἀπειρατον ἔκτασιν, θὰ ἐμψυδενίζετο. Τὰ ἔσχατα συστατικά τῆς ὕλης είναι τὰ ἄτομα, ἅτινα δεν είναι ἐπιδεκτικά περαιτέρω διαίρεσεως. Ἐάν ἐπεδέχοντο ἐπι ἀπειρον διαίρεσιν, θὰ εἶχον μέσα των κάποιον κενὸν και ἐπομένως ἡ ὕλη θὰ ἐφθίρειτο και θὰ ἐμψυδενίζετο. Ἡ μη διαιρετότης τῶν ἀτόμων είναι ἀναγκαία προϋπόθεσις, ἣν πρέπει να δεχθῶμεν, ἐάν θέλωμεν να ἐνοήσωμεν πῶς δεν μψυδενίζεται τὸ σύμπαν. Τὰ τελευταία στοιχεία τῆς φύσεως λέγει ὁ Δημοκρίτος «ἐστὶν ἄτομα και ἀμετάβλητα, εἴησιν μη μέλλει πάντα εἰς τὸ μη ὄν φθαρῆσθαι, ἀλλ' ἰσχύοντα ὑπομένειν ἐν ταῖς διαλύσεσι των συγκρίσεων». (Ἐπιστολ. πρὸς Ἡρόδ. 41) (Εἶναι ἄτομα και ἀμετάβλητα, ἐάν πρόκειται να μη ἐξολοθρευθῶσιν και μψυδενισθῶσιν, ἀλλὰ να διατηροῦν τὴν ὑπόστασιν των σταθερῶς κατά τὰς διαλύσεις των συνενώσεων). Τὰ ἄτομα δεν είναι ὁμοια πρὸς ἄλληλα, ἀλλ' ἔχουν διαφορὰς ἐκ των ὁποίων προκύπτουν και αἱ διαφοραὶ τὰς ὁποίας ἐμφανίζουσι τὰ ἐξ αὐτῶν συναπαρτιζόμενα σωματικά ὄντα. Αἱ διαφοραὶ ἀρα ποιότητες των πραγμάτων δεν προκύπτουν ἐκ του τρόπου του συνδυασμοῦ μόνον τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ και ἐκ των ποικίλων αὐτῶν ιδιοτήτων. Τὰ ἄτομα δυνάμει τῆς βαρυτήτος των κινούνται ἐν τῷ κενῷ, ἐκ των ἄνω πρὸς τὰ κάτω. Ἐάν λοιπὸν κατά τὴν πρὸς τὰ κάτω κινήσιν του ἐκινεῖτο ἕκαστον ἄτομον κατά γραμμὴν παράλληλον πρὸς τὸ ἄλλο, οὐδεμία σύγκρουσις θὰ ἐσημειοῦτο μεταξύ των και οὐδεὶς μεταξὺ των συνδυασμὸς θὰ ἦτο δυνατόν να ὑπάρξη. Διὰ τὴν ἀποφυγὴν τὴν δυσκολίαν ταύτην ὁ Έπίκουρος, δέχεται ὅτι παρουσιάζεται μία ἐλαχίστη ἀπόκλισις ἀπεργκλίσις ἀπὸ τὴν κατά παράλληλον γραμμὴν κινήσιν των, ἥτις ἐπιφέρει τὴν πρὸς ἄλληλα σύγκρουσιν και γίνεται αἰτία να συνδυασθῶσιν πρὸς ἄλληλα. Ἡ ἀπεργκλίσις αὕτη δεν προκαλεῖται ἐξ ἐξωτερικῆς τινος αἰτίας, ἀλλὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν φύσιν του ἀτόμου. Δέχεται οὖτω ὁ Έπίκουρος μίαν μικρὰν ἀρχικὴν ἀπεργκλίσιν ἀπὸ τὴν μηχανικὴν προσδιοριστικότητα, ἐξηγεῖ δὲ ταύτην κατ' ἀναλογίαν των ἐκουσίων πράξεων του ἀνθρώπου. Ὅπως, λέγει, ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, εἰς τὰς πράξεις τῆς ἔχει κάποιαν ἐλευθερίαν να μη συμμορφωθῆ με τὴν πίεσιν των ἐξωτερικῶν συνθηκῶν, ἀλλὰ να πράξη ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θέλει αὕτη, κατά τὸν αὐτὸν τρόπον πηγάζει και ἀπὸ ἕκαστον ἄτομον μία μη προκαλούμενη ἐξ ἐξωτερικῆς αἰτίας ἀπόκλισις. Συνεπῶς, κατά τὸν Έπίκουρον, ἡ αἰτία τῆς δημιουργίας του σύμπαντος είναι μία ἀπεργκλίσις ἀπὸ τὴν προσδιοριστικότητα «ντετερμινισμοῦ», ἥτις ἐπὶ του ἠθικοῦ πεδίου ταυτίζεται με τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως. Διὰ τῆς τοιαύτης δοξασίας ἐφρόνουσιν οἱ Έπικουρείοι, ὅτι ἀπῆλλασσον τὸν ἀνθρώπον ἀπὸ τὴν δουλείαν εἰς τὴν ἐμαρμένην και ἀπεδεικνυον τὴν ὑπαρξιν τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Οἱ ἀντίπαλοι των ὅμως τοῦ ἐψεζον ὀριμύματα, ὡς εἰσάγοντας εἰς τὴν φυσικὴν ἀποτελέσματα μη ἐξηγούμενα ὑπὸ προκαλούσας ταῦτα αἰτίας. Ὁ Κικέρων λέγει ὅτι διὰ τὸν φυσικὸν είναι ἐπυνεδιστον σφάλμα, να δισχυρίζεται ὅτι συμβαίνει κάτι ἄνω αἰτίας. Προχωροῦντες εἰς τὴν ἐρμησίαν των κοσμικῶν φαινομένων οἱ Έπικουρείοι λέγουσιν ὅτι αἱ ἐκ τῆς παρεργκλίσεως προερχόμεναι συγκρούσεις των ἀτόμων δημιουργοῦσιν εἰς τὰς διαφόρους περιοχὰς του κενοῦ χώρου περιστροφικάς κινήσεις (περιβινήσεις), ἐκ των ὁποίων γεννώνται πολλὰ κοσμικὰ συστήματα. Οἱ οὗτω δημιουργούμενοι κόσμοι χωρίζονται ὁ εἰς ἀπὸ των ἄλλων διὰ κενῶν διαστημάτων, ἅτινα καλοῦνται «μετακόσμια». Μέσα εἰς αὐτὰ κατοικοῦν οἱ θεοὶ

μη ἐπηρεαζόμενοι ἀπὸ τὴν ἀναταραχὴν των κοσμικῶν γεγονότων.

Τὰ ἐν τῷ κόσμῳ φαινόμενα ἐξηγοῦνται κατά τρόπον ὄλως μηχανικόν. Ὁ Έπίκουρος χρησιμοποίησιν ἀπᾶσας τὰς μηχανικὰς ἐξηγήσεις, τὰς ὁποίας εἶχον προτείνει οἱ Ἴωνες φιλόσοφοι, διὰ νὰ ἐρμηνεύσουν τὰ φυσικά και βιολογικά φαινόμενα. Ἡ ζωὴ, λέγει, ἐγεννήθη κατά τύχην κατόπιν μακρὰς σειράς συνδυασμῶν και δοκιμῶν, αἰτίνες συνέβησαν ἐν τῇ φύσει. Ὁ Κικέρων εἰς τὸ «Περὶ φύσεως των θεῶν» (2, 37, 93) σύγγραμμά του λέγει ὅτι ἡ περι τοιούτων συνδυασμῶν θεωρία των Έπικουρείων ἰσοδυναμεῖ με τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι διὰ τῆς τυχαίας ἀναμίξεως των γραμμάτων του ἀλφαβήτου θὰ ἦτο δυνατόν, κατόπιν ἀπειροπληθῶν δοκιμῶν, να γραφοῦν τὰ «Χρονικά» του Ἐνίου. Ὁ Έπίκουρος δεν παρουσίασε μίαν συστηματικὴν και ἐνιαίαν μηχανικὴν ἐξηγήσιν των ἐν τῷ κόσμῳ συμβαινόντων. Ἐλάβανεν ἐκ των ἀρχαιότερων ἀνευ διακρίσεως θεωρίας, ἔστω και ἂν ἦσαν ὄλως παράδοχοι. Δεν πιστεύει, π.χ. να δεχθῆ ὡς πιθανὴν τὴν δοξασίαν του Ἡρακλείτου, καθ' ἣν ὁ ἥλιος δημιουργεῖται ἐκ νέου ἀνὰ πάντα ἡμέρας. Ζήσας ἐπὶ πολὺ ἐν Ἴωνίᾳ, εἰς τὴν ὁποίαν διετηρεῖτο ζωρὰ ἡ διδασκαλία των παλαιότερων φιλοσόφων, τὸν ἐξηγοῦντων μηχανικῶς τὸ σύμπαν, εἶχεν ἐξ ὀλοκλήρου ἐπηρεασθῆ ὑπὸ ταύτης. Εἰς τὴν θεωρίαν του Δημοκρίτου ἐμίσησε τούτων ὁ ἐν Τέω διδάσκαλος του Ναυσίφανης, κατόπιν δὲ ἐπισκεφθεὶς και ἄλλας πόλεις τῆς Ἰωνίας, φαίνεται ὅτι ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν και με ἄλλους γνώστας τῆς ἰσικῆς φιλοσοφίας.

Σύμφωνος πρὸς τὴν γενικὴν κοσμολογικὴν θεωρίαν τυγχάνει και ἡ ψυχολογία. Ὁ ἀνθρώπος είναι ἄβροσιμα ἐξ ἀτόμων. Ἡ ψυχὴ είναι ἐπίσης σωματικὴ και ἔχει διανεμηθῆ εἰς ὄλον τὸ ἐξ ἀτόμων ἀπαρτιζόμενον ἀνθρώπινον σῶμα. «Ἡ ψυχὴ σῶμα ἐστὶ λεπτομερές παρ' ὄλον τὸ ἄβροσιμα παρεσπαρμένον, προσεμπεφραστατον δὲ πνευματὶ θερμὸν τὴν κρᾶσιν ἔχοντι» (Διογ. Λαερτ. 10, 63) (Ἡ ψυχὴ είναι σῶμα ἐκ λεπτοτάτων μερῶν ἀπαρτιζόμενον, κατεσπαρμένον εἰς ὀλοκλήρον τὸ ἄβροσιμα των σωματικῶν μορίων ὁμοίωστατον πρὸς ἀνεμον ἀνόμικτον με θερμότητα). Κατὰ τὸν Ἄετιον (4,3), ἡ περι συστάσεως τῆς ψυχῆς ἀντίληψις των Έπικουρείων ἔχει ὡς ἐξῆς: «Έπίκουρος κρᾶμα ἐκ τεττάρων, ἐκ ποιοῦ πυρῶδους ἐκ ποιοῦ ἀερῶδους, ἐκ ποιοῦ πνευματικοῦ, ἐκ τετάρτου πινὸς ἀκατονομάστου» τούτου δ' ἦν αὐτὸ τὸ αἰσθητικόν ὡν τὸ μὲν πνεῦμα κίνησιν, τὸν δὲ ἀέρα ἠρεμίαν, τὸ δὲ θερμὸν τὴν φαινόμενην θερμότητα του σώματος, τὸ δὲ ἀκατονομάστου τὴν ἐν ἡμῖν ἐμποιεῖν αἰσθήσιν» (Ὁ Έπίκουρος θεωρεῖ τὴν ψυχὴν κρᾶμα ἐκ τεσσάρων ποιότητων ἀτόμων ἀπὸ ποιότητα πυρῶδη ἀπὸ ποιότητα ἀερῶδη, ἀπὸ ποιότητα ὡσαν ἀνεμον και ἀπὸ μίαν τετάρτην ποιότητα, ἥτις δεν ἔχει ὄνομα. Αὐτὸ δὲ τὸ τελευταῖον ἦτο δι' αὐτὸν ἡ πρὸς αἰσθήσιν ἰκανότης Ἐκ τούτων τὸ πνεῦμα — ἀνεμος — διδὲ τὴν κίνησιν, ὁ ἀπὸ τὴν ἠρεμίαν, ἡ θερμότης τὴν ἐν τῷ σώματι παρουσιάζομένην θερμότητα τὸ δὲ μὴ ἔχον ὄνομα τὴν ἐσωτερικὴν αἰσθήσιν). Ἡ τετάρτη αἰσθητικὴ δύναμις εὐρίσκειται ἐγκαθιδρυμένη εἰς τὴν καρδίαν, αἱ δὲ ἄλλα ἔχουν κατανεμηθῆ εἰς ὄλα τὰ μέρη του σώματος. Τὰ ἄτομα, ἅτινα ἀποτελοῦν τὴν τετάρτην και ἀνωτάτην ποιότητα τῆς ψυχῆς, ἔχουν προικισθῆ με ἐλευθερίαν, μη ὑποκειμένη εἰς τὴν μηχανικὴν αἰτιοκρασίαν. Ταῦτα ἀποτελοῦν τὸ «πρὸς ἡμᾶς ἀδέσποτον», ἥτοι τὴν ἐσωτερικὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας, ἐξ ἣς πηγάζει ἡ εὐθύνη μας, ὁ φόρος και ὁ ἔπαυος: «Ὡ και τὸ μεμπτόν και τὸ ἐναντίον παρακολουθεῖν πέφυκα». Ἡ ψυχὴ, ἐπειδὴ είναι ἄβροσιμα μορίων, μετὰ τὸν θάνατον του ἀνθρώπου διαλύεται. Ἐναντι του θανάτου οὐδὲνα πρέπει να τρέφωμεν φόβον, διότι ὅταν θὰ ἐπέλθῃ οὗτος θὰ ἔχη ἐξαφανισθῆ ἡ αἰσθήσις, εἰς τρόπον ὡστε δεν ὑπάρχει ὄφορος να δοκιμάσωμεν λυπὴν και πικρίαν. Ὁ ὕδεν πρὸς ἡμᾶς ὁ θάνατος» (Ὁ θάνατος δεν δύναται να ἔλθῃ εἰς οὐδεμίαν πρὸς ἡμᾶς σχέσιν).

Οἱ θεοὶ κατοικοῦν, ὡς ἐλέχθη, εἰς τὰ «μετακόσμια» ἐν πλήρει μακαριότητι, χωρὶς να ταρασσονται ἀπὸ τὴν ἕριαν τῆς διακυβερήσεως του κόσμου. «Τὸ μακάριον και ἄσφατον οὔτε αὐτὸ πράγματα ἔχει οὔτε ἄλλο παρέχει, οὔτε ὄργαις οὔτε χάρισιν συνέχεται» ἐν ἀσθενείᾳ γὰρ πάντα ταῦτα» (Τὸ ὄν, τὸ ὁποῖον είναι μακάριον και ἄσφατον, οὔτε ἔχει τὸ ἴδιον ἐνοχλήσεις, οὔτε εἰς ἄλλο ὄν παρέχει — ἐνοχλήσεις — οὔτε καταλαμβάνεται ἀπὸ ὄργην ἢ συναίσθημα εὐγνωμοσύνης. Διότι ὄλα αὐτὰ προϋποθέτουν ἀσθένειαν). Ἡ ὑπαρξὶς των θεῶν ἀποδεικνύεται και ἀπὸ τὴν καθολικότητα τῆς εἰς αὐτοὺς ἀναφερομένης πίστεως. Ὅλοι οἱ ἀνθρώποι ἔχουν μίαν «πρόληψιν», δηλαδὴ προεμπειρικὴν γνώσιν περὶ των θεῶν. Ἡ πρόληψις αὕτη ἐαρηματίσθη ἀπὸ πραγματικὰς παραστάσεις ἀπὸ «ἰδῶλα» ἅτινα ἐκπέμπουν οἱ θεοὶ. Κατὰ τὸ σῶμα είναι πολὺ ὡσιώστεροι οἱ θεοὶ ἀπὸ ἡμᾶς, είναι δὲ πολλοὶ κατά τὸν ἀριθμὸν και διαχωρίζονται, ὅπως και οἱ ἀνθρώποι, εἰς ἀρενας και θλάεις. Θεῶν πρόνοιαν και μαντικὴν πρόρρησιν του μέλλοντος οἱ Έπικουρείοι δεν ἐδέχοντο.

Τὸ ἠθικὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας.

Σκοπὸς τῆς ζωῆς είναι, κατά τὸν Έπίκουρον ἡ εὐδαιμονία, αὕτη δὲ ἐγκείται εἰς τὴν ἡδονὴν. Εἰς τὴν πρὸς Μεναικῆ ἐπιστολήν, ἐν τῇ ὁποία ἐκθέτει περιληπτικῶς τὸ ἠθικὸν του σύστημα γράφει: «Και διὰ τούτου τὴν ἡδονὴν ἀρχὴν και τέλος λέγομεν είναι του μακαριῶς ζῆν. Ταύτην γὰρ ἀγαθὸν πῶτον και συγγενικὸν ἔγωμεν, και ἀπὸ ταύτης καταρχομεθα πάσης αἰόσεως και σνγῆς, και ἐπὶ ταύτην κατατά-

μεν ως κανόνι τῷ πάθει πᾶν ἀγαθὸν κρίνοντας» (Διογ. Λαέρ. 10, 128) (Καὶ διὰ τοῦτο θεωρούμεν ὅτι ἡ ἡδὼν εἶναι ἀρχὴ καὶ τέλος τῆς εὐδαιμόνως ζωῆς. Διότι τὴν ἐγνωρίσαμεν ὡς πρῶτον καὶ συμφωνοῦμεν μὲν τὴν φύσιν μας ἀγαθόν, καὶ ἔχοντες ὡς βάσιν αὐτὴν προχωροῦμεν εἰς οἰαδήποτε προτιμῆσιν καὶ ἀποφυγὴν, καὶ κατευθυνόμεθα πρὸς αὐτὴν, κρίνοντας πᾶν ἀγαθὸν ἀναλόγως τοῦ πάθους, ἢ τοῖς τῆς ποιότητος τοῦ συναίσθηματος). Δὲν θεωρεῖ ὅμως τὴν ἡδὼν ὅπως ὁ Ἀριστοτέλης, διότι δὲν μένει προσκεκολλημένος εἰς τὰς σωματικὰς ἡδονὰς τὰς περιοριζόμενας εἰς τὸν παρόντα χρόνον. Ἡ ἀληθινὴ σοφία, κατὰ τὸν Ἐπίκουρον, εἶναι ἐκείνη, ἣτις ἀποδίδει «εἰς τὴν τοῦ ὄλου βίου μακαριότητα». Καὶ ἀναφέρονται θεβαίως γνώμαι τοῦ Ἐπικούρου ἀναγνωρίζουσαι ὡς ὑψίστας ἡδονὰς τὰς σωματικὰς. Εἰς τὴν «Περὶ τέλους» πραγματεῖαν τοῦ ἔχει γράψῃ: «Οὐ γὰρ ἔγωγε ἔχω τί νοήσῃ τὰγαθόν, ἀφαιρῶν μὲν τὰς διὰ χυλῶν ἡδονὰς, ἀφαιρῶν δὲ τὰς δι' ἀφροδισίων καὶ τὰς δι' ἀκραμάτων καὶ τὰς διὰ μορφῶν» (Διογ. Λαέρ. 10, 6) (Δὲν δύναμαι εἰς ἐννοῶν τι εἶναι ἀγαθόν, ἂν δὲν λάβω ὑπ' ὄψιν μου τὰς ἡδονὰς τὰς ὁποῖα προξενοῦν τὰ μαγερικά παρασκευάσματα, καθὼς καὶ ἐκείνας τὰς ὁποῖα προκαλοῦν τὰ ἀφροδισία, τὰ (μουσικὰ) ἀκρόματα καὶ αἱ καλλιτεχνικὰ μορφαί). Ἐξ ἀντιθέτου ἀναφέρονται μεταξύ τῶν γνώμων του καὶ ὅπως ἀντίθετοι. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος ἀναφέρει ὡς δοξασίαν του: «Μεῖζονας ἡδονὰς εἶναι τὰς τῆς ψυχῆς» (Αἱ ἡδοναὶ τῆς ψυχῆς εἶναι ἀνώτεροι τῶν σωματικῶν). Ἡ ἀντίθεσις αὕτη δύναται νὰ ἐξηγηθῇ, ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὁ Ἐπίκουρος θεωρεῖ μὲν τὰς ἡδονὰς παραγομένας ἐκ τῶν αἰσθησιακῶν καταστάσεων, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ παραβλέψῃ ὅτι αἱ αἰσθησιακαὶ ἡδοναὶ ἐνεργοῦν ἐπὶ ὀλίγον μόνον χρόνον, ἐνῶ αἱ ψυχικαὶ ἡδοναὶ ἐπηρεάζουν τὴν ψυχὴν διαρκέστερον. Αἱ ψυχικαὶ ἡδοναὶ εἶναι παρούσαι ἐπὶ μακρὸν χρόνον εἰς τὴν ψυχὴν διὰ τῆς μνήμης καὶ τῆς προσδοκίας καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀνώτεροι ἀπὸ τὴν «μονόχρονον» σωματικὴν ἡδὼν. Δὲν νοοῦνται λοιπὸν αἱ ἡδοναὶ τῶν ἀσάτων ὡς ἀποτελοῦσαι τὴν εὐδαιμονίαν, ἀλλ' ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ σώματος ἀπὸ τῶν πόνων καὶ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῆν ταραχῆν. «Ὅταν οὖν λέγωμεν ἡδὼν τέλος ὑπάρχει, οὐ τὰς τῶν ἀσάτων ἡδονὰς καὶ τὰς ἐν ἀπολαύσει κειμένας λέγωμεν, ὡς τινες ἀγνοοῦντες καὶ οὐχ ὁμολογούντες ἢ κακῶς ἐκδεχόμενοι νομίζουσιν, ἀλλὰ τὸ μῆτε ἀλγεῖν κατὰ σώμα μῆτε ταραττέσθαι κατὰ ψυχὴν» (Διογ. Λαέρ. 132) («Ὅταν λοιπὸν λέγωμεν ὅτι ἡ ἡδὼν ἀποτελεῖ τὴν τελικὴν τῆς ζωῆς ἐπιδίωξιν, δὲν ἐννοοῦμεν τὰς ἡδονὰς τῶν ἀσάτων, αἵτινες ἐγκνῆται εἰς τὴν ἀπολαυσιν, ὅπως νομίζουσιν μερικοὶ, οἵτινες εὐρίσκονται εἰς ἀγνοίαν ἢ διαφωνοῦν πρὸς ἡμᾶς ἢ κακῶς ἀντιλαμβάνονται τὰς δοξασίας μας, ἀλλὰ ἡδὼν νοοῦμεν νὰ μὴ ὑποδρόμῃ δὲ πρὸς τὸ σώμα πόνους καὶ νὰ μὴ ταραττέσθαι κατὰ τὴν ψυχὴν»). Ἡ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον νομοθετῆς ἡδὼν διαφέρει ἀπὸ τῆν ἡδὼν ὅπως τὴν ἐξελέμβανον οἱ Κυρηναῖοι: «Διαφέρει δὲ πρὸς τοὺς Κυρηναίους περὶ τῆς ἡδὼν. Οἱ μὲν γὰρ τὴν καταστηματικὴν οὐκ ἐγκρίνουσι, μόνον δὲ τὴν ἐν κινήσει... Ὁ δὲ Ἐπίκουρος οὕτω λέγει: Ἡ μὲν γὰρ ἀταραξία καὶ ἀπονία καταστηματικαὶ εἰσὶν ἡδοναί, ἢ δὲ γὰρ καὶ εὐφροσύνη κατὰ κίνησιν ἐνεργεῖα θλέπονται» (Διογ. Λαέρ. 10, 136) (Διαφέρει δὲ πρὸς τοὺς Κυρηναίους περὶ τῆς ἡδὼν. Διότι οὗτοι δὲν ἐγκρίνουσιν τὴν ἐν ἡρεμίᾳ ἡδὼν, ἀλλὰ μόνον τὴν ἐν κινήσει. Ὁ δὲ Ἐπίκουρος λέγει τὰ ἀκόλουθα: Ἡ ἀταραξία καὶ ἡ ἔλλειψις πόνων εἶναι ἡδοναὶ καταστηματικαί, δηλαδὴ ἐν ἡρεμίᾳ. Ἡ δὲ γὰρ καὶ ἡ εὐχαριστία τῆς ψυχῆς ἐμφανίζονται πραγματοποιούμεναι διὰ κινήσεως). Λόγω τῆς νοσηρότητος τῆς υγείας του ὁ Ἐπίκουρος προέκρινε τὴν «καταστηματικὴν ἡδὼν» καὶ τὴν «σαρκὸς εὐστάθειαν», τὴν σταθερὰν σωματικὴν υγείαν. Κατόπιν τῆς προτιμῆσεως τῆς καταστηματικῆς ἡδὼν ὡς πρακτικὸν ἰδεώδες τῆς ἠθικῆς ζωῆς προβάλλεται ἡ ἀπαλλαγὴ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῆν ταραχῆν ἢ ἀταραξίας. Ἡ ψυχικὴ αὕτη κατάσταση εἶναι χαρακτηριστικὸν τῶν ὁποίων χαρακτηρίζει τὸν «σοφόν» καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἀπάθειαν τῶν Στωϊκῶν, καὶ πρὸς τὴν «ἄσραυθίαν» τοῦ Δημοκρίτου.

Ἡ ἀρετὴ δὲν ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Ἐπίκουρον, τὸν ἔσχατον ἠθικὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς, ἀλλὰ μόνον προϋπόθεσιν διὰ νὰ ῥθώσῃμεν εἰς τὴν ἀταραξίαν. Ἀναγνωρίζεται καὶ ὑπὸ τῶν Ἐπικουρείων ἡ σχετικὴ ἀξία τῶν τεσσάρων ἀρετῶν, ἐξαιρετὰ δὲ μεταξύ τούτων ἡ φρόνησις. Αὕτη ἐκλαμβάνεται ὡς κριτηρικὴ τέχνη, ὁμοία μὲ ἐκείνην τὴν ὅποιαν ἔχει περιγράφῃ ὁ Πλάτων εἰς τὸν διάλογον του «Πρωταγόραν». Ἀποστολὴ τῆς εἶναι νὰ κρίνῃ ποία ἐκ τῶν ἡδονῶν πρέπει νὰ τυγχάνῃ προτιμῆσεως, καὶ ποίαν ἐκ τῶν ἀληθῶν εἶναι ὁρθὸν νὰ ἀποφεύγωμεν. Εἰς τὴν πρὸς Μενεικῆ ἐπιστολὴν του γράφει ὁ Ἐπίκουρος: «Οὐ πάσαν ἡδὼν αἰρούμεθα, ἀλλ' ἔστιν ὅτε πολλὰς ἡδονὰς ὑπερβαίνουμεν, ὅταν πλείον ἡμῖν τὸ δυσχερὲς ἐκ τούτων ἐπιταί: καὶ πολλὰς ἀληθῶν ἡδονῶν κρείττους νομίζουμεν, ἐπειδὴ ἡμῖν μεῖζον ἡδὼν παρακολουθεῖ, πολλὸν χρόνον ὑπομείνουσαι τὰς ἀληθῶν. Πᾶσα οὖν ἡδὼν διὰ τὸ τί φύσει ἔχειν οἰκείως ἀγαθόν, οὐ πάσα μὲν τὴν ἀρετὴν καθάπερ καὶ ἀληθῶν πάσα κακόν, οὐ πάσα δὲ φευκτὴ ἀεί. Τῆ μόνον συμπεριφέρει καὶ συμπεριφέρονται καὶ ἀσυμφῶρον βλέπει ταῦτα πάντα κρίνειν καθήκει» (Διογ. Λαέρ. 10, 129) (Δὲν προτιμῶμεν πάσαν ἡδὼν, ἀλλ' ἐνίοτε πολλὰς ἡδονὰς παραλείπομεν, ὅταν αἱ δυσχερεῖαι αἵτινες προκύπτουν ἀπ' αὐτὰς μᾶς εἶναι περισσότεραι. Καὶ πολλὰς πόνους τοὺς θεωροῦμεν προτιμότερους ἀπὸ τὰς ἡδονὰς, ὅταν προκύπτῃ εἰς ἡμᾶς μεγαλύτερα ἡδὼν, ἀφοῦ ὑπομείνωμεν ἐπὶ πολλὸν καιρὸν τοὺς πόνους. Πᾶσα θεβαίως ἡδὼν, ἐπειδὴ εἶναι κατὰ τὸ ὅποιον εἶναι οἰκείον μὲ τὴν φύσιν, εἶναι ἀγαθόν. ἀλλὰ δὲν πρέπει οἰαδήποτε ἡδὼν νὰ τυγχάνῃ τῆς

προτιμῆσεώς μας. Τοιουτοτρόπως ἀκριβῶς καὶ πᾶς πόνος εἶναι κακόν, δὲν πρέπει ὅμως πάντοτε νὰ ἀποφεύγωμεν οἰαδήποτε ἀνεξαιρέτως πόνον. Διὰ τῆς συγκριτικῆς λοιπὸν μετρήσεως καὶ τῆς ἐπισκοπήσεως τῶν συμπεριφερόντων καὶ μὴ συμπεριφερόντων πρέπει νὰ κρίνωμεν ὅλα αὐτὰ). Ἔργον τῆς φρονήσεως ἐπίσης εἶναι νὰ κρίνῃ ποία ἐκ τῶν ἐπιθυμιῶν τυγχάνουν φυσικαὶ καὶ πρέπει νὰ ικανοποιηθῶν. Διότι ὑπάρχουν τρεῖς εἶδη ἐπιθυμιῶν: «Τῶν ἐπιθυμιῶν αἱ μὲν εἰσὶν φυσικαὶ καὶ σωματικαί: αἱ δὲ φυσικαὶ καὶ οὐκ ἀναγκαῖαι: αἱ δὲ οὐτε φυσικαὶ οὐτε ἀναγκαῖαι, ἀλλὰ παρὰ κενὴν δόξαν γενόμεναι» («Κυριαὶ δόξαι» 31) («Ἐκ τῶν ἐπιθυμιῶν ἀλλαι μὲν εἶναι φυσικαὶ καὶ ἀναγκαῖαι, ἀλλαι δὲ φυσικαὶ καὶ οὐκ ἀναγκαῖαι, ἀλλαι δὲ οὐτε φυσικαὶ οὐτε ἀναγκαῖαι, ἀλλ' ὀφείλουσαι τὴν γένεσιν τῶν εἰς τὴν ἐπιπολαίαν ματαιοφροσύνην»).

Ἐκτός τῆς φρονήσεως δέχεται ὁ Ἐπίκουρος εἰς τὸ σύστημα τῶν ἀρετῶν, τὴν σωφροσύνην, τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν δικαιοσύνην. Ἡ σωφροσύνη μᾶς βοηθεῖ εἰς τὸ νὰ κυριαρχῶμεν ἐπὶ τῶν ἐπιθυμιῶν μας, ἢ ἀνδρεία μᾶς καθιστᾷ ἱκανοὺς νὰ ἀντιμετωπίζωμεν μετὰ θάρρους τὸν θάνατον καὶ τὰ ἀναπόφευκτα δεῖνά, ἢ δὲ δικαιοσύνη καθιστᾷ δυνατὴν τὴν συμβίωσιν τῶν ἀνθρώπων χωρὶς νὰ βλάπτῃ ὁ εἰς τὸν ἄλλον. Τὸ δίκαιον γεννᾷται κατόπιν συνθήκης καὶ ἔχει σκοπὸν νὰ ἀσφαλίῃ τὴν ἀρμονικὴν κοινωνικὴν ζωὴν. Ἡ δικαιοσύνη δὲν ἔχει ὑπαρξιν ἀπόλυτον ἀλλὰ εἶναι «συνθήκη τις ὑπὲρ τοῦ μὴ βλάπτειν ἢ βλάπτεσθαι» («Κύρ. δόξ.» 33). Ἐπίσης καὶ ἡ ἀδικία δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἐξεταζομένη κακόν. «Ἡ ἀδικία, οὐ καθ' ἑαυτὴν κακόν, ἀλλ' ἐν τῷ κατὰ τὴν ὑπόψιν φόβῳ, εἰ μὴ λήσῃ τοὺς ὑπὲρ τῶν τοιούτων ἐφεστικῶτας κολαστάς» («Κύρ. δόξ.» 34) (Ἡ ἀδικία δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὴν κακόν, ἀλλ' εἶναι κακόν διότι μᾶς γεννᾷ τὸν φόβον, ἐπιτυχεῖ σα τὴν ὑπόψιν μήπως δὲν διαφυγώμεν—ὅταν πράττωμεν τὸ ἀδικόν—τὴν προσοχὴν ἐκείνων οἵτινες ἔχουν διορισθῆς ὡς τιμωροὶ τῶν τοιούτων ἀδικημάτων). Καὶ αἱ τέσσαρες αὐτὰ ἀρεταὶ εἶναι ἀπαραίτητο διὰ τὴν εὐδαιμόνα ζωὴν. Ὁ δὲ κατέχων ταύτας εἶναι σοφός. Ἡ ζωὴ τοῦ σοφοῦ οὐδὲως διαφέρει, κατὰ τὸν Ἐπίκουρον, ἀπὸ τῆν ζωὴν τῶν θεῶν. Τελειῶν τῆν πρὸς Μενεικῆ ἐπιστολῆν συνιστᾷ εἰς αὐτὸν νὰ ἔχῃ πάντοτε εἰς τὸν νοῦν του τὰς διδασκαλίας, τὰς ὁποίας ἐκθέτει ἐν τῇ ἐπιστολῇ του διὰ νὰ ἐξασφαλίῃ ἀδιαιτάρακτον ζωὴν. «Ταῦτα οὐ καὶ τὰ τοῦτοις συγγενῆ μελέτα... καὶ οὐδέποτε οὐθ' ὑπορῶν ὄναρ διαταραχῆσιν, ζῆση δ' ὡς θεὸς ἐν ἀνθρώποις: οὐδὲν γὰρ εἰκοιθε ἠπιῶ ζωῶν ἀνθρώπων ἐν ἀθανάτοις ἀγαθοῖς» Διογ. Λαέρτ. 10, 135) (Αὐτὰς λοιπὸν τὰς σκέψεις καὶ τὰς συγγενικὰς πρὸς αὐτὰς νὰ ἔχῃς εἰς τὸν νοῦν σου καὶ οὐδέποτε, οὐτε ὅταν εἶσαι ἐμπυπτός, οὐτε ὅταν κοιμάσαι, θὰ δοκιμάσῃς ψυχικὴν ταραχὴν, θὰ ζῆσῃς δὲ ὡς θεὸς μετὰ τῶν ἀνθρώπων. Διότι ὁ ἀνθρώπος, ὅταν ζῆ μέσα εἰς ἀθάνατα ἀγαθὰ, δὲν οἰοῖται νὰ εἶναι θνητὸν ζῶν). Τὴν ἀπολαυσιν τῆς αἰωνιότητος εὐρίσκει ὁ Ἐπίκουρος εἰς τὸν πεπερασμένον χρόνον. «Ὁ ἄπειρος χρόνος ἴσῃν εἶναι τὴν ἡδὼν καὶ ὁ πεπερασμένος ἐάν τις αὐτῆς τὰ πέρατα καταμετρήσῃ τὸ λογισμῶ» («Ὁ ἄπειρος χρόνος ἔχει ἡδὼν ἴσῃν μὲ τὸν πεπερασμένον, ἐάν κανεῖ καταμετρήσῃ τὰ πέρατα τῆς ἡδὼν διὰ τοῦ λογισμοῦ). Διότι ἐν τῇ ἡδὼν ὑπάρχει κάποια ἀπεριόριτος: «ἢ μὲν σὰρξ ἀπέλασβε τὰ πέρατα τῆς ἡδὼν ἔπειρα καὶ ἄπειρος αὐτὴν χρόνος παρεσκευάσεν» (Διότι ἢ σὰρξ ἀπέλασβε τὰ πέρατα τῆς ἡδὼν ὅτινα εἶναι ἄπειρα, ἢ δὲ ἡδὼν ἔχει μέσα εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς ἄπειρον χρόνον). Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Ἐπίκουρος ἐπιδιώκει νὰ ἀντισταθίῃ τὴν μακαριότητα τῆς αἰωνιότητος διὰ τῆς μακαριότητος, τὴν ὅποιαν παρέχει ἡ ἡδὼν, ἀποκαλύπτουσα καὶ αὕτη κατὰ τινα τρόπον τὸν ὀρίζοντα ἐνὸς ἄπειρου χρόνου.

Μεγάλην σπουδαιότητα ἀπέδιδεν ὁ Ἐπίκουρος εἰς τὴν φιλιαν. Ταύτην θεωρεῖ ὡς τὸ συντελεστικώτατον διὰ τὴν μακαριότητα ἀγαθόν. «Ὡν ἡ σοφία παρασκευάζεται εἰς τὴν τοῦ ὄλου βίου μακαριότητα, πολὺ μείζον ἐστὶν ἢ τῆς φιλίας κτήσις» («Κύρ. δόξ.» 27) («Ἄπο ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα παρασκευάζει ἡ σοφία διὰ τὴν μακαριότητα τῆς ζωῆς, πολὺ μείζον εἶναι ἡ φιλία). Εἰς τὸ γνωμολόγιον τοῦ Βατικανοῦ κώδικος ὑπάρχει ἡ ἐξῆς μυστηριακὴ φράσις: «Ἡ φιλία περιχερεῖ τὴν οἰκουμένην κηρύττουσα δὴ πᾶσιν ἡμῖν ἐγειρεσθαι ἐπὶ τὸν μακαρισμόν.» (Ἡ φιλία σῦρει τὸν χορὸν τῶν μυστῶν τῆς γύρω ἀπὸ τὴν οἰκουμένην φωνάζουσα νὰ ἐγερθῶμεν διὰ νὰ μακαρισώμεν ὁ εἰς τὸν ἄλλον). «Πᾶσα φιλία δ' ἑαυτὴν αἰρετὴ ἀρχὴν δ' εἰληφεν ἀπὸ τῆς ὀφελείας» (Πᾶσα φιλία εἶναι κατὰ τὸ ὅποιον πρέπει νὰ τὸ προτιμῶμεν ἀποβλέποντες μόνον εἰς αὐτὸ ἀπόλυτως. Ἐλκεῖ ὅμως τὴν καταγωγὴν τῆς ἀπὸ τῆς ὀφελείας). Δὲν ἐδίδασκε μόνον τὴν ἀξίαν τῆς φιλίας ἡ σχολῆ τῶν Ἐπικουρείων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπρασματοσύνην διὰ τοῦ κοινού εἰς τὸν κῆπον βίου. Ὁ Ἐπίκουρος ἔλεγεν ὅτι εἶναι περιττὸν νὰ συστήσῃ εἰς τοὺς φίλους τὴν κοινοκτημοσύνην συμφωνῶς πρὸς τὸ δόγμα τῶν Πυθαγορείων «κοινὰ ἐκ τῶν φίλων». Ἡ φιλικὴ κοινωνία εἶναι τοιαύτης φύσεως, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχῃ ἀνάγκη νὰ συνέχεται διὰ προσταγῶν καὶ νομικῶν διατάξεων. Ὁ φίλος πρέπει νὰ εἶναι τῶσον ἀφωσιωμένος ὥστε νὰ διδῇ καὶ τὴν ζωὴν του ὑπὲρ τοῦ φίλου του (καὶ ὑπὲρ φίλου ποτὲ τεθήξεται» (Διογ. Λαέρτ. 10, 121). (Ἐπιφέρει περιπτώσεις, καθ' ἣν θὰ προσφέρει κανεῖς καὶ τὴν ζωὴν του ὑπὲρ τοῦ φίλου του). Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ φιλία τοῦ Ἐπικούρου δὲν εἶναι ἡ πολιτικὴ φιλία ὅπως τὴν νοοῦν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Εἶναι τὸ ἀποκλειστικὸν συναίσθημα συμπαθείας, τὸ ὅποιον συνέδεε τοὺς περιστοιχιζόμενους τὸν Ἐπίκουρον θαυμαστάς καὶ μαθητάς. Ἐφ' ὅσον ἀποσυντίθεται ἡ πολιτικὴ κοινότης μέσα εἰς τὰ βίαια γεγονότα τῆς πολιτικῆς ζωῆς τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος ἀναζητοῦν αἱ ἀπομονωθεῖσαι προσωπικότητες νὰ ἀνασυνδεδῶν διὰ δεσμῶν προσω-

πικῆς συμπαθείας και ἀφοσιώσεως. Ὁ Ἐπίκουρος ἦσκει ἀκατανίκητον γοητεῖαν και διὰ τῆς πνευματικῆς ὑπεροχῆς του και διὰ τῆς ἠπιότητος του χαρακτήρος του. Ἐθεωρεῖτο ἀπὸ τοὺς μαθητὰς του ὁ σοφὸς διδάσκαλος, ὁστις κατεῖχε τὸ μυστικὸν τῆς ζωῆς. Ἦτο ὁ μέγας «καλλιτέχνης τῆς ζωῆς», ὁστις ἐπέτυχε νὰ ἀπολαύσῃ τὴν γαλήνην τῆς μακαριότητος κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπιγείου ζωῆς. Πράγματι, ἀπέθανε μὲ τὴν «συναίσθησιν ὅτι εἶχεν ὑψωθῆ εἰς τὸ ὕψος τῆς ποθῆ τῆς του μακαριότητος ὡς ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἐπιστολήν, τὴν ὁποῖαν ἔγραψε κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς ζωῆς του: «Τὴν μακαρίαν ἀγοντες και ἅμα τελευταίαν ἡμέραν τοῦ βίου ἐγράφωμεν ὑμῖν ταυτί... παρηκολούθηκει πάθη ὑπερβολὴν οὐκ ἀπολείποντα τοῦ ἐν ἑαυτοῖς μεγέθους. Ἀντιπαρετάττετο δὲ πᾶσι τὸ κατὰ ψυχὴν χαίρον ἐπὶ τῆ τῶν γεγονότων ἡμῖν διαλογισμῶν μνήμη» (Διανύοντες τὴν εὐτυχισμένην και συγγνώμην τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς ζωῆς κας ἐγράφωμεν εἰς σὰς τὰς ἐξῆς... Μὰς εἶχον παρακολούθησει σωματικὸ ἴσκιον, οἷτινες εἶχον δεῖξει ὅλον τὸν τὸ μέγεθος. Ἀντιπαρετάσσετο δὲ εἰς ὅλους αὐτοὺς τοὺς πόνους ἢ ψυχικὴ χαρὰ, ἢ ποσερχομένη ἀπὸ τὴν ἀνάμνησιν τῶν σκέψεων, τὰς ὁποίας ἡμεῖς εἶχουμεν εὐρεῖ).

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐπικούρου ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ εὕρῃ τὸ ξεροζωμένον ἀπὸ τὴν πολιτικὴν κοινότητα και φοβισμένον πρὸς τὴν ἀναταραχὴν τῆς πολιτικῆς ζωῆς αἰσίου τὴν ψυχικὴν γαλήνην και τὴν δύναμιν νὰ ἀντιμετώπισῃ τὴν ἐπικίνδυνον τῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων ἀβεβαιότητα διδάσκει τὴν ὑπομονὴν και τὴν ἐγκαρτέρησιν. Ὁ Αὐγουστίνος ἔγραψεν ὅτι ἦτο διατεθειμένος νὰ προτιμήσῃ μεταξὺ ὄλων τῶν εἰδωλολατρῶν φιλοσόφων τὸν Ἐπίκουρον, ἂν εἶχε κάμει λόγον περὶ ἀμοιβῶν και ποινῶν κατὰ τὴν πέραν τοῦ τάφου ζωῆν.

Οἱ ἠδονικὸι Κυνικὸι.

Ἡ φιλοσοφία τῶν Κυνικῶν κατὰ τὸν 3ον αἰῶνα ἔλαβε νέαν τροπὴν. Ἐγκατέλειπε τὴν αὐστηρότητα και τὴν ἀκαμψίαν τῆς καὶ ἤρχισε νὰ χρησιμοποῖ ὡς μέσον φρονηματισμοῦ τὴν διακωμῶδησιν και τὸν ἠθικὸν ἔλεγχον. Ἐκ τῆς προσπάθειας δὲ ταύτης ἐγενήθη τὸ φιλολογικὸν εἶδος τῆς λεγομένης «διατριβῆς», ἣτις ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἀναφανῆ κατόπιν ἡ λατινικὴ σάτιρα. Τὴν τοιαύτην τροπὴν ἔδωκεν εἰς τὸν κυνισμὸν ὁ ἐκ Βορροσθενίου τῆς Μαύρης θαλάσσης καταγόμενος Βίων ὁ ἐπικαλούμενος Βορροσθενίτης. Ἦτο υἱὸς ἀπελευθέρου και περιπέσειν εἰς δουλείαν μετὰ τοῦ πατρός του, γενόμενος δούλος ρητορὸς τινος ὁ ὁποῖος τὸν συνεπάθησε και τὸν κατέστησε κληρονόμον τῶν ὑπαρχόντων του. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ κυρίου του ἦλθεν εἰς Ἀθήνας, ἐθα ἐγένετο μαθητῆς τῶν Ἀκαδημαϊκῶν, τῶν Περιπατητικῶν, τοῦ Θεοδώρου τοῦ Ἀθῆου και τοῦ Κράτητος. Καίτοι ἀπέκλινεν εἰς τὴν ἀρεσιν τῶν Κυνικῶν, δὲν ἐδυσκόλησεν νὰ διαμείνῃ ἐπὶ τῆσα χρόνον εἰς τὴν αὐτὴν τοῦ Ἀντιγίου τοῦ Γονατῆ (283—240). Ἐγράψεν πολλὰς διατριβὰς, περὶ θυμοῦ, περὶ δουλείας, περὶ ταφῆς, χρησιμοποιοῦσας ὕψος λίαν ἀνηθρῶν καὶ ἐντυπωσιακῶν. Εἶχεν ἰσχυρὰν σκαπτικὴν διάθεσιν και μεγάλην ἀγχίνον.

Τὴν κατεύθυνσιν τὴν ἐγκαινισθηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Βίωνος τὴν ἠκολούθησεν ὁ Τέλης, ὁστις ἐδίδασκε περὶ τὸ 240 εἰς τὰ Μέγαρα. Αἱ διατριβαὶ του φέρουν χαρακτῆρα λαϊκῶν και ἀναμνηστικῶν τὸν κομικῶν μετὰ τοῦ σπουδαίου.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν (μέσα τοῦ 3ου αἰῶνος) ὁ Μένιππος ἐκ Ποδάρων ἔγραψε βιβλία τὰ ὁποῖα, ὅπως λέγει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, «πολλοὺ καταγέλωτος γέμει». Τὰ συγγράμματά του ἀπεμιμήθη ὁ Λατίνος Βάρρων εἰς τὰς «Μενίππειους σατίρας» του. Μιμηταὶ του ἐγένοντο και ὁ Σενέκας εἰς τὴν «Ἀποκολοκύνθωσιν», και ὁ Λουκιανός. Ὁ Μένιππος εἶχε γράψῃ 13 βιβλία, ἐκ τῶν ὁποίων διεσώθησαν οἱ τίτλοι «Νέκυια», «Διαθήκαι», «Ἐπιστολαί».

Μεταξὺ τῶν Κυνικῶν τῆς περιόδου ταύτης ἀναφέρεται και ὁ Μενέδημος, ὁστις ὑπῆρξε και μαθητῆς τοῦ Κωλύτου τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἐπικούρου. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, ἦτο τῶσον τερατοποιοῖς ὥστε «Ἐρινύος ἀναλαδῶν σῆμα περιεῖ λέγων ἐπίσκοπος ἀφίχθαι ἐξ Ἄδου τῶν ἀμαρτανόμενων, ὅπως πάλιν κατῶν ταῦτα ἀπαγγέλλοι τοῖς ἐκεῖ δαιμόσιον» (Ἄφου ἐφόρεσε μορφήν Ἐρινύος, περιτριγυρίζει λέγων ὅτι εἶχεν ἔλθει ἐκ τοῦ Ἄδου ὡς ἐπόπτης τῶν διαπραττομένων ἀμαρτημάτων, ἵνα πάλιν καταρῶμενος εἰς τὸν Ἄδην ἀναγγεῖλῃ εἰς τοὺς ἐκεῖ θεοὺς τὰ ἐν τῇ τῆς διαπραττόμενα ἀμαρτημάτων).

Κατὰ τὸν 3ον αἰῶνα ἀναφέρεται ὡς Κυνικὸς και ὁ Φοῖνις ὁ Κολοφώνιος, ὁστις διὰ χωλιάμβων ἐσκωπτε τὰ ἀνθρώπινα ἐλαττώματα. Εἰς τοὺς Κυνικοὺς καταλέγεται και ὁ ἐκ Μεγαλοπόλεως στρατηγὸς Κερκιδῆς, ὃν ἀναφέρει ὁ Πολύβιος. Κυνικὸι εἶναι ἐπίσης ὁ ἐκ Πέλλης Ποσειδίππος, ὁ ἐκ Τάσαντος Λεωνίδας (3ος αἰῶν) και ὁ ἐκ Γεδάρων Μελέαγρος.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΣΚΕΠΤΙΚΩΝ

Γενικὸς χαρακτῆρισμός.

Καὶ ἡ φιλοσοφία τῶν Σκεπτικῶν ὡς προορισμὸν τῆς ἀντιληθάνεται νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον εὐδαιμόνια βίον διὰ τῆς ἀταραξίας. Ἐπειδὴ ἡ ἐξωτερικὴ πραγματικότητα εἶναι πλήρως παραχῆς οἱ Σκεπτικὸι ἀπομονώνουν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὸν κόσμον και τὸν ἑαυτὸν του διὰ νὰ εὕρῃ ἐκεῖ τὴν ἡσυχίαν. Ἡ προσπάθειά των εἶναι νὰ

καταδείξουν ὅτι τὸ νὰ θέλωμεν νὰ συλλάβωμεν τὴν ἀληθινήν οὐσίαν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ συμβαινόντων εἶναι ἐπιζήμιος ματαιοπονία, διότι ταραττεῖ τὴν γαλήνην τῆς ψυχῆς.

Οἱ ἀρχαιότεροι Σκεπτικὸι.

Πύρρων ὁ Ἡλεῖος (360—270). Κατήγετο ἐξ Ἡλίδος, παρηκολούθησε δὲ μετὰ τοῦ Ἀναξάρχου τὴν ἐκστρατεῖαν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, φθάσας μεχρὶ τῶν Ἰνδιῶν. Ἐκεῖ εὗρεν, ὅπως λέγει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, τὴν εὐκαιρίαν νὰ συνναστραφῇ με τοὺς Ἰνδοὺς γυμνοσοφιστὰς και με τοὺς Μάγους τῶν Περσῶν. Ἐπανελθὼν εἰς τὴν πατρίδα του ἴδρυσσε σχολὴν, ἐτιμήθη δὲ ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν του διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἀρχιερέως. Ἡσυχολῆθη με τὴν προσφορικὴν διδασκαλίαν και δὲν ἔγραψεν οὐδὲν σύγγραμμα. Εἰσήγαγε πρῶτος τὴν θεωρίαν τῆς ἀκαταληψίας, διδάσκει ὅτι δὲν δυναμέθα νὰ κατανοήσωμεν τὰ πράγματα εἰς τὴν οὐσίαν των: «Οὐδὲν γὰρ ἔβασκεν οὐτε καλὸν οὐτε ἀσχρὸν οὐτε δίκαιον οὐτε ἀδίκον» και ὁμοίως ἐπὶ πάντων μηδὲν εἶναι τῆ ἀληθείας, νόμῳ δὲ καὶ ἔθει πάντα τοὺς ἀνθρώπους πράττειν: οὐ γὰρ μέλλων τόδε ἢ τόδε εἶναι ἕκαστον» Διογ. Λαέρτ. 9, 61. (Διότι ἔλεγεν ὅτι κανὲν δὲν εἶναι οὐτε ἄριστον, οὐτε ἀσχημον, οὐτε δίκαιον, οὐτε ἀδίκον. Καὶ ὁμοίως προκειμένου περὶ ὄλων οὐδὲν ἔχει ἀληθινήν ὑπαρξιν ὅλας δὲ τὰς πράξεις των τὰς κάμνον οἱ ἄνθρωποι συμφῶνως με τὴν ὑποκειμενικὴν ἀντιλήψιν και τὴν συνήθειαν: διότι περὶ ἕκαστου πράγματος δὲν δυναμέθα νὰ εἴπωμεν ὅτι εἶναι τοῦτο και δχι τοῦτο). Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος ἀναφέρει ὅτι και τὸν πρακτικὸν του βίου ἐρῶνθιμῆς συμφῶνως πρὸς τὰ δόγματα τῆς φιλοσοφίας του: «Ἀκόλουθος δ' ἦν και τῷ βίῳ, μηδὲν ἐκτεροφόμενος, ἅπαντα ὑφιστάμενος, ἀμάσας, εἰ τύχοι, και κρημνοὺς και κύνας και ὄλους μηδὲν ταῖς αἰσθήσεσιν ἐπιτρέπων» (Καὶ εἰς τὴν ζωὴν του ἦτο συνεπῆς πρὸς τὴν θεωρίαν του, μὴ προσπαθῶν νὰ ἀποφύγῃ τίποτε, ἀντιμετωπιζῶν ὄλα, ἀμάσας, ὁσάκις ἐτύχων, και κρημνοὺς και κύνας και γενικὰς οὐδόλας ἀναγωγῶν τὴν ἐγκυρότητα τῶν αἰσθήσεων).

Ὁ μαθητῆς τοῦ Πύρρωνος Τίμων ἀναφέρει ὅτι, κατὰ τὸ διδασκαλὸν του, ἐκεῖνος ὁστις προτίθεται νὰ ἀποκτήσῃ τὴν εὐδαιμονίαν πρέπει νὰ ἀποβλέπῃ εἰς τρία τινά: «Πρῶτον μὲν ὅτινα πέφυκε τὰ πράγματα: δεύτερον δὲ, τίνα χρὴ τρῶπον ἡμᾶς πρὸς αὐτὰ διακείσθαι: τελευταῖον δὲ, τί περίεστι τοῖς οὕτως ἔχουσιν. Τὰ μὲν οὖν πράγματα φησιν αὐτὸν ἀσφαφεῖν ἐπ' ἴσης ἀδιάφορα και ἀστάθμητα και ἀνεπίκριτα, διὰ τοῦτε μήτε τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν μήτε τὰς δόξας ἀληθεῖν ἢ ψευθεσθαι. Διὰ τοῦτο οὐκ μηδὲ πιστεῖται αὐταῖς θεῖν, ἀλλ' ἀδοξάστους και ἀκλίνας και ἀκροδάντους εἶναι... Τοῖς μὲντοι διακειμένοις οὕτω περιέσσεσθαι Τίμων φησιν πρῶτον μὲν ἀφασίαν, ἔπειτα δ' ἀταραξίαν, Αἰνησιδῆμον δὲ ἠδονήν» (Εὐσέβ. Προπαρ. Εὐαγγ. 14, 18) (Πρῶτον μὲν ποῖα εἶναι ἡ φύσις τῶν πραγμάτων: δεύτερον δὲ ποῖαν πρέπει νὰ λαμβάνωμεν ἀπέναντι τῶν πραγμάτων: τελευταῖον δὲ ποῖον κέρδος θὰ ἔχωμεν λαμβάνοντες οὕτην τὴν ἥσυχιν. Τὰ μὲν πράγματα, λέγει, ὅτι ἀποδεικνύει αὐτὸς ὅτι εἶναι ἐξ ἴσου ἀδιάφορα, ἀστάθμητα και μὴ ἐπιδεκτικὰ κρίσεως. Διὰ τοῦτο οὐτε αἱ αἰσθήσεις οὐτε αἱ λογικαὶ μος κρίσεις εἶναι ἀληθεῖς ἢ ψευθεῖς. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἔχωμεν ἐμπιστοσύνην εἰς αὐτάς, ἀλλὰ πρέπει νὰ μὴ σηματοῖζωμεν καμμίαν ἰδέαν, νὰ μὴ ἔχωμεν καμμίαν προτίμησιν, νὰ μὴ ὑποκειμέθα εἰς καμμίαν ταραχήν. Εἰς ἐκείνους οἰτῆνες λαμβάνουν αὐτήν τὴν στάσιν προκύπτει ὡς κέρδος, λέγει ὁ Τίμων, τὸ νὰ μὴ λεγῶν τίποτε. Ἐπειτα ἡ ἀταραξία, κατὰ δὲ τὸν Αἰνησιδῆμον και ἡ ἠδονή). Ὑπάρχει ἡ γνώμη ὅτι ὁ Πύρρων ἔβασκεν εἰς τὰς φιλοσοφικὰς αὐτὰς θεωρίας ἐπιρροασθεῖς ἀπὸ τοὺς Ἰνδοὺς γυμνοσοφιστὰς, τοὺς ὁποίους ἐγνώρισε κατὰ τὴν ἐκστρατεῖαν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἐν τούτοις ὁμοῖ ἡ διδασκαλία του δύναται νὰ νοηθῇ ὡς προεληθούσα ἐκ συνδυασμοῦ τῆς περὶ ὑποκειμενικότητος τῶν αἰσθήσεων διδασκαλίας τοῦ Δημοκρίτου με τὰς ἀντιλήψεις τῆς Μεγαρικῆς σχολῆς και ἰδία τοῦ Στίλπωνος. Κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ Πύρρων ὑπῆρξεν ἔμμερος μαθητῆς τοῦ Στίλπωνος, μεταξὺ δὲ τῶν μαθητῶν τοῦ Πύρρωνος συγκαταλέγεται και ὁ ἐκ Τέου Ναυσίθανός, ὁστις, ὡς ἐλέγηθ ἀνωτέρω, ἐδίδαξεν εἰς τὸν Ἐπίκουρον τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Δημοκρίτου. Διαφέρει ἡ φιλοσοφία τοῦ Πύρρωνος ἀπὸ τῆς ἰνδικῆς ἀντιλήψεως κατὰ τὸ ὅτι δὲν ἐξαιρεῖ τὸν μηδενισμόν ἀλλὰ τὴν ἀδιαφορίαν πιστεύει δὲ ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ καθίσταται ὁ ἄνθρωπος εὐδαιμόν διὰ τῆς ἀταραξίας.

Τὰ φιλοσοφικὰ δόγματα τοῦ Πύρρωνος διετύπωσαν ἐγγράφως ὁ μαθητῆς του Τίμων καταγόμενος ἐκ Φλειούνης (320—230). Οὗτος ἔζησεν ἐν Ἀθήναις. Δὲν πρέπει νὰ συγχέτῃται πρὸς τὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ζῆσαντα γνωστὸν μισάνθρωπον Τίμονα τὸν Ἀθηναῖον. Ὁς συγγραφεὺς ἀνεπέσει τὸ φιλολογικὸν εἶδος τῶν «σῖλλων», ἦτοι τῶν ἐμμέτρων σκαπτικῶν ποιημάτων, ὅπερ εἶχεν ἐγκαινισθεῖ ὁ Ξενοφάνης. Περὶ τῶν δοξασίων του μᾶς παρέχει εἰδήσεις ὁ ἀριστοτελικὸς φιλόσοφος τοῦ δευτέρου μ.Χ. αἰῶνος Ἀριστοκλῆς ὁ Μεσσηνίος, ἐκ τῶν ἔργων τοῦ ὁποῖου ἀποσπάσματα διέσωσεν ὁ Εὐσέβιος εἰς τὴν «Εὐαγγελικὴν Προπαρτασίαν» του. Ἡ διδασκαλία του συνοψίζεται εἰς τὰ περὶ «ἀκαταληψίας», «ἐποχῆς» και «ἀταραξίας» δόγματα του.

Κατὰ τὸ δόγμα τῆς ἀκαταληψίας οὐτε αἱ αἰσθήσεις οὐτε ἡ λογικὴ σκέψις δύναται νὰ μᾶς ἀποκαλύψωσιν τὴν ἀληθινήν οὐσίαν τῶν ὄντων. Παραρῶμεν ὁ Τίμων τὰς αἰσθήσεις και τὴν σκέψιν πρὸς δύο μεγάλους ἀπατεῶνας τῆς ἐποχῆς του,

τόν Ἀττάγαν καὶ τὸν Νουμήριον : «Συνεχῆς τ' ἐπιλέγειν εἰδέει πρὸς τοὺς τὰς αἰσθήσεις μετ' ἐπιμαρτυρουμένων τοῦ νοῦ ἐγκρίνοντας: Σηλήθον Ἀττάγας τε καὶ Νουμήριος». (Διογ. Λαέρτ. 9, 114). (Καὶ ἐσυνήθιζε νὰ λέγει ἐν εἰδεί παροιμίας, ἐναντίον ἐκείνων οἵτινες ἐδέχοντο τὴν ἀξιοπιστίαν τῶν αἰσθήσεων, ὅταν τὰς συνοδεύη ἡ ἐκ μέρους τοῦ νοῦ πηγάζουσα μαρτυρία: Ἔλεγε μὲν ἑταιρίαν ὁ Ἀττάγας καὶ ὁ Νουμήριος). Οὐδὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὡς ἀληθές, διότι δι' ἕκαστον ζήτημα ὑπάρχουν ἐπιχειρήματα θετικά καὶ ἀρνητικά τῆς αὐτῆς λογικῆς δυνάμεως. Τὴν ὑπάρξιν ἐν σχέσει μὲ οἰονδήποτε πρόβλημα ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτων ἐπιχειρημάτων, ἅτινα ἔχουν τὴν αὐτὴν λογικὴν ἀποδεικτικότητα, ἐκάλει ὁ Τίμων «ἰσοσθένειαν τῶν λόγων» ἢτοι ἰσορροπίαν τῶν ἀντιτιθεμένων ἐπιχειρημάτων. Τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν ἔχει ἐκφράσει καὶ ὁ Κρίτων εἰς τὸ τμήμα τῆς «Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου», τὸ πραγματευόμενον περὶ τῆς «ὑπερβατικῆς διαλεκτικῆς». Καταδεικνύει ὅτι ὁ καθαρὸς λόγος προσπαθῶν νὰ ἐπιλύσῃ τὰ πρόβληματα τῶν ἀντινομῶν (περατότης καὶ ἀπειρότης τοῦ κόσμου, αἰτιότης καὶ ἐλευθερία κλπ.) περιπλέκεται εἰς ἀντιφάσεις καὶ δυνάται νὰ παρουσιάσῃ ἐπιχειρήματα θετικά καὶ ἀρνητικά μετὰ τοῦ αὐτοῦ βαθμοῦ λογικῆς ἀποδεικτικότητος λύοντα τὰ πρόβληματα. Ὁμοιάζει ἡ φιλοσοφία τῶν ἀρχαίων Σκεπτικῶν πρὸς τὴν καντιανήν, διότι καὶ οἱ Σκεπτικοὶ δὲν ἀρνοῦνται ὅτι ὑπάρχουν ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, ἀλλὰ ἰσχυρίζονται ὅτι δὲν εἶναι τὰ πράγματα ὅπως μᾶς τὰ παρουσιάζουν αἱ αἰσθήσεις: «οἷα γὰρ φαίνεται τὰ πράγματα, μὴ ταῦτα εἶναι τῆ φύσει, ἀλλὰ μόνον φαίνεσθαι: ζῆτειν τ' ἐλεγον οὐχ ἄπερ νοοῦσιν ὅτι γὰρ νοεῖται δῆλον, ἀλλ' ὧν τὰς αἰσθήσεις μετίζουσι» (Διογ. Λαέρτ. 9, 78). (Διότι τὰ πράγματα δὲν εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα ταῦτα ὅποια φαίνονται, ἀλλὰ μόνον φαίνονται ὅτι εἶναι ταῦτα: καὶ ἐλεγον ὅτι ἀντικείμενον τῆς ἐρεῦνης τῶν δὲν εἶναι τὰ νοούμενα, διότι πᾶν ὅτι νοεῖται εἶναι φανερόν, ἀλλὰ ἀντικείμενον τῆς ἐρεῦνης τὸν εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὅποια ἀντιλαμβάνονται μερικῶς διὰ τῶν αἰσθήσεων). Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι λίαν ἀξιοπρόσεκτον, διότι δεικνύει ὅτι εἶχον οἱ Σκεπτικοὶ διαχωρίσει τὰ «νοούμενα» ἀπὸ τὰ ἐμπειρικὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα προλαμβάνοντες πορομοίαν διαίρεσιν ἢ ὅποια συναντάται ἀργότερον εἰς τὴν καντιανὴν φιλοσοφίαν. Ἡ ἀρνήσις τῶν Σκεπτικῶν ἦτο τὸσον γενικὴ ὥστε ἐξετείνεται καὶ ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ τῆς. Ὁ Σκεπτικὸς οὐ μόνον οὐδὲν ὥριζον ἀλλὰ ἀνήρουν καὶ αὐτὸ ταῦτο, τὸ ὅτι δηλαδὴ οὐδὲν ὥριζον. Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον 9, 74: «Διετελόν δὴ οἱ Σκεπτικοὶ τὰ τῶν αἰρέσεων δόγματα πάντ' ἀνατρέποντες, αὐτοὶ δ' οὐδὲν ἀπεφαίνοντο δαγματικά». Ἐως δὲ τοῦ προσφερέσθαι τὰ τῶν ἄλλων δόγματα μὴδὲν ὀρίζοντες, μὴδ' αὐτὸ τοῦτο. Ὅστε καὶ τὸ μὴ ὀρίζειν ἀνήρουν, λέγοντες οἷον «Οὐδὲν ὀρίζομεν» ἐπεὶ ὥριζον ἂν». (Συνεχῶς δὲ οἱ Σκεπτικοὶ ἀντρέποντες πάντα τὰ δόγματα τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν, αὐτοὶ δὲ δὲν διετύπωνον καμμίαν δογματικὴν πρότασιν. Κατὰ δὲ τὴν ἐκθεσιν τῶν δογμάτων τῶν ἄλλων σχολῶν, αὐτοὶ δὲν προβαίνουν εἰς κανένα ὀρισμὸν, ἀποφεύγοντες νὰ παρουσιάσουν ὡς ἰδικὴν τῶν ἀρχῶν καὶ τὸ ὅτι δὲν προβαίνουν εἰς κανένα ὀρισμὸν. Δὲν λέγουν π.χ. «οὐδὲν ὀρίζομεν», διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ παρουσιάσων κάποιον (ἔστω καὶ ἀρνητικόν) ὀρισμὸν). Καταφαίνεται τοιοῦτοτρόπως ὅτι οἱ Σκεπτικοὶ ἔτεινον πρὸς τὸν ἀπόλυτον καὶ γενικευμένον σκεπτικισμόν.

Λέγοντες «ἐποχῆν» οἱ ἀρχαιότεροι Σκεπτικοὶ ἐνόησαν τὸ νὰ ἀναστέλλωμεν τὸν σχηματισμὸν οἰσθητῶν κρίσεων, ἀποφεύγοντες νὰ εἰπωμεν τὸ ναι ἢ τὸ οὐχι. Ἡ κατάσταση τῆς ἐποχῆς ὁμοιάζει μὲ τὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται μία ζυγαριὰ εὐρισκομένη ἐν ἀπολύτῃ ἰσορροπίᾳ, χωρὶς νὰ κλίνη οὔτε πρὸς τὸ ἓν οὔτε πρὸς τὸ ἄλλο μέρος. Διὰ τοῦτο ὡς ἰσοδύναμος πρὸς τὴν ἐποχὴν χρησιμοποιεῖται καὶ ὁ ὄρος «ἀρεψία», τὸ νὰ μὴ ῥέτῃ κανεὶς οὔτε πρὸς τὴν κατάστασιν οὔτε πρὸς τὴν ἀρνήσιν, ὡς καὶ ὁ ὄρος «ἀσάσια», ἢτοι τὸ νὰ μὴ ἐκρέσῃ καμμίαν ἀπολύτως γνώμην. Τὸν ὄρον «ἐποχή» ἐπανέφερεν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ὁμιλογίαν τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος ὁ ἱδρυτὴς τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας Ἐδ. Χούσσερλ. Ἐποχὴ εἶναι, κατὰ τὸν φιλόσοφον τοῦτον, τὸ νὰ ἀποφυγῶμεν νὰ ἐκφράσωμεν μίαν κρίσιν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὑπὸ μελέτην ἀντικειμένου. Βλέπομεν τὰ πράγματα τοιοῦτοτρόπως μόνον ὡς φαινόμενα. Κατὰ τὸν Χούσσερλ ὁ τρόπος οὗτος τῆς θεωρήσεως μᾶς βοηθεῖ νὰ ὑψωθῶμεν εἰς τὴν θεωροῦσιν τοῦ καθαροῦ εἶδους τῶν φαινομένων καὶ νὰ πραγματοποιήσωμεν τὴν λεγομένην «φαινομενολογικὴν ἀναγωγὴν».

Ἡ «ἀταραξία» εἶναι ἡ ψυχικὴ διάθεσις ἡ προκύπτουσα ἐκ τῆς ἀκαταληψίας τῆς ἐποχῆς. Ἀπαλλασσομένη ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὰς ψευδεῖς δοξασίας καὶ ἀποκτώσας τὴν ἐπίγνωσιν ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἄπλοῦν φαινόμενον συνήθιζε νὰ μὴ συγκινητῆται ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὅποια συμβαίνουν μέσα εἰς αὐτόν. Ἡ ἀταραξία αὕτη ἀποτελεῖ τὴν μόνην δυνατὴν διὰ τὸν ἀνθρωπινὸν εὐδαιμονίαν. Ὁ Πύρρων, λέγει ὁ Τίμων, ἀπήλλαξε τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν τυρανίαν τῶν ψευδῶν δοξασίων καὶ ἐδείξε κατὰ ποῖον τρόπον συμπεριφερόμενος κανεὶς δύναται νὰ ζῆσθαι ἐν τῷ κόσμῳ ὡς θεός.

Ἡ ἐπίδρασις τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Πύρρωνος τυγχάνει ἐμφανῆς καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀριστῶνος τοῦ Χίου, τὸν ὁποῖον ἐμνημονεύσαμεν μετὰ τῶν Στωϊκῶν. Παρ' ὅλον ὅτι ἦτο μαθητὴς τοῦ Ζήνωνος ἀπεμακρύνθη εἰς καιριώτατα σημεῖα ἀπὸ τὰ δόγματα τῆς στωϊκῆς αἰρέσεως, καὶ ἀπέκλιμεν πρὸς τὸν κυνικὸν ἠδονισμόν καὶ τὸν πυρρωνισμόν. Λίαν εὐστόχος εἶπε περὶ αὐτοῦ ὁ μαθητὴς τῶν Ἐρωτασθένος ὁ Κυρηναῖος: «Ἡ δὲ ποτε καὶ ταῦτον πεφώρακα τὸν τῆς ἠδονῆς καὶ ἀρετῆς μεσότηον διορτυττοντα καὶ ἀναφαίνομενον παρὰ τῆ

δονῆ» (Ἄθην. Δειπν. 7, 281 C) (Τὸν ἔχω ἀνακαλύψει κάποτε νὰ διατροπᾷ ὡσάν διαορθητῆς τὸν χωρίζοντα τὴν ἠδονὴν ἀπὸ τὴν ἀρετὴν μεσότηον καὶ νὰ ἐμφανίζεταί πλοῦσιον τῆς ἠδονῆς). Τὰ σημεῖα εἰς τὰ ὅποια ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὰ δόγματα τῶν Στωϊκῶν τὰ ἀναφέρει μετὰ σαφηνείας ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (7, 62): «Ἀριστῶν ὁ Χίος τέλος ἔφασκεν εἶναι τὸ ἀδιαφόρος ἔχοντα ζῆν πρὸς τὰ μεταξὺ ἀρετῆς καὶ κακίας, μὴδ' ἠγνινοῦν ἐν αὐτοῖς παραλλαγὴν ἀπολείποντα, ἀλλ' ἐπίσης ἐπὶ πάντων ἔχοντα. Εἶναι γὰρ ὅμοιον τῷ ἀγαθῷ ὑποκριτῇ τὸν σοφόν, ὅς ἂν τε Θεορίτου ἂν τε Ἀγαμέμνονος πρόσωπον ἀνολάθῃ ἐκότερον ὑποκρίνεταί προσοκρίτως. Τὸν τε φυσικὸν τόπον καὶ τὸν λογικὸν ἀνῆρει, λέγων τὸν μὲν εἶναι ὑπὲρ ἡμᾶς, τὸν δ' οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς, μόνον δὲ τὸν ἦθικόν εἶναι πρὸς ἡμᾶς. Ἐσικνεῖται δὲ τοὺς διαλεκτικούς λόγους τοῖς ἀραχνίοις, ἃ καίτοι δοκοῦντα τεχνικὸν τὴν ἐμφαίνειν, ἀχρηστὰ ἐστίν. Ἀρετὰς τ' οὐτε πολλὰς εἰσήγειν ὡς ὁ Ζήνων, οὔτε μίαν πολλὰς ὀνόμασι καλομένην ὡς ὁ Μεγαρικό, ἀλλὰ καὶ τὸ πρὸς τὴν ἄρετην» (Ὁ Ἀριστῶν ὁ Χίος ἔλεγεν ὅτι (ἠθικός) σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι τὸ νὰ ζῆ κανεὶς ἐπιδεικνύων πλήρη ἀδιαφορίαν ἀπέναντι τῶν πραγμάτων τὰ ὅποια εὐρίσκονται μεταξὺ ἀρετῆς καὶ κακίας, χωρὶς νὰ ἀναγνωρίζῃ εἰς αὐτὰ καμμίαν ἀπολύτως διαφορὰν, ἀλλὰ διατηρῶν τὴν αὐτὴν ψυχικὴν κατάστασιν ἀπέναντι ὅλων. Διότι ὁ σοφὸς εἶναι ὅμοιος μὲ τὸν ἱκανὸν ἠθοποιόν, ὁ ὁποῖος εἴτε ἀναλαθῇ τὸν ῥόλον τοῦ Θεορίτου, εἴτε τοῦ Ἀγαμέμνονος, θὰ παῖξῃ ἕκαστον ἐξ αὐτῶν τῶν δύο ὅπως πρέπει. Τὸ δὲ φυσικὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας καὶ τὸ λογικὸν δὲν τὸ ἀνεγνωρίζε, λέγων ὅτι τὸ μὲν ἐν ὑπερβαίνει τὰς (γνωστικὰς) μᾶς δυνάμεις, τὸ δὲ ἄλλο δὲν ἔχει σχέσιν μὲ ἡμᾶς, μόνον τὸ ἠθικόν μέρος τῆς φιλοσοφίας ἔχει σχέσιν μὲ ἡμᾶς. Ὁμοιάζον δὲ οἱ διαλεκτικοὶ λόγοι μὲ τὰ πλέγματα τῶν ἀραχνῶν, τὰ ὅποια καίτοι ἔχουν τεχνικὴν ἐμάνισιν, εἶναι ἀχρηστὰ. Δὲν ἐδέχτο οὔτε τὴν ὑπάρξιν πολλῶν ἀρετῶν, ἕως ὅς Ζήνων, οὔτε μίαν, ἣτις ὀνομάζεται διὰ πολλῶν ὀνομάτων, ὅπως ἐδέχοντο οἱ Μεγαρικοί, ἀλλὰ ἀνεγνωρίσεν (ὡς ἀρετὴν) τὸ νὰ ἔχωμεν μίαν ὀριζομένην διάθεσιν ἀπέναντι ἐνὸς πράγματος). Ἐκ τοῦ ἐρμηνευθέντος ἀποσπάσματος προκύπτει ὅτι ἀρρηρίπτε τὴν ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν εἰσαχθεῖσαν διαστολήν μεταξὺ τῶν «προηγμένων» καὶ «καποπροηγμένων», περιώριζε δὲ τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὸ ἠθικὸν μόνον μέρος. Δὲν ἐδέχτο πολλὰς ἀρετὰς, ἀλλὰ ἐθεώρει τὰς διὰ διαφορῶν ὀνομάτων δηλουμένας ἀρετὰς ὡς «μίας ἀρετῆς σχέσεις», ὅπως λέγει ὁ Πλούταρχος (Περὶ Στωϊκ. ἐναγτ. 7) Ἡ πληροῖσις τοῦ πρὸς τὸν Πύρρωνος ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι δέχεται τὴν γενικὴν τῶν δυνῶν ἀδιαφορίαν. Τὰ πάντα εἶναι ἀδιαφορα καὶ δὲν ἀείζει νὰ συγκινοῦμεθα ἀπ' αὐτὰ. Ἡ γύεια π.χ. δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς κατάστασις τῆν ὅποιαν ὁ σοφὸς θφείλει νὰ προτιμᾷ καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι «προηγμένη». Διότι ἐρ' ὅσον ἡ νόσος δύναται νὰ μᾶς ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τῆς ὑπέρβουσης τῆν ὅποιαν ἐκτελοῦμεν πλησίον τοῦ τυρανίου, ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ χαρακτηρίσωμεν αὐτὴν ὡς προηγμένην καὶ «χρὶ τὴν γύειαν». Δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ λοιπὸν μεταξὺ τῶν ἀδιαφορῶν «φυσικὴ πρόκρισις», ἀλλὰ μᾶλλον προτιμῆσις αὐτῶν «κατὰ περιστάσιν». Πῶς ὅμως, ἂν τὰ πάντα εἶναι ἀδιαφορα, ἐξηγεῖται ὅτι δυνάμεθα νὰ προτιμήσωμεν ἐν ἐξ αὐτῶν εἰς περιπτώσει, καθ' ἣν θὰ εἴχομεν νὰ κάωμεν ἐκλογὴν μετὰξὺ δύο ἐξ ἴσου ἀδιαφορῶν; Διευτυπῶν ἡ ἀντίληψις ὅτι ὁ Ἀριστῶν ἐδέχτο τὴν ὑπάρξιν ἐν τῇ ψυχῇ μίας ὀρυκῆς, ἣτις δὲν ἔχει τὴν αἰτίαν τῆς εἰς ἐξωτερικούς ἐρεθισμούς, ἀλλὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἴδιαν τὴν ψυχὴν. Περὶ μίας τοιαύτης ὀρυκῆς κάμνει λόγον ὁ Πλούταρχος (Περὶ Στωϊκ. ἐναγτ. 23) ὀνομάζων ταύτην ἐπελευστικὴν ὀρυκὴν: «Ἐἴοι ἐν τῷ φιλοσόφῳ ἐπελευστικὴν τινὰ κίνησιν ἐν τῷ ἡγεμονικῷ κατασκευάζουσιν, ἐπὶ τῶν ἀπαρραλλάκτων μάλιστα γινόμενῃ ἐκδοχῶν ὅταν γὰρ δυοῖν ἴσον δυναμένων καὶ ὁμοίως ἐχόντων ἕτερον ἢ λαβεῖν ἀνάγκη, μὴδεμίας αἰτίας ἐπὶ ἕτερον γούσις τῷ μὴδὲν τοῦ ἕτερου διαφέρειν, ἡ ἐπελευστικὴ δύναμις αὕτη τῆς ψυχῆς ἐπὶκλίσις ἐξ αὐτῆς λαβούσα δίκωμεν τὴν ἀπορίαν» (Μερικὸν ἐκ τῶν φιλοσόφων ἐπισκοῦν τὴν ὑπάρξιν κάποιας ἐνορμητικῆς κινήσεως εἰς τὸ ἡγεμονικὸν τμήμα τῆς ψυχῆς, ἣτις (κίνησις) ἐκδηλοῦται πρὸ πάντων προκειμένου περὶ ἐκλογῆς πραγμάτων, ἅτινα δὲν παρουσιάσων διαφορὰν. Διότι, ὅταν μεταξὺ δύο πραγμάτων τὰ ὅποια ἔχουν τὴν αὐτὴν δύναμιν καὶ εἶναι καθ' ὅλα ὅμοια, πρέπει νὰ ἐκλέξωμεν τὸ ἓν, ἐνὸ καμμία αἰτία δὲν μᾶς ὀδηγεῖ νὰ ἐκλέξωμεν τὸ ἓν ἐκ τῶν δύο, ἐπειθὲ τὸ ἓν οὐδὲως διαφέρει ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἡ ἄληπτικὴ αὕτη δύναμις τῆς ψυχῆς λαμβάνουσα ἀπὸ τὸν ἑαυτοῦ τῆς κατεῦθυσιν πρὸς τὸ ἓν, θέτει τέρμα εἰς τὴν ἀπορίαν). Ὁ Ἀριστῶν καταλήγει οὕτω εἰς τὸ νὰ δεχθῇ τὴν ὑπάρξιν ἐν τῇ ψυχῇ μίας βουλητικῆς δυνάμεως, ἣτις πηγάζει ἐξ ἑαυτῆς. Φθάνει διὰ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ ταύτης εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας τῆς βουλησεως. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁ Στωϊκὸς Χρυσίππος ἀντιτιθέμενος εἰς τὴν παραδοχὴν βουλητικῶν πράξεων, αἰτίνας δὲν προκαλύπτει ἀπὸ ὀρισμένα αἰτία, ἔλεγεν ὅτι ὑπολαβάνων πάντοτε εἰς τὰς τοιαύτας «ἐπελευσεῖς» ἀθλοῖ αἰτία, αἰτίνας δίδουν μίαν ὀρισμένην κατεῦθυσιν εἰς τὴν ὀρυκὴν.

Ἡ μέση Ἀκαδημία.

Πρὸς τὴν σκεπτικὴν φιλοσοφίαν ἀπέκλινον προσέτι καὶ οἱ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ δρώντες φιλόσοφοι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποίαν τὴν διεύθυνσιν τῆς ἀνάλαβεν ὁ ἐκ Πιτάνης τῆς Αἰολίδος καταγόμενος Ἀρκεσίλαος (315—241). Ἐλθὼν εἰς τὰς Ἀθήνας ἐγένετο κατ' ἀρχὰς μαθητὴς τοῦ Θεοφράστου, ἔπειτα συνεδέθη μὲ τὸν Κράντορα καὶ ἦλθεν εἰς ἐπικουρίαν μὲ τὸν Πύρρωνα. Τὴν διδασκαλίαν του γνωρίζομεν ἐμμέσως.

διότι αυτός ο ίδιος ούδεν ἔγραψεν ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ Σωκράτους. Ὡς ἀρχικὸν δόγμα τῆς θεωρίας του ἔλαβε τὴν σωκρατικὴν πρότασιν «ἐν οἷδα ὅτι οὐδὲν οἶδα», τὴν δὲ πολεμικὴν του καθύψουσε κυρίως κατὰ τοῦ δογματισμοῦ τῶν Στωϊκῶν. Δὲν ἐδέχθη ὡς κριτήριον τῆς ἀληθείας τὴν «καταληπτικὴν φαντασίαν», φρονῶν ὅτι δὲν δυνάμεθα οὐτε διὰ τῶν αἰσθήσεων, οὐτε διὰ τοῦ νοῦ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν κατάληψιν τῆς ἀληθείας. Ὁ Κικέρων παραδίδει, ὅτι ἀφορμηθεὶς ὁ Ἀρκεσίλαος ἀπὸ τὴν σωκρατικὴν ἀγνοίαν κατέληξεν εἰς τὴν γενικὴν ἀρνησιν καὶ συνεμερίσθη τὴν γνώμην τῶν Σκεπτικῶν, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν πρέπει νὰ ἐκφέρωμεν περὶ οὐδενὸς πράγματος γνώμην. «Ὅθεν ὁ Ἀρκεσίλαος ἠνεῖτο ὅτι ὑπάρχει κατὰ τὸ ὅποιον δύναιται νὰ γνωσθῆ, οὐτε αὐτὸ ἐκείνο τὸ ὅποιον ἐγκατέλειπε ὡς γνωστὸν ὁ Σωκράτης (δηλαδὴ τὴν περὶ ἀγνοίας γνώσιν). Οὕτω ἔλεγεν ὅτι, τὰ πάντα λαμβάνουν μέσα εἰς τὴν ἀγνοίαν, οὐτε ὑπάρχει κατὰ τὸ ὅποιον δύναιται νὰ γίνη ἀντίληπτον ἢ νοητόν. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει κανεὶς νὰ λέγῃ οὐδὲ νὰ βεβαιώσῃ τίποτε, οὐδὲ νὰ παρέχῃ τὴν συγκατάθεσιν του εἰς τίποτε. Συνακολουθῶν πρὸς ταῦτα, καταπέμει δλον (τῶν αἰρέσεων) τὰς ἀντιλήψεις. Εὐκόλον εἶναι νὰ κατανοήσωμεν πῶς κατέστη δυνατόν νὰ εἰσελθῇ ὁ σκεπτικισμὸς εἰς τοὺς κύλους τῶν φιλοσόφων τῶν ἀκολουθούτων τὰ δόγματα τοῦ Πλάτωνος. Κατὰ τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν τὴν ἀλήθειαν δὲν τὴν παρέχει οὐτε ἡ αἴσθησις οὐτε ἡ λογικὴ κρίσις (δόξα) ἀλλὰ μόνον ἡ ἐνόρασις τῶν ἰδεῶν. Ὅταν λοιπὸν κατέπεσον ἡ περὶ ἰδεῶν ἀντίληψις εἰς τὴν μέσῃ Ἀκαδημίᾳ, φυσικὸν ἦτο νὰ εἰσαχθῇ ὁ σκεπτικισμὸς, ἀφοῦ κατὰ τοὺς πλατωνικοὺς ἡ αἴσθησις καὶ ἡ δόξα δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶν ὡς κριτήρια τῆς ἀληθείας. Ἐπαῆλθεν οὕτω ὁ Ἀρκεσίλαος εἰς τὴν ριζικὴν περὶ δλων ἀμφιβολίαν τοῦ Σωκράτους καὶ ἠρμήνευσε ταύτην ἀρνητικῶς. Ὁ Σωκράτης ἐνεφάνισε τὴν περὶ ἀγνοίας γνώσιν ὡς γνώσιν ἀναμφίβολου. Ὁ Ἀρκεσίλαος δὲν ἐδέχετο οὐδὲ τὴν κατὰ τὸν τρόπον τούτων νοουμένην γνώσιν. Διὰ τοῦτο συγκαταλέγεται εἰς τοὺς πατέρας τοῦ σκεπτικισμοῦ, τὰ δὲ ἐπιχειρήματα του ἐχρησιμοποιήθησαν πάντοτε ὑπὸ τῶν Σκεπτικῶν φιλοσόφων, ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Καρτεσιῶ (βλέπε Καρτεσιῶ: «Μελέται περὶ τῆς πρώτης φιλοσοφίας»). Ὡς ἐπιχειρήματα πρὸς καταπολέμησιν τοῦ δογματισμοῦ τῶν Στωϊκῶν ἐχρησιμοποίησε τὰς παραισθησεις καὶ τὴν ἀδυναμίαν τῆς αἰσθήσεως νὰ διαστείλῃ δύο κατὰ πάντα ὁμοία ἀντικείμενα. Ἐπίσης ἐχρησιμοποίησε καὶ τοὺς λεγόμενους σωρίτας. Ἡρώτα δηλαδὴ ἂν εἰς κόκκος σίτου ἀποτελῇ σωρὸν, ἔπειτα ἠρώτα ἂν δύο κόκκοι ἀποτελοῦν σωρὸν, ἂν τρεῖς καὶ οὕτω καθέξης. Ἀπεδείκνυε τοιοῦτοτρόπως ὅτι, διὰ τῆς διαρκούς προσθήκης ἐνὸς κόκκου σίτου δὲν δύναιται νὰ ἀποτελεσθῇ οὐδέποτε σωρὸς, ἔστω καὶ ἂν συγκεντρωθῇ ἀπειροσπληθῆς ἀριθμὸς κόκκων. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦ σωρίτου τὸ ἐχρησιμοποίησε καὶ κατὰ τὴν ἀντίστροφον κατεύθυνσιν. Παρεδέχετο π.χ. ὅτι 10.000 κόκκοι σίτου ἀποτελοῦν σωρὸν. Ἐπειτα διεπίστανε, ὅτι ἂν ἀφαιρουμένον ἐνὸς κόκκου μέινουν 9999 κόκκοι, ἐξακολουθοῦν νὰ ἀποτελοῦν σωρὸν. Διὰ συνεχούς δὲ ἀφαιρέσεως ἐνὸς κόκκου πάντοτε σίτου ἔφθανε νὰ διαπιστώσῃ ὅτι καὶ εἰς μόνον κόκκος σίτου ἀποτελεῖ σωρὸν. Δι' ὧν αὐτῶν ἤθελε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δὲν ὑπάρχουν καθωρισμένα ὅρια μεταξὺ ψεύδους καὶ ἀληθείας, καὶ συνεπῶς δὲν δύναιται νὰ γίνη λόγος περὶ κριτηρίου τῆς ἀληθείας. Ὅταν καταπέσουν αἱ ἀγνωρίζουσαι τὴν ὑπάρξιν κριτηρίου τῆς ἀληθείας θεωρία, περιπίπτομεν εἰς τὴν «ἐποχὴν» τῶν Σκεπτικῶν, ἐφ' ὅσον δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκφέρωμεν οὐδεμίαν οὐτε θετικὴν οὐτε ἀρνητικὴν κρίσιν. Καίτοι ἐπ' τοῦ θεωρητικοῦ πεδίου ἠρνήθη ὁ Ἀρκεσίλαος νὰ δεχθῇ οἰοδιόποτε κριτήριον τῆς ἀληθείας, προκειμένου περὶ τῶν προβλημάτων τῆς ἠθικῆς πρακτικῆς ζωῆς ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ὀλοκληρωτικὴν του ἀρνησιν. Ἐδέχθη ὡς κριτήριον τῆς πρακτικῆς ἀληθείας τὸ «εὐλόγον». Κατὰ τὸν Σέξτον τὸν Ἐμπειρικὸν ἡ περὶ εὐλόγου ἀντίληψις τοῦ Ἀρκεσίλαου ἦτο ἡ ἀκόλουθος: «Ὁ περὶ πάντων ἐπέχων κανονεὶ τὰς αἰρέσεις καὶ τὰς φυγὰς τῶ εὐλόγου τὴν μὲν γὰρ εὐδαιμονίαν περιγίγνεσθαι διὰ τῆς φρονήσεως, τὴν δὲ φρόνησιν κινεῖσθαι ἐν τοῖς κατορθώμασι, τὸ δὲ κατορθῶμα εἶναι, ὅπῃ πραχθέν, εὐλόγον ἔχει τὴν ἀπολογίαν» ὁ προσέχων οὖν τῷ εὐλόγῳ κατορθώσει καὶ εὐδαιμονήσει». (Ἐκεῖνος ὅστις ἀκολουθεῖ ὡς πρὸς ὅλα τὴν στάσιν τῆς «ἐποχῆς» θὰ κανονίῃ ἐκεῖνα τὰ ὅποια πρέπει νὰ προτιμᾷ καὶ ἐκεῖνα τὰ ὅποια πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ διὰ τοῦ εὐλόγου· διότι ἡ εὐδαιμονία πραγματοποιεῖται διὰ τῆς φρονήσεως, ἡ φρόνησις κινεῖται μέσα εἰς τὰ κατορθώματα (δηλ. τὰς ὁρθὰς πραχθείσας πράξεις), κατορθῶμα δὲ εἶναι ἐκείνο τὸ ὅποιον, ὅταν πραχθῇ, παρέχει ἀπολογία δυναμένη νὰ γίνη ἀποδεκτὴ. Ἐκεῖνος λοιπὸν ὅστις προσέχει εἰς τὸ εὐλόγον θὰ πράττῃ ὁρθὰς καὶ θὰ εἶναι εὐδαιμόν). Ποῖαν ἀκριβῆς σημασίαν ἀπέδιδεν εἰς τὸν ὄρον «εὐλόγον» ὁ Ἀρκεσίλαος δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Γάλλος ἱστορικὸς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας Μπρεγιέ φρονεῖ ὅτι εὐλόγον εἶναι τὸ σύμφωνον μὲ τὰς φυσικὰς τοῦ ἀνθρώπου κλίσεις καὶ ἐκφορᾷ τὴν γνώμην ὅτι τὴν ἔνοιαν τοῦ εὐλόγου τρέφουσιν ὁ Ἀρκεσίλαος ἀπὸ τὸν Πολέμων. Ἄλλοι δὲως διετύπωσαν τὴν ἀντίληψιν ὅτι λέγων εὐλόγον ὁ Ἀρκεσίλαος νοεῖ ἐκείνο ὑπὲρ τοῦ ὁποίου συνηγοροῦν περισσότερα καὶ πειστικώτερα ἐπιχειρήματα. Ὑπάρχει ἡ παράδοσις ὅτι ὁ Ἀρκεσίλαος δὲν περιορίζετο εἰς τὰς ἀρνητικὰς μόνον διδασκαλίας, ἀλλὰ παρέχει κατ' ἴδιον εἰς τοὺς μαθητὰς του ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ θετικὰ δόγματα. Τούτο δὲως εἶναι ὅλας ἀπίθανον. Εἶναι ἐνδεχόμενον ὅτι ἔκαμνεν ἐξαιρέσιν ὡς πρὸς τὰς μαθηματικὰς προτάσεις κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Πλάτωνος καὶ διὰ ἀπέδιδε σημασίαν εἰς τὴν πειστικότητά ἣν ἄσκει ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἡ ἐν διαλόγῳ ἐξέτασις διαφορῶν ἐπιχειρημάτων. Ἐθεώρει τὸν διάλογον ὡς τὸ μόνον μέσον τῆς φιλοσοφικῆς

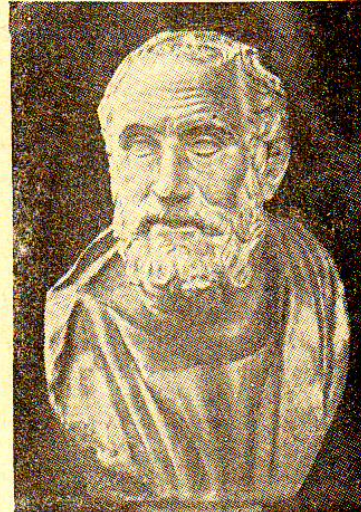
ἐρεύνης καὶ ὑπῆρξεν ἀφορμὴ νὰ ἀνακληθῇ πάλιν εἰς τὴν ἐνέργειαν ἡ διαλεκτικὴ μορφή τῶν συζητήσεων. Ἡ προτιμῆσις του ἀπέκλεινεν εἰς τὴν μορφήν τῶν διαλογῶν τοὺς ὁποίους εἶχε γράψῃ ὁ Πλάτων κατὰ τὴν νεανικὴν του ἡλικίαν.

Νέα Ἀκαδημία.

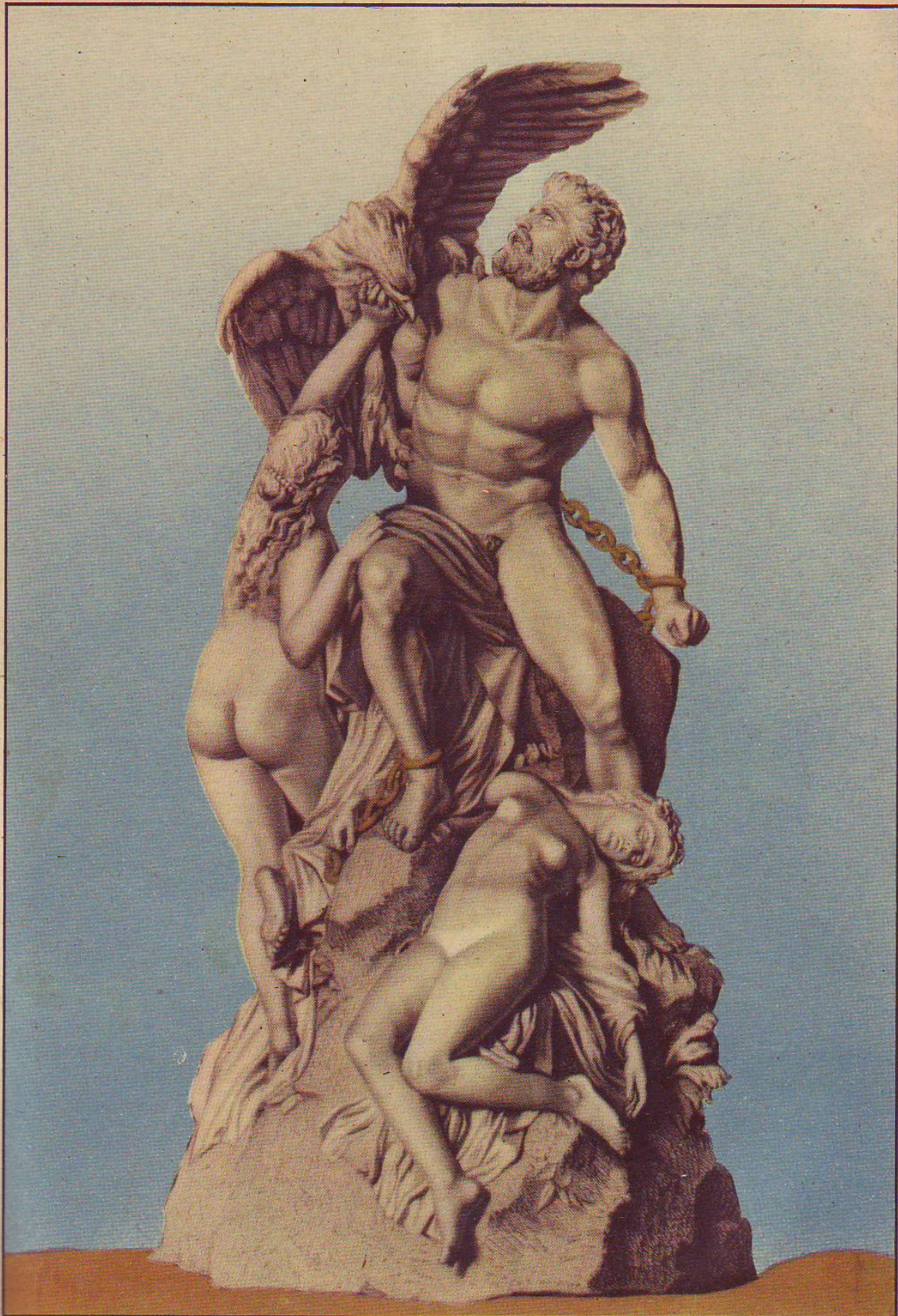
Τὸν Ἀρκεσίλαον διεδέχθη ὁ Λακίδης ὁ Κυρηνάιος. Οὗτος θεωρεῖται ὡς ἀρχηγὸς τῆς νέας Ἀκαδημίας. Διεδέχθη τὸν Ἀρκεσίλαον κατὰ τὸ 241 καὶ διετήρησε τὴν διεύθυνσιν τῆς σχολῆς ἐπὶ 20 ἔτη. Κατὰ τὸ 221 εὐρισκόμενος ἐν τῇ ζωῇ παρεβόκε τὴν διεύθυνσιν εἰς τοὺς ἐκ Φακίδος καταγομένους Τηλεκλέα καὶ Εὐάνδρον, τούτους δὲ διεδέχθη ὁ ἐκ Περγαῶν Ἱγισίνους. Ἡ Ἀκαδημία καθ' ὅλον τούτο τὸ χρονικὸν διάστημα εἶχε περιπέσει εἰς ἀφάνειαν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξήγαγεν αὐτὴν ὁ ἐκ Κυρῆης καταγόμενος Καρνεάδης (214—129).

Οὗτος φαίνεται ὅτι ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἀκαδημίας πρὸ τοῦ 156. Ἡ δράσις του ὑπῆρξε τοιαύτη, ὥστε θεωροῦνται ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀντιπροσωπεύων τὸ πνεῦμα τῆς Νέας Ἀκαδημίας. Ἀκολουθῶν καὶ αὐτὸς τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀρκεσίλαου, ἀπέφυγε νὰ γράψῃ συγγράμματα. Τὴν διδασκαλίαν του γνωρίζομεν ἐκ συγγραμμάτων τῶν μαθητῶν του καὶ ἰδίως τοῦ ὀνόματι τῆς Ἀκαδημίας διδασκάρχου τοῦ Κλειτομάχου (187—109). Ὅπως ἐλέχθη ἀνωτέρω, ὁ Καρνεάδης μετέσχε τῆς πρεσβείας τῆς ἀποσταλείσης ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων εἰς Ρώμην κατὰ τὸ 155. Ἐκεῖ, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Λακτάντιος, ἔκαμνεν πρὸ τῆς ρωμαϊκῆς νεολαίας διάλεξιν, ἐγκωμιάζουσαν τὴν δικαιοσύνην. Ἡ διάλεξις του αὐτὴ προεκάλεσεν ἐνθουσιώδη ἐπιδοκιμασίαν ἐκ μέρους τοῦ ἀκρατηρίου. Τὴν ἐπομένην ὡμῶς ἡμέραν δι' ἑτέρας διαλέξεως ἀπέδειξεν ὅτι ἡ δικαιοσύνη δὲν δύναιται νὰ συμβιβασθῇ μετὰ τὰς ἀπαιτήσεις τὰς ὁποίας προβάλλει ὁ πρακτικὸς βίος. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Καρνεάδου ἐστρέφετο κυρίως κατὰ τὸν Χρυσίππου, τοῦ ὁποίου τὰ δόγματα συστηματικὰς ἀνεσκεύαζε. Διὰ τοῦτο ὁ ἴδιος ὁ Καρνεάδης ἐσυνηθίζε νὰ λέγῃ: «Εἰ μὴ γὰρ ἦν Χρυσίππος οὐκ ἂν ἦν ἐγὼ». (Ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν (ὡς φιλόσοφος) ὁ Χρυσίππος δὲν θὰ ἦμην καὶ ἐγὼ φιλόσοφος). Ἄλλ' ὅπως παρατηρεῖ ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικὸς ἡ πολεμικὴ τοῦ Καρνεάδου ἐστρέφετο κατὰ πάντων τῶν πορευνεστέρων του, διαμφοισθητοῦσα τὴν ὑπάρξιν ἐγκύριον κριτηρίου τῆς ἀληθείας: «Οὐδὲν ἐστὶν ἀπλῶς ἀληθὲς κριτήριον οὐ λόγος οὐκ αἴσθησις, οὐ φαντασία· οὐκ ἄλλο τι τῶν ὄντων. Πάντα γὰρ ταῦτα συλλήδων διαφεύδεται ἡμᾶς». (Σέξτ. Ἐμπ. Πρὸς τοὺς μαθητ. 159). (Οὐδὲν ἀπολύτως κριτήριον τῆς ἀληθείας ὑπάρχει· οὐτε ἡ σκέψις, οὐτε ἡ αἴσθησις· οὐτε ἡ φαντασία οὐτε κανὲν ἄλλο ἐκ τῶν ὄντων. Διότι ὅλα αὐτὰ χωρὶς καμμίαν ἐξαιρέσιν μᾶς ἀπατοῦν). Τὸ κύριον τοῦ ἐπιχειρήματός, διὰ τοῦ ὁποίου κατέρριπτε τὰς περὶ κριτηρίων δοξασίας, ἦτο ὅτι ὑπάρχουν παραστάσεις καὶ ἐννοιαὶ ψευδεῖς τόσον ὅμοιαι πρὸς τὰς ἀληθεῖς ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ διακριθῶν ἀπὸ αὐτὰς. Αὐτὴν τὴν ἑλλειψὴν διαφορᾶς τὴν ὀνόμαζεν «παρραλαξίαν». Διὰ κάθε ζήτημα ὑπάρχουν δύο ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα ἐπιχειρήματα παρουσιάζοντα τὸν αὐτὸν βαθμὸν πειστικότητος. Ὅθεν κατέληγε καὶ οὕτως εἰς τὴν ἀρνησιν τῆς υπάρξεως ἀπολύτως βεβαίας γνώσεως.

Καίτοι ἠνεῖτο τὴν βεβαιότητα τῆς γνώσεως, ἠναγκάσθη ὅμως διὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν πρακτικὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν θεωρητικὴν ἐρευναν, νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἀρνητικὴν του στάσιν. Ὅταν πρόκειται νὰ προβῶμεν εἰς ἐνέργειάν τινα ὡς πρακτικοὶ ἄνθρωποι ἢ νὰ ὑποστηρίξωμεν γνώμην τινὰ ὡς θεωρητικὸν συζητητὰ, ἔλεγεν ὅτι πρέπει νὰ προτιμῶμεν ἐκείνην τὴν δοξασίαν ἣτις φαίνεται εἰς ἡμᾶς περισσότερον πιθανή. Τοιοῦτοτρόπως ἐγένετο ἰδρυτὴς τῆς «πιθανολογίας» (προπραγματιλισμοῦ). Ἡ θετικὴ συμβολὴ τοῦ Καρνεάδου ἔγκειται εἰς τὴν μελέτην τοῦ φαινομένου τῆς πιθανότητος. Διαστέλλει διαφόρους βαθμοὺς πιθανότητος λαμβάνων ὑπ' ὄψιν ὄχι τὴν σχέσιν τῆς ἐμφανίζουσας πιθανότητος δοξασίας πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, ἀλλὰ τὸν βαθμὸν τῆς πειστικότητος καὶ τῆς σαφηνείας ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζεται ἐν τῇ συνειδήσει. Ἐκ τῶν δοξασίων· αἱ ὁποῖαι μᾶς φαίνονται

Προτομή τοῦ Καρνεάδου εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Κοπεγχάγης.

Προμηθεύς Δεσμώτης. (Έργον τοῦ Έδ. Μύλλερ).

PHOTO-OFFSET
ΠΕΧΛΙΒΑΝΙΔΗ

πιθανά, μερικά εμφανίζονται κατ' εαυτὰς καὶ μεμονωμένα, ἀνευ ἀναφοράς πρὸς ἄλλας ὡς πιθανά. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὸν πρῶτον καὶ χαμηλότερον βαθμὸν τῆς πιθανότητος. Περιοριζόμεθα νὰ θεωρήσωμεν δοξασίας τινὰς πιθανὰς χωρὶς νὰ τὰς ἐξετάσωμεν ὡς πρὸς τὰς σχέσεις τινὰς πρὸς ἄλλας. Αἱ τοιαῦται δοξασίαι καλοῦνται ἀπλῶς «φαντασίαι πιθανά». Δευτέρως βαθμὸς πιθανότητος εἶναι ἐκείνος, κατὰ τὸν ὅποιον ἡ πιθανότης τῶν δοξασίων μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὴν πιθανότητα ἄλλων δοξασίων αἰτίνας συνδέονται μὲ αὐτάς. Μία παράστασις ἐμφανίζουσα τὴν δευτέρου τούτου βαθμοῦ πιθανότητα ὀνομάζεται «φαντασία πιθανὴ καὶ ἀπερίσπαστος», ἢ τοι πιθανή, χωρὶς ἡ πιθανότης τῆς νὰ παραδίδεται ἀπὸ τὴν ἀντίθετον μαρτυρίαν ἄλλων. Τρίτος καὶ ὕψιστος βαθμὸς πιθανότητος εἶναι ἐκείνος, κατὰ τὸν ὅποιον μία παράστασις εἶναι πιθανὴ καὶ ἀπερίσπαστος, ἀλλὰ συγχρόνως πάσαι ἀνεξαιρέτως αἱ μετ' αὐτῆς συνδεόμεναι ἀπὸ πάσης ἀπόψεως παράστασις ἐμφανίζουσι πλήρη πιθανότητα. Μία τοιαύτη τρίτου βαθμοῦ πιθανότητος παράστασις ὀνομάζεται «φαντασία πιθανὴ καὶ ἀπερίσπαστος καὶ περιωδευμένη» ἢ τοι ἐξηλασμένη λεπτομερέως πρὸς ὅλας τὰς κατεβύθισεις. Τὰς διακρίσεις ταύτας μεταφέρει ὁ Καρνεάδης καὶ εἰς τὰ ἠθικὰ προβλήματα. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Σέξτου τοῦ Ἐμπεϊρικοῦ, ὡς πρὸς τὰ ἠθικά εἶπεν ὅτι πρέπει νὰ λαμβάνωμεν ὡς κριτήρια τὰς πιθανὰς δοξασίας ὅς πρὸς τὰ λόγου δέξια τὰς πιθανὰς καὶ τὰς ἀπερίσπαστους, καὶ ὡς πρὸς τὰ ἀναγκαῖα, εἰς τὰ ὅποια κατατάσσεται καὶ ἡ εὐδαιμονία, τὰς πιθανὰς καὶ ἀπερίσπαστους καὶ περιωδευμένας.

Χορηγιστοῖν ὁ Καρνεάδης τὴν ἀγγίχον τὸν καὶ τὴν διαλεκτικὴν τοῦ δεινότητος, ἠσυχολήθη εἰς τὴν ἀνασκευὴν τῶν δογματικῶν δοξασίων τῆς Στωϊκῆς, καθὼς καὶ πάσης τῆς προγενεστέρως φιλοσοφίας. Ἀνεσκεύασε τὴν ἐπὶ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ὑπαρχούσης ἁρμοῦν καὶ τάξεως στηριζομένην ἀποδείξειν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, ἀντιπαρτηρὸν ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχει πλήθος κακῶν. Ἐθεώρει ὡς ἀντιφατικὴν τὴν ἀντίληψιν τῶν Στωϊκῶν, ἥτις θεωρεῖ τὸν θεὸν ὡς ἐμψυχον λογικὸν ὃν καὶ ἀποδίδει συγχρόνως εἰς αὐτὸν τὰ γνωρίσματα τῆς αἰωνιότητος. Πᾶν ἐμψυχον λογικὸν ὃν δὲν δύναται νὰ νοηθῆ χωρὶς νὰ ὑπόκειται εἰς ψυχικὰ συναισθηματα καὶ πάθηματα. Πᾶν ὅμως πάθος καὶ συναισθημα ἐμφανίζει τὸ ὑποκειμενόν, τὸ ὑφιστάμενον ταῦτα, ὡς ἐπιδεκτικὸν φθορᾶς. Ἐπίσης κατεπολέμει τὰς προσπάθειας, ἃς κατέβαλλεν ὁ Χρυσίππος διὰ νὰ συμβιβάσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως μὲ τὴν αἰτιοδοξίαν τῆς Εἰσαρμένης. Δὲν ἐδέχτο ὅτι ἡ Εἰσαρμένη δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ταυτοσημῶς μὲ τὴν συνεχῆ σύνδεσιν αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων. Εἶναι δυνατὸν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ κόσμου νὰ ἐπιδρῶν ἐνέργειαι ἀνεξάρτητοι, παρεξοδύουσαι ἔξωθεν εἰς τὴν σειράν αἰτίων καὶ αἰτιατοῦ. Κατέρριπτε δὲ καὶ τὰς δοξασίας τῶν Στωϊκῶν, διὰ τῶν ὁποίων οὗτοι ἀπεδείκνυν τὴν ἀληθινότητα τῆς ματικῆς. Ἐλέγεν ὅτι πρέπει νὰ συμβαίη ἐν ἐκ τῶν δύο: ἢ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ συμβαίνοντα εἶναι τυχαία, ὅποτε δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ περὶ αὐτῶν πρόβλεψις καὶ συνεπὴς οὔτε καὶ ματικὴ ἢ τὰ ἐγκόσμια γεγονότα συμβαίνοντα κατ' ἀναγκαιότητα, ὅποτε ἡ ἐξέτασις καὶ ἡ περὶ αὐτῶν πρόβλεψις ἀνήκει εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ματικὴν. Ἐπειδὴ ἦτο ὁπαδὸς τῆς πιθανολογίας, δὲν ἐδέχτο ὅτι δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀποδεικτικὴ βεβαιότης. Ἄν ἀποδείξει, ἔλεγε, σημαίνει τὸ νὰ παραγάγῃ τὴν ἀλήθειαν προτάσεως τινος ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν ἄλλων προτάσεων, δὲν θὰ εὐρωμεν ποτὲ τέμα κατὰ τὴν ἀποδεικτικὴν διαδικασίαν, διότι ἐπ' ἀπειρον θὰ ἀναγκάζωμεθα νὰ ἀνατρέχωμεν εἰς ἄλλας προτάσεις. Ὁ Καρνεάδης προβάλλει αὐτὸν τὸν ἰσχυρισμὸν, διότι δὲν παραδέχεται τὴν ἀμεσον ἐνάργειαν, ὅπως ὁ Ἀριστοτέλης, ὅστις λέγει ὅτι τὴν βῆσιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἀποδείξεως ἀποτελοῦν αἱ ἀξιωματικαὶ προτάσεις, αἰτίνας τυγχάνουν ἀπολύτως ἐνάργειαι. Ὁ Καρνεάδης ὑπέβαλλεν εἰς ἀμειλικτὸν διαλεκτικὴν κριτικὴν ἀπάσας τὰς προϋπαρχούσας δογματικὰς ἀντιλήψεις. Εἰς τὸ θεολογικὸν πρόβλημα ἔχει προλάβει τὰ περισσώτερα ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων, ἅτινα προεβλήθησαν, κατὰ τὰς συζητήσεις, τὰς γενόμενας εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους. Ἀνομιλῶν νὰ δευθῆ ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθῶν εἰς τὸ θεῖον ὃν ἀνθρωπομορφικαὶ ἰδιότητες, προπαρασκεύασε μίαν ὑψηλότεραν περὶ τοῦ Θεοῦ ὡς ὑπερβατικὸν ὄντος κειμένου ὑπεράνω παντὸς καθορισμοῦ, ἀντιλήψιν. Ἦνοιξε τὸν δρόμον τοιοῦτου τρόπου διὰ νὰ κατεβυθῆ ἡ σκέψις πρὸς τὴν ἀρνητικὴν θεολογίαν καὶ τὸν μυστικισμὸν.

Τὸν Καρνεάδην διεδέχθη ὁ Κλεϊτόμαχος, ὅστις ἐπεμελήθη νὰ περιώσῃ τὰς δοξασίας τοῦ διδασκάλου του διὰ τῆς συγγραφῆς. Ὁ Στοβαῖος μὰς διέσωσε γνῶμην του, καθ' ἣν τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ διέπονται ὑπὸ τῆς τύχης. Παραδίδεται ἐπίσης περὶ αὐτοῦ ὅτι ἠορεύτο τὴν ὑπάρξιν τῆς οητοικῆς ὡς τέχνης, δυναμένης νὰ ὑπάρξῃ ἀνεξαρτήτως τῆς οἰλοσοφίας.

Διάδοχος τοῦ Κλεϊτομάχου ἐγένετο κατὰ τὸ 110 π.Χ., ὁ ἐκ Λαρίσης Φίλων ὅστις κατὰ τὸ 88 κατέφυγεν εἰς Ρώμην, ἐπειδὴ αἱ Ἀθήναι ἐκυριεύθησαν ἀπὸ τὸν Ἀρχέλαον, τὸν στρατηγὸν τοῦ Μιθριδάτου. Ἐν Ρώμῃ εἶχε μεταξὺ τῶν ἀκραστῶν του καὶ τὸν Κικέρωνα. Ὁ Φίλων ἠθέλησε νὰ μετριάσῃ τὸν σκεπτικισμὸν τοῦ Καρνεάδου καὶ τοῦ Ἀρκεσίλαου, ἰσχυρίζομενος ὅτι ὑπάρχει μία μεσάζουσα βαθμὶς μεταξύ πιθανότητος καὶ γνώσεως. Περισσότερον ἐπλησίασε πρὸς δογματισμὸν ὁ διαδεχθεὶς τὸν Φίλων Ἀντίοχος ὁ Ἀσκαλωνίτης, ὅστις ἀπέθανε κατὰ τὸ ἔτος 68 π.Χ. Τὴν διδασκαλίαν του ἤκουσεν ὁ Κικέρων ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 78 π.Χ. Κατ' ἀόχως ἠορεύτο τὴν δυνατότητα τῆς γνώσεως. Κατόπιν ὅμως ἠλλάξε γνῶμην ἐπιπὼν ὅτι, ὅταν ἰσχυρίζομαι ὅτι οὐδὲν δύνα-

ται νὰ γνωσθῆ καὶ ὅτι τὰ πάντα εἶναι ἀμφίβολα ὁ ἰσχυρισμὸς μου οὗτος ἀποτελεῖ ἀναμφίβολου γνῶσιν. Ἐπίσης ὁ χαρακтерίζωμεν μερικὰς δοξασίας ὡς ψευδεῖς, προϋποτίθεται ὅτι δεχομένη καὶ τὴν ὑπαρξίν ἀληθινῶν δοξασίων. Ὡς καιτήριον ἀληθείας δὲ ἐδέχθη ὁ Ἀντίοχος τὴν μεταξὺ τῶν διαφόρων φιλοσοφῶν συμφωνίαν Ἀληθείας εἶναι αἱ προτάσεις αἰτίνας ἔχουν γίνε δεκταὶ ὡς ὄρθαι ἀπὸ ὅλα τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα. Ἐγένετο τοιοῦτοτρόπος θεμελιωθῆς τοῦ φιλοσοφικοῦ ἐκλεκτικισμοῦ, ἢ τοι τοῦ συστήματος ἐκείνου, τὸ ὅποιον ἐκλέγει κατ' ἀρεσκείαν γνῶμας διαφόρων φιλοσοφῶν καὶ προσπαθεῖ νὰ τὰς ἐναρμονίῃ εἰς ἀππλάγμενον ἀντιφάσεων σύστημα. Ὁ Ἀντίοχος δὲ ἀσχυρίζετο ὅτι μεταξὺ τῶν Ἀκαδημαϊκῶν καὶ Περιπατητικῶν φιλοσοφῶν ὑπῆρχε κατὰ βάθος συμφωνία καὶ ὅτι αἱ διαφοραὶ τῶν ἡσαν λεκτικαί. Ἐπίσης ἔλεγεν ὅτι, καὶ τὰ δόγματα τῶν Στωϊκῶν συμφωνοῦν πρὸς τὰς δοξασίας τῶν δύο μνημονευθεισῶν σχολῶν, διότι οἱ παλαιότεροι Στωϊκοὶ εἶχον πολλὰ παραλάβει ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη. Εἰς τὰ ἠθικὰ προβλήματα ἐτελέθει ὁ Ἀντίοχος νὰ συμβιβάσῃ τὰς δοξασίας τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ ἀρετὴ, ἔλεγεν, ἡμπεροῖ νὰ κάμῃ τὴν ζωὴν εὐδαιμονία, οὐχὶ ὅμως καὶ εὐδαιμονοεστῆτην. Διότι διὰ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ ὑψίστου βαθμοῦ τῆς εὐδαιμονίας χρειάζονται νὰ ἐπικουρησῶν καὶ τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ. Ἡ διδασκαλία τοῦ Φίλωνος καὶ τοῦ Ἀντιόχου ἤσκησεν σπουδαιοτάτην ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ Κικέρωνος. Τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν «Ἀκαδημαϊκῶν Ὑποτέρων» τοῦ Κικέρωνος ἀποτελεῖ ἔκθεσιν τῶν δοξασίων τοῦ Ἀντιόχου.

Ἡ Μέση στοά.

Παναίτιος καὶ Ποσειδώνιος. Ἡ πολεμικὴ ἥτις ἠσκήθη ἀπὸ τοὺς Ἀκαδημαϊκοὺς καὶ τοὺς Ἐπικουρείους ἐναντίον τοῦ δογματισμοῦ τῆς Στοᾶς ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἀναθεωρησῶν οἱ Στωϊκοὶ πολλὰς ἐκ τῶν ἀκαμπτῶν καὶ ὑπεραστηρῶν τῶν δοξασίων. Οὕτω ὁ Ζήνων ὁ Ταρσεύς καὶ ὁ Διογένης ὁ Βαβυλωνίος ἔπαυσαν νὰ ἀποδέχονται τὴν περὶ ἐκκυρώσεως τοῦ σύμπαντος θεωρίαν. Προχωρῶν περαιτέρω οὗτων ὁ Βόηθος ὁ Σιδώνιος ἀντέκρουσε τὴν δοξασίαν ταυτήν ὑποστηρίζων ὅτι ὁ κόσμος τυγχάνει ἀφθαρτος καὶ αἰώνιος. Κατὰ τὸν Φίλωνα εἰς τὸ συγγραμμά του περὶ ἀφθαρσίας τοῦ κόσμου, κεφ. 15, ὁ Βόηθος ὁ Σιδώνιος καὶ ὁ Παναίτιος ἐτάς ἐκκυρώσεις καὶ παλιγγενεσίας καταλιπόντες προὐτίθεν ὁμοῦ τὸ πᾶν ἀφθαρτὸς καὶ αἰώνιος τὸν κόσμον πάντως ἤτομολόγησαν, (ἀφοῦ ἐγκατέλειψαν τὰς περὶ ἐκκυρώσεως καὶ παλιγγενεσίας θεωρίας, ἤτομολόγησαν εἰς ἐκκυρώσεως δόγμα, ὅπερ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ὑποστηρίζει τὴν ἀφθαρσίαν τοῦ κόσμου). Ὁ Φίλων ἀναφέρει καὶ τὰς ὑποδείξεις τὰς ὅποιας ἐχρησιμοποίησε ὁ Βόηθος διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἀφθαρσίαν τοῦ κόσμου: «εἰ γενητὸς καὶ φθαρτὸς ὁ κόσμος, ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τί γενήσεται, ὅπερ καὶ τοῖς Στωϊκοῖς ἀτοπώτατον εἶναι δοκεῖ. Διὰ τὴν; Ὅτι οὐδεμίαν φθοροποιὸν αἰτίαν εὐρεῖν ἔστιν, οὐτ' ἐντὸς αὐτ' ἐκτός, ἢ τὸν κόσμον ἀνελεῖ ἐκτός μὲν γὰρ οὐδὲν ἔστιν ὅτι μὴ τάχα που κενόν, τῶν στοιχείων ἀποκρίθηνται εἰς αὐτὸν δλοκλήρῳ, εἴσω δὲ οὐδὲν ὄνομα τοιοῦτον ὁ γένοιτ' ἂν αἰτίων Θεῷ τοσοῦτω διαλύσεως εἰ δ' ἀναίτιως φθεῖρηται, ἢ ἄλλῳ ὅτι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ἔσται ἡ γένεσις τῆς φθορᾶς, ὅπερ οὐδ' ἡ διάνοια παραδέξεται». (Ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ κόσμος ἔχει γένεσιν καὶ φθοράν, θὰ πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι γεννᾶται κάτι ἀπὸ τὸ μηδὲν, πράγμα τὸ ὁποῖον καὶ οἱ Στωϊκοὶ θεωροῦν ὅτι εἶναι ἀτοπώτατον. Διὰ τὴν; Διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ εὐρωμεν μίαν φθοροποιὸν αἰτίαν, οὐτὲ μὲσα εἰς τὸν κόσμον, οὐτὲ ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμον, ἢ ὅποια θὰ εἶχε τὴν δύναμιν νὰ τὸν ἐξαφανίσῃ. Διότι ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμον δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο παρὰ μόνον τὸ κενόν, ἐφ' ὃσον ὅλα τὰ στοιχεῖα συνεκεντρώθησαν εἰς τὴν ἑγκόσμιον περιοχήν, μὲσα δὲ εἰς τὸν κόσμον δὲν ὑπάρχει κανὲν τόσον μεγάλο νόημα, τὸ ὅποιον θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ αἰτία νὰ διαλυθῆ εἰς τόσον Θεός, ὅπως εἶναι ὁ κόσμος. Ἄν δὲ ὁ κόσμος φθεῖρηται χωρὶς αἰτίαν, εἶναι κενερὸν ὅτι παράγεται ἐκ τοῦ μηδενὸς μίαν ἀφορμὴ ἥτις ὀρεῖ τὴν φθοράν, πράγμα τὸ ὅποιον δὲν δύναται νὰ παραδεχθῆ ἡ διάνοια). Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Βόηθος ἐπανέρχεται εἰς Πλατωνικὰς ἀντιλήψεις. Οὐ μόνον τὴν περὶ ἐκκυρώσεως δοξασίαν ἀρχίζον νὰ ἐγκαταλείψουν οἱ Στωϊκοὶ ἀλλὰ προποιοῦν καὶ τὰς ἠθικὰς τῶν δοξασίας μετριάζοντες τὰς περὶ ἀπολύτου ἀδιαφορίας ἀντιλήψεις τῶν. Ὁ Ἀντίπατρος ἔλεγε: «τὸ τέλος κείσθαι ἐν τῷ διηγεῖσθαι καὶ ἀπαράβατος ἐκλέγεσθαι μὲν τὰ κατὰ φύσιν, ἀπεκλέγεσθαι δὲ τὰ παρὰ φύσιν». Συλλ. Ἀρμ. 3,253. (Ὁ κανὼν ὁ δηγῶν ἡμᾶς εἰς τὴν τελικὴν ἐπίδωξιν τῆς ζωῆς εἶναι νὰ ἐκλέγωμεν συνεχῶς καὶ ἀνευ ἐξαιρέσεως ἐκεῖνα τὰ ὅποια εἶναι σύμφωνα μὲ τὴν φύσιν, νὰ ἀπορρίπτωμεν δὲ ὅσα δὲν συμφωνοῦν μὲ τὴν φύσιν). Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀντιλήψεις ἐπανέρχεται ὁ Ἀντίπατρος εἰς τὰς δοξασίας τοῦ Πλάτωνος. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Κλημεντοῦ «Ἀλεξανδρέως (Στρωματεῖς 5,14) εἶχε γράφει τρία βιβλία τοῦ πρώτου ὅτι κατὰ τὸν Πλάτωνα μόνον τὸ καλὸν ἀγαθόν» (μὲ θέμα ὅτι κατὰ τὸν Πλάτωνα μόνον τὸ καλὸν εἶναι ἀγαθόν). Εἰς ταῦτα ἀπεδείκνυεν ὁ Ἀντίπατρος ὅτι κατὰ τὸν Πλάτωνα αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν» (ἀρετὴ μόνη τῆς ἡ ἀρετῆς διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν εὐδαιμονίαν). Τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς περὶ ἀδιαφορίας ἀντιλήψεως δεκτικὴ καὶ ἡ παραδοθεῖσα γνῶμη τοῦ Ἡρακλείδου τοῦ Ταρσεύς, μαθητοῦ τοῦ Ἀντιπατροῦ κατὰ τὴν ὅποιαν τὰ ἀμαρτήματα εἶναι ἀνία. Οἱ παλαιότεροι Στωϊκοὶ οὐδεμίαν ἔκαμον διάκρισιν περὶ τοῦ μεγέθους τῶν

αμαρτημάτων. Ἐλεγον ὅτι ὁ πνιγμένος μένει πνιγμένος εἴτε ὁ πνιγμός του συνέβη ὀλίγα μέτρα ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης, εἴτε εἰς τὸν βυθὸν αὐτῆς. Ἡ διάκρισις βαθμῶν ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῶν αμαρτημάτων δεῖκνυται ὅτι ἐγκαταλείπεται ἡ ἠθικὴ ἀκαμψία καὶ ὑπερβολικὴ αὐστηρότης τῶν παλαιότερων Στωϊκῶν. Ὁ ἄνθρωπος ἀρχίζει νὰ κρίνεται μὲ ἀνθρωπινότερα μέτρα, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ γίνεται ἐμφανὴς ἡ ἀνομιμία μίας ἀνθρωπιστικῆς διαθέσεως.

Πάσας ταύτας τὰς τάσεις νὰ ἐξέληθ ἡ Στοὰ ἀπὸ τὴν ἀκαμψίαν εἰς τὴν ὁποίαν τὴν εἶχε περιάγει ὁ ἀπόλυτος ὀρθολογισμὸς συνειδητοποιεῖ ὁ ἐκ Ρόδου φιλόσοφος Παναίτιος. Εἰς τὸ πρόσωπόν του ἀναλαμβάνει διὰ μίαν εἰσέτι φοράν τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ ἀσκεῖ τὴν ἐπίδρασίν του ἐπὶ τῆς Δύσεως. Ὅπως ἔχει διαπιστώσει ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Ράιτσενσταϊν, ὁ Παναίτιος εἶναι ἐκεῖνος ὅστις ἐμύησε τοὺς Ρωμαίους εἰς τὸ ἰδεώδες τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ πνεύματος. Ὁ Κικέρων ἱσταται, ὡς πρὸς τὰ προβλήματα τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασίν του. Εἰς τὸ σύγγραμμά του «Περὶ καθήκοντων» (Ντὲ ὀφφίκις — De officiis) ὁ Ρωμαῖος ρήτωρ παραλαμβάνει οὐ μόνον τὸ περιεχόμενον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν τίτλον ἀπὸ ὁμώνυμον σύγγραμμα τοῦ Παναϊτίου. Κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους ὁ Ἀμβρόσιος Μεδιολάνων εἰς ὁμώνυμον σύγγραμμά του ἐπαναλαμβάνει τὰς εἰς τὸ ἔργον τοῦ Κικέρωνος ἀναπτυσσομένας ἠθικὰς ἀντιλήψεις καὶ οὕτω ἐμμέσως διαίδει εἰς τὸν χριστιανικὸν κόσμον τῆς Δύσεως τὰς ἠθικὰς δοξασίας τοῦ Παναϊτίου. Διὰ τοῦτο ἀξίζει νὰ σταθῶμεν ὀλίγον πρὸ τῆς ἐξαιρετικῆς ταύτης φυσιογνωμίας, ἥτις προσετέλει πάντοτε τὴν προσοχὴν τῶν ἱστορικῶν τῆς φιλοσοφίας (βλέπε γαλλιστὶ ἐκδοδὸν σύγγραμμά του «Ἑλληνικὸν συγγραφεῖος Β. Τατάκη: «Παναίτιος ὁ Ρόδιος», Παρίσιος 1931).

Ὁ Παναίτιος ἐγεννήθη ἐν Ρόδῳ ἐξ εὐγενοῦς οἰκογενείας. Ὁ Στράβων (βιβλ. 14, σελ. 655), κάμνον λόγον περὶ τῶν ἐκ Ρόδου καταγομένων ἀνδρῶν, γράφει: «Ἄνδρες δ' ἐγένοντο μὴ μόνον ἀξιοὶ στρατηγίας καὶ ἀθληταί, ὧν εἰσι καὶ οἱ Παναϊτίου τὸν φιλοσόφου πρόγονοι. Εἶναι φανερόν ὅτι οἱ πρόγονοί του θὰ εἶχον διακριθῆ ὡς ἀξιωματικοὶ καὶ ἀθληταί, συμφάνως πρὸς τὰς παραδόσεις τῆς Δωρικῆς φυλῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἄνηκαν οἱ Ρόδιοι. Περὶ τοῦ ἔτους τῆς γεννήσεώς του δὲν ἔχομεν σαφεῖς ἐνδείξεις. Συνδυάζοντες τὰ διάφορα γεγονότα τῆς ζωῆς του καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι θὰ ἐγεννήθη περὶ τὸ 180 π.Χ. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ Ρόδος εἶχε κατορθώσει νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐλευθερίαν της καὶ νὰ ἀθῆσιν εἰς μεγάλην ἐμπορικὴν ἀκμὴν. Εἰς τὴν νῆσον διητηροῦτο ἡ παλαιὰ πολιτικὴ παράδοσις μέχρι τοῦ 168 π.Χ., ὅποτε, ἐπιχειρήσαντες οἱ Ρόδιοι νὰ μεσολαβήσουν εἰς τὸν κατὰ τὸν Περσέως πόλεμον τῆς Ρώμης, ἐπέσωσαν τὴν δυσπιστίαν τῶν Ρωμαίων καὶ ἔχασαν τὴν ἀνεξαρτησίαν των. Πάντως κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἡλικίας του ὁ Παναίτιος ἐξήρσεν εἰς περιβάλλον τὸ ὁποῖον ὀλίγον διέφερον ἀπὸ τὸ περιβάλλον τῶν ἑλληνικῶν πόλεων τῆς καλῆς ἐποχῆς. Διὰ τὰ μορφωθῆ εὐρύτερον ἐμαθῆτεσε πιθανῶς ἐν Περγάμῳ, πλησίον τοῦ Κράτητος τοῦ Μαλλάτου. Ἀργότερον ἦκουσεν ἐν Ἀθήναις τῶν Στωϊκῶν, Διογένη τὸν Βαβυλωνίον καὶ τὸν Ἀντίπατρον τὸν Ταρσέα. Διὰ ποῖαν αἰτίαν καὶ πότε ἀκριβῶς ἦλθεν εἰς Ρώμην δὲν εἶναι γνωστόν. Πάντως ὁμοῦ κατὰ τὴν ἐν Ρώμῃ διαμονὴν του γενεθῆ στενὸς μὲ τὸν κύκλον τοῦ Σκιπιωνοῦ τοῦ Ἀφρικανοῦ καὶ ἐγνωρίσθη μὲ τὸν ἐκεῖ διατρίβοντα ἐν πολιτικῇ ἀιχμαλωσίᾳ ἱστορικὸν Ποῦλβιον. Ὅταν κατὰ τὸ 140 ὁ Σκιπίων κατ' ἐντολήν της Συγκλήτου ἀνέλαβεν ἀποστολὴν εἰς τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς συμπარέλαβε μαζί του ὡς σύμβουλον καὶ τὸν Παναίτιον, ὅστις εἶχεν ἐν τῷ μεταξύ ἐπιστρέψει εἰς Ἑλλάδα. Τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐν Ἀθήναις Στοᾶς ἀνέλαβε κατὰ τὸ 129 π.Χ. Περὶ τοῦ ἔτους τοῦ θανάτου του δὲν ὑπάρχει βιωφωνία. Τινὲς δέχονται ὅτι ἀπέθανε κατὰ τὸ 110 π.Χ. Ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Πόλεντε διετύπωσε τὴν γνώμην ὅτι ὁ θάνατος του πρέπει νὰ τεθῆ περὶ τὸ 99 π.Χ. Εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ καθήκοντων», ὅπου ἐξεδόθη 30 ἔτη πρὸ τοῦ θανάτου του ὁ Παναίτιος εἶχεν ἐκφρασθῆ ἐναντίον τοῦ ἀγροτικού νόμου τοῦ Τίβ. Γράκχου. Ἐπειδὴ μίᾳ τοιαύτῃ ἐπικρισίᾳ θὰ ἦτο δυνατὴ μόνον μετὰ τὸ 129 π.Χ., ὁ Πόλεντε συμπεραίνει ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Παναϊτίου πρέπει νὰ συνέβη 30 ἔτη μετὰ τὴν χρονολογίαν ταύτην, ἥτοι ὀλίγον ἀργότερον τοῦ ἔτους 99 π.Χ. Ὡς τίτλοι ὑπ' αὐτοῦ συγγραφεύων ἔργων ἀναφέρονται οἱ ἀκόλουθοι: 1ον) «Περὶ εὐθυμίας», 2ον) «Περὶ πολιτείας», 3ον) «Περὶ τοῦ καθήκοντος», 4ον) «Περὶ προνοίας», 5ον) «Περὶ αἰρέσεων», 6ον) «Περὶ Σωκράτους καὶ τῶν σωκρατικῶν».

Ὁ Παναίτιος ἀπομακρυνόμενος ἀπὸ τὴν παλαιάν Στοάν ἐπανερχεται εἰς τὴν παράδοσιν τῆς Ἀττικῆς φιλοσοφίας καὶ ἴδια εἰς τὸν Πλάτωνα. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Κικέρωνος, ἀπεκάλει εἰς δὲα του τὰ βιβλία τὸν Πλάτωνα «σοφώτατον, ἱερώτατον, Ὀμηρον τῶν φιλοσόφων». Κατὰ τὰς διδασκαλίαις του ἀπέφερε πάντοτε τὸν Πλάτωνα, Ἀριστοτέλη, Σωκράτη, Θεόφραστον καὶ Δικαίαρχον. Ἐγκατέλειψε τὴν περὶ ἐκπυρώσεως τοῦ κόσμου θεωρίαν καὶ ἐτάχθη ὑπὸ τῆς δεξιάς τῆς θεωρούσης τὸν κόσμον ἀφάρτων καὶ ἀγέννητον. Τὴν ψυχὴν τὴν θεώρει ὀλικὴν σύνθεσιν συγκειμένην ἐκ πυρὸς καὶ αἰέρος. Διὰ τοῦτο δὲν δύναται, ἔλεγε, νὰ εἶναι ἀθάνατος, ἀλλὰ μὲ τὸν θάνατον διαλύεται. Λόγω τῆς συστάσεως τῆς ψυχῆς μετέχουσα τοῦ πυρὸς ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸν παγκόσμιον λόγον. Μετέχουσα ἀπ' ἑτέρου τοῦ αἰέρος ἐπικοινωνεῖ μὲ τὴν ἄλογον φύσιν. Ἀπομακρυνόμενος ἀπὸ τὴν ὀρθοδοξίαν τῶν παλαιότερων Στωϊκῶν ἰσχυρίζεται ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐν στοιχείῳ ἐξ ὀλοκλήρου ἄλογον, «ἡ φύσις». Τὸ λογικὸν μέρος τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ ἀνώτερον, τὸ «ἡγεμονικόν», καὶ εἰς αὐτὸ ἀνήκει τὸ δικαίωμα νὰ καθοδηγήσῃ τὸ ἄλογον τιμῆ

μα. Μὲ αὐτὴν τὴν διάκρισιν ὁ Παναίτιος ἐπανερχεται εἰς τὸν δυϊσμὸν μεταξὺ τοῦ ἄλλοῦ καὶ τοῦ λογικοῦ τμήματος τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ὁποῖον λίαν ἐντόνως εἶχον ἐξέρει ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Εἶναι αὐτόσημον ὅτι παρ' ὅλου τῆς δυϊσμῶν του ὁ Παναίτιος δὲν παύει νὰ θεωρῇ τὴν ψυχὴν ὡς οὐσιαστικὴν καὶ θωαρτὴν. Παρέχει ὁμοῦ εἰς τὸν ἑαυτὸν τὴν δυνατότητα νὰ κάμῃ λόγον περὶ μίας καθοδηγήσεως τοῦ ἄλλοῦ τμήματος ὑπὸ τοῦ λογικοῦ.

Μαζί μὲ τὸ δόγμα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἀπέριπτε ὁ Παναίτιος καὶ τὴν πίστιν εἰς τὴν μαντικὴν καὶ τὴν ἀστρολογίαν. Ὡς πρὸς τὸ θεολογικὸν πρόβλημα ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι ὑπάρχουν τρία εἶδη θεολογίας: Ἡ θεολογία τῆς ποιητικῆς συμπίπτει μὲ τὴν μυθολογίαν καὶ στερεοῖται ἀξία ἡ θεολογία τῶν φιλοσόφων ἀναγνωρίζε ὡς ἐνιαῖον καὶ μυστικὸν Θεὸν τὸν ἐν τῇ φύσει κυριαρχοῦντα λόγον. Ἡ θεολογία τῶν πολιτικῶν ταυτίζεται, κατὰ τὸν Παναίτιον, μὲ τὴν δημοσίαν λατρείαν καὶ εἶναι ὀφείλιμος διότι συγκρατεῖ τὴν δημοσίαν τάξιν. Κατὰ βάθος λοιπὸν ἀπορρίπτει τὴν πολυθεϊαν καὶ δὲν δέχεται τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ ὡς πνευματικὸν ὄντος. Εἰς τὸν Θεὸν ἀποδίδει «ἐυεργετικὴν φύσιν». Παραδέχεται καὶ ἐροῦθμισε διὰ τῆς προνοίας ὁ Θεὸς τὰ πάντα καὶ τὰ τὸν ἄριστον τρόπον. Δὲν θεωρεῖ ὁμοῦ δυνατὴν τὴν ἐπιβασίν τῶν θεῶν εἰς τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων. Ἀπορρίπτει τὴν πίστιν καὶ τὸ περὶ τῆς παγκοσμίου συμπαθείας στωϊκῆ δόγμα.

Καὶ ὡς πρὸς τὰς ἠθικὰς θεωρίας ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τῆς ἀκαμψίας τῶν παιλαιότερων Στωϊκῶν ἀσθηρότητα. Τὰς πρὸ τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος δοξασίας του δυνάμεθα νὰ ἐξκριθώσωμεν μελετώντες τὸ σύγγραμμα τοῦ Κικέρωνος «Περὶ καθήκοντων», τὸ ὁποῖον ὁ Ρωμαῖος ρήτωρ ἔχει γράψει κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ «Περὶ καθήκοντος» ἔργου τοῦ Παναϊτίου. Ἐπειδὴ διέκρινεν ἐν τῇ ψυχῇ ἐν λογικὸν καὶ ἐν ἄλογον τμήμα, ἐδίδασκεν ὅτι τὸ ἄλογον τμήμα ἔπρεπε νὰ πειθαρχῆ εἰς τὰ προστάγματα τοῦ λογικοῦ. Ἀνεγνώριζεν ὁμοῦ ὅτι αἱ εἰς τὰς ἔχουν ἐμφυτευθῆ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐκρίθησαν, ἀλλὰ νὰ εἶναι μωμισθῶν μὲ τὰ κελύσματα τοῦ λόγου. Τὸ ἰδεώδες τοῦ ἔου, κατὰ τὸν Παναίτιον, δὲν εἶναι ἡ «ἀπάθεια», ἀλλὰ ἡ «εὐθυμία» ἡ εὐχαρίστησις τῆς ψυχῆς ἢ προκλιπτοῦσα ὅχι εἰς τὴν ἀπραξίαν, ἀλλὰ ἀπὸ τῆς καλῆς πράξεως. Διότι δι' αὐτὸ τὸ κύριον τέλος τῆς ζωῆς δὲν εἶναι ὁ «θεωρητικὸς», ἀλλὰ «πρακτικὸς» βίος. Ἐκτιμᾷ τὴν αἴσιν τῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' αὐτὸν ὁ τέλειος ἄνθρωπος εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις γνωρίζῃ νὰ χρησιμοποῖ τὴν θεωρητικὴν γνώσιν πρὸς ἐπιτηδέματα τῆς ζωῆς. Ἀκολουθῶν καὶ αὐτὸς τὸ παράδειγμα τοῦ Πλάτωνος ὁ ὁποῖος ἦτο σύμβουλος τοῦ Διωνῆς ἱσταται εἰς τὸ μέσον τοῦ κύκλου τοῦ Σκιπιωνοῦ, διότι νομίζει ὅτι διὰ τῆς ἀνδρῶν ὁ ὁποῖος περιστοιχιζὸν τὸν πορθητὴν τῆς Κερυνθῶνος θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, νὰ βελτιώσῃ τὸν ἄνθρωπον ὡς «πολιτικὸν» καὶ «κοινωνικὸν» ἄνθρωπον.

Αἱ πρακτικαὶ ἐπιδηδεῖς τοῦ ἠθικοῦ τμήματος τῆς φιλοσοφίας του ἀποδεικνύονται καὶ ἐκ τοῦ γενομένου ὅτι ἐγράφη ἰδιῶν βιβλίον διὰ νὰ δεῖξῃ ποῖα εἶναι τὰ καθήκοντα συμφῶν πρὸς τὰ ὁποῖα ποτεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ κανονίξῃ τὴν συμπεριφορὰν του. Ποῖον εἶναι τὸ ἠθικὸν ἰδεώδες τῆς ζωῆς κατὰ τὸν Παναίτιον, μωθῶμεν ἐκ μαρτυρίας ἐκ Κλήμεντος, ὅστις ἐπὶ τῶν «Στρωματείς» (2. 129) γράφει: «Παναίτιος τὸ ἐν κινήσει τὰς δεδομένας ἡμῶν ἐκ φύσεως ἀφορμὰς τέλος ἀπέφηκε» (Ὁ Παναίτιος ἀνεγνώρισεν ὡς τελικὸν ἠθικὸν ἰδεώδες τῆς ζωῆς συμφῶνως πρὸς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα βέβαιον εἶναι τῆς φύσεως καὶ τῆς φύσεως). Ἡ λέξις «ἀφορμὴ» σημαίνει εἰς τὴν σὺνήθη γλῶσσαν ἐκεῖνο ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀφορμιαίτις, ἢ ἀφορμὴ π.χ.: εἶναι διὰ τὸν ἐμπορευόμενον τὸ χρηματικὸν ἢ φάλακρον τὸ ὁποῖον κατέχει, διὰ τὸν στρατηγὸν ἡ βασίς τῆς ἐπιχειρήσεώς του, διὰ τὸν ἐραματοῦρον ἡ ὕλη τοῦ μύθου προκειμένου διὰ τὴν ἠθικὴν ζωὴν, ἀφορμὰ εἶναι αἱ προδιθέσεις τὰς ὁποίας μᾶς ἔχει δώσει ἡ φύσις, ἡ ἀτομικὴ ὅπως λέγομεν εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς νεωτέρας παιδαγωγικῆς. Ὁ Παναίτιος συνεπῶς λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὰς ἀτομικὰς προδιαθέσεις, τὴν «οἰκείαν φύσιν», ὅπως θὰ ἔλεγον οἱ Πλάτων. Μεταρρυθμίζει τὸ ἀσθητὸν ἠθικὸν ἰδεώδες τῶν παλαιότερων Στωϊκῶν, εἰτινες λέγοντες «φύσιν» ἐνόουν τὴν ποικιλίαν τῶν ἀτομικῶν κλίσεων θὰ τὰς καλλιεργῶμεν μόνον ἐφ' ὅσον ἰσχύει ἀποτελοῦν ἐλάττωμα. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ ταύτης πάλιν κοινὸς λόγος πρέπει νὰ χρησιμοποιοῖται ὡς διορθωτικὸν ἢ τρυν καὶ ὄριον τῶν ἀτομικῶν κλίσεων. Πάντως ὁμοῦ οὐδὲν ἄνθρωπος δύναται νὰ ἐπιτελήσῃ κάτι, πρὸς τὸ ὁποῖον ἐπιτίθεται ἡ ἀτομικὴ του κατασκευὴ. Ὁ Παναίτιος πρεσβεθεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ συμμορφωθῆ μὲ τὸν παγκόσμιον λόγον στροχιζόμενος εἰς τὰς ἀτομικὰς του προδιαθέσεις, προαγαθὴν διπλασθῆ, ὅπως λέγει ἡ νεωτέρα παιδαγωγικὴ, ἢ ἀτομικότητα εἰς προσωπικότητα.

Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον (7,92) «Παναίτιος ἰσχυρῶς δύο φύσιν ἀρετὰς θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν» (Ὁ Παναίτιος ἀναγνωρίζει ὅτι ὑπάρχουν δύο ἀρεταί: ἡ θεωρητικὴ ἢ πρακτικὴ). Ἀκολουθῶν δὲ τὸν ἀριστοτελικὸν Δικαίωρον, ἐκδηλώνει τὴν προτίμησιν του πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον ἐναντι τοῦ θεωρητικοῦ. Ἡ εἰς τὸν θεωρητικὸν βίον ἀνάσσει μὲν ἀρετὴ εἶναι ἡ σοφία. Εἰς τὸν πρακτικὸν βίον ἀνάσσει μὲν ἀρετὴ εἶναι ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ σωφροσύνη. Ἡ σοφία εἶναι ἐπιστήμη θεῶν

καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Μᾶς παρέχει τὴν γνώσιν τοῦ κόσμου, ὅστις εἶναι «πόλις ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων συνεσταῖσα... κοινωνίαν δ' ὑπάρχειν πρὸς ἀλλήλους διὰ τὸ λόγου μετέχειν, ὅς ἐστι φύσει νόμος» (ὁ κόσμος εἶναι πόλις συγκειμένη ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων· οὗτοι δὲ ἔχουν ἀμοιβαίαν ἐπικοινωνίαν διότι μετέχουν τοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος εἶναι κατὰ φύσιν νόμος). Ὅσον ὑψηλὰ ὅμως καὶ ἂν εἶναι τὰ θέματα τῆς σοφίας, ἂν δὲν ἐπακολουθήσῃ ἡ πράξις, ἡ σοφία μόνη τῆς μὲν ἀτελής. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι οὖν, ὅπερ ἔχει πλασθῆ οὐ μόνον διὰ τὰ σκέπτεται, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ πράττει. Ἡ πράξις δὲ ἀναφέρεται, λόγῳ τῆς ὑπαρχούσης κοινωνίας, εἰς καθήκοντα πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ εἰς καθήκοντα πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Ἐπειδὴ οἱ θεοὶ δὲν ἔχουν ἀνάγκη τῆς βοήθειας μας, ἀπομένει ὡς ἥθικόν αἴτημα νὰ εκπληρώμεν τὰ πρὸς τὴν κοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων καθήκοντά μας. Τὰ πρὸς ταύτην ὅμως καθήκοντά μας δυνάμεθα νὰ εκπληρώσωμεν μόνον ζῶντες ἐν πολιτείᾳ. Ὁ Παναίτιος ἀναγνωρίζει, ὡς καταφαίνεται ἐκ τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ «Περὶ καθηκόντων» συγγραμμάτου τοῦ Κικέρωνος ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι «ζῶον φύσει πολιτικόν» καὶ ὅτι ἡ πόλις ἔχει ὄντολογικὴν προτεραιότητα ἐναντι τοῦ ἀτόμου. Ὁ αἰθιωπὸς μόνος, λέγει ὁ Κικέρων ἐν τῇ 16 παραγράφῳ τοῦ δευτέρου βιβλίου τοῦ «Περὶ καθηκόντων» συγγραμμάτου του, ἀπῆλθον τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Παναίτιου, οὐδὲν μέγα δύναται νὰ κατορθώσῃ ἀνευ τῆς συνεργασίας τῶν ἄλλων. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ γνωρίζῃ τὰ μέσα, διὰ τὰ ὁποῖα θὰ προσελκύσῃ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους εἰς τὴν ἀπόσπασιν καλῶν πράξεων. Ὑψίστους ὅμως κανόν, ρυθίζον τὴν δράσιν του θὰ εἶναι νὰ μὴ ἀποβαίνειν αἰ πράξεις του «βλαβεραὶ διὰ τὴν πολιτείαν» (Κικέρ., «Περὶ καθηκόντων» 2 παρ. 72). Πᾶς ὁ διοικὼν τὴν πολιτείαν πρέπει νὰ μεριμνᾷ ὅπως ἀποκτᾷ τὴν εὐνοίαν τῶν πολιτῶν καὶ δόξαν, πρῶτον εἰς ὕψιστον βαθμὴν τὰ συμφέροντα τῆς πολιτείας. Αὐτὸν τὸν σκοπὸν φαίνεται ὅτι ἔθετεν ὡς ὕψιστον ἠθικὸν ἰδεῶδες ὁ Παναίτιος. Ὁ ὕψ' αὐτοῦ τιθέμενος ὕψιστος ἰδεῶδες σκοπὸς ἀπέδλεπεν εἰς τὸ νὰ κἀμῃ δυνατὴν τὴν συνύπαρξιν τοῦ «καλοῦ» καὶ τοῦ «ὀφελίμου». Τὸν συνδυασμὸν τῶν δύο τούτων ἀξίαν δύναται μόνον ὁ πολιτικὸς ἄρχων νὰ ἐπιτελέσῃ. Συντέλει εἰς τὸ κοινὸν καλὸν διὰ τῆς καλῆς διοικήσεως τῆς πολιτείας, ἀποκτᾷ ἀνάμια δ' ἑαυτὸν δόξαν, τιμὴν καὶ εὐνοίαν. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ ἠθικὴ τοῦ Παναίτιου ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὸ κοσμοπολιτικὸν ἰδεῶδες τῶν παλαιότερων Στωϊκῶν καὶ ἐπανεργάζεται εἰς τὸ πολιτικὸν ἰδεῶδες τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς πόλεως. Ὁ Πλούταρχος ἐπιβεβαιώνει τὴν διαπίστωσιν αὐτὴν μαρτυρῶν ὅτι ὁ Παναίτιος οὐδέποτε ἐλησιάζησεν τὸν σύνδεσμὸν τοῦ μετὰ τὴν πόλιν τῆς καταγωγῆς του. «Πολύβιος καὶ Παναίτιος τῆ Σκιτιῶνος εὐνοία πρὸς αὐτοὺς μεγάλα τὰς πατρίδας ὠφελήσαντες» (Ὁ Πολύβιος καὶ ὁ Παναίτιος διὰ τῆς πρὸς αὐτοὺς εὐνοίας τοῦ Σκιτιῶνος, πρόσφερον μεγάλα ὠφελήματα πρὸς τὰς πατρίδας των) (Ἠθικ., 814B). Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἀναφέρει ὅτι ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπρωθυμοποιήθησαν νὰ ἀναγνωρίσουν ὡς πολίτην τὸν Ἀθηναῖον τὸν Παναίτιον, οὗτος ἀπεποιήθη, εἰπὼν ὅτι διὰ τὸ σωφρονεῖντα ἀρκεῖ νὰ εἶναι πολίτης μίᾳ μόνον πόλεως: «Οὕτω δὲ καὶ τὴν οἰκίαν πόλιν τινεὶ εἶπον ἐγγυτάρων τῆς μὴ οἰκίας, κἀν μᾶλλον τις ἐν ταύτῃ τυγχάνῃ τιμωμένος, διὰ τὴν κατὰ φύσιν σχέσιν. Καὶ ὁρθῶς ὁ Παναίτιος, πολίτην αὐτὸν Ἀθηναῖον ποιῆσαι σπευδόντων, εἶπε τὸ σωφρονεῖν μίαν πόλιν ἀρκεῖν» (Πλουτ., «Ἐκ τῶν εἰς Ἡσιόδου ὑμῶν» κεφ. 65, «Ἠθικά» τόμ. 7 σελ. 84 ἐκδ. Βερναρδάκη). (Τοιοῦτοτρόπως δὲ καὶ μερικὸι εἶπον ὅτι ἡ πόλις τῆς καταγωγῆς των εἶναι εἰς αὐτοὺς πλησιεστέρα ἀπὸ τὴν ξένην πόλιν, ἔστω καὶ ἂν ἀπολαμβάνῃ εἰς τὴν ξένην πόλιν κανεὶς μεγαλύτερας τιμᾶς. Ὁ σύνδεσμος πρὸς τὴν πόλιν τῆς καταγωγῆς ὀφείλεται εἰς τὴν ἐκ φύσεως σχέσιν. Καὶ ὁρθῶς ὁ Παναίτιος, ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπρωθυμοποιούοντο νὰ τὸν κάμουν πολίτην των, ἀπάντησεν ὅτι εἰς τὸν σώφρονα εἶναι ἀρκετὴ μία πόλις).

Δὲν χρειάζεται νὰ προστεθοῦν καὶ ἄλλοι λόγοι διὰ τὰ ἀποδειχθῆ ὅτι ὁ Παναίτιος μένει πιστὸς εἰς τὸ πολιτικὸν ἰδεῶδες τῆς πόλεως. Μίαν τοιαύτην ἰσχυρὰν προσκόλλησιν εἰς τὸ πατροπαράδοτον ἰδεῶδες εὗρισκεν ὁ Ρόδιος φιλόσοφος καὶ εἰς τὸν Δημοσθένη. «Παναίτιος δ' ὁ φιλόσοφος καὶ τῶν λόγων αὐτοῦ (δηλαδὴ τοῦ Δημοσθένους) φησὶν οὕτω γεγράφθαι τοὺς πλείστους ὡς μόνον τοῦ καλοῦ δι' αὐτὸ ἀρετοῦ ὄντος, τὸν περὶ τοῦ στεφάνου, τὸν κατὰ Ἀριστοκράτους, τὸν ὑπὲρ τῶν ἀτελειῶν ἐν οἷς πᾶσιν οὐ πρὸς τὸ ἥϊστον καὶ ῥαστὸν ἢ λυσιτελέστατον ἀγεῖ τοὺς πολίτας, ἀλλὰ πᾶσαυτὴν τὴν ἀσφάλειαν ἀγεῖ τοὺς πολίτας, ἀλλὰ δευτέρα τάξει τοῦ καλοῦ ποιῆσθαι καὶ τοῦ πρέποντος» (Πλ. «Δημοσθένους» 852A). (Ὁ Παναίτιος δὲ ὁ φιλόσοφος λέγει ὅτι οἱ πλείστοι ἐκ τῶν λόγων τοῦ Δημοσθένους ἔχουν γρασθῆ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, μετὰ τὴν ἰδεάν δηλαδὴ ὅτι μόνον τὸ καλὸν πρέπει καθ' αὐτὸ νὰ τυγχάνῃ προτιμῆσεως. Τοιοῦτοι λόγοι εἶναι ὁ περὶ τοῦ στεφάνου, ὁ κατὰ τοῦ Ἀριστοκράτους καὶ ὁ ὑπὲρ τῶν ἀτελειῶν. Εἰς τούτους ὅλους δὲν ὀδηγεῖ τοὺς πολίτας πρὸς τὸ εὐχαιριστότατον καὶ τὸ εὐλοκώτατον ἢ τὸ ἐπιωφελέστατον. Ἀλλὰ πολὺ συχνὰ ἐκτραπεί τὴν ἀντιλήψιν ὅτι πρέπει ἡ ἀσφάλεια καὶ ἡ σωτηρία νὰ τίθενται εἰς δευτεροβάθμιον θέσιν ἀπέναντι τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ πρέποντος). Αἱ ἀντιλήψεις αὗται τοῦ Παναίτιου δὲν εἶναι γέννημα ρωμαϊκῆς ἐπιτροφῆς εἰς παλαιότερους χρόνους, ἀλλὰ ζῶσα πίστις εἰς τὴν ψυχὴν τῶν πολιτῶν τῆς Ρόδου, ἣτις διητηρεῖ ἀκόμῃ κατὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα τὰ ἰδεῶδες τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ὁ ἀνθρωπισμὸς, τὸν ὁποῖον εἰσάγει ὁ Παναίτιος εἰς τὴν Ρώμην, δὲν εἶναι ὁ κοσμοπολιτικὸς ἀνθρωπισμὸς τῶν Κυλικῶν καὶ ἀρχαιτέρων Στωϊ-

κῶν, ἀλλὰ ὁ πολιτικὸς ἀνθρωπισμὸς τῆς ἑλληνικῆς πόλεως τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. Πρόκειται περὶ ἀνθρωπισμῶν, ὅστις θέτει εἰς ἰδεῶδες τὸ «καλὸν» καὶ τὸ «πρέπον», ἐξάγειν τοῦτο ἐναντι τοῦ ὀφελίμου. Ὁ Ρόδιος φιλόσοφος ὑψώθη ὡς πρῶτος ἀνθρώπινος τῆς ἀνθρωπίνης πολιτικῆς ἀξιοπρεπείας καὶ διέδωκε τὸ ἰδεῶδες τοῦτο διὰ τοῦ Κικέρωνος καὶ εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως. Μεταξὺ τῶν προθέσεων τοῦ βιβλίου τοῦ «Περὶ καθηκόντων» ὅμως ἦτο, ὅπως παρετήρησεν ὁ Βιλαμόβιτς, νὰ ἐξεγείρῃ μέσα εἰς τὰς ψυχὰς τῆς ἑλληνικῆς νεότητος τὴν ὁρμὴν πρὸς τὸ «καλὸν» καὶ τὸ «πρέπον». Διὰ τὸ τοῦτο τοῦτο ὠμίλει διὰ μίαν εἰσέτι φοράν τὸ πνεῦμα τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς πόλεως. Ἄν δὲν κατάρθωσεν νὰ ἀναρρίψῃ τὴν πνοὴν αὐτὴν εἰς τὰς ἑλληνικὰς καρδίας ὁ Παναίτιος, ἐπέτυχεν νὰ διαδώσῃ τὸ πνεῦμα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτικοῦ ἀνθρωπισμοῦ μετὰζῶντα τὸν Κικέρωνα εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως.

Ἐξ ἴσου μετὰ τὸν Παναίτιον λαμπρὰ καὶ ἐπιβλητικὴ φιλοσοφικὴ φυσιογνωμία εἶναι καὶ ὁ ἐκ τῆς ἐν Συρίᾳ Ἄπασμας μετὰ καταγόμενος Ποσειδώνιος (135 — 51 π.Χ.). Κατ' ἀρχὰς ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Παναίτιου ἐν Ρόδῳ, ἔπειτα ἐπεχείρησεν μεγάλα ταξίδια εἰς τὴν Αἴγυπτον, τὴν Νοῦβιαν, τὴν Μασσαλίαν καὶ τὴν Ἰσπανίαν. Περιηγήθη ὅλας τὰς χώρας τῆς Μεσογείου, τὴν Σικελίαν καὶ τὰ παράλια τῆς Ἀδριατικῆς. Ἰδίαν σχολὴν ἱδρύσεν ἐν Ρόδῳ κατὰ τὸ 97 π.Χ. Ἐκεῖ τὸν ἤκουσεν ὁ Κικέρων κατὰ τὸ 78 π.Χ. ὁ δὲ Πομπηῖος τὸν ἐτίμησε δύο φορές διὰ τῆς ἐπισκέψεώς του. Κατὰ τὸ 86 μετέβη εἰς Ρώμην ὡς ἀπεσταλμένος. Φαίνεται ὅτι καὶ διὰ δευτέρου φοράν μετὰ ταῦτα ἐπράγματωσάντο νέον ταξίδιον πρὸς τὰ ἐκεῖ. Τὰ ταξίδια του τοῦ ἐδῶκα τὴν ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ πολλοὺς ἐπιφανεῖς ἀνδρας τῆς ἐποχῆς του καὶ νὰ ἀποκτήσῃ εὐρύτην ἐμπειρίαν γεγονότων καὶ χωρῶν. Ἡσχολήθη μὲ ὅλους τοὺς κλάδους τοῦ ἐπιστητοῦ. Ὁ Γερμανὸς ἱστοριογράφος τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας Ἐδ. Τσέλλερ θεωρεῖ τούτον ὡς «τὸ καθολικώτερον μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη πνεῦμα τὸ ὁποῖον παρήγαγεν ἡ Ἑλλάς». Ὑπῆρξε πολυγραφώτατος, ἀλλὰ πάντα τὰ ἔργα του ἀπωλέσθησαν. Μεταξὺ τῶν τίτλων τῶν συγγραμμάτων του ἀναφέρονται οἱ ἀκόλουθοι: «Περὶ θεῶν», «Περὶ μαντικῆς», «Περὶ εἰσαρμῆνης», «Περὶ ἠρώων καὶ δαιμονίων», «Φυσικὸν λόγον», «Περὶ κόσμου», «Ἐξήγησις τοῦ Πλάτωνος Τιμαίου», «Περὶ κενού», «Περὶ μετεώρων» κλπ. Διὰ τὰ ἀνασυνθέσωμεν τὸ περιεχόμενον τῆς διδασκαλίας του χρησιμοποιοῦμεν κυρίως τὸ δευτερον βιβλίον τοῦ «Περὶ φύσεως τῶν θεῶν» συγγραμμάτου τοῦ Κικέρωνος, τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν «Τουσκουλανῶν διατριβῶν» καὶ τὸ «Περὶ μαντικῆς» τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως. Ἐπίσης ὁ Γαλλὸς μᾶς διέσωσε πολλὰς διδασκασίας του, στρεφόμενας κατὰ τῆς περὶ παθῶν διδασκαλίας τοῦ Χρυσίππου. Ὁ Σενέκας εἰς τὰ «Φυσικὰ ζήτηματα», ὁ Στράβων καὶ ὁ Κλεομένηδης ἔχουν ἐγκαταστήσει εἰς τὰ ἔργα των πολλὰς ἐκ τῶν θεωριῶν τοῦ Ποσειδωνίου. Καὶ εἰς τὰ σχόλια εἰς τὸν Εὐκλείδην τὰ γρασθέντα ὑπὸ τοῦ Πρόκλου παρέχονται ἀρκετὰ ἐνδείξεις σχετικὰ μετὰ τὰς διδασκασίας τοῦ Ποσειδωνίου. Ὁ Γερμανὸς λατινιστὴς Νόρτεν εἰς τὰ σχόλιά του εἰς τὸ βιβλίον τῆς «Αἰνεσίδος» τοῦ Βιργιλίου, καθὼς καὶ ὁ Χάιντσε εἰς τὸ «Περὶ Ἐπικράτους» συγγραμμά του ἐξέφρασαν τὴν γνώμην ὅτι ἐπίδρασιν τοῦ Ποσειδωνίου μαρτυρεῖ ὁ ἐσχατολογικὸς περὶ τῆς ψυχῆς μῦθος, ὁ ἐκτιθέμενος εἰς τὸ τέλος τοῦ μνημονευθέντος βιβλίου τοῦ Βιργιλίου καὶ εἰς τὴν πραγματείαν τοῦ Πλουτάρχου, τὴν φεομένην ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ τοῦ ἐμφαινομένου προσώπου τῶ κυκλῶ τῆς σελήνης». Ὁ Γαίγκερ εἰς τὸ συγγραμμά του, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ «Περὶ φύσεως ἀνθρώπου» βιβλίον τοῦ Νεμεσίου, ἀνευρίσκει τὰς πρώτας ἀρχὰς τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ εἰς τὸν Ποσειδώνιον. Πράγματι οὗτος ἀπιοδοθεῖ πρὸς τὰς πλατωνικὰς ἀντιλήψεις καὶ μετασχηματίζει κατὰ τρόπον λίαν ἀποφασιστικὸν τὰ δόγματα τῶν παλαιότερων Στωϊκῶν. Ἐνῶ ἡ παλαιότερα Στῶα εἶχε παρρησιάζει τὴν σπουδὴν τῶν ἐπιστημῶν, ὁ Ποσειδώνιος ἠσχολήθη ἐντατικῶς μετὰ ὅλους τοὺς ἐπιστημονικοὺς κλάδους. Διὰ τοῦτο ὁ Γαλλὸς γράφει περὶ αὐτοῦ: «Ποσειδώνιος ὁ ἐπιστημονικώτατος τῶν Στωϊκῶν διὰ τὸ γεγυμνασθῆαι κατὰ γεωμετρίαν» (Ὁ Ποσειδώνιος ὑπῆρξεν ὁ ἐπιστημονικώτατος ἐκ τῶν Στωϊκῶν, διότι εἶχε γυμνάσει τὴν σκέψιν του μετὰ τὴν γεωμετρίαν).

Ἡ φιλοσοφία ὀρίζεται ἀπὸ τὸν Ποσειδώνιον ὡς γνώσις τῶν θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ τῶν αἰτίων αὐτῶν. Ἐκ τοῦ ὀρισμοῦ καταφαίνεται ὅτι ἐννοεῖ τὸ σύμπαν ὡς ἐνότητα περιέχουσαν τὰ θεῖα καὶ ἀνθρώπινα. Ὅλα τὰ ὑπάρχοντα ἐν τῷ κόσμῳ πράγματα συνεχῶς εἰσέρχονται ὑπὸ τῆς «συνπαθείας». Ὅλοκληρον τὸ σύμπαν ἀποτελεῖ ἐνιαῖον σύμπλον, ἀπιοτελοῦμενον ἐξ ἱεραρχικῶν βαθμίδων. Ἀρχίζει ἀπὸ τὰ ἀνόργανα, προχωρεῖ εἰς τὰ ὀργανικά, φθάνει εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὑψοῦται δὲ εἰς τὰς ὑπεροργανικὰς σφαίρας τῆς θεότητος. Εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου ἔχει διασπαρῆ ἡ «ζωτικὴ δύναμις», ἣτις ἔλκει τὴν πηγὴν τῆς ἀπὸ τὸν ἥλιον καὶ διαχεῖται εἰς τὸν κόσμον ὡς θερμονόγονο ὀργανικὴ δύναμις. Καὶ ὁ Θεὸς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ ἐν πυρῶδες πνεῦμα, προκισμῶνον μετὰ τὴν πνεῦμα νοερόν πυρῶδες, οὐκ ἔχον μὲν μορφήν, μεταβάλλον δὲ εἰς ὁ βούληται καὶ συνεξομοιοῦμενον πᾶσιν (Ἠθικὴ «Δοξογρ.» σ. 302) (Πνεῦμα δυνάμενον νὰ νοή, ἀπαρτιζόμενον ἀπὸ φλόγα, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει μορφήν, μεταβάλλεται δὲ εἰς ὅτι θελεῖ καὶ ἐξομοιώνεται μετὰ τὴν μορφήν οὐδιόποτε ὄντος). Ὁ Θεὸς εἶναι παντοῦχοῦ παρῶν ἐν τῇ φύσει, εἰς τὴν πᾶσιν τῶν πτηνῶν, εἰς τὴν δύναμιν ἣτις συνεχῶς τὸν ἄνθρωπον, εἰς τὴν δύναμιν τῶν στοιχείων, εἰς τὴν κίνησιν τῶν ὑδάτων καὶ εἰς

την ομοιότητα των ανέμων. Ο κόσμος αποτελεί οργανικόν σύστημα, ἐν εἶδος τεραστίου ζώου, τὸ ὅποιον ζῆ μίαν συνολικὴν ζωὴν ἥτις εἶναι ὁμοία εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ συμπαντος. Διὰ τοῦτο ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου συνδέονται διὰ συμπάθειας. Ὅταν σημειωθῇ εἰς τι μέρος τοῦ κόσμου κινήσις τις, σημειοῦται ταυτοχρόνος κινήσις «συγκινήσις» καὶ εἰς τὰ ἄλλα μέρη τοῦ κόσμου. Ὑπάρχει λοιπὸν ἐν τῷ κόσμῳ ἐν κοινῷ αἰσθητήριον, ἐφ' ὅσον τὰ μέρη του συμπαντος. Ἐπὶ τῆς τοιαύτης συγκινήσεως ἐστῆριζεν ὁ Ποσειδώνιος καὶ τὴν εἰς τὴν μαντικὴν πίστιν. Εἰς ἐν χωρίον τοῦ «Περὶ μυστηρίων» ἔργου τοῦ Ἰαμβλίου δικαιολογεῖται κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἡ πίστις πρὸς τὴν μαντικὴν. «Καὶ ἡ ἐνωσις δὲ καὶ συμπάθεια τοῦ παντός καὶ ἡ ὡς ἐφ' ἑνὸς ζώου συγκίνησις τῶν πορωτάτων μερῶν ὡς ἐγγύς ὄντων, τὴν τῶν σημείων τούτων πομπὴν ἐκ θεῶν ἀνθρώποις καταπέμψις» (Καὶ ἡ ἐνωσις καὶ ἡ συμπάθεια τοῦ παντός καὶ ἡ ταυτοχρόνος συγκίνησις τῶν εἰς μεγίστην ἀπόστασιν μερῶν τοῦ κόσμου, ὡσάν να ἦσαν πολὺ πλησίον, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰ μέλη ἐνὸς ζώου, γίνεται ἀφορμὴ νὰ στέλλωνται τὰ — μαντικά ταῦτα — σημεία ἐκ μέρους τῶν θεῶν εἰς τοὺς ἀνθρώπους). Ἡ παρουσία εἰς τὸ κείμενον τοῦ παρατεθέντος ἀποσπάσματος τῶν λέξεων «συμπάθεια» καὶ «συγκινήσις» ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἰαμβλίος τὸ ἔχει παραλάβει ἐκ τοῦ Ποσειδωνίου. Εἰς τὸ αὐτὸ βιβλίον τοῦ Ἰαμβλίου ἀπαντᾷ ἐκτενέστερον χωρίον, εἰλημμένον ἐκ τοῦ Ποσειδωνίου, τὸ ὅποιον μᾶς δίδει πληρεστέραν διασαφήσιν ὡς πρὸς τὸν τρόπον, καθ' ὃν πρέπει νὰ νοηθῇ ἡ συμπάθεια. «Ἐάν δὲ λέγωμεν ὡς ἐν ἐνὶ ζώῳ τῶ παντὶ καὶ μίαν ζωὴν τὴν κινήτην παντοῦ ἐχοντὶ κοινωνία τῶν ὁμοίων δυνάμεων ἢ τῶν ἐναντίων διστάσεις ἢ τις ἐπιτηδείους τοῦ ποιοῦτος πρὸς τὸ πάσχον συγκινεῖ τὰ ὅμοια καὶ ἐπιτήδεια, ὡσαύτως κατὰ μίαν συμπάθειαν δίκουσα καὶ ἐν τοῖς πορωτάτω ὡς ἐγγύς ὄντι, λέγεται μὲν τὸ αὐτὸ τῶν ἀληθῶν». (Ἐάν δὲ λέγωμεν, ὅτι εἰς τὸ πᾶν, ὡσάν να εἶναι ἐν ἐνιαίῳ ζώῳ, τὸ ὅποιον ἔχει πανταχοῦ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ζωὴν, ἡ ἐπικοινωνία τῶν ὁμοίων δυνάμεων ἢ ἡ ἀντίθεσις τῶν ἐναντίων δυνάμεων, ἢ ἡ μεταξὺ τῶν ποητικῶν αἰτίου καὶ τῆς παθητικῆς ὕλης συγγένεια θέτει εἰς συγκίνησιν — κάμνει νὰ συμμερίζωνται τὴν αὐτὴν κίνησιν ταυτοχρόνος — τὰ ὅμοια καὶ τὰ συγγενικά, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διὰ τῆς αὐτῆς συμπάθειας φθάνουσα καὶ τὰ εἰς μεγίστην ἀπόστασιν κείμενα ὡσάν να ἦσαν εἰς ἀμεσώτατην πλησίον. Ἡ ἀντιλήψις μὲς αὐτῆ εἶναι ἀληθῆς). Ἄν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ ὅρος «ἐπιτηδείους» πλησιάζει πρὸς τὴν ἐννοίαν τῆς χημικῆς συγγενείας φθάνομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ τοῦ Ποσειδωνίου γνῶσις ἐκ τῆς χημείας πρὸς κατανοήσιν τοῦ κοσμολογικοῦ προβλήματος.

Ὁ Διογένης Λαέρτιος (7.138) διέσωσε τὴν περὶ κόσμου ἀντιλήψιν τοῦ Ποσειδωνίου. Εἶναι κατ' αὐτὸν ὁ κόσμος «σύστημα ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν τούτοις φύσεων ἢ σύστημα ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐνεκα τούτων γενομένων». Τὸ ἐνίσχιστον τοῦτο σύστημα διαιρεῖται εἰς δύο περιοχάς. Ἡ μία εἶναι ἡ ὑπὲρ τὴν σελήνην, ἡ δὲ ἑτέρα ἡ ὑπὸ τὴν σελήνην. Ἀθάνατος εἶναι ἡ πρώτη περιοχή, ἥτις διὰ τῆς δυνάμεως τῆς συνέχει καὶ τὴν κατωτέρω ταύτης εὐρισκομένην. Αἱ δύο αὗται περιοχαὶ συνδέονται δι' ἐνὸς κοινοῦ «δεσμοῦ», ὅστις εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Ὡς πρὸς τὴν σύστασιν τοῦ ἀνθρώπου ὅν εἶναι διφυές. Συνίσταται ἐξ ἀθάνατου πνεύματος καὶ ἐκ θάνατου καὶ διαλυτοῦ σώματος. Ἡ γνῶσις τοῦ ἐπίσης τυγχάνει διφυῆς διότι ἀναφέρεται ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὰ οὐράνια, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὰ ἐπίγεια. Μεταξὺ δὲ τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ θεοῦ ὑπάρχον μεσάζοντα ὄντα οἰ «δαίμονες», τῶν ὁποίων ἡ φύσις συνίσταται ἐξ ἀθέριας οὐσίας. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς θείας οὐσίας καθορίζει ὁ Ποσειδώνιος ἱεραρχικὴν τάξιν. «Πρώτον μὲν γὰρ εἶναι τὸν Δία, δεύτερον δὲ τὴν φύσιν, τρίτον δὲ τὴν εἰμαρμένην» (Πρώτος κατὰ ἱεραρχικὴν τάξιν εἶναι ὁ Ζεὺς, δεύτερος εἶναι ἡ φύσις καὶ τρίτη εἶναι ἡ εἰμαρμένη) (Ντίλς «Δοξογρ.» 324). Αἱ τρεῖς αὗται βαθμίδες ἀποτελοῦν, κατὰ τὸν Ποσειδώνιον, καὶ τὰς πηγὰς τῆς μαντικῆς. Αἱ μαντικαὶ προγνώσεις προέχοντα ἢ ἐκ τοῦ θεοῦ, ὅστις τὰς ἀνακινῶναι διὰ τοῦ στόματος τῶν προφητῶν, ἢ ἐκ τῆς εἰμαρμένης ἀποκαλυπτόμεναι διὰ τῆς ἀστρολογίας, ἢ ἐκ τῆς φύσεως, συναγόμεναί διὰ τῆς παρατηρήσεως φυσικῶν σημείων. Τοιαῦτα φυσικά σημεῖα εἶναι καὶ τὰ ὄνειρα, τὰ ὁποία βλέπει ἡ ψυχὴ ἀπαλλασσομένη κατὰ τὴν νύκτα ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ τοῦ σώματος. Καὶ εἰς ἄλλας καταστάσεις ὅπως εἰς τὴν ἔκστασιν, εἰς τὰς ἀμέσως προηγουμένας πρὸ τοῦ θανάτου στιγμὰς, ἢ νύχθι, ἀποχωρίζεται τὸ σῶμα, ἀντιλαμβάνεται τὴν πορείαν τοῦ κοσμικοῦ γεγονότος καὶ δύναται νὰ προβλέψῃ τὰ μέλλοντα.

Ὁ Φίλων ἀναφέρει ὅτι ὁ Ποσειδώνιος ἐγκατέλειπε τὴν περὶ ἐκπύρωσεως τοῦ κόσμου θεωρίαν τῶν Στωϊκῶν καὶ ἔκλιπε πρὸς τὸ δόγμα τῆς κοσμολογικῆς ἀφαρσίας. Παρεδέχετο ὅτι μέσα εἰς τὸ κοσμικόν σύστημα ἐνυπάρχει ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, ἥτις περιβάλλει τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν. Μετὰ τὴν γενικὴν αὐτὴν κοσμικὴν ψυχὴν συνδέονται διὰ συμφύσεως αἱ ψυχὰ τῶν ζώων καὶ ὅσαι ψυχὰ εὐρίσκονται εἰς τὸν ἀέρα. Αἱ ψυχὰ τῶν ἀποθνήσκοντων ἀποσύρονται ἀπὸ τὴν περιοχὴν τοῦ ἡλίου καὶ διακινεῖται εἰς τὸν ὑπὸ τὴν σελήνην τόπον. Ἐκεῖ γίνονται δαιμόνες ἔπειτα δὲ μεταβάλλονται εἰς ἀέρια ὄντα, τὰ ὁποία εἶναι οἱ ἠῶρες. Ὁ ἀῆρ εἶναι γεμάτος ἀπὸ τούτων ἠῶρας καὶ εἶναι δυνατόν νὰ ἐπικοινωνήσῃ οἱ ἐπίγειοι ἄνθρωποι πρὸς αὐτούς. Τὰ ὄντα, κατὰ τὸν Ποσειδώνιον, εἶναι θεῖα σῶματα, συμπίπτουσα ἐξ αἰθέρος. Εἶναι λαμπρὰ καὶ πυρῶδη, οὐδέποτε εὐρισκόμενα ἐν στάσει, ἀλλ' ἐκτελούντα διαρκῶς κυκλικὴν κίνησιν.

Καὶ ὡς πρὸς τὰ ψυχολογικὰς ἀντιλήψεις ἀπομακρύνεται ὁ Ποσειδώνιος ἀπὸ τὰς δοξασίας τῶν παλαιότερων Στωϊκῶν καὶ ἐπανερχεται εἰς τὰς πλατωνικὰς. Εἰς τὴν «Περὶ παθῶν» πραγμασίαν τοῦ διεφάνει πρὸς τὸν Χρυσίππτον καὶ ἐβέγη τῶν ἀκόλουθον τὸν Πλάτωνα, τὴν ὑπαρξὴν ἐν τῇ ψυχῇ τῶν δυνάμεων. Κατὰ τὸν Γαληνόν, ὁ Ποσειδώνιος «δείκνυσιν ἐν τῇ περὶ παθῶν πραγμασίᾳ διοικουμένους ἡμᾶς ὑπὸ τῶν δυνάμεων, ἐπιθυμητικῆς τε καὶ θυμοειδούς καὶ λογιστικῆς» (ἀποδεικνύει εἰς τὴν περὶ παθῶν πραγμασίαν, ὅτι διοικουμένα ὑπὸ τριῶν δυνάμεων, ὑπὸ τῆς ἐπιθυμητικῆς δυνάμεως, τῆς θυμοειδούς καὶ τῆς λογιστικῆς). Τὰ πάθη δὲν εἶναι ἐσφαλμένοι κρίσεις, ὅπως ἐνόμιζεν ὁ Χρυσίππτος, ἀλλὰ «κινήσεις ἐτέρων δυνάμεων ἀλόγων, ἀς ὠνόμασεν ἐπιθυμητικῶν τε καὶ θυμοειδῶν». Εἰς τὰ αὐτὰ ἐδέχτο τὴν ὑπαρξὴν ψυχῆς καὶ θρηπτικῆς καὶ αἰσθητικῆς δυνάμεως. Τὰ ζῶα ἔχουν ἐπὶ πλέον τὸ θυμοειδῆ, τὴν αἰσθησὶν, τὸ ὀρεκτικόν καὶ τὸ κατὰ τόπον κηνητικόν. Εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐπιπροστίθενται ὁ λόγος, ὁ νοῦς καὶ ἡ διάνοια. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος, πρέπει δὲ νὰ καταβάλλωμεν συνεχῆ προσπάθειαν διὰ νὰ καθυποτάξωμεν τὸ ἄλογον αὐτῆς μέρος εἰς τὰ προστάγματα τοῦ λόγου καὶ τοῦ νοῦ. Τὴν ψυχὴν διαμορφώνει ὁ νοῦς δίδων εἰς αὐτὴν ὠρισμένον εἶδος. Ἡ ψυχὴ ἀφ' ἑτέρου διαμορφώνει καὶ συγκρατεῖ τὸ σῶμα.

Σύμφωνοι πρὸς τὰς ψυχολογικὰς τὴν ἀντιλήψεις τυγχάνουσι καὶ αἱ ἠθικαὶ δοξασίαι του. Κατὰ τὸν Κλήμεντα (Στρωματ. 2.129.4), ὁ Ποσειδώνιος ὥριζε κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον τὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς. Σκοπὸς τοῦ βίου, ἔλεγεν, εἶναι «τὸ ζῆν θεωροῦντα τὴν τῶν ὄλων ἀλήθειαν καὶ τάξιν καὶ συγκρατασκευάζοντα αὐτὴν κατὰ τὸ δυσάτον» (Νὰ ζῶμεν ἀναγόμενοι διὰ τῆς θεωρίας εἰς τὴν τῶν ὄλων ἀλήθειαν καὶ τάξιν καὶ συνεργούντες διὰ τὴν πραγματοποιήσιν τῆς ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνάμεων μᾶς). Καὶ ὁ Σενέκας ἐπιβεβαιῶσι τὸν τοιαύτην ἠθικὴν τῆς ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ τέλους διδασκαλίαν τοῦ Ποσειδωνίου γράφων εἰς τὰς ἐπιστολάς του (92.10): «Πρώτη τέχνη τοῦ ἀνθρώπου εἶναι αὐτὴ αὐτῆ ἡ ἀρετὴ» εἰς αὐτὴν παραδίδεται ἡ ἀνωφελες καὶ ρωδὴς σάρξ, ἥτις ἔχει ὡς μόνον τὴν ἰκανότητα νὰ δέχεται τροφάς. Δὲν ἀρκεῖ μόνον ἡ θεωρία τῆς ἀληθείας. Πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ γίνεται συνεργάτης τῆς ἐν τῷ κόσμῳ κυριαρχούσης τάξεως. Ἡ τοιαύτη συνεργασία ἔχει τὸ νόημα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ φέρῃ εἰς ἀρμονίαν τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς του μετὰ τὴν τάξιν, ἥτις διοικεῖ τὸ σύμπαν, θὰ ἐπιβάλῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ λόγου ἐπὶ τῆς ὕλικῆς του φύσεως, ἐπὶ τῆς σαρκὸς ἥτις εὐρίσκεται εἰς ρωδὴν κατάστασιν. Ἡ ἀρετὴ καὶ ὁ λόγος δὲν ἀκούουσι διὰ νὰ ἀποκτήσῃ ὁ ἄνθρωπος τὴν εὐδαιμονίαν, διότι δὲν ἀποτελεῖται μόνον ἐκ τοῦ λόγου, ἀλλ' ἔχει ἐν ἑαυτῷ καὶ ἄλλοις δυνάμεις. Χρειάζονται νὰ συνεργήσῃ διὰ τὴν ἀποκτήσιν τῆς εὐδαιμονίας καὶ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ. Κατὰ τὸν Διογένην τὸν Λαέρτιον (7.128) «Παναίτιος καὶ Ποσειδώνιος, οὐκ αὐτάρκη λέγουσι τὴν ἀρετὴν, ἀλλὰ χρεῖαν εἶναι φασὶ καὶ ὑγιείας καὶ χρησίας καὶ ἰσχύος» (Δὲν ἀρκεῖ μόνον τῆς ἡ ἀρετῆς, ἀλλ' ἔχομεν ἀνάγκη καὶ ὑγιείας καὶ ὕλικῶν μέσων καὶ ἰσχύος). Ὁ Ποσειδώνιος ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὴν αὐστηρότητα τῶν παλαιότερων Στωϊκῶν καὶ ἀκολουθεῖ τὰς ἀνθρωπιστικὰς τάσεις τοῦ Παναίτιου.

Ἐχων ὡς βάσιν ὁ Ποσειδώνιος τὴν περὶ συμπάθειας θεωρίαν τοῦ ἀνεζήτησε νὰ ἀνεύρῃ τὸν δεσμόν, ὅστις ἐνώνει ὅλα τὰ ὄντα τοῦ κόσμου, τὰ γεγονότα, τὰ σημειούμενα ἐν αὐτῷ πρὸς ἄλλα. Ἀναθωρεῖ σπηριζόμενος ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης ὅλας τὰς ἐπιστήμας, τὴν γεωγραφίαν, τὴν ἐθνογραφίαν, τὴν ἱστορίαν καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ὅπαντα τὰ δεδομένα τῶν ἐπιστημῶν αὐτῶν δεικνύουσι τὴν ὑπαρξὴν μίας συναφείας καὶ ἀλληλεξαρτήσεως. Ὡς γεωγράφος ἐξετάζει τὰ ἐπὶ τῆς γῆς συμβαίοντα ἐν συναφείᾳ μετὰ τὰ οὐράνια φαινόμενα. Ἐξηγεῖ τὰ παλιρροϊκὰ φαινόμενα ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς σελήνης, μελέτων ταῦτα εἰς τὴν παραλίαν τῶν Γαδειρών. Συσχετίζει τὰς κλιματολογικὰς ζῶνας καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν προκύπτοντα διὰ τὸν ἀνθρώπινον πολιτισμὸν ἀποτελέσματα μετὰ ἀστρονομικὰ δεδομένα. Παρατηρεῖ πᾶν ὅτι συμβαίνει εἰς τὴν φύσιν καὶ προσπαθεῖ νὰ τὸ συσχετίσῃ μετὰ τὴν τάξιν ἥτις κυριαρχεῖ ἐπὶ τοῦ συμπαντος. Τὸν τρόπον δὲ τῆς τοιαύτης θεωρησῆως τοῦ ἐπεκτείνει καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς πολιτιστικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Ἀκολουθῶν τὰς ἀντιλήψεις τῶν Θεοφράστου καὶ Δικαιάρχου, δέχεται ὅτι εἰς τὴν ἀρχὴν τὸ ἀνθρώπινον γένος ἔζη ζωὴν φυσικὴν πλήρη ἀθωότητος. Τότε ἐβασίλευον οἱ φιλόσοφοι καὶ ἀπεκάλυπτον καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους τὴν φύσιν τῆς θεότητος. Ὅταν παρεσιδύσεν εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἡ ἐπιθυμία ἀποκτήσεως ἰδίας περιουσίας, διετασάχθη ἡ εἰρήνη καὶ κατέστη ἐπ' ἀνάγκης νὰ ἐπινοηθῇ ἡ νομοθεσία, καὶ νὰ εὐρεθῶν τὰ μέσα διὰ τὴν προαγωγὴν τῆς τεχνικῆς ἀναπτύξεως. Τοιοῦτρόπως προωθήθη τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς τὴν τεχνικὴν καὶ πολιτιστικὴν ἀνάπτυξιν. Ἄλλ' ἀπὸ ἠθικῆς ἀποφύσεως ἡ κατάστασις τῆς ἀνθρωπότητος ἐχειροτέρευσε. Οἱ φιλόσοφοι ἔχον τὴν ἀποστολὴν νὰ ἀσχοληθῶν μετὰ τὴν ἠθικὴν καλύτερεσιν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Τοῦτο βὰ τὸ καταβάλλωμεν οὐ μόνον διὰ τῆς πρακτικῆς καὶ πολιτικῆς τῶν δραστηριοτήτων, ἀλλὰ παρέχοντες ἑαυτοὺς ὡς πρότυπα ἀφοσιώσεως εἰς τὴν θεωρητικὴν μελέτην τῆς ἀληθείας. Αἱ ἀπασχολήσεις εἰς τὴν τεχνικὴν δύναται νὰ ἀφροῦν εἰς τοὺς τεχνικούς. Οἱ φιλόσοφοι πρέπει νὰ ἀπασχοληθῶν μετὰ τὴν ἀνώψων τῆς στάθης τοῦ ἠθικοῦ βίου. Ὁ Ποσειδώνιος πράγματι ἐνεφάνισεν ἑαυτὸν ἀκαταπόνητον ἐρευνητὴν τῆς ἀληθείας. Ἀπασχολήθη μετὰ ὅλα τὰ εἶδη τοῦ ἐπιστητοῦ, μετὰ τὴν ἀστρονομίαν, τὴν γεωδαισίαν,

φήτευον, οὐκ ἄλλα ἄλλοι, τὰ δ' αὐτὰ πάντες δνόματα καὶ ῥήματα, ὡς περ ὑποβολέως ἐκάστοις ἀοράτως ἐνηχούντες» (Καταληφθέντες ὑπὸ προφητικῆς ἐνθουσιασμοῦ δὲν ἐπροφήτευον ὁ καθείς διάφορα πράγματα, ἀλλὰ ὅλοι τὰς αὐτὰς λέξεις καὶ ἐκφράσεις ὡσάν να τοὺς ὑπηγόρευε διὰ μυστικῆς ἤχου κάποιο ἀόρατος ὑποβολεύς). Φαίνεται ὅτι κατ' ἀρχὰς μετεφράσθη ἡ «Πεντάτευχος», κατόπιν δὲ τὰ «Προφητικά» καὶ τὰ ὑπόλοιπα βιβλία, οὗτα δὲ ἐδημιουργήθη ἢ μετέφρασις, ἢ γνωστή ὑπὸ τῆν ἑπωνυμίαν «τῶν ἐβδομήκοντα».

Ἐκτός τῆς ἐν Αἰγύπτῳ ἐγκαταστάσεως μεγάλου ἀριθμοῦ Ἰουδαίων καὶ ἰς ἄλλας πόλεις τῆς Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας διασπορὰ τῆς εβραϊκῆς φυλῆς συνετέλεσε νὰ ὑποστῇ τὸ εβραϊκὸν ἔθνος τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ ἐν λόγω ἐπίδρασις εἶναι φανερά εἰς τὰς δύο μεγάλας Ἰουδαϊκὰς αἵρέσεις τῶν Θεραπευτῶν καὶ τῶν Ἑσσαίων, αἱ ὁποῖαι μαρτυροῦν περὶ ἀναμίξεως Ἰουδαϊκῶν ἀντιλήψεων μετ' ἑλληνικὰς ὀρθοπυθαγορικὰς δοξασίας. Ἡ αἵρεσις τῶν θεραπευτῶν ἐνεφανίσθη ἐν Αἰγύπτῳ. Τὰς περὶ αὐτῆς γνώσεις μας τὰς ἀντλήθμεν ἀπὸ τὸ σύγγραμμά τοῦ Φίλωνος «Περὶ βίου θεωρητικῶν». Οἱ θεραπευταὶ ἦσαν ἀσκητικὸς σύλλογος πιστῶν, οἵτινες ἔζων βίον ἡθικὸν, ἀσχολούμενοι μετ' ἄλληγορικὴν ἐρμηνείαν τῶν Γραφῶν καὶ βυθίζοντες εἰς τὴν θεολογικὴν θεωρίαν. Ἡ εὐσεβεία τῶν ἡτο κράμα Ἰουδαϊκῆς εὐλαβείας καὶ νεοπυθαγορικῆς θρησκευτικότητος. Οἱ Ἑσσαῖοι ἔζων ἐν τῇ Παλαιστίνῃ καὶ ἀναφέρονται ὅτι ἀπέτελουν ἤδη ἀπὸ τοῦ 160 π.Χ., κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ἰωσήπου, ἰδιαίτερον αἵρεσιν χωριστὴν ἀπὸ τῶν φαρισσαίων καὶ σαδδουκαίων. Ἐζων βίον κοινοδικόν, ἀπέφευγον τὰς αἰματηρὰς θυσίας, δὲν ἔτρωγον κρέας, οὐδὲ ἔπινον οἶνον καὶ ἐπίστευον εἰς τὴν προὔπαρξιν καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. Ἐπίστευον εἰς τὴν ὑπαρξίν τῶν ἀγγέλων καὶ θεῶρων τὸ ἡλιακὸν φῶς, ὡς ἀποκάλυψιν τῆς βήτητος. Ὑψίστη ἐπιβράβευσις τῆς εὐσεβείας ἦτο δι' αὐτοῦ τὸ χάρισμα τῆς προφητείας. Ἐδέχοντο δὲ ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχει βασικὴ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, τοῦ ἀρενοῦ καὶ τοῦ ἥθεος.

Φιλολογικὴ ἀπόδειξις τῆς ἐπελθούσης προσεγγίσεως μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ Ἰουδαϊκοῦ πνεύματος, δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ ὑπόμνημα εἰς τὴν «Πεντάτευχον» τὸ συγγραφέν ἀπὸ τὸν λεγόμενον Ἰουδαῖον περιπατητικὸν Ἀριστόβουλον, τὸ ἀφιερωμένον εἰς τὸν Πτολεμαῖον τὸν Φιλομήτορα (181—145).

Ἐκ τοῦ ὑπομνήματος τούτου μάς δίδωσαν ἀποσπάσματα ὁ Κλήμης καὶ ὁ Εὐσεβίος. Ὁ Ἀριστόβουλος πρῶτος διίσχυρισθὲν ὅτι οὐκ ἔστι μόνον ὁ Πυθαγόρας καὶ ὁ Πλάτων, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀρχαιότατοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων εἶχον γνώσιν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Μωυσέως. Εἰς τὰ ἀποσπάσματα τοῦ ἐκφράζει τὴν δοξασίαν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι νοῦς καὶ ὅτι μόνον διὰ τοῦ νοῦ εἶναι ἀοράτος. Προβαίνει δὲ εἰς ἀλληγορικὰς ἐξηγήσεις τῶν ἀνθρωπομορφικῶν ἐκφράσεων τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Οὗτα ἐρμηνεύων ἀλληγορικῶς τὸ φῶς, ὅπερ δημιουργεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρῶτον, λέγει ὅτι τὸ φῶς συμβολίζει τὴν βίαν σοφίαν. Εἰς τὸν ἀριθμὸν ἑπτὰ τῶν ἡμερῶν τῆς δημιουργίας ἀποδίδει συμβολικῶν ἔνοιαν, ἀκολουθῶν τὰς πυθαγορικὰς ἀριθμολογικὰς δοξασίας. Ὁ κόσμος διοικεῖται «θεῖα δυνάμει», ὁ δὲ Θεὸς δημιουργεῖ μόνον τὸ ἀγαθόν. Ἑλληνικὴν στωικὴν ἐπίδρασιν φανερώνει καὶ ὁ «Ἐκκλησιαστής» (Κοχελέθ), ὅστις θεωρεῖται γραφεὶς κατὰ τὸ 200 π.Χ. καὶ εἰς τὸ βιβλίον «Σοφία Σολωμῶνος», ὅπερ θεωρεῖται γραφέν κατὰ τὸ 30 π.Χ., παρουσιάζεται ἐπίδρασις πυθαγορικῶν καὶ πλατωνικῶν δοξασίῶν. Ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ ἡ σοφία προσωποποιεῖται, θεωρουμένη ὡς «ἀπαύγασμα» τοῦ αἰωνίου φωτός καὶ ὡς «ἔσπτερρον ἀκλήιδωτον» καὶ «ἀπόρροια» τῆς θείας δυνάμεως. Ἀποδίδεται εἰς τὴν σοφίαν ὅτι ζῆ μαζὶ μετ' ὁν Θεὸν «συμβίσιος Θεοῦ», διότι εἶναι «μῦσις τῆς τοῦ Θεοῦ ἐπιστήμης καὶ ἀρετῆς τῶν ἔργων αὐτοῦ» (ἔχει μνηθῆ εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ Θεοῦ καὶ καθορίζει τὰ ἔργα του). Ἰστατο πλησίον τοῦ Θεοῦ ἡ σοφία, ὅταν ἐδημιουργεῖ τὸν κόσμον ἐξ «ἀμόρφου ὕλης».

Ὅπως ἦτο ἐπιόμενον, ἐσημειώθησαν καὶ ἔντονον ἀντιθέσεις μεταξὺ Ἑλληνισμοῦ καὶ Ἰουδαϊσμοῦ. Τοῦτο ἰδίως συνέβη κατὰ τὸ 167 π.Χ., ὅποτε ὁ Ἀντίοχος ὁ Ἐπιφανής, σπληρίζομενος εἰς μεγάλην μερίδα ἑλληνιζόντων Ἰουδαίων, ἐπέχειρσε νὰ ἐξελληνίσῃ διὰ τῆς βίας τὸν εβραϊκὸν λαόν. Οἱ ὀρθόδοξοι Ἑβραῖοι ἀντέστησαν καὶ ἐδημιουργήθη εἰς πολλάς πόλεις ἰσχυρὰ ἀντιεβραϊκὴ κίνησις.

Ἡ κατὰ τὸν Ἰον π.Χ. αἰῶνα ἀνακάλυψις τῶν ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους.

Σημαντικώτατον γεγονός διὰ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν ἀπετέλεσεν ἡ ἀνακάλυψις καὶ ἐκδοσις τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων. Τοῦτο συνέβη κατὰ τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν προεστὰς τῆς ἐν Ἀθῆναις Περιπατητικῆς σχολῆς διετέλει (70—50 π.Χ.) ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Ρόδιος. Μετ' ἡν βοήθειαν τοῦ γραμματικοῦ Τυραννίου ἐξεδῶκεν ὁ Ἀνδρόνικος τὰ ἀριστοτελικά συγγραμμάτια ἐν Ρώμῃ. Διὰ τῆς ἐκδόσεως ταύτης δημιουργεῖται μεγάλη ἐρμηνευτικὴ κίνησις. Γράφονται πλείστα ὑπομνήματα καὶ ἐν γένει ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις ἐπανερχεται εἰς μίαν ἐκ τῶν γονιωτέρων πηγῶν τῆς. Κατὰ περιεργον σύμπτωσιν, ἡ τρίτη περίοδος τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἀφορμηθεῖσα ἀπὸ τῶν Ἀριστοτέλη, ἐπανερχεται κατὰ τὸ τέρμα τῆς πάλιν εἰς τὴν πηγήν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξεκίνησεν. Ἦδη παρετηρήσαμεν εἰς τὸν Παναίτιον καὶ τὸν Ποσειδώνιον τὴν τάσιν τῆς ἐπανόδου πρὸς τὰ διδάγματα τοῦ Πλάτωνος. Ἡ στροφή πρὸς τὴν παλαιὰν λαμ-

πρὸν παράδοσιν ἐλακροῦνται διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων. Ἐπέκτασιν δὲ ταύτης θὰ ἀποτελέσῃ κατὰ τὴν ἐπομένην περίοδον καὶ ἡ ἀναγέννησις τοῦ Πυθαγορισμοῦ.

ΤΕΤΑΡΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (30 π.Χ.—330 μ.Χ.)

Θρησκευτικὴ, Νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία καὶ Χριστιανισμός.

Γενικὸς χαρακτηρισμός. Κατὰ τὸ 30 π.Χ. κατελύθη τὸ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἑλληνικὸν βασιλεῖον καὶ ὠλοκλήρωθῆ ἡ ρωμαϊκὴ κατάκτησις. Ὑπὸ τὴν νέαν ταύτην κατάστασιν ἀρχίζει νὰ σημειοῦται μετὰ τοῦ ὑποδουλωθέντος ἑλληνικοῦ κόσμου ἰδιότυπος κίνησις. Καὶ εἰς τὴν φιλολογίαν καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν παρατηρεῖται μίαν τάσιν πρὸς ἐπιστροφήν πρὸς τὸ παρελθόν. Εἰς τὴν φιλολογίαν τὸ κίνημα τοῦ Ἀττικισμοῦ, ὅπερ ἤδη κατὰ τὸν πρῶτον π.Χ. αἰῶνα εἶχε σημαντικὸν ὑποστηρικτὴν εἰς τὸ πρόσωπον Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Αὐγούστου ἐμφανίζει εὐρυτάτην διάδοσιν. Οἱ παλαιοὶ κλασσικοὶ συγγραφεῖς ἀναγινώσκονται καὶ ὑπομνηματίζονται μετὰ ζήλου, γίνονται δὲ ἀπόπειρα ἵνα καὶ ἡ ἐν χρήσει γλωσσικὴ μορφή συμμορφωθῆ πρὸς τὰ ἀρχαία πρότυπα. Τὸ παλαιὸν ἀττικὸν ὄφος, μετ' ἡν λιτότητα καὶ τὴν εἰλικρινεῖάν του, ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν πρὸς τὸν πομπώδη ἄσιανισμὸν καὶ ἡ προτιμῆσις του εἶναι σύμπτωμα μαρτυροῦν ὅτι ὁ ἑλληνικὸς κόσμος αἰσθάνεται ἀποστροφήν πρὸς τὸν κόσμον τῆς Ἀνατολῆς. Ἦρξις τότε νὰ ἀναγεῖναι ἡ νοσταλγία πρὸς τὴν παλαιὰν λιτότητα καὶ εἰλικρινεῖαν τῶν κλασσικῶν χρόνων. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὸ κίνημα τοῦ Ἀττικισμοῦ δεινὰς ἐπεκρίθη καὶ ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ ἔνων ἱστορικῶν. Οἱ ἐπικριταὶ τοῦ οὐδόλας κατενόησαν τὴν βαθυτέραν σημασίαν του. Ὁ Ἑλληνισμὸς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Διαδόχων εἶχεν εὐρύτατα διασπαρῆ εἰς δυσαναλόγως μεγάλῃν τοπικὴν περιοχὴν. Ἡ ἐξάπλωσις του εἰς βαρβάρους λαοὺς ἐκινδύνευε νὰ νοθεύσῃ τὴν οὐσίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Τὸ ὅτι οἱ Ἑλληνες τῆς ἐποχῆς τῶν Διαδόχων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προβάλλουν ἐναντι τῶν Ρωμαίων τὴν ἠρωικὴν ἀντίστασιν, ἣν ἀντέταξαν εἰς τοὺς παλαιούς χρόνους κατὰ τῶν Περσῶν, ὀφείλεται ὅτι ἔτι εἶχον ὑποστῆ τὴν παραλυτικὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἀνατολῆς. Ὁρμεφυτῶς λοιπὸν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, κατόπιν τῆς μεγάλης διαστολῆς καὶ διαχύσεως, ἐκτελεῖ μίαν συστολὴν καὶ ἀναδρομὴν εἰς τὸν ἑαυτὸν του. Ἄν δὲν ἐμεσολάβει τὸ κίνημα τοῦ Ἀττικισμοῦ, δὲν θὰ ἐνεδυνωμοῦτο ἡ αὐτοπεποίθησις τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὸν ἑαυτὸν του, δὲν θὰ διεκόπτετο ἡ ὀλυνεῖ ἐπιτεινομένη κατὰπτωσις. Οἱ φορεῖς τοῦ κινήματος τοῦ Ἀττικισμοῦ ἦσαν οἱ σηματοφόροι τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν παλαιὰν του παράδοσιν, ἣτις ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἐμφανισθῆ κατὰ τὸν τέταστον π.Χ. αἰῶνα τὸ ἀνατολικὸν ρωμαϊκὸν κράτος εἰς τὴν οὐσίαν του τελειῶς ἐξελληνισμένον. Ὑπὸ τὸ πρῆσμα μίᾳς τοιαύτης θεωρήσεως πρέτει νὰ ἀντικρῶσμεν καὶ τὰ φιλοσοφικὰ ρεμάτια τὰ ἐμφανισθέντα κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Αἱ παλαιαὶ σχολαὶ τῶν Στωϊκῶν, Σκεπτικῶν καὶ Ἐπικουρείων συνεχίζον τὴν ὑπαρξίν των, χωρὶς ὁμως νὰ δύναται νὰ ἐπηρεάσουν τὴν ἐποχὴν. Ἡ ἑλληνολογία τῶν Στωϊκῶν δὲν ἦτο εἰς θέσιν, ὡς στερωμένη μεταφορικῶς βάθος, νὰ ἰκανοποιήσῃ τὴν νοσταλγίαν πρὸς τὸ ὑπεριεθνητόν, ἣτις διακατεχεῖ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς νέας ἐποχῆς. Οἱ Σκεπτικοὶ καὶ οἱ Ἐπικουρεῖοι πολὺ ὀλιγώτερον ἠδύναντο νὰ ἀνταποκριθῶν πρὸς τὰς νέας πνευματικὰς ἀνάγκας. Μόνον αἱ σχολαὶ αἵτινες ἀστρέφοντο πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς ἠδύναντο νὰ προσφέρουν τὴν πνευματικὴν τροφήν, τὴν ὁποῖαν ἐζητεῖ τότε ὁ κόσμος. Διὰ τοῦτο βλέπομεν νὰ ἀκμάζῃ ἐκ νέου ὁ πυθαγορισμὸς, ὁ ἀριστοτελισμὸς καὶ ὁ πλατωνισμὸς. Ἐν τέλει δὲ ἄσπασαι αὐταὶ αἱ τάσεις συχνοῦνται εἰς τὸ νεοπλατωνικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον μετὰ βίαν τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν ἀπορροφᾷ μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν του σημαντικώτατα στοιχεῖα ἀπὸ τῶν πυθαγορισμὸν καὶ τὸν ἀριστοτελισμὸν.

Ἡ μεγάλη κίνησις πρὸς ἐπάνοδον εἰς τὰ φιλοσοφικά τῆς παλαιᾶς ἐποχῆς ἀποτελεῖ τὸν ἕνα ἐκ τῶν δύο σημαντικῶν παραγόντων, οἵτινες ἐπιφέρουν τὴν ριζικὴν μεταστροφήν τῆς νοστροπίας τοῦ παλαιοῦ κόσμου καὶ θεμελιώνουν τὴν νέαν ἐποχὴν. Ὁ δεύτερος μέγας παράγων εἶναι τὸ θρησκευτικὸν κίνημα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ ὑψηλὴ πνευματικότης καὶ ἡ μέχρις ἀνεπιφύλακτου αὐτοθυσίας ἀγωνιστικότης τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἰησοῦ ἤρχετο νὰ ὑψώσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ ἐπίπεδον πραγματικῆς πνευματικῆς υπάρξεως. Ἐξ ὄλων τῶν λαῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μόνον ὁ ἑλληνικὸς εἶχε τὴν προετοιμασίαν ἣτις τὸν ἔκανε ἰκανὸν νὰ ἐνοήσῃ καὶ νὰ ἐνστερνισθῇ τὸ κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ. Ὁ λαὸς τῶν Ἑβραίων εἶχε περιπέσει εἰς κενὴν τύπολατρείαν καὶ μισαλλοδοσίαν. Οἱ λοιποὶ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ κατανοήσουν τὸ πνεῦμα τῆς νέας θρησκείας. Μόνον ὁ ἀναγεννώμενος καὶ ἐπιστρέφων εἰς τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶχε τὴν δύναμιν νὰ γίνῃ φορεῖς τοῦ νέου κηρύγματος. Πράγματι κατὰ τοὺς πρώτους τρεῖς αἰῶνας τῆς νέας ἐποχῆς συντελεῖται ἡ θαυμαστὴ σύνδεσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐκτοσε ὁ ἀνθρώπινος πνευματικὸς πολιτισμὸς εἶναι εἰς τὴν βαθυτέραν του οὐσίαν ἑλληνοχριστιανικὸς.

Ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις τῆς τετάρτης περιόδου, ἣτις, ἀρχομένη ἀπὸ τὴν κατὰλυσιν τοῦ τελευταίου ἑλληνικοῦ βασιλεῖου, τερματίζεται κατὰ τὸ 330 μ.Χ., ὅποτε κίεταῖ ἡ Κωνσταντινούπολις, διὰ νὰ ἀποτελέσῃ τὸ κέντρον τοῦ ἀναγεννηθέντος

έλληνοισμῶ, δεσπόζει κυρίως ἀπὸ τοὺς δύο ἀνωτέρω σημειωθέντας παράγοντας. Ἔχουμεν ἀφ' ἑνὸς τὴν καθαρῶς εὐνοουμένην φιλοσοφικὴν κίνησιν τῶν σχολῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν χριστιανικὴν κίνησιν, ἣτις ἐκφράζει τὰς φιλοσοφικὰς ἀτιλήψεις διὰ τῆς σαφῶς διατυπώσεως τῶν δογμάτων τῆς πίστεως. Τὸ κοινὸν σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον συναντῶνται καὶ οἱ ἑνὸς καὶ οἱ ἑκτὸς τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας φιλόσοφοι, εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ ἀπαρτισμοῦ μιᾶς θρησκευτικῆς μεταφυσικῆς. Τὸ ἰδιαιτέρον χαρακτηριστικόν, ὅπερ διαστέλλει τὰς δύο ταύτας κινήσεις, εἶναι ὅτι εἰς τοὺς κόλπους τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας ἡ μεταφυσικὴ ἐμφανίζεται ὑπὸ τὴν μορφήν νέας μαθήσεως, ἣτις ὀνομάζεται δογματικὴ. Ἡ μεταφυσικὴ ταύτη νὰ ὑφίσταται ὡς ἀνεξάρτητος φιλοσοφικὴ ἐπιστήμη καὶ συγχωρεῖται κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὸ ἀριθμητικὴν μορφήν μετὰ τὴν ἀπολογητικὴν, μετὰ τὴν παρέδον δὲ τοῦ χρόνου ὑπὸ θετικὴν μορφήν μετὰ τὴν δογματικὴν. Εἰς τὴν καθαρῶς ἑλληνοισμῶ περιόχῃ ἡ συγχώνεσις τῆς μεταφυσικῆς μετὰ τὴν δογματικὴν ἰσχύει ἀκόμη μέχρι τῶν ἡμερῶν μας.

Λεπτομερέστερον ἐξεταζομένη ἡ φιλοσοφικὴ δραστηριότης τῆς τετάρτης περιόδου παρουσιάζει τὰ ἀκόλουθα μερικώτερα ρεῦματα :

1ον. Τὸν νεοπυθαγορισμὸν, ὅστις βλαστάνει εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν καὶ ἔχει νὰ ἐμφανίσῃ ὡς κύριόν του ἀντιπρόσωπον τὸν Ἀπολλώνιον τὸν Τυανέα.

2ον. Τὸν νεοκινισμόν, ὅστις ἐμφανίζεται ὡς θρησκευτικὸν κίνημα ἀντιπροσωπευόμενον ἀπὸ τὸν Δημόκριτον.

3ον. Τὸν νεοαριστοτελείσμιον τοῦ Ἀριστοκλέους καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιάως.

4ον. Τὸν ἀναγεννηθέντα πλατωνισμόν μετὰ τὸν Πλούταρχον καὶ Ἀπουλήσιον.

5ον. Τὸν στοικισμὸν τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς, μετὰ τὸν Σενέκον, τὸν Ἐπίκτητον καὶ τὸν Μάρκον Αὐρήλιον.

6ον. Τὴν νεωτέραν σκέψιν μετὰ τὸν Αἰνεσίδημον καὶ τὸν Σέξτον τὸν Ἐμπειρικόν.

7ον. Τὴν ἑλληνοϊουδαϊκὴν φιλοσοφίαν μετὰ ἐκπρόσωπον τὸν Φίλωνα τὸν Ἀλεξανδρέα.

8ον. Τοὺς τελευταίους ἐπικουρείους καὶ ἐκλεκτικούς.

9ον. Τὸν νεοπλατωνισμόν μετὰ τὸν Ἀμμώνιον, τὸν Σακάν, τὸν Πλωτίνιον, τὸν Πορφύριον καὶ τὸν Πρόκλον.

Ἐκ παραλλήλου ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία ἐμφανίζεται ὑπὸ τὰς ἀκόλουθους ἐκδηλώσεις :

1ον. Οἱ ἀπολογηταὶ τοῦ δευτέρου μ.Χ. αἰῶνος.

2ον. Οἱ γνωστικοὶ καὶ οἱ Μανιχαῖοι.

3ον. Οἱ κατηχηταὶ τοῦ τρίτου μ.Χ. αἰῶνος Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς καὶ Ὀριγένης.

Οἱ νέοι πυθαγόρειοι

Ὁ παλαιὸς πυθαγορισμὸς ὡς φιλοσοφικὴ σχολὴ εἶχε παύσει νὰ ὑπάρχῃ ἤδη ἀπὸ τοῦ τετάρτου π.Χ. αἰῶνος. Ἀναμνήσεις ὁμοῦ τοῦ πυθαγορισμοῦ διηποροῦντο εἰς τὰς μυστηριακὰς τελετὰς αἰτίνας ἐξηκολούθουν, ἰδίᾳ εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν, νὰ προσελκύνουν πολλοὺς ὁπαδοὺς ἐκ τῶν κατωτέρων λαϊκῶν στρωμάτων. Ὡς ἐπιστημονικὴ κίνησις ἤρρισε νὰ ἀνεγεννηθῇ ὁ πυθαγορισμὸς κατὰ τὸν πρῶτον π.Χ. αἰῶνα. Τοῦτο συνέγεται ἐκ μαρτυρίας τοῦ Διογένηος τοῦ Λαερτίου (8,24), ὁστις λέγει ὅτι ὁ κατὰ τὸ 70 π.Χ. ζήσας Ἀλέξανδρος ὁ Πολυίστωρ εἶχεν ἀναγνώσει βιβλίον ἐκθέτοντα πυθαγορικὰς διδασκασίας. Πρῶτος ἀναφέρεται ὡς ὁπαδὸς τοῦ νεωτέρου πυθαγορισμοῦ ὁ Λατίνος καὶ φίλος τοῦ Κικέρωνος Νιγίδιος Φίγυλλος, ἀποθανὼν κατὰ τὸ 45 π.Χ. Οἱ δύο Σέξτιοι οἵτινες ἔδρασαν ἐν Ρώμῃ ἠσχολήθησαν, ὅπως ἐσημειώθη ἀνωτέρω, μετὰ τὰ πυθαγορικὰ δόγματα. Κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖσι τοῦ πρώτου μ.Χ. αἰῶνος δρᾷ ὁ περίφημος Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, τοῦ ὁποῖου τὴν ζωὴν ἐξιστόρησεν ὁ ρήτωρ Φιλόστρατος εἰς βιβλίον γραφέν κατὰ τὸ 200 μ.Χ. Σύγχρονος τοῦ Ἀπολλωνίου ὑπῆρξεν ὁ ἐκ Γαδερῶν Μοδεράτος. Λίαν σημαντικὴ προσωπικότης ὑπῆρξεν ὁ Νικόμαχος ὁ Γερασηνός, ὅστις ἔζησε κατὰ τὸ 140 π.Χ., συγγραφεὺς μεγάλου συγγράμματος, ἐκ τοῦ ὁποῖου ἐσώθησαν μέχρις ἡμῶν δύο μεγάλα ἀποσπάσματα, τὸ ἐν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀριθμητικὴ εἰσαγωγή», τὸ δὲ ἕτερον ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἐγχειρίδιον Μουσικῆς». Κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖσι τοῦ δευτέρου μ.Χ. αἰῶνος ἔζησε καὶ ὁ ἐκ τῆς ἐν Συρίᾳ Ἀπαμείας καταγόμενος Νουμήσιος, ὅστις φαίνεται ὅτι ἦτο γνώστης καὶ τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀκμαζούσης ἑλληνοϊουδαϊκῆς φιλοσοφίας. Οὗτος ἐχαρακτήριζε, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Κλήμεντος, τὸν Πλάτωνα ὡς «Μαῦσῃν ἀπτικίζοντα». Κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖσι τοῦ τρίτου αἰῶνος δρᾷ ὡς νεοπυθαγορεῖος καὶ ὁ ρήτωρ Φιλόστρατος, ὁ βιογράφος τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανεύος. Μετὰ τὴν νεοπυθαγορικὴν κίνησιν σχετίζεται πληθεὺς συγγραμμάτων γραφέντων κατὰ νεωτέρους χρόνους καὶ ἀποδιδόμενων εἰς τοὺς παλαιότερους πυθαγορεῖους. Τοιαῦτα εἶναι τὰ προσιμα τῶν ὀνομα τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τοὺς νομοθέτας Ζάλευκον καὶ Χαρόνδαν, καθὼς καὶ ὄνομα συγγράμματα ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Ἀρχύταν. Ἐκ τοῦ κύκλου τῶν νεοπυθαγορείων προέρχεται καὶ τὸ φερόμενον ὑπὸ τὸν τίτλον «Πίναξ τοῦ Κέβητος» μικρὸν σύγγραμμα. Ἐπίσης σχετικὰ μετὰ τὴν κίνησιν ταύτην εἶναι καὶ τὰ λεγόμενα «Ἐρμητικά» συγγράμματα, καθὼς καὶ οἱ «Χαλδαϊκοὶ χηρμαῖοι».

Εἰς τὸν Νεοπυθαγορισμὸν ἐμφανίζονται ἀρκετὰ ἀποκλίνουσαι κατευθύνσεις. Ἀπασαὶ ὁμοῦ συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὴν θεολογικὴν βάσιν τοῦ συστήματος. Παραδέχονται τὴν

ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ ἐγκαίουν ἀνεπιουλάκτως τὴν ἀύστηρὴν ἠθικὴν διαδίσιν. Ἐπίσης δεῖν δέχονται τὰς ἀριθμολογικὰς ἀτιλήψεις τῶν παλαιότερων Πυθαγορείων, ὅπως αὐταὶ εἶχον διασκευασθῆ εἰς τοὺς κύκλους τῆς πλατωνικῆς Ἀκαδημίας. Τὰ πάντα, φρονοῦν ἔχουν παρασχῆ ἐκ μιᾶς μονάδος ἢ ἐξ «ἐνὸς σημείου». Τὸ σημεῖον γενᾷ τὴν γραμμὴν αὕτη δὲ τὴν ἐπιπέδον. Ἐκ τῆς ἐπιπέδου γινώσκονται τὰ τριδιάστατα σώματα. Ὅσοι ἐκ τῶν Πυθαγορείων ἤβηλον νὰ ἴστανται πλησιέστερον πρὸς τοὺς πλατωνικοὺς, δέχοντο δύο ἀρχάς: τὴν «μονάδα» καὶ τὴν «ἀόριστον διάδα». Τὸ ἀρχικὸν ἐν ἴστανται ὑπεράνω καὶ πέραν τῆς ὑπάρξεως. Ἐκ τούτου γινώσκονται τὸ νοητὸν ἐν τὸ ὁποῖον ταυτίζεται μετὰ τὰς ἰδέας. Ἐκ τοῦ δευτέρου δὲ τούτου ἐνὸς παράγεται τὸ τρίτον ἐν, τὸ ὁποῖον ἔχει μετοχὴν εἰς τὰς ἰδέας. Εἰς θέσιν κατωτέρων ἀπὸ τὸ τριαδικὸν τοῦτο ἐν ἴστανται ἡ ὕλη, ἣτις ταυτίζεται μετὰ τὴν ἀόριστον διάδα. Ἡ ὕλη δὲν ἔχει μετοχὴν εἰς τὰς ἰδέας, ἀλλὰ μόνον λαμβάνει σχῆμα ἀνάλογον πρὸς αὐτάς. Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ θεωρία τῶν Νεοπλατωνικῶν περὶ «ἀποροῶν» εὐρίσκειται ἐν σπέρματι εἰς τὰς ἐκτεθείσας ἀτιλήψεις τῶν νεοπυθαγορείων. Ὁ Νουμήσιος ἐδίδασκεν ὅτι ὑπάρχει ὡς πρὸς τὴν θεῖαν οὐσίαν τριπλῆ ἱεραρχικὴ διαβάθμις. Εἰς τὴν ἀνωτάτην κορυφὴν τῆς ἱεραρχικῆς κλίμακος ἴστανται ὁ «πρῶτος θεός», ὅστις εἶναι «πατὴρ» καὶ «ἀρχὴ τῆς οὐσίας». Εἰς τὴν δευτέραν βαθμίδα ἴστανται ὁ θεὸς «ὀμιουμένος», ὁ τρίτος δὲ θεὸς εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ ἡλασθεῖς κόσμος, τὸ «ποίημα». Εἰς τὸν πρῶτον θεὸν ἀπαγορεύεται, ἔλθουν οἱ νεοπυθαγορεῖοι, ἡ προσφορὰ ὕλικῶν θυσιῶν, ἡ μὴ δὲ εἰς αὐτὸν ἀρκούσα λατρεία εἶναι ἡ διὰ τοῦ λόγου πνευματικὴ πρὸς αὐτὸν ἀνάστασις. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι διὰ τῆς ἱεραρχικῆς ταύτης κλιμακώσεως καὶ διὰ τῆς παρεμβολῆς μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ὑψίστου θεοῦ διαμένον θεῶν καὶ δαιμόνων, αἱ θρησκευτικαὶ αἰρέσεις τῆς μεταριστοτελικῆς ἐποχῆς ἐπεδίωκον νὰ ὑψώσουν τὴν περὶ θεοῦ ἀντιλήψιν. Ὑψώσαν ὑπερὰν τῶν δαιμόνων τὸν καθαρὸν νοούμενον θεόν, κείμενον δὲ ὑποχωρήσεις εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς λαϊκῆς θρησκείας, ἀνεγνώριον καὶ τὴν ὑπαρξίν δαιμόνων καὶ κατατάσσον βαθμίδους θεοτήτων, δυναμένων νὰ ταυτισθῶν μετὰ τοὺς εἰδωλολατρικούς θεούς.

Ὡς πρὸς τὰς ψυχολογικὰς ἀτιλήψεις ἀκολουθεῖ ὁ Νεοπυθαγορισμὸς τὴν διύστικὴν θεωρίαν, ἀναγνωρίζον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὴν ὑπαρξίν μιᾶς λογικῆς καὶ μιᾶς ἀλόγου ψυχῆς. Ἡ εἰσοδος τῆς ψυχῆς εἰς τὸ σῶμα θεωρεῖται ὡς «πτώσις» καὶ ἀτήχημα. Ἀπὸ τῆς πτώσεως αὕτη δύναται νὰ μᾶς σώσῃ ἡ φιλοσοφία, ὁδηγοῦσα ἡμᾶς εἰς τὸν ἀγνὸν βίον καὶ εἰς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ. Ὁ φιλόσοφος εἶναι ὁ γνήσιος λάτρης καὶ ὑπέρτης τῶν θεῶν. Εἰς ἀνταμοιβὴν δὲ τῆς εὐσεβείας τοῦ οἱ θεοὶ τοῦ παρέχουν τὸ χάρισμα τῆς προφητείας καὶ θαυματουργίας. Εἰς τὰς βιογραφίας τοῦ Πυθαγόρα καὶ τοῦ Ἀπολλωνίου ἀναφέρονται πολλὰ θαυματουργικὰ πράξεις καὶ προφητεῖαι. Ἡ φιλοσοφία τοιοῦτοτρόπως κατατὰ νὰ ταυτισθῇ ὑπὸ τῶν Νεοπυθαγορείων μετὰ τὴν θρησκείαν. Ὁ φιλόσοφος εἶναι προφήτης, ὅστις καθοδηγεῖ τοὺς ἀνθρώπους διὰ νὰ ἐύρουν τὴν σωτηρίαν καὶ τὴν ἀνταμοιβὴν εἰς τὴν μετὰ θάνατον ζωὴν. Τύπον τοιοῦτου φιλοσόφου συγχρόνως καὶ θαυματουργοῦ προφήτου μᾶς δίδει ὁ Φιλόστρατος, βιογράφος τὸν Ἀπολλώνιον τὸν Τυανέα. Τὸ σχετικὸν σύγγραμμά του ἐπροξένησε, μὲν ἄλλῃ ἐντύπωσιν καὶ ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἀναγνωρισθῇ ὁ Ἀπολλωνίου ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους αὐτοκράτορας Καρακάλλαν καὶ Ἀλέξανδρον Σεβήρον ὡς πρόσωπον ἰερῶν ἄξιων νὰ τεθῆ παραπλεύρως τοῦ Ἀβραάμ καὶ τοῦ Ὁρφῆως. Αἱ περὶ θαυματουργιών του διηγήσεις τοῦ Φιλοστράτου ἐγένοντο τόσον πιστευταί, ὥστε πολλοὶ ἐκ τῶν εἰδωλολατρῶν τῶν καταπολεμούντων τὸν Χριστιανισμόν, καθὼς καὶ ὁ νεοπλατωνικός Πορφύριος, ἀντιπεριβάλλον τὰς θαυματουργίας τοῦ Ἀπολλωνίου πρὸς τὰ θαύματα τοῦ Χριστοῦ.

Οἱ νεώτεροι κυνικοὶ

Ἡ ἐκ νέου ἐμφάνισις τῆς κυνικῆς φιλοσοφίας ὀφείλεται εἰς τὴν διάχυτον τάσιν τὴν ἐπιδιώκουσαν νὰ καταπολεμήσῃ τὴν εἰς τοὺς κύκλους τῆς Ῥωμαϊκῆς κοινωνίας ἐυρύτατα διαδεδομένην ἠθικὴν ἐκλυσιν καὶ διαφθοράν. Πρῶτος εἶχε καταπολεμήσει τὴν ἐν λόγω ἐξαχρείωσιν ὁ Ῥωμαῖος Οὐάρων διὰ τὸν «Μενίππειον Σατράν» του. Ἡ ἀναβίσις τῆς κυνικῆς φιλοσοφίας, οὐχὶ εἰς τὴν ἠδονιστικὴν ἀλλ' εἰς τὴν παλαιὰν ἀύστηρὴν τῆς μορφῆν προαναγγέλλεται ἤδη διὰ τῶν «Ἐπιστολῶν τῶν κυνικῶν» ἐκ τῶν ὁποίων 51 φέρονται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Διογένηος, 36 ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κράτητος, 1 δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μενίππου. Κατὰ τὸν πρῶτον μ.Χ. αἰῶνα ἀρχίζει ἡ κίνησις τῶν κυνικῶν νὰ λαμβάνῃ μεγάλα διαστάσεις Οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἐνεφανίζοντο πανταχοῦ ὡς δημοσίου κίρκου, παροτρυνόντες τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸν ἐνάρετον βίον καὶ κατακρίνοντας τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐξαχρείωσιν καθὼς καὶ τὰς εὐρύτατα διαδεδομένας δεισιδαιμονίας. Ὁ Σενέκας ἀναφέρει ὡς σημαντικὸν μεταξὺ τῶν κυνικῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ τὸν Δημήτριον. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀδριανοῦ διάσημος ὑπῆρξεν ἐκ τῆς εἰρημνῆς αἰρέσεως ὁ ἐκ Γαδερῶν Οἰνόμαχος. Ἐν Ἀθήναις ἔζησεν ἀπολαμβάνων μεγάλῃ ὑπόληψιν ὁ Δημόναξ (50—150 μ.Χ.). Ἀναφέρεται προσετι καὶ ὁ Περειγρίνος ὁ ἐπικληθεὶς καὶ Πρωτεύς, ὅστις ἔκαυσε τὸν ἑαυτὸν του πρὸ τοῦ κοινοῦ εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας κατὰ τὸ 165 μ.Χ. Ὡς μαθητὴς ταύτου ἀναφέρεται ὁ Θεαγένης. Μεταξὺ τῶν κυνικῶν καταλέγεται καὶ ὁ ἐκ Προύσης τῆς Βιθυνίας καταγόμενος Δίων, ὁ ἐπικαλούμενος διὰ τὴν εὐλαττίαν του Χρυσόστομος (40—120 μ.Χ.). Τινὲς δὲ κατατάσσον εἰς τὴν αὐτὴν χορείαν καὶ τὸν Λουκίαν

νόν (120—180 μ.Χ.) καίτοι οὗτος εἰς τὰ συγγράμματά του καταγράφεται τὸς κυνικούς. Τὴν αὐτὴν στάσιν ἐναντί τῆς κυνικῆς σχολῆς τηροῦν καὶ ὁ Μαρτιάλης, ὁ Πετρώνιος, ὁ Σε- νέκας καὶ ὁ Ἐπίκτητος.

Περὶ τοῦ Δημόνακτος γνωρίζομεν ὅτι ἐξῆσεν ἐν Ἀθήναις. Ὅταν ἐπρόσθῃ ἐν Ἀθήναις νὰ εἰσαχθῶν οἱ ἀγῶνες τῶν μονομάχων, ὁ Δημόναξ εἶπεν εἰς τοὺς πολίτας ὅτι τοῦτο προῦποθέτει νὰ κατεδαφισθῇ ὁ βωμὸς τοῦ ἔλεου καὶ τοῦ οἴκτου. Κατηγορηθεὶς ὅτι καταφρονεῖ τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια ἀνήτησεν ὅτι ἂν μὲν ταῦτα εἶναι ἄξια σεβασμοῦ, πρέπει νὰ ἀποκαλυφθῶν διὰ νὰ μετᾶσχη εἰς αὐτὰ ὁλος ὁ λαός. Ἄν ὁμοῦ δὲν ἔχουν σπουδαιότητα, δὲν βλέπω, εἶπε, τὸν λόγον νὰ κατηγορήσῃ καὶ εἰς δι' ἐπιδειχθεῖσαν ἐναντί αὐτῶν ἀσέβειαν. Ὁ Οἰνόμαχος κατέκρινε τὸν ἀνθρωπομορφισμὸν τῆς εἰδωλολατρικῆς θρησκείας, κατεπολέμησε δὲ τὰς δεισιδαιμονίας καὶ τὴν πίστιν ἐν τοῖς χρησμοῖς. Εἰς τὸ ἔργον του ἐγοῦνται φορᾶς (ἀποκάλυψις τῶν ἀπατεῶνων), ἐπιτίθεται κατὰ τὸν μαντεῖων καὶ ὑποστηρίζει τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως. Ὁ Περειγύριος διὰ νὰ δώσῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐμπρακτὸν παράδειγμα τῆς καταφρονήσεως τῆς ζωῆς καὶ διὰ νὰ ἐξομοιωθῇ μὲ τὸν ἥρακα ἀρχηγὴν τῆς κυνικῆς φιλοσοφίας, τὸν μυθικὸν Ἡρακλέα, κατακασάνατα ἑαυτὸν ἐν τῇ Οἴτῃ, ἐκάη οικειοθελῶς εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας. Ὁ Λουκιανὸς ἀποδίδει τὴν πρᾶξιν του ταύτην εἰς ἀπλὴν «κενοδοξίαν».

Ὁ σπουδαιότερος ἐξ ὄλων τῶν ὁπαδῶν τῆς κυνικῆς αἰρέσεως εἶναι ὁ μνημονευθεὶς Δίων ὁ Χρυσόστομος. Κατήγετο ἐξ ἀριστοκρατικῆς οἰκογενείας καὶ ἤσκησε ἀρχὰς τὸ ἐπάγγελμα τοῦ σοφιστοῦ καὶ ρητοροδιδασκάλου. Καταδικασθεὶς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Δομιτιανοῦ εἰς ἐξορίαν ἐκ τῆς Βιθυνίας καὶ Ἰταλίας, περιήρατο διαφόρους χώρας κηρύσσων τὰ δόγματα τῆς κυνικῆς φιλοσοφίας, παραινῶν τοὺς ἀκροάτας του εἰς τὸν ἐνάρετον βίον καὶ κατακρίνων τὰς ἠθικὰς παρεκτροπὰς τοῦ συγχρόνου του πολιτισμοῦ. Ἀνακληθεὶς τῆς ποιῆς τῆς ἐξορίας του, ἐτράπη πρὸς τὴν Στωϊκὴν φιλοσοφίαν, ἐμπροσθεὶς ὑπὸ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ποσειδωνίου. Ἐγένετο εὐνοούμενος τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ, ὅστις ἐκάλεε αὐτὸν εἰς τὴν τράπεζάν του καὶ τὸν παρελάμβανεν ὡς συνοδὸν εἰς τὰς ἐφ' ἀμαξίας περιουσίας του. Ὁ Τραϊανὸς, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Φιλοστράτου (Βίοι Σοφ. 1.7), ἔλεγεν εἰς τὸν Δίωνα: «Τί μὲν λέγεις οὐκ οἶδ' ἀφιλῶ δέ σε ὡς ἐμαυτὸν». Ὡς ὑψιστὸν ἠθικὸν ἰδεώδες ἐθεώρει τὴν σύμφωναν μὲ τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ διαβίωσιν. Ἐδέχετο ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐμφυτοῦς εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ θεώρησις τῆς ἐν τῷ σῶματι ἐπικρατουμένης ἁρμονίας ἀρκεῖ νὰ μᾶς ὑψώσῃ εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς μένει ἀποκεκρυμμένος ἐν τῇ φύσει καὶ οἱ ἀνθρώποι ἐκτείνουσι πρὸς αὐτὸν τὰς χεῖρας «Ὡσπερ νήπιοι παῖδες πατρός ἢ μητρός ἀπεσπασμένοι δεινὸν ἴμερον ἔχοντες καὶ πόθον ὀρέγουσι χεῖρας», Λόγος 12,6 (Ὡσαν νήπια παιδιὰ τοῦ ἔχοντος ἀποχωρισθῆν ἀπὸ τὸν πατέρα ἢ τὴν μητέρα αἰσθανόμενα φοδερὰ ἐπιθυμίαν καὶ πόθον ἐκτείνουσι τὰς χεῖρας). Ὅπως ὁ Θεὸς δεικνύει ἁρμονικῶς τὸ σῶμα τὸιοῦτοτρόπως καὶ ὁ καλὸς μονάρχης πρέπει νὰ κυβερνᾷ με ἀγάπην καὶ ἐπιμέλειαν. Διὰ τοῦτο ὁ Δίων ἀναγνωρίζει, ἀκολουθῶν τὰς κοσμοπολιτικὰς ἀντιλήψεις τῶν Στωϊκῶν, ὡς ἰδεώδες πολίτευμα τὴν καλῶς ρυθμισμένην μοναρχίαν. Τὴν κυνικὴν αἴρεσιν συνεχίζει κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἐποχὴν ὁ ἐξ Ἀλεξανδρείας Μάξιμος, ὅστις ἔλθων εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐγνωρίσθη κατὰ τὸ 380 μὲ τὸν Γρηγόριον Ναζιανζηνόν.

Ὁ Νεοαριστοτελισμὸς

Ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω ὅτι ἀφ' ὅτου ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Ρώδιος ἐξέδωκε τὰ συγγράμματά τοῦ Ἀριστοτέλους, ἤρχισεν ἡ ἀναγέννησις τῶν ἀριστοτελικῶν σπουδῶν. Τὰ πρῶτα σχόλια ἄντινα ἐγράφησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀδριανοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀδράστου ἀπωλέστησαν. Περὶ τὸ 180 συναντῶμεν ὡς διδάσκημον ἐρμηνευτὴν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας τὸν Μεσσαῖον Ἀριστοκλέα. Δὲν περιωρίζετο οὗτος νὰ ἐξηγῇ τὰς ἀριστοτελικὰς συγγραφάς, ἀλλὰ διευτύπωνε καὶ ἰδικὰς του ἀντιλήψεις. Μετερρῦθμισεν προσεγγίζων πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῆς Στωϊκᾶς τὰς περὶ τοῦ νοῦ διδασκαλίας τοῦ Σταγίριτου. Κατὰ τὸν Ἀριστοκλέα ὁ νοῦς σημειώνει τὴν παρουσίαν του πανταχοῦ εἰς τὸν σωματικὸν κόσμον καὶ εἰσδύων εἰς τὸν ἀνθρώπινον ὄργανισμὸν γίνεται ἀτομικὸς νοῦς. Ὅπως συνάγεται ἐξ ἀποσπασμάτων ἔργων του ἄντινα παραθετῆ ὁ Εὐσέβιος, ὁ Ἀριστοκλέης, εἶχε καταπολεμήσει καὶ ἀνασκευάσει τὸν σκεπτικισμὸν. Μαθητὴς τοῦ Ἀριστοκλέους ὑπῆρξεν ὁ μεγαλύτερος ἐκ τῶν ἀριστοτελικῶν σχολιαστῶν, ὁ ἐκ τῆς ἐν Καρία Ἀφροδισιάδος καταγόμενος Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεύς. Ἐβίβαξεν ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 198—211 μ.Χ. Θεωρεῖ ὅς καθαυτὸ πραγματικότητα τὰ συγκεκριμένα ὄντα καὶ ἀναγνωρίζει τὰς καθολικὰς ἐννοίας ὡς ὑπαρχούσας μόνον εἰς τὴν διανοίαν μᾶν. Τὸν «ποιητικὸν νοῦν» τὸν χωρίζει ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινον. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι κάτοχος μόνον «φυσικοῦ» ἢ «κλικοῦ νοῦ», ἐπὶ τοῦτου ἐπιδρᾷ ὁ ἐνιαῖος καὶ θεῖος ποιητικὸς νοῦς. Διὰ τῆς τοιαύτης ἐπιδράσεως ὁ φυσικὸς νοῦς καθίσταται «ἐπικτήτος» ἢ «καθ' ἑξῆς νοῦς». Ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης περὶ τοῦ νοῦ ἀντιλήψεως τὸν ἦτο νὰ ἀπορρίψῃ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. Ὡς σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοτέλους ἰδίως τὰ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» καὶ τὸν Ἀναλυτικὸν παρέσχε πολῦτιμον βοήθειαν διὰ τὴν κατανόησιν τῶν δοξασίων τοῦ Σταγίριτου.

Μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον δὲν ἀνασφαίνονται συνεχισταὶ ἀξιόλογοι τῆς περὶπατητικῆς παραδόσεως. Ὡς ἐκλεκτικοὶ περιπα-

τητικοὶ θεωροῦνται ὁ ἀστρονόμος Κλαύδιος Πτολεμαῖος καὶ ὁ περίφημος ἱατρός Κλαύδιος Γαληνός. Ἡ περιπατητικὴ σχολὴ ἀπερροφήθη εἰς τὸν νεοπλατωνισμὸν. Εἰς τοὺς τελευταίους ὁπαδούς τῆς περὶπατητικῆς φιλοσοφίας ἀνήκει ὁ ἐξ Ἀλεξανδρείας Ἀνατόλιος, ὅστις ἐγένετο ἐπίσκοπος τῆς Λαοδικείας κατὰ τὸ 286 μ.Χ. Τελευταίος ὄλων ἀναφέρεται ὁ Θεμιστοῦς (320—390 μ.Χ.) ὅστις ἐβίβαξεν ἐν Κωνσταντινούπολιν καὶ παρέμεινε μέχρι τέλους τοῦ βίου του εἰδωλολάτρης. Καίτοι ὁ ἴδιος λέγει ὅτι ὡς ὀδηγὸν του ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἐξέλεξε τὸν Ἀριστοτέλη, εἰς πολλὰ ἀκολουθεῖ τὸν Πλάτωνα.

Ἡ ἀναγέννησις τοῦ Πλατωνισμοῦ Μέση πλατωνικὴ φιλοσοφία.

Ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, ἐξιστοροῦντες τὴν τύχην τῆς πλατωνικῆς ἀκαδημαϊκῆς φιλοσοφίας, ὅτι ὁ Ἀντίοχος ὁ Ἀσκαλωνίτης εἶχε προσχωρήσει εἰς τὸν ἐκλεκτικισμὸν. Οἱ ἀκαδημαϊκοί, ἐμπροσθεὶς ἀπὸ τὰ συστήματα τῆς ἐποχῆς, τὴν σκέψιν, τὸν στωϊκισμὸν καὶ τὴν περὶπατητικὴν φιλοσοφίαν, εἶχον παραμελήσει τὴν σπουδὴν τῶν πλατωνικῶν ἔργων καὶ ἀνεγίνωσκον μόνον ὀλίγους ἐκ τῶν γνωστότερον καὶ προστιωτέρον εἰς τὴν κατανόησιν πλατωνικῶν διαλόγων. Ἡδὴ ὁμοῦ, κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα, ὑπὸ τῆς ἐπίδρασιν τοῦ Ἀττικισμοῦ, στρέφονται καὶ οἱ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ πρὸς τὴν ἀναγνώσιν καὶ ἐρμηνείαν ὄλων τῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος. Ἰδίως δὲ ἀρχίζουν νὰ ἀναγινώσκουν τὸν «Τίμαιον», εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Πλάτων εἶχεν ἀναπτύξει τὰς σχετικὰς μὲ τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου ἀντιλήψεις. Διὰ τῆς στροφῆς ταύτης πρὸς τὰ πλατωνικὰ κείμενα ἀρχίζει νὰ ἀναγεννᾷται ὁ Πλατωνισμὸς. Δημιουργεῖται ἰδία φιλοσοφικὴ κίνησις, ἥτις ἀποτελεῖ προβαθμίδα τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ καὶ καλεῖται «μέση πλατωνικὴ φιλοσοφία». ὡς παρεμβαλλομένη μεταξύ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν νεοπλατωνικῶν. Ἀρχηγὸς τῆς μέσης πλατωνικῆς φιλοσοφίας ἀνεδείχθη ὁ Εὐδωρος, ὅστις ἐθάρσαε περὶ τὸ 25 π.Χ. Κατήγετο ἐξ Ἀλεξανδρείας. Ὡς σκεπτὸν τῆς φιλοσοφίας θεωρεῖ τὴν «ομοίωσιν βεῶν κατὰ τὸ δυνατόν», ἀκολουθῶν τὰ ἐν τῷ «Θεαίτητῳ» τοῦ Πλάτωνος ἐκτιθέμενα. Ἐπειδὴ δὲν εἶχεν ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τὸν ἐκλεκτικισμὸν, προσεπάθει νὰ συμβιάσῃ τὸν πλατωνισμὸν μὲ τὰ ἄλλα φιλοσοφήματα καὶ ἔλεγεν ὅτι κατὰ βάθος ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Πυθαγόρας εἰς οὐδὲν διεφάνον. Ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς ὑπόθεσεως εἶναι τὸ πρῶτον ἐν. Ἐκ τούτου παράγεται τὸ δεύτερον· ἐν καὶ ἡ ἀόριστος δυάς. Τὸ δεύτερον ἐν τὸ ὁποῖον καλεῖται καὶ μόνος, χαρακτηρίζεται ὡς «τεταγμένον», «φῶς» καὶ ὡς «περιττόν», δηλαδὴ τέλειον. Ἡ ἀόριστος δυάς χαρακτηρίζεται ὡς «ἀτακτὸν», «σκότος» καὶ «ἀόριστον», δηλαδὴ ὑποκειμένον εἰς συνεχῆ διαιρέσιν. Βλέπομεν οὕτω ὅτι ἐπανέρχεται εἰς τὰς ἀριθμολογικὰς θεωρίας τῆς παλαιᾶς Ἀκαδημίας τὰς συνδεομένας μὲ τὸν Πυθαγορισμὸν. Ἐν τῷ πλατωνικῷ τῷ ζήλω ἤσκηε πολεμικὴν ἐναντί τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας. Ὑπάρχει ἡ εἰδήσις ὅτι ἔγραψεν ἴδιον σύγγραμμα, διὰ νὰ καταπολεμήσῃ τὴν περὶ κατηγοριῶν ἀριστοτελικὴν διδασκαλίαν.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους δρᾷ καὶ ὁ Θράσυλλος, περὶ τοῦ ὁποῖου γνωρίζομεν ὅτι εἶχε προσληθῆ ὡς ἀστρολόγος εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου. Μεγάλην ὑπηρεσίαν προσέφερεν ὁ Θράσυλλος εἰς τὰς πλατωνικὰς σπουδὰς διὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν πλατωνικῶν ἔργων. Ἡ κατὰ τὰς εἰς τετραλογία ἐγένετο ὑπ' αὐτοῦ. Προέβη ἐπίσης καὶ εἰς τὴν συλλογὴν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Δημοκρίτου.

Λίαν σημαντικὴ καὶ συμπᾶθης φυσιογνωμία εἶναι ὁ ἐκ Χαίρωνείας τῆς Βοιωτίας Πλούταρχος (45—125 μ.Χ.). Τὴν μῆσιν του εἰς τὴν φιλοσοφίαν ὀφείλει εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις φιλόσοφον Ἀμμώνιον, ὅστις κατήγετο ἐξ Αἰγύπτου. Ὁ Ἀμμώνιος ἀνήκεν εἰς τὴν σχολὴν τῶν περὶπατητικῶν, ἀλλ' εἶχεν ὑποστῆ καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἀκαδημίας. Τὰς περὶ τῆς θησκείας τῶν Αἰγυπτίων γνώσεις του ὀφείλει ὁ Πλούταρχος εἰς τὸν διδάσκαλόν του τοῦτον. Ἐν Ἀθήναις διαμένων ἐστουδᾶσε προσέτι τὴν ρητορικὴν καὶ τὰ μαθηματικά. Ἐπεσκέθη πολλάκις τὴν Ρώμην καὶ συνεδέθη ἐκεῖ διὰ φιλικῶν μετὰ πολλῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν. Ὁ Τραϊανὸς ἔστρεψε πρὸς αὐτὸν βαθυτάτην ἐκτίμησιν εἶχε δὲ δώσει τὴν ἐντολήν εἰς τὰς ρωμαϊκὰς ἀρχὰς νὰ ζητοῦν, προκειμένου περὶ σπουδαίων τοπικῶν ζητημάτων, τὴν γνώμην του. Ὁ Πλούταρχος ἠσθάνετο βαθυτάτην κλίσιν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ὡς συγγραφεὺς δὲν ἐδημιούργησε βεβαίως ἴδιον φιλοσοφικὸν σύστημα, ἀλλ' ἀνεδείχθη ἐκ τῶν σπουδαιότερων ἐκτικευτῶν τῆς φιλοσοφικῆς γνώσεως. Τὰς φιλοσοφικὰς του ἀντιλήψεις ἔχει ἐκθέσει εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἠθικά» ἔργον του, τὸ ὁποῖον ἐκδίδεται ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἐκδοτῶν εἰς ἑπτὰ τόμους. Εἰδικώτερον ἀξιωματικὸν εἶναι αἱ ἀκόλουθοι εἰς τὰ «Ἠθικά» περιλαμβανόμενα φιλοσοφικὰ του πραγματεῖαι: «Περὶ Στωϊκῶν ἐναντιωμάτων», «Σύνωσις τοῦ ὅτι παραδοξότατα οἱ Στωϊκοὶ τῶν ποιητῶν λέγουσιν», «Ὅτι οὐδ' ἤθεως ζῆν ἔστι κατ' Ἐπικούρου», «Λάθε βιώσας», «Πρὸς Κολάτην», «Πᾶς ἂν τις αἰσθητοῦ ἑαυτοῦ προκόπτοντος ἐπ' ἀρετῆν», «Ἐκείνη πολεμικὴν κατὰ τῶν Στωϊκῶν, δριμύτερον δὲ καταπολεμῆε τοὺς Ἐπικουρείους. Δὲν ἐπιδοκιμάζει τὸν ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν διδασκόμενον ταυτισμὸν τοῦ θεοῦ μετὰ τὸν κόσμον καὶ προτιμᾷ τὸν πλατωνικὸν θεῖον, ὅστις δὲν συγγέει τὸν θεὸν μὲ τὸν κοσμικὸν σῶμα. Κατὰ τὸν Πλούταρχον σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ εὐρεσις τῆς ἀληθείας, ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀλήθεια προέρχεται ἐκ τοῦ θεοῦ, ἡ φιλοσοφία ταυτίζεται μὲ τὴν ἀναλήτησιν τοῦ Θεοῦ. Ἐπει τοίνυν φιλοσοφία μὲν ἐστὶ περὶ ἀλήθειαν, ἀληθείας δὲ φῶς ἀποδίδει, ἀποδείξεως δ'

ἀοχή τὸ συνημμένον, εἰκότως ἢ τοῦτο συνέχουσα καὶ ποιούσα δύναμις ὑπὸ σοφῶν ἀνδρῶν τῷ μάλιστα τὴν ἀλήθειαν ἠγαπηκότες θεῶ καθιερῶσθαι» (Ἠθ. 387 A) ('Αφοῦ λοιπόν τὸ θέμα τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἀλήθεια φῶς δὲ — τὸ ὅποιον ἀποκαλύπτει τὴν ἀλήθειαν — εἶναι ἡ ἀπόδειξις, ἀρχὴ δὲ τῆς ἀποδείξεως εἶναι ἡ λογικὴ συνάφεια καὶ ἀκολουθία, εὐλόγως ἢ δύναμις, ἥτις συνέχει καὶ δημιουργεῖ τὴν λογικὴν ταύτην ἀκολουθίαν ἀπεδῶθη ὑπὸ τῶν σοφῶν ἀνδρῶν εἰς τὸν θεόν, ὅστις καθ' ὑπερβολὴν ἀγαπᾷ τὴν ἀλήθειαν). Ἀκολουθῶν τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, δέχεται ὁ Πλούταρχος ὅτι δύναμις διὰ τῆς ἐνοράσεως νὰ ἀποκτήσωμεν ἄμεσον ἐποπτεῖαν τῆς νοητῆς ἀρχῆς. «Ἡ δὲ τοῦ νοητοῦ καὶ εἰλικρινεῖς καὶ ἀπλόου νόσις ὡσπερ ἀστραπὴ διαλαμψασα τῆς ψυχῆς ἀπαξ ποτὲ θιγείν καὶ προσιδεῖν παρέσχε. Διὸ καὶ Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης ἐποπτικὸν τοῦτο τὸ μέρος τῆς φιλοσοφίας καλοῦσιν» (Ἡ δὲ νόσις τοῦ νοητοῦ καὶ γνησίου καὶ ἀπλοῦ, ὡσάν ἀστραπὴ λάμψασα διὰ μέσου τῆς ψυχῆς, συμβαίνει κάποιοιαν φορὰν νὰ καθίστα δυνάστη τὴν μετοῦτο ἐπαφήν καὶ τὴν θέαν του) (Ἠθ. 282 D). Διὰ τῆς τοιαύτης περὶ ἐνοράσεως ἀντιλήψεως τὸν προετοιμάζει ὁ Πλούταρχος τὰς περὶ ἐκτάσεως νεοπλατωνικῆς θεωρίας. Ὁμιλῶν περὶ τοῦ θεοῦ τῶν Αἰγυπτίων Ὁσίριδος ταυτίζει τούτον μὲν τὸν Πλούταρχο καὶ τὸν θεωρεῖ ὡς συμβολίζοντα τὴν καθαρὰν ὀντολογικὴν ὑπόστασιν. «Ὁ δ' ἔστι μὲν αὐτὸς ἀπῶτάτω τῆς γῆς ἀχαντοῦ καὶ ἀμύαντος καὶ καθαρῶς οὐσίας ἀπάσης φθορᾶν δεχομένης καὶ θάνατον. Ἀνθρώπων δὲ ψυχὰς ἐνταυθὶ μὲν ὑπὸ σωματικῶν καὶ παθῶν περιχομέναις οὐκ ἔστι μετουσίᾳ τοῦ θεοῦ πλην ὅσον ὄνειρατος ἀμαρουθὸ θιγείν νοήσι διὰ φιλοσοφίας. Ὅταν δ' ἀπολυθεῖσαι μεταστῶσιν εἰς τὸ ἀείδεις καὶ ἀόρατον καὶ ἀπαθές καὶ ἀγνόν, οὗτος αὐταῖς ἡγεμῶν ἔστι καὶ βασιλεὺς ὁ θεός, ὃς ἂν ἐξηρητημέναις ἀπ' αὐτοῦ καὶ θεομυαίναι ἀπλήτως καὶ παθούσαις τὸ μὴ φθῶν μηδὲ ρητὸν ἀνθρώποις κάλλος» (Ἠθ. 382 E). ('Ὁ δὲ—Ὁσίρις ἢ Πλούτων—ὁ ἴδιος εἶναι εἰς μεγίστην ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν γῆν χωρὶς νὰ ὑφίσταται ἐπαφήν καὶ μολυσμὸν καὶ καθαρὸς ἀπὸ πάσαν οὐσίαν ἥτις ἐπιδέχεται φθορὰν καὶ θάνατον. Εἰς τὰς ἀνθρώπων δὲ ψυχὰς, ἐφ' ὅσον εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον περιβάλλονται ἀπὸ σώματα καὶ πάθη, δὲν ὑπάρχει δυνατότης νὰ ἐπικοινωνήσωμεν μὲ τὸν θεόν, ἐκτός μόνον νὰ ἔλθουν εἰς ἐπαφήν μὲ αὐτόν, ὡσάν εἰς δειρὸν διὰ τῆς νοήσεως τὴν ὁποῖαν παρέχει ἡ φιλοσοφία. Ὅταν ὁμως λυθῶν ἀπὸ τὰ δεσμὰ — τοῦ σώματος καὶ τῶν παθῶν — μεταναστεύσωμεν εἰς τὴν περιοχὴν ὅπου ὑπάρχει ἡ ὑπεράνω σχημάτων ἀόρατος καὶ ἀπαθὴς καὶ ἀγνή οὐσία, ὁδηγῶς εἰς αὐτὰς καὶ βασιλεὺς γίνεται οὗτος ὁ θεός, ὡσάν νὰ ἔχουν—αἱ ψυχὰι—κρεμασθῆ ἀπ' αὐτόν καὶ νὰ θεωτῶν ἀπλήτως καὶ νὰ ποθεύω τὸ μὴ δυνάμενοι νὰ περιγρασθῆ καὶ νὰ ἐκφρασθῆ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων κάλλος). Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο μᾶς φανερώνει τὴν ἀτέραντον νοσταλγίαν τῆς ἐποχῆς του πρὸς τὸ θεῖον καὶ ὑπεραισθητόν.

Ἀνωτάτας ὀντολογικὰς ἀρχὰς ὁ Πλούταρχος δέχεται τὸ ἔν καὶ τὴν ἀόριστον διὰδῶ. «Τῶν ἀνωτάτω ἀρχῶν λέγω δὲ τὸ ἔν καὶ τὴν ἀόριστον διὰδῶς, ἢ μὲν ἀμορφίας πάσης στοιχείων οὐσα καὶ ἀτάξιας ἀπειρία κέκληται. Ἡ δὲ τοῦ ἑνὸς οὐσίας οὐρίουσα καὶ καταλαμβάνουσα τῆς ἀπειρίας τὸ κενὸν καὶ ἄλογον καὶ ἀόριστον ἄμορφον παρέχεται» (Ἠθ. 428 E). ('Ἐκ δὲ τῶν εἰς τὴν ἀνωτάτην βαθμίδα εὐρισκομένων ἀρχῶν, ἕνωσθ' τὸ ἔν καὶ τὴν ἀόριστον διὰδῶ, ἢ μὲν ἀόριστος διὰδῶ, ἥτις εἶναι ἡ πηγὴ πάσης ἀμορφίας καὶ ἀτάξιας, ἐπωνομαζέται ἀπειρότης. Ἡ δὲ φύσις τοῦ ἑνός, ἀσκόουσα ἐέργειαν καθοριστικὴν καὶ κυριαρχικὴν, καθιστᾷ τὸ κενὸν καὶ ἄλογον καὶ ἀόριστον τῆς ἀπειρότητος μέτοχον μορφήν). Ἀκολουθῶν τὰ ἐν τῷ «Τιμαίῳ» ἐκτιθέμενα, δέχεται τὸν κόσμον ὡς γεννηθέντα ἐκ τριῶν ἀρχῶν. «Διεῖλεται τριχῆ τὰ πρῶτα, ὡς ἂν τὴν γενέσιν ὁ κόσμος ἔσχεον ὧν τὸ μὲν θεῶν τὸ δικαιοτάτω τῶν ὀνομάτων, τὸ δ' ὕλην τὸ δ' ἰδέαν καλοῦμεν. Ἡ μὲν οὖν ὕλη τῶν ὑποκειμένων ἀτακτότατον ἔστιν, ἢ δ' ἰδέα τῶν παραδειγματικῶν καλλίστην, ὁ δὲ θεός τῶν αἰτίων ἀοίστην» (Ἠθ. 720 A). (Διήρσεων ὁ Πλάτων τὰς πρῶτας ἀρχὰς, διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν ὁποίων ἔλαβε τὴν σύστασιν του ὁ κόσμος· εἰς πρῶτα ἐκ τούτων τὸ ἔν τὸ ὀνομάζουεν, χρησιμοποιούντες δικαιοτάτην ὀνομα, θεῶν, τὸ δεύτερον ὕλην καὶ τὸ τρίτον ἰδέαν. Ἡ μὲν ὕλη, ἐξ ὅλων τῶν πρὸς μορφοποιήσιν στοιχείων, εἶναι τὸ ἀτακτότατον, ἢ ἰδέα εἶναι τὸ ἄριστον ἐκ τῶν ὑποδειγματικῶν προτύπων — ἅτινα χρησιμοποιεῖ ὁ θεός διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου — ὁ δὲ θεός εἶναι τὸ ἄριστον ἐκ τῶν αἰτίων). Πηγὴ τοῦ κακοῦ δὲν εἶναι ἡ ὕλη, ἀλλ' ἡ ἀνάγκη, τὴν ὁποῖαν πρέπει νὰ νοήσωμεν ὡς «πολλὰ τῷ θεῷ δυσμαχοῦσαν καὶ ἀφηνιάζουσαν». (Ἠθ. 1015 A). Τὸν θεὸν νοεῖ ὑφίσταμενον οὐχὶ ἐν χρόνῳ, ἀλλ' ἐν τῇ αἰωνιότητι. «Ἔστι κατ' οὐδένα χρόνον, ἀλλὰ κατὰ τὸν αἰῶνα τὸν ἀκίνητον καὶ ἄχρονον καὶ ἀνέγκλιτον καὶ οὐ πρότερον οὐδὲν ἔστιν οὐδ' ὕστερον οὐδὲ μέλλον οὐδὲ παρωχημένον οὐδὲ πρῶτερον οὐδὲ νεώτερον. Οὐ γὰρ πολλὰ τὸ θεῖον ἐστίν, ἄθροισμα παντοδαπῶν καὶ πανηγυρικῶς μειγνύμενον ὅλλ' ἔν εἶναι δεῖ τὸ ἔν, ὡσπερ ὃν τὸ ἔν. Ἡ δὲ ἐτεροπεία διαφορά τοῦ ὄντος, εἰς γένεσιν ἐξίσταται τοῦ μὴ ὄντος» (Ἠθ. 393 A). ('Ὁ θεός δὲν ὑπάρχει ἐν χρόνῳ, ἀλλ' ἐν τῇ αἰωνιότητι, ἥτις εἶναι ἀπληγαμένη χρόνου, κινήσεως καὶ παρεκκλίσεως. Ἐν τῇ αἰωνιότητι δὲν ὑπάρχει κανὲν οὐτε πρότερον, οὐτε ὕστερον, οὐτε μέλλον, οὐτε παρελθόν, οὐτε πρῶτερον, οὐτε νεώτερον. Διότι τὸ θεῖον δὲν εἶναι πολλαπλῶς, οὐτε ἄθροισμα ἐκ πάσης προελεύσεως μερῶν, οὐδὲ ἀποτελεσμένον ἐξ ἀναμίξεως, ὅποια εἶναι αὐτῇ τὴν ὁποῖαν ὑφίσταται αἱ πανηγυρίαι. Ἀλλὰ τὸ ὄν πρέπει νὰ εἶναι ἔν,

ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὸ ἔν εἶναι ὄν. Ἡ δὲ ἐτεροπεία εἶναι διαφορά ἀπὸ τὸ ὄν καὶ ἐκβαίνουσα ἀπὸ τὸν αὐτὸν τῆς γεννῆ τὸ μὴ ὄν). Ἀκολουθῶν τὰς δοξασίας τοῦ Ξενοκράτους καὶ τοῦ Ποσειδωνίου παρεμβάλλει μετὰ τοῦ θεοῦ καὶ ἀνθρώπων τοὺς «δαίμονας», ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλοι μὲν ἔχουν συγγενίαν μὲ τοὺς θεούς, ἄλλοι δὲ χαρακτηρίζονται ὡς «κακοὶ δαίμονες», δυνάμενοι νὰ βλάψουν τὸν ἄνθρωπον. Καὶ εἰς τὴν ψυχολογίαν ἀκολουθεῖ τὰς πλατωνικὰς ἀντιλήψεις. «Σῶμα μὲν ὀργάνοις χρῆται πολλοῖς αὐτὰ δὲ σῶματι ψυχὴ καὶ μέρος τοῦ σώματος. Ψυχὴ δ' ὄργανον θεοῦ γέγονε» (Τὸ σῶμα χρησιμοποιεῖ πολλά ἐργαλεῖα, ἢ δὲ ψυχὴ χρησιμοποιεῖ τὸ σῶμα καὶ τὰ μέλη τοῦ σώματος ὡς ἐργαλεῖα. Ἡ δὲ ψυχὴ εἶναι ὄργανον τοῦ θεοῦ) (Ἠθ. 163 E). Διαστέλλει τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὸν νοῦν, θεωρεῖ δὲ τὸν νοῦν ὡς τὸ πολυτιμότερον τμήμα τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι ὁ νοῦς τὸ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχον θεῖον στοιχείον, ὁ «δαίμων». Εἶναι βαθύτατα πεπεισμένος περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Εἰς τὴν πραγματείαν του «Περὶ τοῦ ἐμφαινομένου προσώπου τῷ κύκλῳ τῆς σελήνης» ἐκθέτει μῦθον περὶ τῆς μετὰ θάνατον τύχης τῆς ψυχῆς. Κατ' ἀρχὰς αἱ ψυχὰι, διερχόμεναι τὴν Στύγα, φθάνουσι εἰς τὴν σελήνην. Ἐκεῖ ὑφίστανται ἕνα δεύτερον θάνατον, διὰ τὸ ὅποιο ἐλευθεροῦνται ὁ νοῦς ἀπὸ τὴν ψυχὴν διὰ νὰ περιοδεύσῃ ἀνὰ τὰς οὐρανίους σφαιράς. Εἰς τὰς ἠθικὰς του θεωρίας ἐπιπράττει ἀπὸ τὰς ἀριστοτελικὰς ἀντιλήψεις. Διακρίνει τὴν ἀρετὴν εἰς θεωρητικὴν καὶ ἠθικὴν. Ὁ ἄνθρωπος γίνεται ἐνάρετος διὰ τῆς φιλοσοφίας, ἥτις ἐννοῶμεν τὸν λόγον διὰ νὰ κυριαρχήσῃ ἐπὶ τοῦ ἀλόγου τμήματος τῆς ψυχῆς. Διὰ τοῦ λόγου μετριάζουμεν τὰ πάθη καὶ τὰς δρᾶς. Διαφρονῶν πρὸς τοὺς Στωϊκοὺς, δὲν δέχεται τὴν ὀλοκληρωτικὴν ἐκρίσιν καὶ καταπίπτειν τῶν παθῶν. Ἡ ἀρετὴ, λέγει, εἶναι «κλεινότερον καὶ θεϊότερον». Δύναται δὲ αὐτὴ νὰ ἀποκτηθῆ διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς διδασκαλίας. «Πάντων οὖν ἀναγομῶν εἰς τὴν φρόνησιν ἀποδείκνυται πᾶν εἶδος ὀρετῆς ἐπιγιγνόμενον· ἐκ λόγου καὶ διδασκαλίας» ('Αφοῦ ὅλοι αἱ ἀρεταὶ ἀνάγονται εἰς τὴν φρόνησιν ἀποδεικνύεται ὅτι πᾶν εἶδος ἀρετῆς δημιουργεῖται διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς διδασκαλίας). Πιστὸς εἰς τὰς παλαιὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις, ἀποδίδει ἀξίαν εἰς τὴν μαντικὴν καὶ θεωρεῖ τοὺς χρησμοὺς ὡς δυναμένους νὰ ἀποκαλύψουν τὸ μέλλον. Ὁλόκληρον ἐν γένει τὸ ἔργον τοῦ Πλουτάρχου ἀντικατοπτρίζει τὴν κατέχουσαν τότε τοὺς Ἕλληνας τάσιν πρὸς ἐπὶ ἀνοδοῦν εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰς θρησκευτικὰς, ἠθικὰς καὶ ἱστορικὰς παραδόσεις τῆς ἐνδόξου κλασσικῆς ἐποχῆς. Διὰ τοῦτο ἔσχε μεγάλην ἀπήχησιν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους του.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀδριανοῦ ἔβρασε καὶ ὁ Θέων ὁ Συμωναῖος, ὅστις ἔγραψε τὴν περισπωμένην μέχρις ἡμῶν πραγματείαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Θέωνος Συμωναίου Πλατωνικοῦ τῶν κατὰ τὸ μαθηματικὸν χρισμῶν εἰς τὴν Πλάτωνος ἀνάγνωσιν». Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο περιλαμβάνονται αἱ ἀριθμητικαὶ, μουσικαὶ, γεωμετρικαὶ, στερεομετρικαὶ καὶ ἀστρονομικαὶ γνώσεις, αἱ ἀπαραίτητοι διὰ τὴν κατανοήσιν τῶν πλατωνικῶν διαλόγων. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 2ου α.μ. αἰῶνος εἰς τὰς Ἀθήνας ἐδίδασκε τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν ὁ Γάϊος, ὅστις προσέβη εἰς ἔκθεσιν τοῦ περιεχομένου τῆς διὰ τοῦ συγγραμμάτος του «Υποτυπώσεως πλατωνικῶν δογμάτων». Ἐκ τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Γάϊου προέρχεται τὸ εὐρεθὲν εἰς παύρους ὑπόμνημα εἰς τὸν «Θεαίτητον» τοῦ Πλάτωνος, τὸ ὅποιον ἐξεδόθη κατὰ τὸ 1905 εἰς τὸ Βερολίον ἀπὸ τοὺς Χάμπεργκ καὶ Ντίλε.

Καὶ ὁ Ἀπουλήιος εἰς τὸ λατινιστὶ γεγραμμένον ἔργον του «Περὶ Πλάτωνος καὶ τῶν δογμάτων του» ἔχει ὡς βάσιν του, ὅπως ἐδείξεν ἡ νεώτερα ἔρευνα, τὰς προφορικὰς διδασκαλίας τοῦ Γάϊου, τὰς ὁποίας ἤκουσεν ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 140 μ.Χ. Ὁ Γάϊος προσεπάθησε νὰ ἐκθέσῃ τὰ πλατωνικὰ δόγματα ἀκολουθῶν τὴν τριμερῆ τῆς φιλοσοφίας διαίρεσιν εἰς λογικὴν φυσικὴν καὶ ἠθικὴν. Δέχεται τὴν αἰωνιότητα τοῦ κόσμου καὶ ὡς ὑψίστην μεταφυσικὴν ἀρχὴν ἀναγνωρίζει τὸν «πρῶτον» θεόν, ὅστις δὲν εἶναι οὐτε ἀγαθός, οὐτε κακός, οὐτε ἔχει ἰδιότητα, οὐτε στερεῖται αὐτῶν. Ὡς πρὸς τὸν δι' ἀνοήσεως προσδιορισμὸν τῆς πρώτης θείας ὑποστάσεως ἀκολουθεῖ τὴν μέθοδον, δι' ἣς χαρακτηρίζεται τὸ «ἔν» ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν διάλογόν του «Παρμενίδης». Κατὰ τὰ λοιπὰ ἀκολουθεῖ τὰς ἐν τῷ «Τιμαίῳ» ἐκτιθέμενας δοξασίας. Λίαν ενδιαφέρουσα εἶναι ἡ φυσιογνωμία τῶν μνημονευθέντων ἀνωτέρω Ἀπουλήϊου. Οὗτος κατήγετο ἐκ τῶν ἐν τῇ Βορείῳ Ἀφρικῇ Μαδαύρων. Τὰ πρῶτα γράμματα ἔμαθεν εἰς τὴν πόλιν τῆς γεννήσεώς του κατόπιν ἐμαθήτευσεν πλησίον τῶν ομητοροδιδασκάλων τῆς Καρχηδόνος, μετὰ δὲ ταῦτα ἤκουσε τὰς παραδόσεις τοῦ Γάϊου ἐν Ἀθήναις. Ἡ φιλοσοφία του εἶπε διαποτισθῆ ἀπὸ τὴν μαγειρίαν καὶ τὴν θεουργίαν. Ἦγηρεθε θεόσοφος, θεουργός καὶ μάγος, ἐπικαλεῖται δὲ διὰ τοῦτο καὶ Φάουστ τῆς ἀρχαιότητος. Ἐυμφεθεῖ μίαν πλουσίαν χήραν· τὴν Πουδεντίλλαν, καὶ κατηγόρηθη ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ τῆς ὅτι προσείλκυσε τὴν εὐνοίαν τῆς διὰ μαγικῶν φαρμάκων. Διὰ τὴν ἀποσεῖση τὴν κατηγορίαν ταύτην ὁ Ἀπουλήϊος συνένεθε Λαμπρότατον δικανικὸν λόγον, τὸν «Ἀπολογία» του, διὰ τῆς ὁποίας ἠθωθῆ ὑπὸ τοῦ δικαστηρίου. Ὁ λόγος οὗτος εἶναι εἰς ἄκρον ἐνδιαφέροντος διότι ἀντικατοπτρίζει τὴν πίστιν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πρὸς τὸν ἀποκριφισμὸν καὶ τὴν μαγειρίαν. Ἀξίον προσοχῆς εἶναι καὶ τὸ ἐπὶ τὸν τίτλον «Μεταμορφώσεις» μυθιστορημὰ του. Εἰς τοῦτο ἐκτίθεται ἡ ἱστορία ἐνός νέου, ὅστις μετεμορφώθη εἰς ὄνον χωρὶς ὁμως νὰ χάσῃ τὴν ἀνθρωπίνην του νόσην, ὅταν δὲ κατόπιν ἀνακτῆ

την ανθρωπινήν του μορφήν, διηγείται πάντα όσα είχε την ευκαιρίαν ώς θεός να ίδη. Είς τό μυθιστόρημα τούτου παρεμβάλλονται πολλά μικρότερα επεισόδια, μεταξύ των οποίων και τό διήγημα «Έρωσ και ψυχή». Ο Άπουλιός είς τό μυθιστόρημά του τούτο ακολουθεί έλληνικόν πρότυπον. Έξ ειδήσεως παρεχομένης υπό του Πατριάρχου Φωτίου, μαθαίνουμεν ότι Λουκιός τις εκ Πατρών είχε γράψει έργον «Μεταμορφώσεις», του οποίου έπιτιμήν αποτέλει τό έργον του Λουκιανού «Λουκίας ή θύος». Φιλοσοφικό περιεχομένου έργον του Άπουλίου όστι έγραψεν όλα του τά έργα είς την λατινικήν, έχοιμεν, εκτός του μνημονευθέντος «Περί Πλάτωνος και των δογμάτων του», και τό υπό την έπιγραφήν «Περί του θεού του Σωκράτους».

Μαθητής του Γαίου ύπήρξε και ό Άλθίνος ό συγγραφέυς του γνωστού υπό τον τίτλον «Είσαγωγή είς τους Πλάτωνος διαλόγους» συγγράμματος. Τάς ίδικάς του δοξασίας εξέθεσεν είς έργον του έπιγραφόμενον «Διδασκαλικός». Ύψιστην μεταφυσικήν αρχήν θεωρεί τον «πρώτον Θεόν» διαστέλλον τούτον από τον «νουν» και την «ψυχήν». Ο πρώτος Θεός χαρακτηρίζεται και ώς «υπερουράνιος Θεός». Είναι άκίνητος και δεν προκαλεί ό ίδιος κίνησιν. Η κίνησις παράγεται διά της μεσολαθήσεως του «νου». Μεταξύ του Θεού και του κοσμικού σωματιανού εύρίσκονται οι «γεννητοί Θεοί». Αί ίδεαι ύψισταντι προαιωνίως έν τώ Θεώ και άποτελούν τά πρότυπα των όντων. Η ψυχή αντίστοιχει προς την «ψυχήν του κόσμου» περί της οποίας γίνεται λόγος έν τώ «Τιμαίω» του Πλάτωνος. Αναμινγύονται υπό του Άλθίνου δοξασία πλατωνικά άριστοτελικά και νεопυθαγορικά και προπαρασκευάζεται τοιοιτοτρόπως ή διάκρισις μεταξύ πρώτου Θεού, νου και ψυχής, ήτις τά άποτελεί μεση-αργότερον διά τους νεопλατωνικούς θεμελιωδέστατον μεταφυσικόν δόγμα. Έν τή ψυχή διακρίνει διαφόρους δυνάμεις, αίτινες είναι, τό ήγεμονικόν, τό παθητικόν, τό θυμικόν και έπιθυμητικόν. Τό ήθικόν τέλος της ζωής είναι ή «όμοιωσις Θεώ κατά τό δυνατόν». Ακολουθούν τους Στωικούς θεωρεί ώς πρώτην άρετήν την φρόνησιν, την δικαιοσύνην δε, ακολουθών του Πλατωνικού, την χαρακτηρίζει ώς γενικήν άρετήν. Αντί της στωικής άπαθείας, προτιμά την άριστοτελικήν μετριότητα.

Είς την μέσην πλατωνικήν φιλοσοφίαν άνήκει και ό Άττικός τον οποίον εύρίσκομεν δρώντα περί τό 176 μ.Χ. Ουτος προσπαθεί να επανέλθη είς τον ορθόδοξον Πλατωνισμόν καταπολεμών των Έκλεκτικισμόν και τον Άριστοτελισμόν. Δέχεται τον κόσμονικηριώμενον υπό τηςΘείας Προνοίας και θεωρεί την πίστιν είς την άθανασίαν της ψυχής, ώς θεμελιώδες πλατωνικό δόγμα. Ταυτίζει τον έν τώ «Τιμαίω» Δημιουργόν με την ίδεάν του αγαθού και φρονεί ότι ή αρχή της ύλης εύρίσκειται είς την κακήν ψυχήν. Πλησιάζει όμως προς την Στοάν, ότε δέχεται την έμμενον έν τώ κόσμω παρουσίαν του Θεού, θεωρεί δε την άρετήν μόνην άνευ της συνδρομής των υλικών αγαθών ώς δυναμένη να εξασφαλίση την ανθρωπινήν ευζαίμονίαν. Όμοίως πολεμικός διαθέσεις έναντίον του άριστοτελισμού είχεν εκδηλώσει περί τό 160—170 μ.Χ. και ό Νικόστρατος. Είς την ίδεαν ομάδα των φιλοσόφων άνήκει και ό Κέλσος, όστις είς σύγγραμά του υπό την έπιγραφήν «Άληθής λόγος» γραθέν κατά τό 179 καταπολέμησε τον Χριστιανισμόν. Έναντίον του έργου τούτου έγραψεν ό Όριγένης και δυνάμεθα εκ της πολεμικής ταύτης να γνωρίσωμεν τάς φιλοσοφικάς θεωρίας του Κέλσου. Φαίνεται ότι έθεώρει τον Θεόν ώς άπολύτως υπερθεατικήν αρχήν. Ο κόσμος εδημιουργήθη ούχι υπό του Θεού, αλλά υπό των «δαιμόνων», είς ους συγκαταλέγονται οι άγγελοι και οι ήρωες. Ως άπολύτως υπερθεατικήν ύπόστασιν εκλαμβάνει τον Θεόν και ό Μάξιμος ό Τύριος, δρόσας κατά τό τέλος του δευτέρου μ.Χ. αιώνας. Έκ τών διατριβών του, αίτινες έχουν χαρακτήρα εκλαϊκευτικόν, διασώθησαν 41. Δέχεται την ύπαρξιν δαιμόνων και άγγέλων οίτινες υπηρετούν τον Θεόν και βοηθούν τους ανθρώπους. Κατά την αύτην εποχήν και ό Σεθώρος έγραψε σύγγραμμα περί ψυχής, είς τό οποίον κατά μέγα μέρος ακολουθεί τάς έν τώ «Τιμαίω» πλατωνικάς αντίληψεις, δεχόμενος συνάμα και την περί ψυχικών δυνάμεων άριστοτελικήν θεωρίαν. Η μέση πλατωνική φιλοσοφία πλησιάζει πολύ προς τον νεοπυθαγοισμόν. Τυπικόν παράδειγμα άναμίξεως πλατωνικών και νεοπυθαγορικών δοξασιών παρέχουν τά διασωθέντα άποσπάσματα τρυ Νουμηνίου, περί του οποίου έγνετο λόγος άνωτέρω κατά την έκθεσιν της νεοπυθαγορικής κινήσεως. Ο Νουμίνιος κατήγετο εκ της Απαμείας και έγραψε περί τό 160 έργον διά να καταπολεμήση τον Αντίοχον, όστις έπέχειρι να ταυτίση την πλατωνικήν με την στωικήν φιλοσοφίαν. Παρέβαλλεν ό Νουμίνιος τον Πλάτωνα με τον Μαύσσην και έκαμνε λόγον περί των μάγων και Βραχμάνων. Φαίνεται ότι είχεν υπό όντων του τά συγγράμματα του Φίλωνος και των χριστιανών γνωστικών. Κατά μαρτυρίαν του Προκλου (Σχόλ. είς Πολιτείαν 2, 96, εκδ. Κρόλλ) έδέχετο ότι αί ψυχαι των άσθεών τιμωρούνται είς τον Άδην. Η οίολογική έρευνα έδειξεν επιδράσεις των διδασκαλιών του Νουμηνίου επί του Πλάτωνος. Υπό την έπιδρασιν του Νουμηνίου ίστανται ό Άρποκρατίων ό Άγγελίος, όστις έγραψεν ύπομνήματα είς τον «Τιμαίον», τον «Φαίδωνα» και τον «Άλκιβιάδην τον Α΄», καθώς και ό Κρόμιος, όστις έγραψε «Περί παλιγγενείας». Είς τό σύγγραμμα τούτου εξήταζε τό ζήτημα της μετεμψυχώσεως.

Έκ της άναμίξεως πλατωνικών και νεοπυθαγορικών δοξασιών προήλθον και τά βιβλία τά φερόμενα υπό τό όνομα του «Έρμοϋ του Τρισεμίστου», περί των οποίων έγνετο άνω-

τέρω λόγος. Η Δλη συλλογή, άπαρτιζόμενη εκ 18 πραγματειών, φέρεται και υπό τον τίτλον «Ποιμάνθηρ», όπλ. καλός βοσκός, εκ του τίτλου της πρώτης πραγματείας. Έπίσης εκ της αύτης άναμίξεως άπέρρευσαν και οι «Χαλδαϊκοί χρησμοί» οι γραφέντες είς έμμετρον λόγον κατά τό 200 μ.Χ.

ΟΙ ΝΕΩΤΕΡΟΙ ΣΤΩΙΚΟΙ

Κατά τους δύο πρώτους αιώνας της χριστιανικής εποχής παρατηρείται μεγάλη κατά έκτασιν εξάπλωσις της στωικής φιλοσοφίας, χωρίς αύτη να συνοδεύεται από παράλληλον συστηματικήν επεξεργασίαν. Ολίγοι εκ των Στωικών ένησχολούτο είς την άνάγνωσιν των συγγραμμάτων, τά όποια είχαν γράψει οι προγενέστεροι όπαδοί της Στοάς. Οι περισσότεροι έφρόντιζον διά την διδόνσιν των ήθικών αντιλήψεων του συστήματος. Περιήρχοντο άνά τους διαφόρους χώρας ώς πλανήδιοι ήθικοδιδάσκαλοι και άνέπτυσσον πρακτικά ήθικά προβλήματα. Τό κήρυγμα των έγνετο υπό τύπον διατριβών ενώπιον του κοινού. Ησχολούτο προσέτι μετά την άσπεράτωσιν του κήρυγματος είς τό να διδών άτομικάς συμβουλές είς τους άκρατάς των. Είς τά κήρυγματά των Στωικών εύρίσκον κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους κατασύγιον πολλοί εκ των ανθρώπων, οίτινες ήσαν δυσπαρατηρήτοι με την κρατούσαν άπολυταρχικήν και τυραννικήν κατάστασιν. Διά τούτο, πολλάκις οι κήρυκες της στωικής φιλοσοφίας καθίσταντο ύπερπαι είς τους Ρωμαίους αυτοκράτορας και επέσυρον την μήνην των.

Ιδία δυσμενή διάθεση κατά των Στωικών καθώς και των άλλων φιλοσόφων επέδειξεν ό Δουμιτιανός, όστις κατά τό 83 μ.Χ. κατέδικασεν είς εξορίαν άπαντας τους φιλοσόφους. Κατά μαρτυρίαν του Δίωνος Κασσίου, ό Δουμιτιανός «Ρούστικον τον Άρουλήνον άπέκτεινεν ότι έπιλοσόφη». Άλλοι τε εκ της αύτης ταύτης της κατά την φιλοσοφίαν αίτίας σχυοί διώλοντο, και οι λοιποί πάντες έηλλάθησαν αθήεις ή Ρώμης».

Μεταξύ των Στωικών οίτινες ήσχολήθησαν με την έπιστημονικήν επεξεργασίαν των δογμάτων της σχολής των συγκαταλέγεται ό εξ Άλεξανδρείας Άρειος Δίδυμος, φίλος και διδάσκαλος του Αυγούστου, πός χάρην του οποίου έγραψεν «Έπιτιμήν», περιέχουσαν τά δόγματα των εξηχωτέρων φιλοσόφων. Ο Αυγούστος έτίμα τούτον διά της φιλίας του. Ωστε κατά μαρτυρίαν του Πλουταρχου (Βίος Άντων. 80) : «Αυτός δε ό Καίσαρ εισηλάμεν είς την πόλιν Άρείω τώ φιλοσόφω προσδιαλεγόμενος». (Ο Αυγούστος εισηχρητο έν την πόλιν, όπλ. την Άλεξανδρείαν, συνουλιών με τον Άρειον τον φιλόσοφον). Έγραψε δε και παραμυθητικόν λόγον διά να παρηγορήση την αυτοκράτειραν Λιδίαν, θαρμυνηθούσαν επί τώ θανάτω του υιού της Δρούσου. Κατά την εποχήν του Αυγούστου πιθανώς έδρασε και ό Ηοάκλειτος, ό όποιος έγραψε σύγγραμμα «Όμηρικά προβλήματα» ή «Όμηρικάς άλληγορίας». Τό έργον τούτο μάς παρέχει πληροφορίας περί της μεθόδου, διά της οποίας οι φιλόσοφοι προβαίνουν είς άλληγορικάς έρμηνείας των μύθων. Κατά την εποχήν του Νέρωνος δρώ και ό Λ. Ανάσιος Κορνούτος, φίλος και διδάσκαλος των Ρωμαίων ποιητών Λουκανού και Περσού. Περισώθη μία μικρά πραγματεία του υπό τον τίτλον «Έπιδρομή των κατά την έλληνικήν μυθολογίαν παραδεδομένων», ήτις περιέχει άλληγορικάς και έτυμολογικάς έρμηνείας των μύθων.

Έκ των σπουδαιοτέρων αντιπροσώπων της νεωτέρας Στοάς είναι και ό Λ. Ανάσιος Σελέας, όστις έγνηθην έν Κορθού της Ισπανίας κατά τάς αρχάς του Ιου αιώνας και έθεσε τέρμα είς την ζωήν του κατά τό 65 μ.Χ., επειδή άνεκαλύθη εκ συμμετασχών είς την κατά του Νέρωνος συνωμοσίαν. Έγραψε λατινιστί πληθύν συγγραμμάτων. Ενδιαφέρεται κυρίως διά τά φυσικά και ήθικά προβλήματα. Θεωρητικώς άκολουθεί τάς δοξασίας της παλαιάς Στοάς, θεωρών την ψυχήν ώς σωματικήν ούσίαν. Συγχρόνως όμως χαρακτηρίζει την ψυχήν ώς «ετέρα» και «αίωδιαν», τό δε σώμα ώς «δεσμωτήριον» της ψυχής. Έν τή ψυχή δέχεται, ακολουθών τον Πλάτωνα, ότι ύπάρχει έν λογικόν μέρος και δύο άλλα. Περιγράφει με έντονα χρώματα την αθλιότητα της ανθρωπίνης ζωής, λέγων ότι «πάσα ή ζωή είναι μαρτύριον» από τό όποιον μάς άπαλλάσσει ό θάνατος. Φάρμακον άποτελεσματικόν κατά της αθλιότητας της ζωής άναγνωρίζει την φιλοσοφίαν. Παρά τάς αστήγηρας ήθικάς του αντίληψεις έζησεν είς την αυλήν των αυτοκρατόρων Καλιγούλα και Κλαυδιού και ύπήρξε διδάσκαλος του Νέρωνος. Διά τούτο κατεκρίθη ώς άσθητής και ύπερκρίτης.

Κατά την εποχήν του Νέρωνος και των Φλαβίων δρώ ως διδάσκαλος της Στωικής φιλοσοφίας έν Ρώμη ό Μουσόνιος Ρούφος, όστις δις εξωρίσθη υπό του Νέρωνος και του Βεσπασιανού. Καίτοι ήτο Ρωμαίος Ιππότης άφέρουσα την ζωήν του είς την διδασκαλίαν της φιλοσοφίας, Μερικάς εκ των δοξασιών του, τάς οποίας είχε καταγράψει συμφώνως με τάς προφορικάς του παραδόσεις ό μαθητής του Λουκιός, μάς διέσωσεν ό Στοβαίος. Έθεώρει την άρετήν μάλλον ώς άποτέλεσμα άσκήσεως ή διδασκαλίας. Κύριον σκοπόν της διδασκαλίας θεωρεί την άπόκτησιν της άρετής. Έργον της φιλοσοφίας είναι να κάμει εις τον άνθρωπον συνειδητόν ότι ή κυριαρχία του έκτείνεται μόνον επί του εσωτερικού παραστατικού του βίου. Υπεστήριζεν ότι τό γυναικείον φύλον έχει την αύτην αξίαν με τό ανδρικόν. Τά θέματα της διδασκαλίας του ήσαν «περί σκέπης, περί άσκήσεως, περί τροφής, ότι πόνον καταφρονήτεον, ότι ού κακόν ή φυγή, ει έμποδιον τη φιλοσοφία ή γάμος, περί φιλίας».

Μαθητής του Μουσόνιου Ρούφου ύπήρξεν ό Έπίκτητος

(50—138 μ.Χ.). Έγενήθη εἰς τὴν Ἱερσόπολιν τῆς Φρυγίας ὡς δούλος. Ἐν Ρώμῃ ὑπῆρξε δούλος τοῦ Ἐπαφροδίτου, τοῦ ἐπισκοπομένου τοῦ Νέρωνος, διατελὼν δὲ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του ἦκουε τὰς διαλέξεις τοῦ Μουσωνίου Ρούφου. Κατόπιν ἐγένετο ἀπελευθέρωτος καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ διδασκάλου του ἤρξατο νὰ διδάσκη τὴν στοικῆν φιλοσοφίαν. Φαίνεται ὅτι λίαν ἐνωρίς ἐγένετο λίαν γνωστός καὶ διὰ τοῦτο συμπεριελήθη εἰς τὸ συγκλητικὸν δόγμα, διὰ τοῦ ὁποίου κατ' ἐπιτολὴν τοῦ Δομιτιανοῦ ἐξωρίζοντο ἐκ Ρώμης ἅπαντες οἱ φιλόσοφοι, οἱ μαθηματικοὶ καὶ οἱ ἀστρονόμοι. Ἀναγκασθεὶς νὰ ἀπέλθῃ ἐκ Ρώμης, ἐξέλεξεν ὡς τόπον διαμονῆς τὴν ἐν Ἡπειρῷ Νικόπολιν (νῦν Πρέβεζαν). Ἡ πόλις αὕτη εἶχε μεγάλην ἀκμὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἀπετέλει τὸν κύριον λιμένα μεταβάσεως εἰς Ἑλλάδα εἰς τὴν Ἱταλίαν. Ἐκεῖ ἤνοιξε φιλοσοφικὴν σχολὴν προσελκύσασαν πολλοὺς μαθητὰς μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸν Ἀρριανόν, τὸν συγγραφέα τῆς Ἀναβάσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου. Τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἐπικτήτου περιέσωσεν ὁ Ἀρριανὸς καταγράφων αὐτὴν εἰς ἐννέα διβλίαι «Διατριβῶν», ἐκ τῶν ὁποίων διασώθησαν μόνον τὰ τέσσαρα. Ἐκτός τῶν «Διατριβῶν» ἔγραψεν ὁ Ἀρριανὸς καὶ μίαν σύντομον σύνοψιν τῶν κυρίων δοξασιῶν τοῦ διδασκάλου του, τὸ λεγόμενον «Ἐγχειρίδιον».

Ὁ Ἐπικτήτος φιλοδοξεῖ νὰ καταστῇ παιδαγωγὸς τῶν ἀνθρώπων. Δι' αὐτὸν ὑπάρχουν δύο εἶδη φιλοσόφων, οἱ θετικοὶ καὶ οἱ ἀρηθτικοί. Θετικοὶ εἶναι π.χ. ὁ Πλάτων, καὶ ὁ Ζήνων, ἀρηθτικοὶ ὁ Καρανάσθης καὶ ὁ Ἐπικούροσ. Οἱ πρῶτοι εἶναι οἱ ἀληθεῖς, οἱ δεύτεροὶ οἱ ψευθεῖς φιλόσοφοι. Κατακρίνει τὸν ἐγκρατικὸν ἀτομικισμὸν τῶν Ἐπικουρείων. Εἰς τὸ 23ον κεφάλαιον τοῦ πρώτου διβλίου γράφει: «Ἐπινυοί καὶ Ἐπικούροσ ὅτι οὐσὶ ἐσμέν κοινωνικοί, ἀλλ' ἅπασι ἐν τῷ κελύθει θεὸς τὸ ἀγαθὸν ἡμῶν οὐκ εἶναι ἄλλο οὐδὲν εἴπειτα». (Κατανοεῖ καὶ ὁ Ἐπικούροσ ὅτι ἐκ φύσεως εἰμεθα κοινωνικοί. Ἄλλ' ἀφοῦ ἅπασι ἐπιποθέτησε τὸ ἀγαθὸν εἰς τὸ σαρκικὸν μὲν περίβλημα δὲν δύναται νὰ εἴπῃ οὐδὲν ἄλλο). Τὸ πῦμπτον κεφάλαιον τοῦ μνημονευθέντος διβλίου του ἀποτελεῖ σφοδρὰν πολεμικὴν κατὰ τῶν Ἀκαδημαϊκῶν. Οἱ ὁπαδοὶ τῆς αἰρέσεως ταύτης ἔχουν, λέγει, ἀποβάλει πᾶσαν ἐντροπὴν, καὶ ἔχουν ἀποθηριωθῆ: «Ἐκτέμνεται τὸ αἰδῆμον αὐτοῦ καὶ τὸ ἐντροπικόν καὶ τὸ λογικόν οὐκ ἐκτέμνεται ἀλλὰ ἀποθηριώται». (Ἐχει ἀφαιρηθῆ ἀπὸ τὴν ψυχὴν τὸν σκεπτικισμὸν) ἢ αἰδῆμον δὲν εἶναι ἡ συναίσθησις τοῦ πρέποντος. Τὸ λογικὸν τοῦ δὲν ἔχει ἀφαιρηθῆ, ἀλλὰ ἀποθηριωθῆ). Ὁ ἀνθρώποσ, φρονεῖ ὁ Ἐπικτήτοσ, ἔχει μίαν ἀσφαλῆ δόξαν, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηριζόμενοσ δύναται νὰ φιλοσοφήσῃ. Αὕτη εἶναι αἱ «προλήψεις», αἱ γενικαὶ δηλαδὴ περὶ τῶν πραγμάτων ἀντιλήψεις, αἵτινες εἶναι κοιναὶ εἰς ὅλους τοὺσ ἀνθρώποουσ. Αἱ προλήψεις τοῦ Ἐπικτήτου ὁμοιάζουν πρὸσ τὰ ὑπὸ τῶν νεωτέρων λεγόμενα «στοιχεῖα τῆς ἐκ τῶν προτέρων γνώσεως». Εἰς τὸ 22ον κεφάλαιον τοῦ πρώτου διβλίου τῶν «Διατριβῶν» γίνεται λόγοσ περὶ τῶν προλήψεων: «Προλήψεις κοιναὶ πᾶσιν ἀνθρώποισ ἐσίν» καὶ πρόληψισ προλήψισ οὐ μᾶχεται. Τίσ γὰρ ἡμῶν οὐ τίθησιν ὅτι τὸ ἀγαθὸν συμφέρον ἐστί, ἐστὶ καὶ αἰρετόν καὶ ἐκ πάσης αὐτὸ περιστάσεωσ δει μετιέναι καὶ διαίρειν; Τίσ δ' ἡμῶν οὐ τίθησιν ὅτι τὸ δίκαιον κολόν ἐστί καὶ πρέπον; πὸτ' οὐν ἡ μᾶχη γίγνεται; περὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν προλήψεων τὰς εἰς μέρουσ οὐσίαισ, ὅταν ὁ μὲν εἴπῃ: καλὸσ εἴποιεν, ἀνδρείοσ ἐστί» οὐ ἄλλ' ἀπονονημένοσ». (Ἵπαρῶντων κοιναὶ εἰς ὅλουσ τοὺσ ἀνθρώποουσ ἐκ τῶν προτέρων ἐνομοι καὶ ἡ μία ἐκ τῶν προτέρων ἐνομοι δὲν ἐρχεται εἰς συγκρούσιν μὲ τὴν ἄλλην. Διότι τίσ ἐξ ἡμῶν δὲν παραδέχεται, ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶναι συμφέρον, ὅτι δὲν εἶναι ἀξίον προτιμησεωσ καὶ ὅτι δὲν πρέπει εἰσ οἰαυδῆποτε περιπτώσιν νὰ τὸ ἀναζητῶμεν καὶ νὰ τὸ ἐπιδιώκωμεν; Τίσ ἐξ ἡμῶν δὲν παραδέχεται ὅτι τὸ δίκαιον εἶναι κολόν καὶ πρέπον; Πότε λοιπὸν ἐπέρχεται ἡ διαφωνία; Ὅταν πρόκειται νὰ ἐφαρμόσωμεν τὰς ἐκ τῶν προτέρων ἐνομοιασ εἰσ τὰς μεμονωμένασ ὑπάρκτασ περιπτώσισ. Ὅταν ὁ εἰσ εἴπῃ διὰ κάποιον ἄλλον, ἔκαμνε καλά, εἶται ἀνδρείοσ, καὶ ὁ ἄλλοσ ἀπαντήσῃ, δὲν εἶναι ἀνδρείοσ, ἀλλὰ ἀνδρωτοσ ὁ ὁποίοσ ἔχει χάσει τὸν νοῦν του). Ἡ διαφωνία μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων προέρχεται ἐκ τῆσ κακῆσ ἐφαρμογῆσ τῶν «προλήψεων» ἐπὶ τῶν ὄντων καὶ τῶν φαινόμενων. Εἶναι συνεπῶσ ἀνάγκη νὰ ἐκπαιδευθῆ ὁ ἀνθρώποσ εἰσ τὴν ὀρθὴν ἐφαρμογὴν τῶν προλήψεων. Διότι ἐκτόσ τῶν προλήψεων ὑπάρχει καὶ ἡ οἴησισ, ἡ ψευδῆσ ἐκτίμησισ τῶν πραγμάτων, ἣτισ μὰσ ἀπάτᾶ. Ἡ ἀρχὴ λοιπὸν τῆσ φιλοσοφίασ εἶναι νὰ συναισθανθῶμεν τὴν ἀδυναμίαν μὰσ τὴν ἀναφερομένην εἰσ τὴν κακὴν ἐφαρμογὴν τῶν προλήψεων. Εἰσ τὸ δεύτερον βιβλίον τῶν «Διατριβῶν» κεφ. 11 ἐκφράζεται ἡ γνώμη αὐτῆ τοῦ Ἐπικτήτου μετὰ σαφηνείασ καὶ ὀριστικότητοσ: «Ἰδ' ἀρχὴ φιλοσοφίασ αἰσθησισ μᾶχη τῆσ πρὸσ ἀλλήλουσ τῶν ἀνθρώπων καὶ ζήτησισ τοῦ παρ' ὁ γίνεται ἡ μᾶχη καὶ κατάγνωσισ καὶ ἀπιστία πρὸσ τὸ ψιλῶσ δοκοῦν» ἔρευνα δὲ τίσ περὶ τὸ δοκοῦν εἰ ὀρθῶσ δοκεῖ καὶ εὑρεσισ κανόνοσ τινὸσ, οἷον ἐπὶ θαρῶν τῶν ζυγῶν εὔρομεν, οἷον ἐπὶ εὐθέων καὶ σφλεβῶν τὴν στάθμην». (Βλέπε ποία εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆσ φιλοσοφίασ: τὸ νὰ ἀντιληφθῶμεν ὅτι οἱ ἀνθρώποισ περιέρχονται εἰσ διαφωνίαν πρὸσ ἀλλήλουσ καὶ τὸ νὰ ἀναζητήσωμεν τὸ αἶτιον τὸ ὁποῖον δημιουργεῖ τὴν διαφωνίαν, καὶ [αρχὴ ἀκόμη τῆσ φιλοσοφίασ εἶναι] τὸ νὰ καταδικάσωμεν καὶ νὰ μὴ δώσωμεν πίστιν εἰσ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀβάσανιστοσ ἐρχεται εἰσ τὴν διάνοιαν μὰσ, καὶ τὸ νὰ ἐρευνῶμεν κάπωσ τὰσ δόξασι μὰσ, ἐὰν εἶναι ὀρθαί, καὶ τὸ νὰ εὔρωμεν ἐν κριτήριον, ὅπωσ προκειμένοσ περὶ τῶν θαρῶν ἐφεῦρομεν τῶν ζυγῶν, προκειμένοσ δὲ περὶ τῶν εὐθέων καὶ μὴ εὐθέων τῶν

στάθμην). Ὁ σκοπόσ τῆσ φιλοσοφικῆσ παιδεύσεωσ εἶναι: 1ον) Νὰ διεκρινῶμεν καὶ νὰ βάλωμεν εἰσ τὰσ τάξεισ τὰσ ἀρχικάσ προλήψεισ. 2ον) Νὰ δυνάμωθα νὰ ἐφαρμόζωμεν ὀρθῶσ ταύτασ εἰσ τὰσ ἐπὶ μέρουσ περιπτώσεισ. 3ον) Νὰ διακρίνωμεν, ποία πράγματα εἶναι εἰσ τὴν ἐξουσίαν μὰσ καὶ ποία δὲν εἶναι. Χρειάζεται συνεπῶσ νὰ ἀπὸ τινων γνωρίων καὶ διεκρινῶμεν ὀρθῶμεν ἡρώμεθα ἐπὶ τῶν ἐπὶ μέρουσ διηρθρωμένοισ τὰσ προλήψεισ «Διατρ.» 2,11,18 (Ὁρώμενοι ἀπὸ διασαφηνισμένοισ καὶ ἐξηκριδωμένοισ ἀρχάσ νὰ χρησιμοποιῶμεν ἐπὶ τῶν ἐπὶ μέρουσ τὰσ προλήψεισ ἔχοντεσ κατατάξει ταύτασ εἰσ σύστημα). Μετὰ τὴν διασαφηνίσιν τῶν προλήψεων πρέπει νὰ ἐπακολουθήσῃ ὡσ ἔργον τῆσ φιλοσοφικῆσ παιδεύσεωσ ἡ ὀρθὴ ἐφαρμογὴ αὐτῶν καὶ ἡ διαστολή τῶν πραγμάτων ἄνωμα ἐξαρτῶνται ἐξ ἡμῶν: «Τὶ οὖν ἐστί τὸ παιδεύεσθαι; μαθῆναι τὰσ φυσικάσ προλήψεισ ἐφαρμόζειν τὰσ εἰς μέρουσ οὐσίαισ καταλλήλωσ τῆ φύσει καὶ λοιπὸν ὅτι τῶν ὄντων τὰ μὲν ἐστίν ἐκ' ἡμῶν, τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῶν. «Διατρ.» 1,22,9. (Εἰσ τὶ λοιπὸν συνίσταται ἡ φιλοσοφικὴ παιδεύσι; Νὰ μαθῆνωμεν νὰ ἐφαρμόζωμεν τὰσ φυσικάσ προλήψεισ εἰσ τὰσ ἐπὶ μέρουσ περιπτώσεισ συμφῶνωσ πρὸσ τὴν φύσιν καὶ ἀκολουθοῦσ νὰ κατανοῶμεν, ὅτι ἄλλα μὲν πράγματα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν μὰσ ἄλλα ὁμωσ ὄχι). Εἰσ τὰ μὴ ἐξ ἡμῶν ἐξαρτῶμενα πράγματα κατατάσσονται τὸ σῶμα, τὰ μέρη τῶ σῶματοσ, τὰ κτήματα, οἱ ἀδελφοί, τὰ τέκνα, ἡ πατρίσ, τὸ κοινωνικὸν ἐν γένει περιβάλλον. Ἀπομένει ἄρα ὡσ ἐκ τῆσ ἡμετέρασ ἐξουσίασ ἐξαρτῶμεν «ἡ προαιρέσισ καὶ πάντα τὰ προαιρετικά ἐργα», ἣτοι ἡ προσωπικότησ ἡμῶν ὡσ ὄντων τὰ ὁποία δυνάμωθα δὲ ἐκλογῆσ νὰ καθορισωμεν τὰσ πράξει μὰσ, καὶ αἱ ἐκ τῆσ προαιρέσεωσ μὰσ ἐξαρτῶμενα πράξει. Ἡ ὀρθὴ χρησιμοποίησισ τῆσ προαιρετικῆσ μὰσ δυνάμωσ εἶναι κατὰ τὸν Ἐπικτήτον τὸ ἀγαθόν.

Αἱ ἐξωτερικαὶ περιστάσεισ τὰσ ὁποίασ ἀντικρίξει ὁ ἀνθρώποσ ὡσ ὄν ἐχον προαιρέσιν, ἀποτελοῦν τὴν ὕλην (δηλαδὴ τὸ θέμα) τῆσ προαιρέσεωσ. Ὁὐσία τοῦ ἀγαθοῦ προαιρέσισ ποία, τοῦ κακοῦ προαιρέσισ ποία. Τὶ οὖν τὰ ἐκτόσ; Ὑλαὶ τῆ προαιρέσει, περὶ ἧσ ἀναστρεφόμενη τεύζεται τοῦ ἴδιοσ ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ. Πὼσ τοῦ ἀγαθοῦ τεύζεται; Ἄν τὰσ ὕλασ μὴ θαυμάσῃ. Τοῦτον τὸν νόμον ὁ θεὸσ τέθηκε καὶ φησιν: εἰ τι ἀγαθὸν θέλεισ, παρὰ σαυτοῦ λάμβανεσ. (Τὴν οὐσίαν τοῦ ἀγαθοῦ ἀποτελεῖ μία καθωρισμένη ποιότησ τῆσ προαιρέσεωσ, τὴν οὐσίαν δὲ τοῦ κακοῦ μία ἄλλη καθωρισμένη ποιότησ τῆσ προαιρέσεωσ. Τὶ εἶναι λοιπὸν τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα; Ὑλικὰ τὰ ὁποία θὰ χρησιμοποιήσῃ ἡ προαιρέσισ, ἀσχολουμένη δὲ μὲ αὐτὰ θὰ ἐπιτύχῃ τὸ ἴδικὸν τῆσ ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ. Πὼσ θὰ ἐπιτύχῃ τὸ ἀγαθόν; Ἄν δὲν ἀποδώσῃ ἀξίαν εἰσ τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα. Διότι ὁ θεὸσ θέσπισεν αὐτὸν τὸν νόμον καὶ λέγει, ἂν ἐπιθυμῆσ κάποιο ἀγαθὸν λαμβανέσ τὸ ἀπὸ τῶν ἐαυτοῦ σου). Ἡ εὐτυχία ἄρα τοῦ ἀνθρώπου ἐξαρτάται ἐκ τοῦ ἐαυτοῦ του. Τὸ ἀγαθὸν θὰ τὸ ἀποκτήσωμεν ἂν ἐσχυροποιήσωμεν τὴν ψυχὴν μὰσ εἰσ βαθμόν ὡστε νὰ μὴ τὴν ἐπηρεάσωμ τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ. Τὸ κτήκον μὰσ εἶναι νὰ ἐδυνατωνωμεν τὴν ψυχὴν μὰσ, ἣτισ εὐτυχῶσ τυχεῖται ἐπιδεκτικῆσ ἀγωγῆσ. Ἐσθὶ γὰρ ὅτι οὐδὲν ἐστίν εὐαγωγώτερον τῆσ ἀνθρωπίνησ ψυχῆσ. Θέλῃται δὲ καὶ γέγνωσ, διάρθρωται ὡσ πάλιν ἀπευστάσαι καὶ ἀπόλαυν. Ἐσθῶν γὰρ ἐστί καὶ ἀπόλαει καὶ βοήθεια. Διατρ. 4, 9, 16. (Διότι πρέπει νὰ γνωρίξησ ὅτι τίποτε δὲν εἶναι τόσοσ ἐπιδεκτικὸν ἀγωγῆσ, ὅσον ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ. Ἀρκεῖ νὰ θελήσῃ καὶ ἔχει γίνεσ αὐτὸ τὸ ὁποῖον θέλει, ἔχει ἐπέλθει ἡ διάρθρωσισ. Ἐξ ἀντιθέτου ἀρκεῖ νὰ νυστάξῃ διὰ νὰ συντελεσθῇ ἡ καταστροφὴ τῆσ. Διότι ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ἀνθρώπου πηγάζει καὶ ἡ ἀπόλαει καὶ ἡ σωτηρία).

Εἶναι φανερόν ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐρημνευθέντων κειμένων ὅτι ὁ Ἐπικτήτοσ ὡσ ὕμνοτον ἀγαθὸν θεωρεῖ τὴν ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν. Ἀνακαλύπτει μὲσα εἰσ τὸν ἀνθρώπον ἕνα χώρον, μὲρὶ τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νὰ εἰσχωρήσῃ ἡ βία ἢ προερχομένη ἐκ τῆσ ὕλικῆσ δυνάμωσ ἢ ἐκ τοῦ δολασμοῦ τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν. Ὡσ πρότυπον τῆσ οὕτω νοουμένησ ἐλευθερίασ ἐμφανίζει ὁ Ἐπικτήτοσ τὸν κυνικὸν Διογένη, ὃν παριστὰ λέγοντα τὰ ἀκόλουθα: «Οὕτωσ ἐλευθερία γίγνεται: κτήσισ οὐκ ἐμὴ» συγγενείσ, οἰκείοι, φίλοι, φῆμη, συνῆθεισ τόποισ, πάντα ταῦτα ἀλλότρια. Σὸν οὖν τί; χρήσισ φαντασιῶν, ταύτην ἀκάλυτον ἐγῶ, ἀνανάγκαστον οὐδεὶσ ἐμποδίσαι δύναται, οὐδεὶσ βιάσασθαι ἄλλωσ χρήσασθαι ἢ ὡσ θέλω». «Διατρ.» 3, 24, 68. (Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀποκτάται ἡ ἐλευθερία... Ἡ πειρυσία μου δὲν εἶναι ἰδικὴ μου, οἱ συγγενείσ, οἱ οἰκείοι μου, οἱ φίλοι, ἡ φῆμη, οἱ γνώριμοι τόποισ, ὅλα αὐτὰ εἶναι ξένα. Τὶ εἶναι λοιπὸν ἰδικὸν σου; Τὸ νὰ χρησιμοποιῶ τὰσ σκέψει μου, αὐτὴν τὴν χρησιμοποιήσῃ τὴν ἐγῶ ἀνεπίδεκτον κωλύματοσ καὶ ἀναγκασμοῦ. Οὐδεὶσ δύναται νὰ μὲ ἐμποδίσῃ, οὐδεὶσ δύναται νὰ ἐφαρμόσῃ βίαν ἐπ' ἐμοῦ διὰ νὰ χρησιμοποιῶ τὰσ σκέψει μου κατ' ἄλλον τρόπον καὶ ὄχι ὅπωσ ἐγῶ θέλω). Ἡ ἐλευθερία ἐμφανίζεται εἰσ τὸ χωρίον τοῦτο ταυτιζόμενη μετὴν ἀππλάγμένην ἀναγκασμοῦ αὐτοπροαιρέτον «χρησίν τῶν φαντασιῶν», μετὴν ἐνέργειαν τῆσ σκέψεισ. Ἄλλ' ὁ ἀνθρώποσ, προσθέτει ὁ Ἐπικτήτοσ, δὲν χρησιμοποιεῖ μόνον τὴν σκέπην του, ἀλλὰ ἔχει συνειδήσιν τῆσ χρησιμοποίησεωσ ταύτησ. Καὶ τὰ ἴδια ἔχουν «χρησίν φαντασιῶν», στεροῦνται ὁμωσ τῆσ ἱκανότητοσ νὰ συνειδητοποιήσῃ τὴν χρησιμοποίησιν αὐτῶν. Ὁ θεὸσ βίωασ κατεσκεῖσε τὸν ἀνθρώπον «θεατὴν αὐτοῦ τε καὶ τῶν ἐργῶν τῶν αὐτοῦ καὶ οὐ μόνον θεατὴν, ἀλλὰ καὶ ἐξηγητὴν αὐτοῦ». (Θεατὴν τοῦ θεοῦ καὶ τῶν θείων ἐργῶν καὶ ὄχι μόνον θεατὴν, ἀλλὰ καὶ ἐξηγητὴν). Τοιουτοτρόπωσ ἡ λογικὴ ἐλευθερία λαμβάνει διὰ τὸν Ἐπικτήτον θρησκευτικὸν χαρακτήρα. Ὁ ἀνθρώποσ εἶναι προωρισμένοσ «ἐπὶ θεωρίαν καὶ παρακολούθησιν καὶ συμφῶνων διεξαγωγῆν τῆ φύσει. Ὁρατε οὖν, μὴ

δάεατο τούτων ἀποθάνητε». (Διὰ θεωρίαν, διὰ συνειδητοποιήσιν τῶν πράξεών του καὶ διὰ συμπεριφορὰν σύμφωνον μὲ τὴν φύσιν. Προσέξατε λοιπὸν μήπως ἀποθάνητε χωρὶς νὰ ἀπολαύσατε αὐτὴν τὴν θεωρίαν). Ἡ θρησκευτικότης του δὲν ἔχει χαρακτηριστῆρα ἀφορημένον. Ὁ Ἐπικτήτης τείνει διαρκῶς νὰ ἀντιλαμβάνεται τὸν θεὸν ὡς προσωπικότητα, μὲ βούλησιν καὶ πρόνοιαν, ἣτις φθάνει καὶ μεχρὶ ἡμῶν. Ὁ θεὸς δὲν εἶναι ἀπρόσιτος εἰς ἡμᾶς. «Σὺ ἀπόσπασμα εἶ τοῦ θεοῦ· ἔχεις τι ἐν σαυτῷ μέρος ἐκείνου. Τί οὖν ἀγνοεῖς σοῦ τὴν συγγένειαν ; Τί οὐκ οἶδας πόθεν ἐλήλυθας ;... θεὸν περιφέρεις τάλας καὶ ἀγνοεῖς». «Διατρ.» 2, 9, 12. (Σὺ, ὦ ἄνθρωπε, εἶσαι ἀπόσπασμα τοῦ θεοῦ, ἔχεις μέσα εἰς τὸν ἀσπυρὸν σου ἓν μέρος ἐξ ἐκείνου. Διατί λοιπὸν ἀγνοεῖς τὴν συγγένειάν σου ; Διατί δὲν γνωρίζεις ἀπὸ τοῦ ἔχεις ἔλθει ;... περιφέρεις δυστυχισμένον (μέσα εἰς τὸν αὐτὸν σου) ἓνα θεὸν καὶ ὁμῶς τὸ ἀγνοεῖς). Βαθυτάτην δὲ θρησκευτικὴν εὐλάβειαν ἀποπνέει μία προσευχὴ του πρὸς τὸν θεὸν εἰς τὸ τέταρτον βιβλίον τῶν «Διατριβῶν» (10, 14): «Ἐὰς ἔλαβον ἀφορμὰς παρὰ σοῦ πρὸς τὸ αισθῆσθαι σου τὴν διοικήσεως καὶ ἀκολουθήσασαι αὐτῇ, τούτων οὐκ ἡμέλησα· οὐ κατήσχυά σε τὸ ἐμὸν μέρος... ὃ με σὺ ἐγέννησας, χάριν ἔχω, ὃν ἔδωκας ἐφ' ὅσον ἐχρησάμην τοῖς σοῖς, ἀρκεῖ μοι. Πάλιν αὐτὰ ἀπόλαβε καὶ κατὰξον εἰς ἡν θέλεις χώραν. Σὰ γὰρ ἦν πάντα, σὺ μοι αὐτὰ δέδωκας». (Τὰ μέσα τὰ ὅποια ἔλαβα ἀπὸ σε διὰ νὰ ἀντιληφθῶ τὴν ὑπαρξίν σου καὶ τὴν διακυβέρνησιν σου καὶ διὰ νὰ συμμορφωθῶ πρὸς αὐτήν, δὲν τὰ παρημέλησα. Δὲν με ἐντρόπιασα ὅσον ἐξηρτάτο ἀπὸ ἐμέ... Σὲ εὐχαριστῶ διότι με ἔφερες εἰς τὸν κόσμον καὶ διὰ τὰ δῶρα τὰ ὅποια μοῦ ἔδωκας. Ὁ χρόνος κατὰ τὸν ὁποῖον τὰ ἐχρησιμοποίησα μοῦ εἶναι ἀκεκός. Λάβε τὰ πάλιν ὅπως καὶ τοποθετήσῃ τα εἰς ὅποιον μέρος θέλεις. Διότι ὅλα ἦσαν ἰδικά σου, σὺ μοῦ τὰ ἔχεις δώσει). Ἡ θρησκευτικότης τοῦ Ἐπικτήτου διαφέρει ἐξ ὀκλήρου ἀπὸ τὴν θρησκευτικότητα τοῦ Σενέκα καὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου. Αἰσθάνεται κανεὶς ὅτι ἔχει ἀνασταραχθῆ ἡ ψυχὴ του ἀπὸ μίαν νέαν πνοήν, ἣτις δὲν εἶναι ἀλλῆ παρὰ ὁ Χριστιανισμός. Εἰς τὸ τέταρτον βιβλίον τῶν «Διατριβῶν» 7, ὁ ἀναφέρονται καὶ οἱ χριστιανοὶ ὑπὸ τὴν ἐνδειξὴν «Γαλιλαίων», ὡς ὑπόδειγμα καρτερίας, τὴν ὁποῖαν ἐμπνέει εἰς αὐτοὺς μία ἀνορθολογιστικὴ μανία. «Εἶτα ὑπὸ μανίας μὲν δύναται τις οὕτω διατεθῆναι πρὸς ταῦτα καὶ ὑπὸ ἔθους οἱ Γαλιλαῖοι». (Ἀπέναντι αὐτῶν δύναται κανεὶς νὰ ἀποκτήσῃ αὐτὴν τὴν διαθέσιν παρακινούμενος ἀπὸ μανίαν καὶ ἐθισμόν ὅπως οἱ Γαλιλαῖοι). Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Ἐπικτήτης δὲν εἶχεν ἀναγνώσει τὰ Εὐαγγέλια, ὑπέστη ὁμῶς ἐμμέσως διὰ τοῦ διαχύτου πνεύματος τῆς ἐποχῆς τὴν ἐπίδρασιν τῶν χριστιανικῶν ἰδεῶν. Ἡ φιλοσοφία του εἶναι ἐκφρασις εὐλαβείας πρὸς τὸ θεῖον καὶ ἐκτίησεως τῆς ἐλευθερίας. Αἱ λέξεις «ἐλεύθερος» καὶ «ἐλευθερία» ἀπαντοῦν 130 φορές εἰς τὸ κείμενον τῶν «Διατριβῶν». Ἡ ἀνάγνωσις τῶν ἔργων του εἶναι ἰκανὴ νὰ ἐπαγαγάῃ τὴν γαλήνην εἰς χειμαζομένους ἀνθρωπίνους ψυχὰς. Εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, τὴν γερμανιστὶ ἐκδεδομένην ὑπὸ Οὐίλφελμ-Πράϊχτερ, σημειοῦται ὅτι εἰς ἐλθρτικὸν ἀνατολίον εἰς τὸ ὅποιον ἐθεραπεύοντο νευρασθενεῖς τὸ «Ἐγγεῖριδιον» τοῦ Ἐπικτήτου, μεταφρασμένον εἰς τὴν γερμανικὴν εἶχεν ἐνεργητικὴν ἐπίδρασιν διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὑγείας ἀσθενῶν πασχόντων ἀπὸ νευρωτικὰς ψυχώσεως.

Ὁ τελευταῖος ἀντιπροσώπος τῆς Στωικῆς φιλοσοφίας εἶναι ὁ Ῥωμαῖος αὐτοκράτωρ Μάρκος Αὐρηλῖος Ἀντωνίνος. Ἐγενήθη κατὰ τὸ 121 μ.Χ., ἐγένετο αὐτοκράτωρ κατὰ τὸ 160 καὶ ἀπέθανε κατὰ τὸ 180. Τὰς φιλοσοφίας του δοξασίας διετύπωνε εἰς τὰ δώδεκα βιβλία τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Εἰς ἐαυτὸν» συγγραμμάτων του, τοῦ γραφέντος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκστρατειῶν. Ἀκολουθῶν ὁ αὐτοκράτωρ τὸ παλαιὸν παράγγελμα τῶν πυθαγορείων, κατὰ τὸ ὅποιον ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἐξετάζῃ τὰς πράξεις του καθ' ἑαυτὸν ὅταν ἐπέρχεται τὸ σκότος τῆς νύκτος, κατέγραψε ἐν εἰδῇ ἀφορισμῶν τὰς σκέψεις του. Εἶναι θαυμαστῆς τὸ Ἐπικτήτου, ἀποδίδει μεγαλύτεραν σπουδαιότητα εἰς τὰ ἠθικὰ καὶ ὀλιγωτέραν εἰς τὰ διαλεκτικὰ καὶ φυσικὰ προβλήματα. Συμμερίζεται τὴν ἀντίληψιν τῆς Στωῆς ὅτι πρέπει νὰ ὑποτασσώμεθα εἰς τὴν πορείαν τοῦ ἐξωτερικοῦ κοσμικοῦ φαινομένου καὶ νὰ καλλιεργώμεν ἐσωτερικῶς τὴν ἐλευθερίαν ὡς λογικὰ ὄντα. Μέσα εἰς τὰ στήθη τοῦ ἀνθρώπου ἐμφανίζεται ὁ θεὸς ὡς «δαίμων» ὁστις καθοδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὰς πράξεις μας. Εἰς τὰ προβλήματα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ψυχὴν παρουσιάζει τὴν τάσιν νὰ ἀπελευθερωθῆ ἀπὸ τὸν στωικὸν μονισμόν. Τὸν ἄνθρωπον θεωρεῖ συγκείμενον ἐκ τριῶν μερῶν, ἐκ σώματος, ψυχῆς καὶ νοῦ. Τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι στοιχεῖα σωματικὰ καὶ φθαρτὰ ὁ νοῦς εἶναι ἀπόσπασμα τοῦ θεοῦ, ἔχει φύσιν νοεῶν καὶ ἀθάνατον. Ἐπιστρέφει δὲ πάλιν μετὰ θάνατον εἰς τὸν θεόν. Εἶναι φανερὰ ἢ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἐπίδρασις πλατωνικῶν καὶ σοιστοτελικῶν ἀντιλήψεων. Ἡ δοξασία του ὅτι ὁ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ «δαίμων» εἶναι ἀπόσπασμα καὶ ἀπορροή προερχομένη ἐκ τοῦ θεοῦ, προαναγγέλλει τὰς σχετικὰς συγγενεῖς ἀντιλήψεις τῶν νεοπλατωνικῶν. Ὡς πρὸς τὰ ἠθικὰ προβλήματα ἐξαιρετῆ μετὰ μεγαλυτέρως ἀπὸ τὸν Ἐπικτήτον ἐμβάσμως τὴν ἀνάγκην νὰ συμμορφώμεθα τὸ ἄτομον πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς πολιτείας ἐπιβαλλόμενα καθήκοντα. Ἐναντι τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπέδειξεν ἀδιάλλακτον σκληρότητα, νομίζων ἴσως ὅτι τὰ διδάγματα τῆς νέας θρησκείας ἐσάλεινον τὰ θεμέλια τῆς Ῥωμαϊκῆς πολιτείας. Τὸ σύγγραμμά του στεροεῖται πρωτοτυπίας, ἀλλ' ἐπειθὴ ἐπαναλαμβάνει τὰς δοξασίας τῶν Στωικῶν ἀποτελεῖ ἐξαιρετικὸν βοήθημα διὰ νὰ ἀναπαραστήσωμεν τὸ ὅλον τῶν σύστημα.

Τὴν πραιτέρω τύχην τῆς στωικῆς φιλοσοφίας δὲν γνωρίζομεν. Δὲν ἀντιπροσωπεύεται κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὑπὸ οὐδενὸς ἀξιολόγου ἀντιπροσώπου. Τὰ δόγματα τῆς ὁμῆς ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπὸ τῶν ἄλλων φιλοσοφικῶν αἵρεσεων. Πολλοὶ ἐκ τῶν δοξασίων τῆς ἐγένετο ἀποδεκτὰ ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἡ ἠθικολογία τῶν Στωικῶν φαίνεται ἐπιηρεάζουσα σημαντικῶς τὸν Λαίμπνιτς, τὸν Λάιμπνιτς καὶ τὸν Κάντιον. Πολλὰ ἠθικὰ θεωρήματα τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν ἐν συνεπαφῇ μετὰ τὴν λογικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐμφανίζονται ἀναμφισβήτητον συγγενεῖαν μετὰ τὰς ἀντιστοιχοῦς δοξασίας τῶν Στωικῶν.

Οἱ νεώτεροι Σκεπτικοί

Παρακολουθούτες ἀνωτέρω τὴν ἐξέλιξιν τῆς φιλοσοφίας τῶν παλαιτέρων Σκεπτικῶν καὶ Ἀκαδημαϊκῶν παρετηρήσαμεν ὅτι ὁ Ἀντίοχος ὁ Ἀσκαλωνίτης ἐστράφη πρὸς τὸν ἐκλεκτικισμόν ἐγκαταλείπων τὰς δοξασίας τῶν σκεπτικῶν, ὁριστικῶς ἠνωθὶ τὴν δυνατότητα τῆς γνώσεως. Καίτοι διὰ τῆς μεταστρόφης τοῦ φιλοσόφου τούτου οἱ Σκεπτικοὶ ἔχασαν τὴν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ κυριαρχίαν ταῦν, ἡ σχολὴ τῶν δὲν ἐξελίχθη. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος ἀναφέρει μίαν πλαγίαν σειρὰν Σκεπτικῶν φιλοσόφων, ὅστις ἐμφανίζονται διαδεχόμενοι τὸν Ἀρκεσίλαον, μᾶς παρέχει δὲ τὴν πληροφορίαν ὅτι ἡ κανονικὴ αὐτῶν διαδοχὴ διεκόπη, ἀνασυνεστήθη δὲ ἡ σχολὴ διὰ τὸν Πτολεμαίου τοῦ Κυρηναίου. Τούτου διδόσασ ὑπῆρξεν ὁ Εὐφράνωρ, ὃν διεδέχθη ὁ Εὐβούλος. Τοῦ τελευταίου τούτου μαθητῆς ἀναφέρεται ὁ Πτολεμαῖος, ὅστις εἶχεν ὡς μαθητὰς του τὸν Ἡρακλεῖδον καὶ τὸν Σαρπηδόνα. Μαθητὴς τοῦ Σαρπηδόου ἀναφέρεται ὁ ἐκ Κνωσοῦ Αἰνυσίδημος, ὅστις θεωρεῖται ὁ ἐκ νέου ἰδρύσας τὴν σχολὴν τῶν Σκεπτικῶν. Αὐτὴ δὲν ἐμφανίζεται πλέον ὡς σχολὴ, ἀλλ' ἄλλως ἐκ ἀγωγῆς, δηλαδὴ ὡς τρόπος συμπεριφορᾶς καὶ ζωῆς. Ἐκ τῶν ἱστορικῶν μαρτυριῶν φαίνεται ὁ Αἰνυσίδημος διδάσας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Ἐγραψεν ἔργον ἐξ ὀκτῶ βιβλίων ὑπὸ τὸν τίτλον «Πυρρώνειοι λόγοι», τὸ ὅποιον θὰ ἐξεδῆθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κικερώου, ἐφ' ὅσον ὁ Ῥωμαῖος ῥήτωρ οὐδῶλος ἀναφέρει τὸν Αἰνυσίδημον θεωρεῖ δὲ τὴν αἵρεσιν τῶν Σκεπτικῶν ὡς μὴ ἔχουσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἀντιπροσώπου. Περιλήψιν τοῦ συγγραμμάτου μοῦ μᾶς παρέχει ὁ Φώτιος εἰς τὴν «Βιβλιοθήκην» του (Κώδ. 212) σχετικὰς δὲ πρὸς τὰς δοξασίας του εἰδήσεις ἀντλούμεν ἀπὸ τὸν Σέξτον τὸν Ἐμπειρικόν, τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον καὶ ἀπὸ τὸν Εὐσέβιον. Αἱ πληροφορίαι τοῦ Εὐσέβιου ἔχουν ληφθῆ ἀπὸ σύγγραμμα τοῦ περιπατητικοῦ φιλοσόφου Ἀριστοκλέους τοῦ Μεσσηνίου. Διὰ τὸ βιβλίον του ὁ Αἰνυσίδημος ἤθελε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δὲν δυναμέθα νὰ ἔχωμεν δεβαίαν γνώσιν οὐτὴ διὰ τῶν αἰσθήσεων, οὐτε διὰ τῆς σκέψεως. Δὲν ἀρνεῖται συνεπῶς τὸν κόπον νὰ λαμβάνωμεν σφοδρῶς ὑπ' ὄψιν τὰ ἐν τῷ κόσμῳ συμβαίοντα. Κατανοοῦντες τὴν κενότροπὴν τῶν διωκτικῶν περυσιατικῶν, ἀπαλλασσόμεθα ἀπὸ τὰς συγκινήσεις καὶ τὰς λύπας ἐξαφαιζόμεντες τὴν ἡμεῖαν καὶ ἀταραξίαν τῆς ψυχῆς. Συνεπῶς ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς σκεπτικῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ ἀπόκτησις τῆς εὐδαιμονίας διὰ τῆς ἀταραξίας καὶ ἀπαθείας.

Περίοχη ὑπῆρξεν τὰ ἐπιχειρήματα διὰ τῶν ὁποίων ὁ φιλόσοφος οὗτος κατεπόλεμε τὴν δυνατότητα τῆς γνώσεως. Τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα ἠνομάζε «τόπους» ἢ «τόπους» ἢ «λόγους», ἦσαν δὲ οἱ τρόποι οὗτοι κατὰ τὸν Σέξτον τὸν Ἐμπειρικόν (Πυρρώνειοι Ὑποτιπώσεις, 1, 36) οἱ ἀκόλουθοι δέκα:

1ον) «Ὁ παρὰ τὴν τῶν ζῶων ἐξαλλαγὴν» ὁ προερχόμενος ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν διαφορῶν τύπων τῶν ζῶων. Ζῶα π.χ. με ἐπιμήκεις ὀφθαλμοὺς θὰ βλέπων τὰ ἀντικείμενα διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ ζῶα τῶν ὁποίων οἱ ὀφθαλμοὶ εἶναι κυκλοτερεῖς. Ὡστε τὰ διάφορα ζῶα θὰ εἶχον ἐν σχέσει μετὰ αὐτὰ ἀντικείμενα διαφορῶς παραστάσεις.

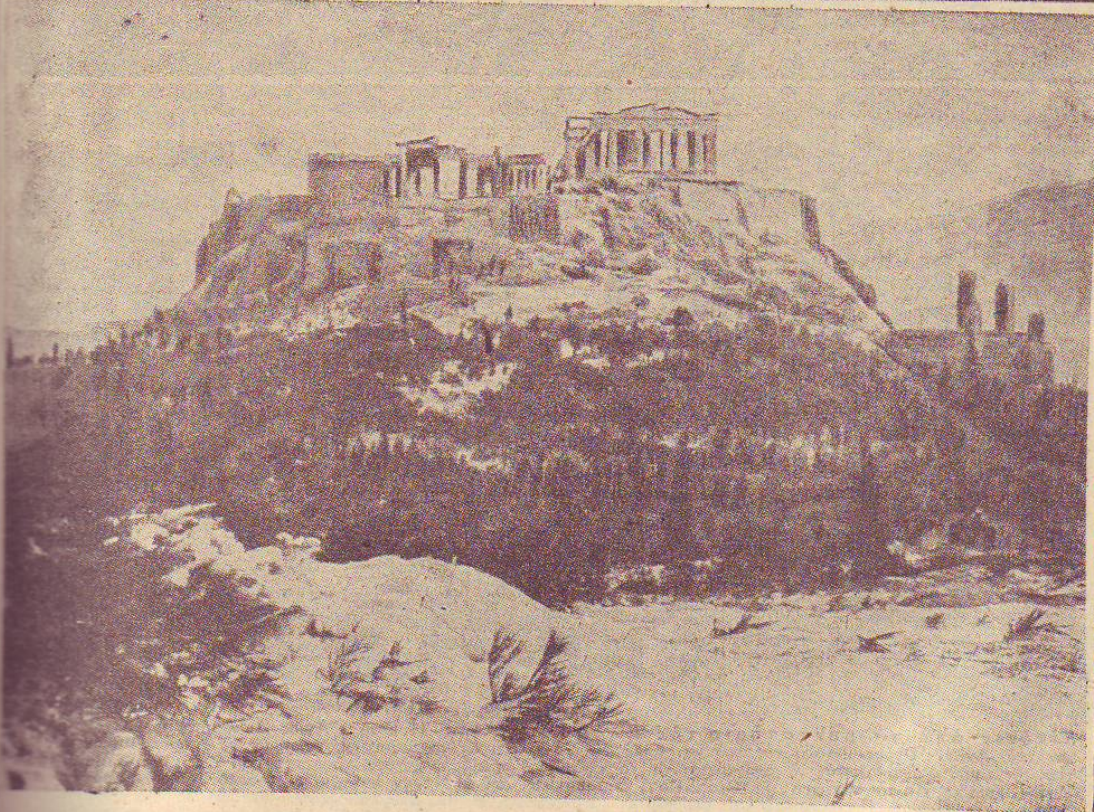
2ον) «Ὁ παρὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων διαφορὰν» ὁ προερχόμενος ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Ἕλληνας π.χ. εἶναι διάφορος κατὰ τὸ σῶμα ἀπὸ τὸν Σκύθον. Ἡ διαφορὰ τοῦ σώματος ποσεύεται ἐκ τῆς διαφορᾶς τῆς κράσεως τῶν σωματικῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ χυμῶν. Λόγω δὲ ταύτης καὶ αἱ παραστάσεις, ἅς σχηματίζει ἕκαστος ἐξ αὐτῶν περὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου θὰ εἶναι διάφοροι. Ἐκ τούτου συμβαίνει, ὅστε ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ὁ Ἕλληνας θεωρεῖ προτιμῆτον ὁ Σκύθης νὰ τὸ θεωρῆ ἀπορριπτόν.

3ον) «Ὁ παρὰ τὰς διαφορὰς τῶν αἰσθήσεων κατασκευῆς» ἢ προερχόμενος ἐκ τῆς διαφορᾶς κατασκευῆς τῶν αἰσθήσεων. Αἱ αἰσθήσεις ἐνδεῶς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀνθρώπου δὲν παρουσιάζουν τὸ αὐτὸ πρᾶγμα κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον. Ὅταν π.χ. ἀνεῖζωμεν μίαν εἰκόνα, αὐτὴ διὰ μὲν τὴν ὄψιν εἶναι βάθος διὰ τὴν ἀφῆν εἶναι ἐπιπέδον ἐστῆρμένη βάθος. Τὸ μέλι εἰς τινος ἀνθρώπου, κατὰ μὲν τὴν ὄψιν εἶναι ἀψῆς, κατὰ δὲ τὴν γεῦσιν λίαν εὐχάριστον. Ἐκαστον ἀντικείμενον παρουσιάζεται μετὰ ἄλλην μορφήν δι' ἕκάστην τῶν αἰσθήσεων.

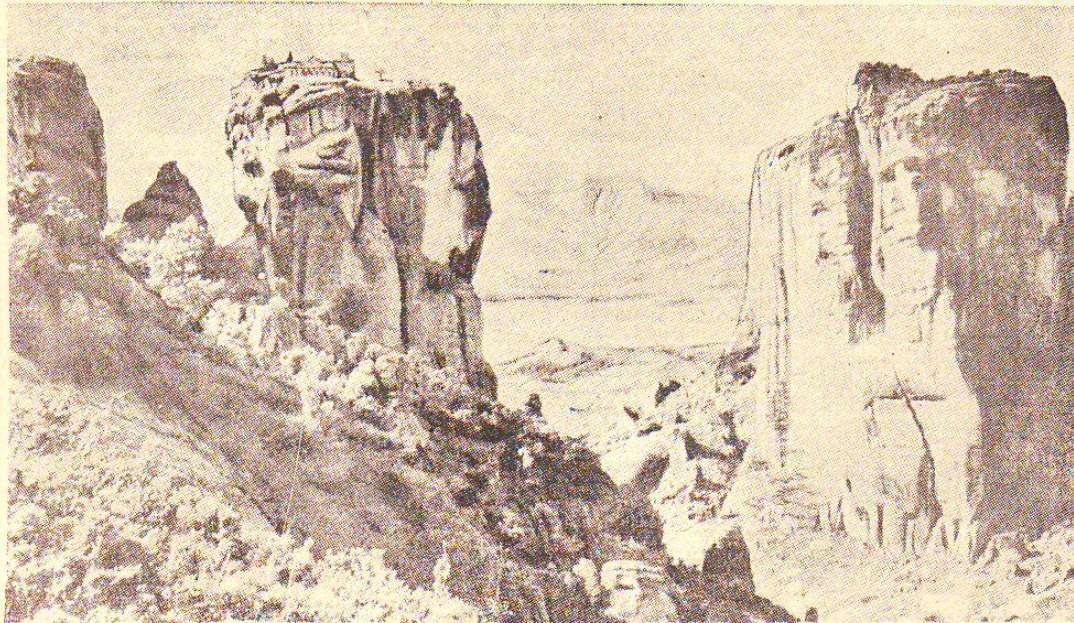
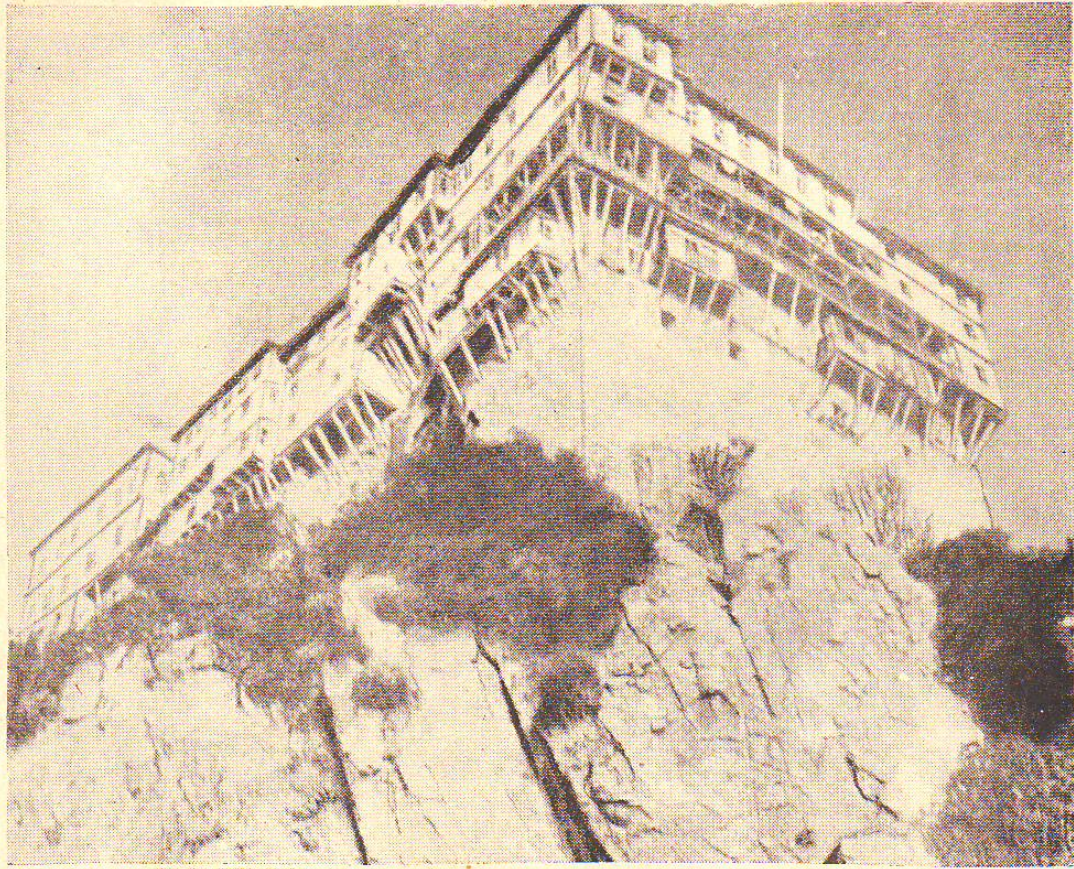
4ον) «Ὁ παρὰ τὰς περιστασεις» ὁ προερχόμενος ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν ὑποκειμενικῶν μας καταστάσεων. Τοιαῦτα εἶναι ἡ ὑγεία, ἡ νόσος, τὸ γῆρας, ἡ νεότης κτλ. Ρεῦμα ψυχρῶ ἀέρος διὰ τὸν νέον εἶναι εὐχάριστον, εἰς τὸν γέροντα δημιουργεῖ ῥίγος.

5ον) «Ὁ παρὰ τὰς θέσεις καὶ τὰ διαστήματα καὶ τοὺς τόπους» ὁ προερχόμενος ἀπὸ τὴν θέσιν, τὴν ἀπόστασιν καὶ τὸ τοπικὸν περιβάλλον τῶν ἀντικείμενων. Ἐκαστον π.χ. ἀντικείμενον παρουσιάζει διαφορετικὴν μορφήν ἀναλόγως τῆς προσωπικῆς θέσεως, ἀφ' ἧς γίνεται ὁρατόν.

6ον) «Ὁ παρὰ τὰς ἐπιμιξίας» ὁ προερχόμενος ἀπὸ τὰς

Ἀθήναι: Ἄνω: Ἡ βορρεῖα κίονστοιχία τοῦ Παρθενῶνος μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν 8 κίονων, πού ἀπετεροῦντο τὴν 17ην Μαΐου 1930 ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀρχιτέκτονος Νικολάου Μπαλάνου. Κάτω: Ὁ ἱερός βράχος τῆς Ἀκροπόλεως

Είκονες ἀπὸ τῶν μοναστηρίων τῆς Ἑλλάδος: Ἄνω: Ἡ μονὴ «Ἁγίας Διονυσίας» ἐπάνω εἰς βράχον τοῦ Ἁγίου Ὄρους μετὰ οὐρανοῦ καὶ θαλάσσης, δοιοῦσαι ὡς συμπαγὲς κάστρον μὲ τοὺς πολυαἰθίμους ὀρόφους τῆς πύου φαίνονται ἅν' ἂν αἰωροῦνται εἰς τὸ κενὸν πού περιβάλλει γύρω τὸ μοναστήρι. Κάτω: Ἡ μονὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος εἰς τὰ Μετέωρα τῆς Θεσσαλίας, κτισμένη εἰς τὸν ἀπότοιμον καὶ ἀπροσπέλαστον βράχον πρὸς τ' ἀοίστηρά τῆς εἰκόνος. Προσκυνητὰ καὶ περιηγητὰ, ἀναλογιζόμενοι τὸ ἀδύνατον τῆς ἀναβάσεως εἰς περίπτωσιν θανάτου τῶν μοναχῶν οἱ ὅποιοι σήμερον ἀνεγκύουν τοὺς ἐπισκέπτας διὰ καλῶσαν, ἔχουν ἐπιχειρήσει τὴν λάξευσιν θαμνίδων ἐπὶ τοῦ κατακορύφου βράχου. Παρόμοιοι ἰδιόρρυθμοι βράχοι συναντῶνται εἰς τὸ Σιγκίρι τῆς Κεϋλάνης καὶ εἰς τὴν Ἀμάσειαν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

ανάμιξεις ενός αντικειμένου με άλλα. Η γλῶσσ. π.χ. εμφανίζεται πρασίη κατά την ημέραν, χρυσή δὲ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς σελήνης.

7ον) «Ὁ πρὸς τὰς ποσότητας καὶ σκευασίας τῶν ὑποκειμένων» ὁ προερχόμενος ἀπὸ τὰς ποσότητας καὶ τὸν τρόπον διευσθέτηστος τῶν πραγμάτων. Εἰς π.χ. κόκκος ἄμμου ἐμφανίζει σκληρότητα, μία σημαντική ὁμως ποσότης ἄμμου παρουσιάζει μαλακότητα.

8ον) «Ὁ ὑπὸ τὸν πρὸς τισὶ» ὁ προερχόμενος ἐκ τῆς σχετικότητος τῶν αντικειμένων καὶ φαινομένων.

9ον) «Ὁ πρὸς τὰς συνεχεῖς ἢ σπανίας ἐγκυρήσεις» ὁ προερχόμενος ἐκ τῆς συχνότητος ἢ σπανιότητος τῶν φαινομένων. Ἐν σπανίως ἐμφανιζόμενον πρᾶγμα π.χ. εἰς κομήτης ἐμποιεῖ μεγαλύτερον ἐντύπωσιν παρὰ ἢ συνεχῶς ἐμφανιζομένη σελήνη.

10ον) «Ὁ πρὸς τὰς ἀγωγὰς καὶ τὰ ἔθη καὶ τοὺς νόμους καὶ τὰς μυθικάς πίστεας καὶ τὰς δογματικὰς ὑπολήψεις» ὁ προερχόμενος ἀπὸ τὸν τρόπον ζωῆς, τὰ ἔθη, τοὺς νόμους, τὴν πίστιν εἰς μυθικά παραδόσεις, καὶ τὰ φιλοσοφικά δόγματα.

Οἱ δέκα οὗτοι τρόποι συνεπτύχθησαν, κατὰ μὲν τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σέξτου τοῦ Ἐμπειρικοῦ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων Σκεπτικῶν, κατὰ δὲ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον (9, 88) ὑπὸ τοῦ Ἀγρίππα εἰς πέντε, οἵτινες ὁμως ἐμφανίζονται διαφορετικοὶ ἐν σχέσει με τοὺς προεκτεθέντας. Οὗτοι εἶναι οἱ ἀκόλουθοι:

1ον) «Ὁ ἀπὸ τῆς διαφωνίας» ὁ προερχόμενος ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν διαφωνιῶν ἢ πρὸς τὸ αὐτὸ πρᾶγμα τοιαύτας διαφωνίας συναντῶμεν πλείστας μεταξὺ τῶν φιλοσόφων.

2ον) «Ὁ ἀπὸ τῆς εἰς ἄπειρον ἐκπτώσεως» ὁ προερχόμενος ἀπὸ τὴν ἀναδρομὴν εἰς τὸ ἄπειρον. Τοῦτο συμβαίνει π.χ. ὅταν ζητῶμεν τοὺς ἐσχάτους ἀποδεδεικτοὺς λόγους. Ἀναγκαζόμεθα νὰ ἀναζητῶμεν ἐπ' ἄπειρον νέας ἀποδεδεικτάς βάσεις.

3ον) «Ὁ ἀπὸ τὸν πρὸς τισὶ» ὁ προερχόμενος ἀπὸ τὴν γενικὴν σχετικότητα. Ἡ σχετικότητα, τὸ «πρὸς τισὶ», ἀφορμᾶται οὐχὶ ἀπὸ τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ ἀπὸ τὰς μεταξὺ τῶν σχέσεις, αἵτινες εἶναι ἀπὸ ὀντολογικῆς ἀπόψεως ἀνύπαρκτοι. Ὅταν π.χ. χαρακτηρίζωμεν μίαν κατεύθυνσιν τοπικῶς ὡς δεξιὰν ἢ ἀριστεράν, ἀναφερόμεθα εἰς κάτι τὸ συμβατικῶς καθοριζόμενον.

4ον) «Ὁ ἐξ ὑποθέσεως» ὁ προερχόμενος ἐκ τοῦ ὅτι διὰ νὰ ἀποφυγῶμεν τὴν ἐπ' ἄπειρον ἀναδρομὴν, παραδεχόμεθα ὡς ἀληθὴ μίαν ὑπόθεσιν. Τοῦτο ὁμως δὲν εἶναι ἀσφαλές, διότι δυνατόν ἐστὶν νὰ δεχθῶμεν ὡς ἀληθὲς καὶ τὸ ἀντίθετον.

5ον) «Ὁ δι' ἄλλου τρόπος» ὁ τρόπος οὗτος παρουσιάζεται: «Ὅταν τὸ ὄφελον τοῦ ζητουμένου πρᾶγματος εἶναι δεδαιωτικόν, χρειαζομένη εἶναι τῆς ἐκ τοῦ ζητουμένου πίστεως» (Ὅταν ἐκείνο τὸ ὅποιον ὀφείλει νὰ ἀποτελέσῃ δεδαιωτικὴν ἀποδείξιν διὰ τὸ ζητούμενον, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀντήλθῃ τὴν δεδαιωσιὰν τοῦ ἀπὸ τὸ ζητούμενον).

Ἄλλοι ἐκ τῶν Σκεπτικῶν κατὰ τὸν Σέξτον τὸν Ἐμπειρικόν (Πυρρών, Ὑποτ. 1, 178) συνεπτύχον ὅλους τοὺς τρόπους εἰς δύο μόνον ἰσχυρίζονται ὅτι: α') Οὐδὲν δύναται νὰ δεδαιωθῇ ἐξ ἑαυτοῦ. β') Οὐδὲν δύναται νὰ δεδαιωθῇ δι' ἄλλου.

Οἱ ἀνωτέρω ἐκτεθέντες τρόποι ἀποτελοῦν τὴν συγκεκριμένην τῆς σφιστικῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ Αἰνσιδήμου. Ἐκτός τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων ἐχρησιμοποίηται καὶ ἄλλα. Ἐλέγεν ὅτι οἰαδήποτε γένεσις εἶναι ἀδύνατος. Δὲν δύναται ἐν σώμα ὡς ἐξέρχουμένου ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του οὐτε ἐνομένου μὲν ἄλλο, νὰ γεννηθῇ ἕτερον σῶμα. Τὸ ἀσώματον δὲν δύναται νὰ γεννηθῇ τὸ σωματικόν, διότι τὸ ἀσώματον δὲν εἶναι ἐπιδικτικόν οὐτε πάθους οὐτε γεννητικόν ἐνεργείας. Ἐπίσης ἤσκησε πολεμικὴν ὁ Αἰνσιδῆμος καὶ κατὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος. Πᾶς εἶναι δυνατὸν, ἡρᾶται, ἀπὸ τὰ φανερὰ ἀποτελέσματα νὰ ἀναθῶμεν εἰς αἰτίαις ἀφανεῖς; Τὰ ὁρατὰ ἀποτελέσματα εἶναι φύσεως συγκεκριμένης καὶ διὰ τοῦτο ὅλους διάφορα τῶν ἀόρατων αἰτιῶν. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραχθῶν φαινόμενα τῶν πολλῶν, ὅπως εἶναι τὰ ὑλικά, ἀπὸ τὰ ἀπλά ἄτομα κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν Ἐπικούρειων. Οὐδὲν δικαίωμα ἔχου, ἔλεγεν, οἱ Ἐπικούρειοι νὰ ἀντιλαμβάνονται τὰς ἀφανεῖς αἰτίας κατ' ἀναλογίαν τῶν φανερῶν. Ἡ προτίμησις ὀρισμένων ὑποθέσεων διὰ τὴν ἐξήγησιν τῶν φυσικῶν φαινομένων εἶναι πράξις ἀσθαίρετος. Ἐκ τῶν συγκεκριμένων σημείων καὶ ἐνδείξεων οὐδὲν δυνατόν ἐστὶν νὰ συναγῶμεν μετὰ δεδαιωτικότητος. Διότι τὸ αὐτὸ σημεῖον δύναται νὰ σχετίζεται πρὸς πολλὰ φαινόμενα. Οὕτω π.χ. τὸ ἐρυθρὸν χρᾶμα τῶν παρειῶν εἶναι σημεῖον ὑγείας, εἶναι σημεῖον ὁμως καὶ πυρετοῦ. Κατὰ τὸν Σέξτον τὸν Ἐμπειρικόν (Πυρρών, Ὑποτ. 1, 19), ὁ Αἰνσιδῆμος παρ' ὅλων τῶν σκεπτικισμῶν του εἶχε ἐγκρίνει ὡς ὀρθὰς τὰς κοσμολογικάς δοξασίας τοῦ Ἡρακλείτου, καὶ εἶχε προσπαθῆσαι νὰ καταρτίσῃ σύστημα ἐξηγῶν τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Ἐλάμβανεν ὡς ἀσκήνη οὐσίαν τὸν ἀέρα καὶ ἐδέχετο δύο εἶδη μεταβολῆς, τὴν κατὰ ποίητα καὶ τὴν κατὰ τόπον. Ἀποτελεῖ εἰσέτι πρόβλημα διὰ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς φιλοσοφίας πᾶς ἡτο δυνατόν ὁ σκεπτικιστῆς Αἰνσιδῆμος νὰ παρουσιάσῃ μίαν λύσιν ἐν σχέσει μετὰ τὸ κοσμολογικὸν πρόβλημα. Ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι καὶ εἰς τὴν νεώτερον ἐποχὴν ἡ ἐμφάνισις π.χ. τῆς θεωρίας τῆς γενικευμένης σχετικότητος τοῦ Αἰνσιδήμου οὐδὲν ἔμποδισε τὸν εὐρητήν της νὰ συνεχίσῃ τὴν ἐπί τοῦ πεδίου τῆς φυσικῆς ἐρεῦνης μελέτας καὶ ἀναζητήσεις του. Καὶ ὁ Παρμενίδης εἰς τὴν παλαιάν ἐποχὴν, ἀν

καὶ ἐθέσσει τὰ φυσικὰ φαινόμενα ὡς «δόκον» δηλαδὴ δοξασίαν, εἰς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ποιήματός του ἠσκολήθη μετὰ τὴν ἐξήγησίν των.

Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (9, 116) ἀναφέρει τὰ ὀνόματα ὀκτὼ διαδόχων τοῦ Αἰνσιδήμου, περὶ τῶν ὁποίων οὐδὲν τὸ θετικὸν γνωρίζομεν. Καὶ ἐν σχέσει μετὰ τὸν Ἀγρίππαν, ὅστις φέρεται ὡς εὐρητής τῶν πέντε τρόπων δὲν γνωρίζομεν πότε ἔδρασαν. Ἐκείνος, ὅστις μᾶς εἶναι γνωστὸς διὰ τὴν συγγραμμάτων του καὶ φέρεται ὡς συνεχιστῆς τοῦ νεωτέρου σκεπτικισμοῦ εἶναι ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός, ὅστις ὑπῆρξεν ἱατρὸς δόσας περὶ τὸ 150 μ.Χ. Ἐξ αὐτοῦ ἔχομεν τρία συγγραμματα. Τὸ πρῶτον «Πυρρώνειο ὑποτυπώσεις» συγχεῖται ἐκ τριῶν βιβλίων. Τὰ δύο ἄλλα φέρονται συνήθως ὑπὸ τὸν κοινὸν τίτλον: «Πρὸς μαθηματικούς». Κατὰ τὸ περιεχόμενον τῶν διαίρουται εἰς δύο ἐπι μέρους ἐνότητες: 1) Τὸ τμήμα τὸ ἐναντίον τῶν δογματικῶν φιλοσόφων (βιβλ. 7—11). 2) Τὸ τμήμα τὸ ἐναντίον τῶν «μαθημάτων», ἦτοι τῆς γραμματικῆς, ρητορικῆς, γεωμετρίας, ἀριθμητικῆς, ἀστρολογίας, μουσικῆς (βιβλ. 1—6). Ἐκ τῶν συγγραμμάτων του ἀντλούμεν πλούσιον ὕλικον ἀναφερόμενον ὄχι μόνον εἰς τὰς δοξασίας τῶν Στοϊκῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπολοιπῶν φιλοσόφων. Ἡ πολεμικὴ του στρέφεται κυρίως πρὸς δύο κατευθύνσεις. Θέλει νὰ καταπολεμήσῃ ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ κύρος τοῦ συλλογισμοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος. Καταπολεμῶν τὸν συλλογισμὸν ἔλεγεν, ὅτι ὅταν ἀφορμίζομεν ἀπὸ τὴν πρώτῃ ἐν «πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοὶ» θνήσκουμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ ὁ Σωκράτης εἶναι θνητός, περιπίπτουμεν εἰς λογικὸν σφάλμα. Ἡ μείζων πρότασις «πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοὶ» δύναται νὰ ἀποδείχῃ διὰ τῆς τελείας ἐπαγωγῆς, διὰ τῆς ἀπαριθμήσεως ὅλας τῶν μερικῶν περιπτώσεων. Ὅθεν, διὰ νὰ εἴπωμεν «πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοὶ», πρέπει προηγουμένως νὰ γνωρίζομεν ὅτι ὁ Σωκράτης εἶναι θνητός. Ὅποτε ἔχομεν ἐξ ὅ τοῦ σφάλμα τῆς διὰ ἀληθείας, διότι χρησιμοποιούμεν τὴν ἀποδεικτικὴν πρότασιν ὡς ἀποδεδεικτικὸν λόγον. Κατὰ περιεργον συμπίπτει τὸ ἴδιον ἐναντίον τοῦ συλλογισμοῦ ἐπιχειρήμα ἐπέλεξε κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα καὶ ὁ Ἄγγλος φιλόσοφος Στουάρτ Μίλλ. Τὸ ἐν λόγω ἐπιχείρημα εἶναι ἐσφαλμένον, διότι παρανομερίζει τὴν οὐσίαν τῆς ἐπαγωγῆς, ἥτις εἶναι μεθόδος ὄχι τελείως ἀπαριθμήσεως, ἀλλὰ ἀνακαλύψεως ἐνορατικῶς τῆς οὐσίας ἀντικειμένων ὑπαγουμένων εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν. Καταπολεμῶν ἀφ' ἑτέρου τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος ὁ Σέξτος ἔλεγεν, ὅτι ἡ ἐνοία τῆς αἰτίας πρέπει νὰ καταταχθῇ εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς σχετικότητος. Συσχετίζουσαν δύο φαινόμενα οἱ ἄνθρωποι, ὀνομάζουσι τὸ ἐν αἰτίαν, τὸ δὲ ἕτερον ἀποτέλεσμα. Ἀλλ' ἡ ἐνοία τῆς σχέσεως οὐδεμίαν ἐχει ὀντολογικὴν ἀξίαν, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἀπλήν ἐπίνοισιν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Εἶναι φανερόν ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα προλαμβάνουσι τὴν κριτικὴν τὴν ὁποίαν ἤσκησε κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα ἐπὶ τῆς ἐνοίας τῆς αἰτιότητος ὁ Σκώτος φιλόσοφος Αἰσίδ Χιόμπε. Ὁ Σέξτος παρατηρεῖ προσέτι τὴν ἀκόλουθον: 1ον) Ἡ αἰτία δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ὑφισταμένη συγχρόνως μετὰ τοῦ ἀποτελέσματος, διότι θὰ συνεχέτο μαζί με αὐτὸ εἰς ταυτῆτα. 2ον) Δὲν δύναται οὐτε νὰ προηγήται τοῦ ἀποτελέσματος, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ κενωρισμένης καὶ ἀσχετῆς πρὸς τὸ ἀπέλεσμα. Καταλυμένης ὁμως τῆς σχέσεως καταλύεται καὶ ἡ αἰτιότης. 3ον) Οὐδὲν δύναται τὸ ἀπέλεσμα τῶν ἀποτελέσματος διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους. Τὴν πολεμικὴν των ἐξέτεινον οἱ Σκεπτικοὶ καὶ ἐπὶ τοῦ θεολογικοῦ πεδίου. Ὁ θεός, ἔλεγον, πρέπει νὰ εἶναι ἡ πεπερασμένος ἢ ἄπειρος. Πεπερασμένος δὲν δύναται νὰ εἶναι, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἦτο εἰς μικρότερον βαθμὸν τελείος ἐν συγκρίσει μετὰ τὸ ἄπειρον, ὅπερ περιεχέτο τὸ πεπερασμένον. Ἄν ὑποθεθῇ ἄπειρος, θὰ εἶναι ἐστερημένος κινήσεως, διότι ἐν τῷ ἄπειρῳ δὲν δύναται νὰ νοηθῇ κίνησις. Ὅν δὲ ἀκίνητος θὰ στερηθῇ ζωῆς καὶ ὑπάρξεως. Τὴν ὑπαρξίν τῆς θείας προνοίας τὴν καταπολεμῶν λέγουσιν ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχει ἀναμφισποτήτως καὶ τὸ κακόν. Διὰ νὰ ὑπάρχῃ τοῦτο, ἢ ὁ θεός δὲν δύναται νὰ τὸ ἔμποδισῇ ἢ δὲν θέλει. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ὁ θεός δὲν θὰ εἶναι παντοδύναμος, ἐν δὲ τῇ δευτέρῃ δὲν θὰ εἶναι πανάγαθος. Συνεπείρουσι οὕτω ὅτι δὲν ὑπάρχει θεία πρόνοια. Σχετικῶς μετὰ τὴν πρακτικὴν ζωὴν ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός δὲν καταργεῖ πᾶν κριτήριον. Διὰ νὰ ζήσωμεν ἐν τῷ κόσμῳ, μᾶς χρειάζεται ἡ παρατήρησις τῶν καθημερινῶς συμβαινόντων. Ἡ ζωὴ μᾶς δύναται νὰ ρυθμίζεται διὰ τεσσάρων κανόνων. Ἡ ὁδηγοῦμεθα ἀπὸ τὴν φύσιν, ἢ ὑπακούομεν εἰς τὸν ἐξαναγκασμὸν τῶν παθῶν, ἢ ἀκολουθοῦμεν τὴν παράδοσιν καὶ τοὺς νόμους ἢ συμμορφώμεθα πρὸς τὰς ὑποδείξεις τῶν τεχνῶν. Διὰ τὴν τοιαύτην ρυθμίσιν πρέπει νὰ λαμβάνομεν ὑπ' ὄψιν τὰ «σημεῖα», ἦτοι τὰς διαφόρους ἐνδείξεις, αἵτινες μᾶς προσανατολίζουν πρὸς τὴν πορείαν τῆς πραγματικότητος. Ἀλλὰ τὰ σημεῖα δὲν μᾶς ἀποκαλύπτουσι μίαν κρυσθῆν καὶ ἀόρατον πραγματικότητα, ἀλλὰ μᾶς ὑπεβυθίζουν ἄλλα φαινόμενα, τὰ ὁποῖα εἰς ἄλλας περιπτώσεις παρερρήσανε συνδεόμενα μετὰ τὴν ἐν λόγω σημεῖα. Ἡ ἀναγνώρισις τοιοῦτου εἶδους συνδέσεων μᾶς ὑπεβυθίζει τὴν προσπάθειαν τοῦ Χιόμπε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὅστις ἠθέλησε νὰ ἀναγάγῃ τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος εἰς συνειρμικὴν σχέσιν τῶν ψυχολογικῶν παραστάσεων. Εἶναι φανερόν ὅτι αἱ δοξασίαι τῶν Σκεπτικῶν παρουσιάζονται καὶ πάλιν εἰς τὴν νεώτερον φιλοσοφίαν. Ἡ λεγόμενη παρ' αὐτῶν ἰσοδυναμία τῶν λόγων, ἦτοι ἡ ἰσοδυναμία ἀντιτιθεμένων ἐπιχειρημάτων, δὲν ἐπιφέρει ἀπὸ τὴν «διαλεκτικὴν τῆς ἀπάτης» περὶ τῆς ὁποίας κάμνει λόγον ὁ Κάντιος εἰς τὴν «ὑπερβατικὴν Διαλεκτικὴν του. Ἡ θεωρία τοῦ Χιόμπε καὶ τῶν σχετικιστῶν χρησιμοποιεῖ πολλὰκις τὰ αὐτὰ μετὰ τοὺς παλαιούς Σκεπτικούς ἐπιχειρήματα. Ὅσαυτὸς τοῦ νεωτέρου σκεπτικισμοῦ ὑπῆρξε προσέτι καὶ ὁ Σατουρνίνος, ὅστις ὑπὸ τοῦ Διογενεῶς τοῦ Λα-

ερίτου φέρεται ως μαθητής του Σέξτου. Χρόνος της δράσεώς του πρέπει να θεωρηθῆ ἡ πρώτη εικοσιπενταετία του 3ου μ.Χ. αἰώνος. Εἰς τοὺς παλαιότερους μαθητὰς του Αἰνισίδημου συγκαταλέγεται καὶ ὁ Φαβωρίνος ἐξ Ἀρελάτης, ζήσας κατὰ τὸ 80—150 μ.Χ.

Ἰουδααιοελληνικὴ φιλοσοφία.

Φίλων ὁ Ἀλεξανδρεὺς. Κύριος ἀντιπρόσωπος τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δημιουργηθείσης ἑλληνοϊουδαϊκῆς φιλοσοφίας εἶναι ὁ ἐκ τῆς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ Ἰουδαϊκῆς παροικίας καταγόμενος Φίλων ὁ Ἰουδαίος. Ἐγενήθη περὶ τὸ 25 π.Χ. ἐκ πλουσίας καὶ εὐγενοῦς Ἰουδαϊκῆς οικογενείας. Ἐσπούδασεν ὄχι μόνον τὴν Παλαιὰν Διαθῆκην, ἀλλὰ καὶ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Ὑπῆρξεν εὐλαθὲς ἐναντι τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἢν θεωροῖ καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τὸν Ἐβδομηκοντά θεόπνευστον. Συγχρόνως ἐθαύμαζεν ἐκ τῶν Ἑλλήνων σοφῶν τὸν Πυθαγόραν, τὸν Παρμενίδην, τὸν Ἐμπεδοκλέα, τὸν Πλάτωνα, τὸν Ζήνωνα καὶ τὸν Κλεάνθην. Λόγω τῆς ἐξ εὐγενῶν καταγωγῆς του φαίνεται ὅτι ἀνεμίχθη εἰς τὰς πολιτικὰς ὑποθέσεις τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἰουδαϊκῆς κοινότητος. Ἐλαβε μέρος εἰς τὴν πρεσβείαν, ἣτις ἐστάλη κατὰ τὸ 39 μ.Χ. εἰς τὴν Ρώμην διὰ νὰ παρακαλέσῃ τὸν Καλιγούλαν νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τοὺς ἐναντίον τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἰουδαϊκῆς παροικίας διωγμούς. Ἀλλὰ κυρίως τὴν δραστηριότητά του τὴν ἀφιέρωσεν εἰς τὴν μελέτην τῆς Παλαιᾶς Διαθῆκῆς καὶ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων καὶ εἰς τὴν συγγραφήν. Συνεμερίζεται τὴν γνῶμην ὅτι οἱ Ἕλληνες σοφοὶ ἐγνωρίζον τὰς Ἁγίας Γραφὰς ἐκ παλαιότερας μεταφράσεως. Προσπαθεῖ δὲ νὰ ἐμφανίσῃ συμφωνοῦντα τὰ κείμενα τῆς Παλαιᾶς Διαθῆκῆς μετὰ τὰ δόγματα τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων. Διὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἐναρμόνισιν ταύτην προέβαιεν εἰς ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν τῆς Γραφῆς. Ἐκαμνε διαστολήν μεταξὺ τοῦ γραμματικου «ρητοῦ» καὶ τοῦ ἀλληγορικοῦ «νοητοῦ» νοήματος. Ἐθεώρει δὲ τοὺς «ρητοῦς νόμους σύμβολα νοητῶν πραγμάτων». Οὕτω ἠρμήνευε τὸ Ἰουδαϊκὸν ἔθιμον τῆς περιτομῆς ὡς συμβολίζον «ἠδονὰν καὶ παθῶν πάντων ἐκτομήν» (ἀποβολὴν ἀπὸ τῆς ψυχῆς ὄλων τῶν ἠδονῶν καὶ παθῶν). Ἐβίδεν ἀλληγορικὸν νόημα εἰς τὴν διήγησιν τῆς Γενέσεως περὶ τῆς ἐντοῆς ἐξ ἡμερῶν κοσμοποιίας. Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου λέγει ῥητῶς: «Εὐπρὸς πάντο ὀφείσθαι ἐξ ἡμερῶν ἢ καθόλου χρόνω κόσμον γεγενῆσθαι» (Εἶναι ἀπλοϊκότης νὰ νομίζωμεν ὅτι ὁ κόσμος ἐγένεν ἐντός ἐξ ἡμερῶν, ἢ ἐν γένει ἐντός χρόνου).

Κατὰ τὸν Φίλωνα ὁ κόσμος δὲν ἐδημιουργήθη ἐντός χρόνου ἀλλὰ ταυτάντιον ὁ χρόνος ὀφείλει τὴν σύστασιν του εἰς τὸν κόσμον: «οὐκ ἐν χρόνῳ συνέστηκε κόσμος, ἀλλὰ διὰ κόσμον συνέστηκε χρόνος». Ὁ Ἄδამ συμβολίζει τὸν «νοῦν», ὁ δὲ Παράδεισος τὸ «ἡγεμονικὸν τῆς ψυχῆς». ἡ Εὐὰ εἶναι σύμβολον τῆς «εἰσθήσεως». Προσπαθεῖ τοιοῦτοτρόπως νὰ συνδιαλλάξῃ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν μετὰ τὰ δόγματα τῆς Γραφῆς. Ἐκ τῶν ἑλληνικῶν φιλοσοφημάτων προτιμᾷ περισσότερο τὴν πλατωνικὴν καὶ τὴν στωικὴν φιλοσοφίαν. Κατέγινε μετὰ ζήλου εἰς τὴν συγγραφήν καὶ κατέλιπε συγγράμματα, ἅτινα κατ' ἐκτασιν εἶναι ἰσοδύναμα μετὰ τὰ πλατωνικά. Τὰ σπουδαιότερα ἐκ τούτων εἶναι τὰ ἀκόλουθα: «Περὶ τῆς Μωϋσέως κοσμοποιίας», «Νόμων ἱερῶν ἀλληγορίας» εἰς τρία βιβλία, «Περὶ τῶν δέκα λογίων», «Περὶ τῶν ἐν εἰδεί νόμων», «Ἐπιτομὴ τῶν σπουδαίων ἐλευθερίας», «Περὶ θίου θεωρητικῶν», «Πρεσβεία πρὸς Γάϊον».

Ἦτο φίλος τῆς πνευματικῆς μελέτης, ἦν θεωρεῖ ὡς φωτισμὸν τῆς ψυχῆς. «Τοὺς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοὺς διοίγω... καὶ φωτὶ τῆς σοφίας ἐναυγάζομαι, μὴ πάντα τὸν βίον τῷ σκότει παραδοθείς» (Ἀνοίγω τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς καὶ διεθίζομαι μέσα εἰς τὸ φῶς τῆς σοφίας χωρὶς νὰ παραδοθῶ εἰς ὄλην μου τὴν ζωὴν εἰς τὸ σκότος).

Ἡ θεολογία τοῦ Φιλῶνος προσπαθεῖ νὰ συμβιβάσῃ τὴν περὶ Θεοῦ ἀντίληψιν τῆς Παλαιᾶς Διαθῆκῆς μετὰ τὰς περὶ τοῦ θεοῦ δοξασίας τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Θεὸς νοεῖται ὡς προσωπικὸν ὄν συμφώνως πρὸς τὰ κείμενα τῆς Παλαιᾶς Διαθῆκῆς, συγχρόνως ὁμως εἶναι τὸ «ὄντως ὄν» τοῦ Πλάτωνος καὶ τὸ «ὄν ἢ ὄν» τοῦ Ἀριστοτέλους. Διὰ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὸν ταυτισμὸν τούτον, ἀναφέρει τὸν Φίλων εἰς τὸ ἐν «Ἐξόδῳ» (3, 14) περίφημον χωρίον, εἰς τὸ ὁποῖον λέγεται: «Ἐγὼ εἰμι ὁ ὄν». Δανειζόμενος ἔκφρασιν ἀπὸ τὴν ὁσολογίαν τῶν Στωϊκῶν χαρακτηρίζει ὁ Φίλων τὸν Θεὸν ὡς «τὸ γενικώτατον». Εἶναι καθαρὰ ὑπερθεῖς χωρὶς νὰ περιορίζεται ἀπὸ ἀνθρωπομορφικὰ γνωρίσματα: «Ψιλὴ ἄνευ χαρακτῆρος ὑπερθεῖς». Ἰσताται ὑπεράνω πάσης ποιότητος, εἶναι «ἄποιος», ἵσταιται ἐκτός πάσης σχέσεως: «οὐ πρὸς τίς». Δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν ὅτι ὁ Θεὸς ὑπάρχει, ὄχι ὁμως τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον ὑπάρχει. Χρησιμοποιοῦντες νεωτερικοῦς δρους λέγομεν ὅτι εἰς τὸν ἄνθρωπον ὁ Θεὸς εἶναι προσιτὸς ὡς καθαρὰ ὑπαρξίς, ἐξιστάμενος (existentia), καὶ οὐχὶ ὡς οὐσία, ἐσθέντια (essentia). Πλησιάζομεν πρὸς τὸν Θεὸν οὐχὶ διὰ λογικῶν ἀποδείξεων: «λόγον ἀποδείξει», ἀλλὰ διὰ τῆς ἐνορέσεως: «ἐνεργείας». Δὲν ὑφίσταται ἐν χωρῷ ἀλλὰ εὐρίσκειται πέραν, «ἐπέκεινα» τῆς μονάδος τῶν Πυθαγορείων, καὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ τοῦ Πλάτωνος. Καίτοι εἶναι ὄν ὑπερβατικὸν ἐν σχέσει μετὰ τὸν κόσμον ἐν ταῦτοις πληροῖ τὸν κόσμον διὰ τῆς παρουσίας του.

Διὰ νὰ καταστήσῃ ὁ Φίλων νοητὸν, πῶς ὁ ὑπεράνω καὶ ἐπέκεινα τοῦ κόσμου ὑφιστάμενος Θεὸς ἀσκεῖ τὴν δημιουργίαν

κὴν του ἐνεργεῖαν ἐν τῷ κόσμῳ, χρησιμοποιεῖ ὡς διάμετρα τὰς ἀσωμάτους αὐτοῦ δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ταυτίζονται μετὰ τὰς πλατωνικὰς ἰδέας. Διὰ νὰ δημιουργήσῃ ὁ Θεὸς τὸν κόσμον ἐκ τῆς ὕλης χωρὶς νὰ ἐφάπτεται αὐτῆς, ἐχρησιμοποίησε τὰς δυνάμεις: «ταῖς ἀσωμάτοις δυνάμει, ἂν ἔτιμον ὄνομα αἱ ἰδέαι, κατεχρήσατο» (ἐχρησιμοποίησε τὰς ἀσωμάτους δυνάμεις, τὸν ὁποῖον τὸ ἀληθὲς ὄνομα εἶναι ἰδέαι). Διὰ νὰ εἶναι δὲ σύμφωνα ὁ Φίλων καὶ μετὰ τὴν Παλαιὰν Διαθῆκην, ταυτίζει τὰς ἀσωμάτους ταύτας δυνάμεις καὶ ἰδέας μετὰ τοὺς ἀγγέλους, τὰς ψυχὰς καὶ τοὺς δαίμονας.

Ἐν τῷ Θεῷ ὑπάρχουν δύο βασικαὶ δυνάμεις, ἡ ἀγαθότης καὶ ἡ ἐξουσία. Ἀμφότεραι δὲ αὐταὶ αἱ δυνάμεις συνεννοῦνται εἰς τὸν Λόγον. Ὑπάρχουν, ἐκτός τὸν ἀνωτέρω δυνάμεων, καὶ ἡ προνοητικὴ καὶ ἡ νομοθετικὴ δυνάμεις. Ἀλλὰ κυριώταται δυνάμεις εἶναι ἡ ἀγαθότης, ἡ ἐξουσία καὶ ὁ Λόγος. Τὰς τρεῖς ταύτας δυνάμεις βλέπει ἡ πνευματικὴ ἐποπτεία: «ἡ ὁρατικὴ διάνοια», ὅπως λέγει ὁ Φίλων, ἄλλοτε τὴν τοιάδα καὶ ἄλλοτε ὡς μονάδα. Ἡ ἀγαθότης εἶναι δυνάμις δημιουργικῆ, «ποιητικῆς», ἡ ἐξουσία δυνάμις κυβερνητικῆ, «Βασιλικῆς». Ὅλα αἱ δυνάμεις καὶ αἱ ἰδέαι περιλαμβάνονται ἐν τῷ Λόγῳ, συναρπάζονται ἐν αὐτῷ «τὸν νοητὸν κόσμον». Ὁ Λόγος εἶναι τὸ πρωτόκογον τοῦ Θεοῦ δημιουργία: «πρεσβύτατος καὶ γενικώτατος τῶν ὄσα γέγονεν» (ὁ πρεσβύτατος καὶ ὁ καθολικώτατος ἐξ ὄλων τῶν δημιουργημάτων). Εἶναι ὁ Λόγος ὁ «πρωτόγονος υἱός», πατὴρ του εἶναι ὁ ὑπεράνω ὄλων ἰστάμενος Θεὸς καὶ ἡ Σοφία εἶναι ἡ μήτηρ του. Χαρακτηρίζεται ἀκόμη καὶ ὡς «δεύτερος Θεός», προσιτὸς εἰς τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες εἴμεθα ἄτελα ὄντα. Διὰ τοῦτο λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Φίλων ὅτι δύναται νὰ εἶναι Θεὸς ἡμῶν τῶν ἀτελῶν: «ἡμῶν τῶν ἀτελῶν ἂν εἴη Θεός».

Ὅπως ὁ ὑπερβατικὸς Θεὸς εἶναι τὸ γενικώτατον ἔναντι πάντων τῶν ἄλλων ὄντων, οὕτω καὶ ὁ Λόγος εἶναι τὸ γενικώτατον ἐν συγκρίσει μετὰ τὰ ὄντα τὰ ὁποῖα ἔρχονται ἔπειτα ἀπὸ αὐτόν. Εἶναι «ἰδέα τῶν ἰδεῶν», «τόπος τῶν ἰδεῶν», «μητρόπολις τῶν ἰδεῶν». Πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ ὄρατου κόσμου ἀπέτελε ὁ Λόγος τὸν «νοητὸν κόσμον» τὸν ἐν τῷ πρώτῳ Θεῷ ὑφιστάμενος. Ὁ οὗτω ὑφιστάμενος Λόγος χαρακτηρίζεται καὶ ὡς «ἐνδιάθετος Λόγος». Αὐτὸν τὸν ἐνδιάθετον Λόγον χρησιμοποιεῖ ὁ Θεὸς διὰ τὴν κοσμοποιίαν. Διότι, κατὰ τὸν Φίλωνα ὁ Θεὸς «ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα Θεοῦ», ὄχι κατὰ τὴν ἰδικὴν του εἰκόνα, ἀλλὰ κατ' εἰκόνα τοῦ Λόγου. Ὁ κατὰ τὴν δημιουργίαν χρησιμοποιοῦμενος Λόγος χαρακτηρίζεται ὡς «Λόγος προφορικός». Διότι ὁ κόσμος δημιουργεῖται κατὰ τὴν Γραφήν διὰ τοῦ Λόγου: «Καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς γενηθήτω τὸ φῶς καὶ ἐγένετο τὸ φῶς». Ὁ Λόγος εἶναι ὁ ταπεινῆς, «ὑπαρχος», τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ. Εἶναι ὁ μεταξὺ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ «πρεσβευτής» καὶ «ἐρμηνευτής». Εἶναι ἀκόμη ἰκέτης καὶ συνήγορος, «παράκλητος», ὑπερ τοῦ κόσμου παρὰ τῷ Θεῷ. Εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Φιλῶνος τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν βίον τοῦ Μωϋσέως ὑπάρχει τὸ ἀκόλουθον χωρίον: «Ἀναγκαῖον γὰρ ἦν τὸν ἱερωμένον τῷ τῷ κόσμῳ Πατρὶ παρακλήτω χρήσασθαι τελειοτάτω τῇ ἀρετῇ υἱῷ, πρὸς τὴν ἀμνησίαν ἀμαρτημάτων καὶ χορηγίαν ἀθανάτων ἀγαθῶν» (Διότι ἦτο ἀνάγκη ὁ ἱερωμένος νὰ χρησιμοποιοῖ τὴν τελειότητα κατὰ τὴν ἀρετὴν υἱὸν καὶ πατέρα τοῦ κόσμου ὡς συνήγορον καὶ διὰ τῆς συγχώρησιν τῶν ἀμαρτημάτων καὶ πρὸς χορηγίαν ἀθανάτων ἀγαθῶν).

Ὁ Λόγος τοῦ Φιλῶνος ἔχει ὄλα τὰ γνωρίσματα τὰ ὁποῖα ἔχει καὶ ὁ Λόγος τῶν Στωϊκῶν, ἐξαιρουμένης μόνον τῆς ὑλικότητος. Δὲν καθορίζεται ὁμως ἡ οὐσία του ἐν σχέσει μετὰ τὰς δυνάμεις καὶ τὰς ἰδέας, διότι ἄλλοτε παρουσιάζεται ταυτιζόμενος καὶ ἄλλοτε διακρινόμενος ἀπ' αὐτάς. Ὁ Λόγος κατατάσσεται εἰς τὰ δημιουργήματα, εἰς τὰ «ὄσα γέγονεν», καὶ ἔχει μεταξὺ αὐτῶν τὴν προτεραιότητα. Κατὰ συνέπειαν ἡ περὶ Λόγου θεωρία τοῦ Φιλῶνος δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ μετὰ τὸν Λόγον ὅπως τὸν νοεῖ ἡ χριστιανικὴ δογματικὴ. Ὁ Φίλων πλησιάζει πρὸς τὸν Ἀρειανισμὸν, ἀλλ' οὐδέποτε ταυτίζει τὸν Λόγον μετὰ θεωρητικὴν προσωπικότητα, ὅπως γίνεται εἰς τὴν χριστιανικὴν δογματικὴν.

Διὰ νὰ ἐξηγήσῃ ὁ Φίλων τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ὑπαρξίν τοῦ κακοῦ, εὐρέθη ἠναγκασμένος νὰ δεχθῇ τὴν ὑπαρξίν, ἐκτός τοῦ Θεοῦ, καὶ μίαν ἄλλην ἀρχήν. Τὴν δευτέραν ταύτην ἀρχὴν δὲν τὴν νοεῖ ἀκολουθῶν τὰς ζωροαστρικὰς ἀντιλήψεις, αἵτινες δέχονται ὡς δευτέραν ὄντολογικὴν ἀρχὴν τὸ κακόν. Ἡ ἀναγνώρισις τοῦ κακοῦ ὡς ὄντολογικῆς ἀρχῆς, ὑφισταμένης ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ ἀγαθόν, θὰ ἦτο, διὰ τὸν Φίλωνα, μείωσις τῆς βίας παντοδυναμίας. Διὰ τοῦτο ὁ δευτέραν ἀρχὴν δέχεται τὴν ὕλην, τὴν ὁποῖαν θεωρεῖ, ἀκολουθῶν τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, ὡς «μὴ ὄν», ὡς κατὰ τὸ ἀμωρον, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει καθωρισμένους ποιότητες καὶ δύναται νὰ γίνῃ ὀτιδήποτε. Ἡ ὕλη εἶναι «ἄποιος» καὶ «ἄψυχος». Ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ ἀτάκτου καὶ ἐστερμένης ποιότητος ὕλης ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Λόγου ἔπλασε τὸν κόσμον. Ὅταν λοιπὸν ὁ Φίλων ἐμφανίσῃ τὸν Θεὸν ὡς «τὸν τὰ ὄλα συστησάμενον ἐκ μὴ ὄντων», δὲν θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Θεὸς ἔπλασε τὸν κόσμον ἐκ τοῦ μηδενός, ἀλλ' ὅτι τὸν ἐδημιούργησε προσδόσας τὰ εἶν καὶ μορφήν εἰς τὴν ἀτάκτον καὶ ἄποιον ὕλην.

Αἱ ψυχολογικαὶ θεωρίαι τοῦ Φιλῶνος ἀποτελοῦν κράμα ἀντιλήψεων αἵτινες ἔχουν ληθηθῆ ἀπὸ τὴν Βίβλον, τὴν πλατωνικὴν καὶ τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν. Ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Οἱ μὲν φαῖλοι ἄνθρωποι ἐπλάσθησαν ἀπὸ τὸν θυμὸν τοῦ Θεοῦ, οἱ δὲ ἀγαθοὶ ἀπὸ τὴν χερίν αὐτοῦ: ὅ

μὲν φαῦλοι θυμῷ γεγόναι Θεοῦ, οἱ δ' ἀγαθοὶ χάριτι». Ἐν τῇ ἀνθρώπινῃ ψυχῇ διαστέλλει τὴν «θρηπτικήν» καὶ τὴν «αἰσθητικήν» δύναμιν ἀπὸ τὸν «νοῦν», ὅστις εἶναι ἀποτύπωμα, «εκμυαγεῖον» καὶ «ἀπόστασμα ἢ ἀπαύγασμα» τῆς θείας φύσεως. Τὸν νοῦν ἔχει ὁ Θεός προκίσει μετ' ἐλευθερίαν τῆς δουλείας, δι' αὐτὸ δὲ ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ μόνον ἐκ τῶν ὄντων, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ ὑπεύθυνον. Τὸ σῶμα εἶναι διὰ τὴν ψυχὴν δεσμοτῆριον, ἐφ' ὅσον δὲ ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκεται εἰς τὴν σωματικὴν ζωὴν ὑπόκειται εἰς τὴν διάπραξιν ἀμαρτημάτων: «καὶ ἂν γὰρ ὁ τέλειος ἢ γεννητός, οὐκ ἐκφεύγει τὸ ἀμαρτάνειν» (διότι καὶ ὁ τέλειος ἂν περιπλεχθῆ εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς γεννήσεως, δὲν ἐκφεύγει ἀπὸ τὴν ἀμαρτίαν).

Ὅταν ἀλλαγῆ ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὸ σῶμα, ὑψοῦται εἰς τὴν αἰωνιότητα μόνον ἐφ' ὅσον εἶχε κατανοήσει διὰ τὴν πρόσκαιρον ζωὴν τῆς ἐν τῷ φθαρτῷ κόσμῳ ἢ τὴν ἀπλὴν «φωταρία». Ὅσαι ψυχαὶ δὲν εἶχον κατορθώσει νὰ ὑψωθῶν εἰς τὴν ἐπίγειον ταύτην, καταπίπτουσιν καὶ πάλιν, «παλινδρομοῦσιν αὖθις», εἰς ἄλλα σώματα, μέχρις ὅτου ἐξαγισθοῦν. Ὁ ἐξαγισμός αὐτῶς ἀποτελεῖ τὸν ἥθικόν σκοπὸν τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς.

Κατὰ τὸν Φίλων ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἥθικόν ὄν, ἔχει νὰ ἐπιδιώξῃ δύο σκοπούς. Ἐκ τούτων ὁ προσηχέστερος εἶναι νὰ συμμορφωθῆ μετὰ τὰς προταγὰς τοῦ λόγου: «ἐπεσθαὶ τῷ λόγῳ». Ὁ ἀπώτερος σκοπὸς εἶναι νὰ ὑψωθῆ καὶ νὰ ἠρεμῆσῃ ἐν τῷ Θεῷ: «ἐν μόνῳ Θεῷ στήναι». Ὁ προσηχέστερος ἥθικὸς σκοπὸς δὲν ἀναφέρεται ἀπὸ τὸ ἥθικόν ἱδεώδες τῶν Στωϊκῶν. Ἐπικροτεῖ καὶ ὁ Φίλων τὸ παράγγελμα τῶν Στωϊκῶν «ἀκολούθως τῇ φύσει ζῆν», καὶ ἀναγνωρίζει ὡς ἀρετὰς τὴν φρόνησιν, τὴν σωφροσύνην καὶ τὴν δικαιοσύνην. Τὰ τέσσαρα κυριώτερα πᾶθη τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ ἡδονή, ἡ ἐπιθυμία, ὁ φόβος καὶ ἡ λύπη. Συμφωνῶν μετὰ τὸς παλαιότερους Στωϊκοὺς φρονεῖ ὅτι πρέπει νὰ ἀσκήσων οὐχὶ τὴν «μετριοπάθειαν» ἀλλὰ τὴν «ἀπάθειαν», ἐκρίζοντες ἀπὸ τὴν ψυχὴν μὴ τὰ πάθη. Ὑπεράνω τῆς ἀρετῆς ταύτης ἴσται ἡ θρησκευτικὴ ἀρετὴ, διὰ τῆς ὁποίας ἐπιτυγχάνομεν νὰ πραγματοποιήσωμεν τὸν ἀπώτερον ἥθικόν σκοπὸν. Ἀλλὰ καὶ ἡ θρησκευτικὴ ἀρετὴ ἐμφανίζει παραλλαγὰς. Ἡ ἀρετὴ τοῦ Ἀβραάμ ἦτο ἐκ μαθήσεως, «μαθήσει», ἀρετὴ. Ὁ Ἰσαὰκ εἶχε τὴν ἐκ φύσεως, «φύσει», ἀρετὴν καὶ ὁ Ἰακώβ τὴν ἐκ τῆς ἀσκήσεως, «ἀσκήσει», ἀρετὴν. Ἡ θρησκευτικὴ ἀρετὴ ὡς ὕψιστον σκοπὸν τῆς ἔχει τὴν ὕψιστον τὸν ἄνθρωπον μέχρι τοῦ Θεοῦ, εἰς τρόπον ὅσπερ νὰ καταστή υἱὸς αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὁμοῦ ὁ Θεὸς δὲν εἶναι προσιτὸς διὰ τῆς γνώσεως, πρέπει ἡ ψυχὴ ὀιστοπλατουμένη ὑπὸ προφητικῷ ἐνθουσιασμοῦ νὰ ἐξέλθῃ ἐαυτῆς. Διὰ τοῦτο ἀποφθνήσκει ὁ Φίλων εἰς τὴν ψυχὴν τὴν παρακείμεναι: «εσαυτὴν ἀπόδραθι καὶ ἐκστῆθι ἐαυτῆς» (διάφυγε ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν σου καὶ διὰ τῆς ἐκστάσεως τοποθετήσου ἐξω ἀπὸ τὸν αὐτὸν σου). Ἡ ἀνύψωσις πρὸς τὸν Θεὸν πραγματοποιεῖται διὰ τῆς ἐπετεργείας τῆς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐκπηγαζούσης δυνάμεως, ἥτις διήκει διὰ μέσου τοῦ κόσμου. Διὰ τῆς ἐκστάσεως φθάνομεν εἰς τὴν «ἀκήρατον ἐπιστήμην», ἥτις φωτίζει ὡς «κούρασιος καὶ αἰθέριος σοφία» τὴν ψυχὴν. Ἡ ψυχὴ, λέγει ὁ Φίλων, δὲν τρέφεται μὲν γήνους καὶ φθαρτοῦς λόγους, ἀλλὰ διὰ τῶν λόγων τοὺς ὁποίους καταπέμπει ἐν εἰδεί βροχῆς ὁ Θεὸς ἐκ τῆς ὑψηλῆς καὶ καθαρᾶς φύσεως, τὴν ὁποῖαν ἔχει ὀνομάσει οὐρανόν: «οὐ γήνους καὶ φθαρτοῦς τρέφεται ἡ ψυχὴ, ἀλλ' οἷς ἂν ὁ Θεὸς ὀμβρήσῃ λόγους ἐκ τῆς μεταρσίου καὶ καθαρᾶς φύσεως, ἢν οὐρανὸν κέκληκεν» («Περὶ γιγάντων» 47). Τὸ ὕψιστον δὲ σημεῖον τῆς εὐδαιμονίας εἶναι τὸ νὰ σταθῶμεν ἄνευ κλονισμοῦ καὶ μεταβολῆς ἐν μόνῳ τῷ Θεῷ: «πρὸς εὐδαιμονίας τὸ ἀκλινοῦν καὶ ἀρρητῶς ἐν μόνῳ Θεῷ στήναι» (Τίς τῶν θείων κληρ., 482).

Ὁ Φίλων προσπαθεῖ νὰ συνδυάσῃ τὴν θρησκευτικότητα τῶν Ἑβραίων μετὰ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν. Ἐξαιρετικὸν γνώρισμα τῆς διδασκαλίας του ἀποτελοῦν αἱ περὶ ἐκστάσεως δοξασαί του. Λέγων ἐκστασίαν ὁ Φίλων ἐνοεῖ τὴν κατάστασιν ἐκείνην, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀποβάλλει τὴν ἀτομικότητά της καὶ ἐνοῦται μετὰ τὸν Θεόν. Κατὰ τὴν ἐκστασίαν ἡ ψυχὴ ἀποβάλλει πᾶσαν αὐτῆς τὴν αὐτενέργειαν καὶ περιπίπτει εἰς κατάστασιν δεκτικότητος καὶ παθητικότητος, δεχεται μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν τῆς τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Διὰ τὴν κάμη ὁμοῦ τὸ θεῖον πνεῦμα τὴν συγκατάβασιν νὰ κατέλθῃ μέχρι τῆς ψυχῆς, πρέπει αὐτὴ νὰ καταστή ἀξία πρὸς τοῦτο διὰ τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς ἀρετῆς. Συνεπῶς ἡ ἐκστασις εἶναι σημεῖον ὅπερ πιστοποιεῖ καὶ τὴν λύτρωσιν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας. Διὰ τῆς ἐκστατικῆς καταστάσεως ἐπανερχεται ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὴν διάσπασιν τῆς εἰς τὴν ἀπλότητα. Περὶ τῆς τοιαύτης ἐπανόδου εἰς τὸ ἀπλοῦν καὶ ἀρχικὸν κάμνει λόγον ἀργότερον καὶ ὁ Μάρκος Αὐρήλιος, ὀνομάζων ταύτην «ἀπλωσις».

Αἱ ἀντιλήψεις αὐταὶ τοῦ Φίλωνος δὲν διεδόθησαν εἰς τοὺς σπουδαστὰς τοῦ Ἰουδαίου, οἵτινες, πιστοὶ εἰς τὴν Παλαιάν Διαθήκην, ἐξηκολούθησαν νὰ πιστεύουσιν ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ ἴδῃ τὸν ζῶντα Θεόν χωρὶς νὰ ἀποθάνῃ. Οὔτε ἐπὶ τῶν πρώτων χριστιανῶν ἦσκαν ἐπίδρασιν αἱ διδασκαλαί τοῦ Φίλωνος. Μόνον ὁ Ὀριγένης φαίνεται νὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνητικὴν του μεθόδον. Ἡ ἐπίδρασις των ὑπῆρξε σημαντικὴ ἐπὶ τῶν Νεοπλατωνικῶν.

Οἱ ἐκλεκτικοὶ καὶ οἱ τελευταῖοι Ἐπικουρείοι.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Αὐγούστου φαίνεται ὅτι ὁ Ποτάμω

ὁ Ἀλεξανδρεὺς Ἴβουσεν ἰδίαν σχολὴν, τὴν ὁποῖαν ὀνόμασεν ἐκλεκτικὴν. Ὅπως ἀναφέρει εἰς τὸ προοίμιον τῆς συγγραφῆς του ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, οὗτος ἐξέλεξε τὰ ἀρέσκοντα εἰς αὐτὸν στοιχεῖα «ἐξ ἑκάστης τῶν αἰρέσεων». Ὡς κριτήρια τῆς ἀληθείας ἐδέχετο τὸ «ἠγεμονικόν», ἦτοι τὴν λογικὴν κρίσιν καὶ τὴν φαντασίαν. Ὡς ἀρχὰς ἐθεώρει τὴν ὕλην καὶ τὸ ποιοῦν, ἦτοι τὸ ποιητικὸν αἴτιον, τὴν ποιότητα καὶ τὸν τόπον. Ἔθετε δὲ ὡς ἥθικόν σκοπὸν «ζῶην κατὰ πᾶσαν ἀρετὴν τελείαν, οὐκ ἄνευ τῶν τοῦ σώματος κατὰ φύσιν καὶ τῶν ἐκτός» (ζῶην τελείαν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὄλων τῶν ἀρετῶν, ὑπολογιζομένης καὶ τῆς ἀξίας τῶν σωματικῶν συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν ἀγαθῶν καὶ τῶν ἐξωτερικῶν, ὑλικῶν ἀγαθῶν).

Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἐξηκολούθησε νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἡ αἵρεσις τῶν Ἐπικουρείων, ἐμφανιζομένη ὡς ἀντιδράσις κατὰ τῆς δαιμονολατρίας καὶ δεισιδαιμονίας. Ἡ σύλληψις τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ Πλατῖνα εὐρίσκειτο εἰς ἀλληλογραφίαν μετὰ τοὺς Ἐπικουρείους καὶ διὰ τὸν ἐνεργεῖον τῆς κατέστη δυνατὴ ἡ ἐκ νέου ὁργάνωσις τῆς σχολῆς τῶν ἐπὶ τοῦ Ἀδριανοῦ. Ἀποδείξειν περὶ τῆς ἐπιδράσεως, τὴν ὁποῖαν ἦσκει ἡ φιλοσοφία τῶν Ἐπικουρείων κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους, ἀποτελεῖ καὶ ἡ κατὰ τὸ 1884 ἀνακαλυφθεῖσα παρὰ τὸν ποταμὸν τῆς Λυκίας Ξάνθον ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ μεγάλῃ ἐπιγραφή, ἥτις θὰ ἦτο τοποθετημένη εἰς τοσῶν τινα τῆς ἀρχαίας πόλεως Οἰνόανδας. Εἰς τὴν ἐπιγραφήν ταύτην, ἥτις φαίνεται χάραχθεῖσα κατὰ τὰ τέλη τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος, ὑποστηρίζεται ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐπικούρου καὶ ἀνασκευάζονται αἱ δοξασαί ἰδίας τῶν Στωϊκῶν. Κατακρίνεται ἐπίσης καὶ ὁ Δημόκριτος διότι εἶχε διδάξει ὅτι αἱ αἰσθητὰ ἰδιότητες τῶν πραγμάτων εἶναι ὑποκειμενικαί. «Δημόκριτος δὲ ὁ Ἀδδερῖτης εἶπε μὲν ἀτόμους φύσεις καλῶς γε ποιῶν, ἐπεὶ δὲ περὶ αὐτῶν ἐσφάλη τινα ἐν ταῖς ἡμετέραις δοξασαί ἐπισκεφθῆσθαι... Ἐσφάλη δ' ἀναξίως ἐαυτοῦ καὶ Δημόκριτος τὰς ἀτόμους μόνας κατ' ἀλήθειαν εἰπὼν ὑπάρχειν ἐν τοῖς οὐσι τὰ δὲ λοιπὰ νομισθεῖ ἅπαντα. Κατὰ γὰρ τὸν σὸν λόγον ὦ Δημόκριτε, οὐκ ὅπως τὸ ἀληθὲς εὐρεῖν, ἀλλ' οὐδὲ ζῆν δυνασόμεθα, μήτε τὸ πῦρ φυλακτόμενοι μήτε τὴν σφαγὴν». (Ἡ Δημόκριτος δὲ ὁ Ἀδδερῖτης, ὀρθῶς πράτων, ἐδέχθη τὰς ἀτόμους φύσεις ἐπειδὴ διωξ σχετικῶς μετὰ αὐτὰς ὑπέπεσαν εἰς τὴν σφάλματα, κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν δοξασίων μας θὰ γίνῃ περὶ αὐτοῦ λόγος.... Ὑπέπεσαν δὲ εἰς σφάλμα ἀνάξιον δι' αὐτὸν καὶ ὁ Δημόκριτος, διότι ἐδέχθη ὅτι μόνον μετὰ τῶν ὄντων αἱ ἀτομὶ φύσεις ἔχουν πραγματικὴν ὑπαρξιν, ὅλα δὲ τὰ ἄλλα ἔχουν ὑπαρξιν ὑποκειμενικὴν. Διότι σύμφωνα μετὰ δσα λέγεις, ὦ Δημόκριτε, οὐκ μόνον δὲν θὰ δυνασόμεν νὰ εὐρωμεν τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ δὲν θὰ δυνασόμεν νὰ κρατήσωμεν εἰς τὴν ζωὴν, ἂν δὲν προφυλακτόμεθα οὐτε ἀπὸ τὸ πῦρ οὐτε ἀπὸ τὴν σφαγὴν). Ἀκολουθῶν ὁ συγγραφεὺς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἐπικούρου, εἶναι ἀνίκανος νὰ κατανοήσῃ τὸν μαθηματικὸν ἀτομισμόν τοῦ Δημόκριτου. Καὶ ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ ἀκολουθοῦν τὰ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἐκτιθέμενα τὰς δοξασαί τοῦ Ἐπικούρου. Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης, τῆς εὐρεθείσης εἰς δσημον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα χωρίον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι ἡ ἐπικουρεῖος φιλοσοφία ἦτο εὐρύτατα διαδεδομένη εἰς τὰ λαϊκὰ στρώματα.

Εἰς τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα εἶναι πιθανόν ὅτι πίπτει ἡ δράσις καὶ τοῦ ἐπικουρείου Διογενιανοῦ, ὅστις κατεπόλεμει τὰ περὶ εἰμαρμένης δόγματα τοῦ Χρυσίππου. Ὁ Εὐσεβίος ἔχει παραθεῖσι (Εὐαγγ. Προπαρ. 6.7.44) ἀποστάσιμα ἐκ σχετικῶν πολεμικῶν ἐναντίον τοῦ Χρυσίππου συγγράμματος. Ὁ Ἐπικουρισμὸς ἦτο σύστημα, τὸ ὁποῖον ἔδιδε τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι ἀποκαθιστὰ τὴν γαλήνην τῆς ψυχῆς, ἀπαλλάσσον τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὰς δεισιδαιμονίας. Οἱ ἄνθρωποι, οἵτινες ἐπάθον μίαν τοιαύτην ψυχικὴν ἠρεμίαν ἐγίνοντο μετὰ προθυμίας ὁπαδοί του. Δὲν συνέβαλεν διωξ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιστημῶν, διότι ὑπέτασσε τὴν ἐπιστήμην εἰς τὴν κοσμοθεωρίαν. Οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν Ἐπικουρείων διεβάλλον τὴν σπουδὴν τῶν μαθηματικῶν, καίτοι ὁ Ἰδρυτὴς τῆς ἀτομικῆς θεωρίας Δημόκριτος μετὰ ζήλου καὶ ἐξαιρετικῆς ἐπιτυχίας ἠσχολήθη μετὰ τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας. Διὰ τοῦτο ἡ ἀτομικὴ θεωρία ἐπαῆλθε πάλιν εἰς τὴν ζωὴν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἀνανωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Γάλλου φιλοσόφου Γασσέντι. Ἡ ἀναβίωσις τῆς διωξ δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν κοσμοθεωρητικὴν τῆς ἀποψιν, ἀλλ' εἰς τὴν καταλληλότητά της διὰ νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς ἐπιστημονικὴ θεωρία, ἐξηγουσα τὴν σύστασιν τοῦ σύμπαντος.

ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Γενικοὶ χαρακτηρισμοί.

Ἡ διάχυτος τάσις τῆς ἐπανόδου πρὸς τὴν κλασσικὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἐμφανισθῇ ἡ σχολὴ τῶν Νεοπλατωνικῶν. Κατὰ τὴν περίοδον τῶν μεταρριστοτελικῶν συστημάτων, ἡ φιλοσοφία ἐτείνε νὰ καταστῇ εἴτε σύνολον δογματικῶς μεταδιδόμενων συστηματικῶν γνώσεων, εἴτε διαλεκτικὴ δεξιότητα ἀσχολομένη εἰς τὴν ἀναίρεσιν τοῦ δογματισμοῦ, εἴτε λαϊκὸν ἠθικολογικὸν κήρυγμα. Παρητήρησαμε ἄνωτέρω ὅτι διὰ τὸ Παναϊτίου καὶ Ποσειδωνίου ἐξεδηλώθη τάσις ἐπανόδου πρὸς τὸν τρόπον τοῦ φιλοσοφεῖν, τὸν ὁποῖον εἶχεν εἰσαγάγει ἡ ἀττικὴ φιλοσοφία. Ἡ κίνησις αὕτη ἐνισχύθη διὰ τῆς νέας ἐκδόσεως κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων ἀπὸ τῶν Ἀνδρόνικον τὸν Ρόδιον καὶ τῶν πλατωνικῶν διαλόγων κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Αὐγούστου ἀπὸ τῶν Θράσυλλον. Κατ' ἀρχὰς ἠσχολήθησαν οἱ φιλοσοφούντες μετὰ τὸν ὑπομηματισμὸν, σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ἠβέλησαν νὰ ἐπαναφέρουσιν εἰς τὴν ἐπικαιρότητα τὰς δοξασαί

των αρχαιότερων φιλοσόφων. Είχομεν ανωτέρω την ευκαιρίαν να εξιστορήσωμεν τὰς ἐπὶ μέρους προσπάθειάς διὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς πλατωνικῆς, ἀριστοτελικῆς καὶ πυθαγορικῆς φιλοσοφίας. Ἀπασαὶ αὐταὶ αἱ προσπάθειαι συγχωνεύονται κατὰ τὸν 3ον μ.Χ. αἰῶνα εἰς τὴν κίνησιν τὴν δημιουργηθεῖσαν ὑπὸ τῶν Νεοπλατωνικῶν. Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς κινήσεως ταύτης εἶναι ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐπανόδου εἰς τὸ γνήσιον φιλοσοφεῖν. Οἱ Νεοπλατωνικοὶ καταβάλλουν ὕψιστην προσπάθειαν νὰ ξεχωρίσων τὸν ἑαυτὸν τῶν ἀπὸ τοὺς δογματικὰς ἐπαγγελματικὰς διδασκάλους τῆς φιλοσοφίας, ἀπὸ τοὺς σοφιστὰς καὶ ἀπὸ τοὺς λαϊκοὺς ἠθικολόγους τοῦ τύπου τῶν Στωϊκῶν καὶ τῶν Κυνικῶν. Ἀντιλαμβάνονται τὸ φιλοσοφεῖν ὡς ἐσωτερικὴν μελέτην τῆς ψυχῆς, τὴν δὲ φιλοσοφίαν ὡς ἐπάγγελμα ἀλλ' ὡς ἔκφρασιν ζωῆς. Ὁ φιλόσοφος εἶχε τὴν ἀξίωσιν νὰ ἐπανακτήσῃ τὴν παλαιάν του ἀριστοκρατικὴν ἀξιοπρέπειαν, ἐμφανίζεται ὡς ὁδηγὸς τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων, καὶ θεωρεῖ ὡς μέλημά του νὰ ἐπιδράσῃ διὰ τὴν πολιτικὴν δυνάμεως ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ὁ Πλάτωνος ἐπαναλαμβάνει τὴν ἀπόπειραν τοῦ Πλάτωνος καὶ θεωρεῖ ὡς δυνατὴν τὴν ἴδρυσιν μιᾶς ἰδεώδους πόλεως, ἥτις δὲ ἴδρυται νὰ χρησιμεύῃ ὡς πρότυπον διὰ τὴν ἀνασύνταξιν τοῦ κοινωνικοπολιτικοῦ βίου τῆς ἀρχαιότητος. Εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ νεοπλατωνικὸν κίνημα πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς προσπάθεια τοῦ Ἑλληνισμοῦ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν ἑαυτὸν του. Ἀποτελεῖ ἐνδείξιν μαρτυροῦσαν ὅτι τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἠσθάνετο τὸν ἑαυτὸν του τόσον ἰσχυρὸν, ὥστε νὰ ἐξοριθῆσιν δια μιᾶν νέαν ἀνασύνταξιν. Ἀπέναντι του ὡς μὴ ὑπολογισμοῦ δυνάμεις ἴσχυος ὁ Χριστιανισμὸς. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι αἱ δύο αὐταὶ δυνάμεις ἦσαν ἀμοιβαίαν ἐπίδρασιν. Ὁ Ἰδρυτὴς τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ Ἀμμώνιος ὁ Σακκάς εἶχεν ἀσπασθῆ, πρὶν ἐπιδοθῆ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὸν Χριστιανισμὸν, τὸν ὁποῖον κατόπιν ἐγκατέλειπεν. Ὁ Πλάτωνος καίτοι δὲν ἀναφέρει τοὺς χριστιανούς, ὅμως ἐμφανίζεται ἐπιηρεαζόμενος ἀπὸ τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα. Ἀσκεῖ καὶ αὐτὸς πολεμικὰς κατὰ τὸν Γνωστικῶν, συμπεριφέρεται δὲ μετὰ φιλοφροσύνης σχεδὸν χριστιανικῆς πρὸς τὰ ὄρανα. Ὁ μέγας ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς Ὀριγῆνης δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἠκροάσθαι τὸν Ἀμμώνιον ἢ νὰ εἶχεν ὁποσοδήποτε γνῶσιν τῶν διδασκαλιῶν του. Ἡ πνευματικὴ συγγένεια τῶν νεοπλατωνικῶν δογμάτων πρὸς τὰ χριστιανικὰ ἐξηγεῖ πῶς συνέβη ὥστε ὁ Αὐγουστίνος νὰ δεχθῇ σχεδὸν ἀνεπιφυλάκτως τὴν νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν. Τὸ λεχθὲν ὅτι ὁ Αὐγουστίνος δὲν προσχώρησεν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ἀλλὰ εἰς τὸν Νεοπλατωνισμὸν, ὅσην καὶ ἂν ἐνέχη ὑπερβολικότητα, εἶναι κατὰ μέγα μέρος ἀληθές. Ὁ δυτικὸς Χριστιανισμὸς διὰ τῆς μεσολαβήσεως τοῦ Αὐγουστίνου ὑπέστη βαθύτερον ἐπιρρασμὸν ἀπὸ τὸν Νεοπλατωνισμὸν. Ἰχνη νεοπλατωνικῶν ἐπιδράσεων δυνάμεθα νὰ ἀνακαλύψωμεν εἰς τὸν Λαίτινιτις καὶ εἰς τὸν Γκαίτε. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀνατολικὸς Χριστιανισμὸς, διὰ τὸν ἐπ' ὄνοματι τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου φερομένων συγγραμμάτων, ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν μετὰ τὰς νεοπλατωνικὰς δοξασίας. Ἐν γένει ἡ ἐπίδρασις τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐυρωπαϊκῆς σκέψεως ὑπῆρξε τεραστίαι. Οἱ δυτικοὶ Ἑυρωπαῖοι ἐγνώρισαν τὴν κλασσικὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν διὰ ἰεσοῦ τοῦ νεοπλατωνισμοῦ. Παρ' ὅλον ὅτι ἡ νεοπλατωνικὴ κίνησις φιλοδοξεῖ νὰ εἶναι ἐπ' ἀνόδοσ εἰς τὰ παλαιότερα φιλοσοφήματα, δὲν σπεύδει οὐτε πρωτοτυπίας, οὐτε ἰδιοτυπίας. Εἶναι μίαν δημιουργικὴ ἀναγέννησις τῆς παλαιᾶς φιλοσοφίας. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δίδει εἰς αὐτὴν ἰδιαιτέρον θάλαττον, εἶναι ἡ διάχυτος λιρικὴ διάθεσις ἥτις δημιουργεῖ μίαν συναισθηματικὴν θερμότητα εἰς τὴν ψυχὴν ἐκεῖνου ὅστις ἀσπάζεται μετ' αὐτῆν. Ἐμφανίζεται εἰς τὰ συγγραμματα τοῦ Πλάτωνος μίαν γλυκύντην καὶ μίαν φιλάνθρωπος διάθεσιν, ἥτις δὲν ὑπάρχει εἰς τὰ πλατωνικῶν ὕφος. Αἱ κατὰ τὸν αἰῶνα μας ἐμφανισθεῖσαι τάσεις πρὸς δημιουργίαν φιλοσοφῶν ἐμπνεομένων ἀπὸ τὴν ἐνόρασιν (Μπέρνερσον, φιλοσοφικὴ φιλοσοφία) καὶ ἀπὸ τὴν ζωὴν ἀποτελοῦν παράλληλον φαινόμενον τὸ ὁποῖον δύναται νὰ μᾶς βοηθήσῃ διὰ τὴν κατανόησιν τῶν Νεοπλατωνικῶν.

Ὁ Ἀμμώνιος ὁ Σακκάς καὶ οἱ μαθηταὶ του

* Ἄμεσος Ἰδρυτὴς τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ ὑπῆρξεν ὁ Ἀμμώνιος ὁ Σακκάς, ὅστις ἦτο τέκνον χριστιανικῆς οἰκογενείας. Πότε ἐγεννήθη δὲν εἶναι γινώσκον. Ἡ οἰκογένειά του ἦτο πτωχὴ, καὶ διὰ τὴν ἐξοικονομῆσιν τὰ μέσα τῆς συντηρήσεώς του εἰργάζετο ὡς σακκοφόρος καὶ διὰ τοῦτο ἀπεκλήθη Σακκάς. Περὶ τὸ 200 μ.Χ. ἤρξισε νὰ διδάσκῃ τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, μεταστὰς κατόπιν τῆς ἐνασχολήσεώς του μετὰ τὰς φιλοσοφικὰς σπουδὰς πάλιν εἰς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν. Τὰ μαθητὰ του περιορίζοντο μεταξύ στενῶν ἀφωσιωμένων μαθητῶν εἰς τοὺς ὁποίους συγκατέλεγετο καὶ ὁ Πλάτωνος, εἶχον δὲ μεγάλην ἐπιτυχίαν. Περὶ τὸ 242 μ.Χ. ἀπέθανε χωρὶς νὰ ἀφήσῃ οὐδὲν σύγγραμμα. Ἐνεκα τούτου δὲν γνωρίζομεν ἐπακριβῶς τὸ περιεχόμενον τῆς διδασκαλίας του. Ὁ Πορφύριος ἐξιστορῶν τὸν βίον τοῦ Πλάτωνος (κεφ. 3) μᾶς παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἀμμωνίου, Ἐρένιος, Ὀριγῆνης (οὐχὶ ὁ ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς) καὶ ὁ Πλάτωνος εἶχον συνομολογήσει συμφωνίαν νὰ μὴ ἀνακοινώσωσιν οὐδὲν ἐκ τῶν δογμάτων τὰ ὁποῖα οὗτος εἶχε διδασκῆσαι κατὰ τὴν διδασκαλίαν του : «μηδὲν ἐκκαλύπτειν τὸν Ἀμμωνίου δογμάτων, ἃ δὲ ἐν ταῖς ἀκροάσεσιν αὐτοῖς ἀνεκθάρατος. Τὴν συμφωνίαν ταύτην παρέβη, προσθεθεὶς ὁ Πορφύριος, πρῶτος ὁ Ἐρένιος εἶτα δὲ ὁ Ὀριγῆνης. Ἡ παράδοσις δὲν δίδασκε πολλὰς μαρτυρίας πληροφοροῦσας ἡμᾶς περὶ τῶν δοξασιῶν τοῦ Ἀμμωνίου. Αἱ μόναι μαρτυρίαι

τὰς ὁποίας ἔχομεν εἶναι ἐκεῖναι τὰς ὁποίας ἀντλούμεν ἀπὸ τὸ 2ον καὶ 3ον κεφάλαιον τοῦ «Περὶ φύσεως ἀνθρώπου» ἔργου τοῦ Νεμεσίου καθὼς καὶ μαρτυρίαι τοῦ Ἱεροκλέους διασσοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Φωτίου ἐν τῇ «Βιβλιοθήκῃ» του ἐν σελ. 171 καὶ 460 (ἔκδοσις Μπέκερ). Ἀμφοτέρωι οἱ παρέχοντες τὰς μαρτυρίας συγγραφεῖς εἶναι μεταγενέστεροι τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἔζησεν ὁ Ἀμμώνιος. Διότι τὸ μὲν σύγγραμμα τοῦ Νεμεσίου θεωρεῖται γραφένον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος, ὁ δὲ Ἱεροκλῆς φέρεται ὡς μαθητὴς τοῦ κατὰ τὸ 431 βανόντος Πλουτάρχου. Ἐνεκα τῆς χρονικῆς ταύτης ἀπὸ τοῦ Ἀμμωνίου ἀποστάσεως ὁ Τσέλλερ δὲν δέχεται τὰς ρηθείσας μαρτυρίας ὡς δυνάμενας νὰ μᾶς παράσχουν ἀξιοπίστους πληροφορίας. Πρὸς τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Τσέλλερ διαφωνεῖ ὁ Ἄρνιμ, ὅστις ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀξιοπιστίαν τῶν μαρτυριῶν τούτων διὰ πραγματείας του δημοσιευθεῖσας κατὰ τὸ 1887 εἰς τὸ περιοδικὸν «Μουσειον τοῦ Ρήνου». Κατὰ τὸ 1926 ὁ Χάινεμαν, εἰδικὸς ἐπὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος ἐρευνητῆς, ἐπανῆλθεν ἐπὶ τῷ ζητήματι καὶ ὑπεστήριξε διὰ πραγματείας του δημοσιευθεῖσας εἰς τὸ γερμανιστὶ ἐκδιδόμενον περιοδικὸν «Ερμῆς» ὅτι δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν συμπεράσματα περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀμμωνίου ἐκ τῶν σημειωθέντων χωρίων. Ὁ Φώτιος (Βιβλιοθήκη 171, β 19) παραθέτει ἀπόσπασμα ἐκ συγγράμματός του Ἱεροκλέους εἰς τὸ ὁποῖον διευτυπῶν ἡ γνώμη ὅτι οὐδὲν διαφωνοῦν ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς προνοίας καὶ τῆς ἐπιμελείας ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλάτων. Τὰς δὲ ἄλλων μεταξὺ τῶν διαφωνίας ἐπενόησαν, ἔγραψεν ὁ Ἱεροκλῆς, ὅι ὁπαδοὶ τὸν ἐμέχριζε διὰ πραγματείας του δημοσιευθεῖσας εἰς τὰ θεοδιδασκῶν ἐπικαλεῖσθαι ἕμειν. Τούτων γὰρ τὰς τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν διακαθάραινα δοξὰς καὶ τοὺς ἐκατέρωθεν ἀναφωόμενους ἀποσκευασάμενον λήρους, συμφωνῶν ἐν τοῖς ἐπικαιροῖς τε καὶ ἀναγκαῖοτάτοις τῶν δογμάτων Πλάτωνος τε καὶ Ἀριστοτέλους τὴν γνώμην ἀποφάναι (μέχρις οὗτε δὲ διαλαμψῇ ἡ σοφία τοῦ Ἀμμωνίου, τὸν ὁποῖον ὁ Ἱεροκλῆς ἐξυμνεῖ ἐπικληθέντα θεοδιδασκῶν. Διότι οὗτος (ὁ Ἀμμώνιος) ἀφ' οὗ ἐξεκαθάρισε τὰς δοξασίας τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν, καὶ ἀφ' οὗ ἀνεσκεύασε τὰς ἀνοήσιας αἰτίας ἐξερύτρωτον ἀπὸ ἐκάστην ἐκ τῶν δύο μερίδων (δηλ. ἐκ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους), ἀπεκάλυπεν ὅτι εἶναι σύμφωνος εἰς τὰ ἐπικαιρότατα καὶ σπουδαιότερα δόγματα ἡ γνώμη τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους). Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου συνάγεται ὅτι ὁ Ἀμμώνιος εἶχεν ἐπιχειρήσει νὰ ἐναρμονίσῃ τὰ ἀριστοτελικά πρὸς τὰ πλατωνικά δόγματα καὶ νὰ ἐμφανίσῃ τὰς δύο τούτους φιλοσόφους ὡς συμφωνούντας πρὸς ἀλλήλους. Ὁρμώμενος δὲ ὁ Χάινεμαν ἐκ χωρίου τοῦ αὐτοῦ κειμένου ἐν τῷ ὁποίῳ γίνεται λόγος περὶ τοῦ θεοῦ ὡς δημιουργοῦ ἐπάσης ἐμφανούς καὶ ἀφανούς διακοσμήσεως ἦν ἐκ μηδενὸς φησὶν προαγαγεῖν τὸν τεχνητὸν (πάσης ὁρατῆς καὶ ἀοράτου κοσμικῆς τάξεως, ἥτις ἐδημιουργήθη ἀπὸ τὸν δημιουργὸν χωρὶς νὰ προὔπαρχῃ οὐδεμία ὕλη) καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἀμμώνιος θὰ εἶχε δεχθῇ ὅτι ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη οὐχὶ ἐξ ὕλης ἀλλ' ἐκ τοῦ μηδενός. Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ἐξέφρασε τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν ὁ Ἀμμώνιος θὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἶχεν ἐπιρρασθῆ ἀπὸ τὰ χριστιανικά δόγματα. Λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Νεμεσίου ἐκτιθέμενα περὶ τῶν σχέσεων τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα, εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον τῆς συγγραφῆς του εἰς τὸ ὁποῖον ρητῶς ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἀμμώνιος ἐφρόνει ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ζωὴ, δυνάμεθα νὰ ἀχθῶμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι εἶχεν οὗτος δυναμικὴν περὶ τῆς ψυχῆς ἀντίληψιν. Τὸ ἐνδιαφέρον του ἀπέδραπεν ἐπὶ τὸν ζωντανὸν ἀτομικὸν ἄνθρωπον, καὶ ἡ φιλοσοφία ἦτο δι' αὐτὸν ὅχι ἀπλῆ μαθησις, ἀλλὰ ζωὴ. Εἰς τὰ χωρία τοῦ Νεμεσίου καὶ τοῦ Ἱεροκλέους, τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς προερχόμενα ἐκ τοῦ Ἀμμωνίου, δὲν εὐρίσκουμεν νὰ τοποθετήσῃ ὁ νοῦς εἰς τὴν ὑπέρωχον ἐναντὶ τῆς ψυχῆς θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν τὸν τοποθετεῖ ὁ Πλάτωνος. Ἐχομεν συνεπῶς τὸ δικαίωμα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ περὶ τῆς ὑπέρωχης τοῦ νοῦ ἐν συγκρίσει μετὰ τὴν ψυχὴν ἀντίληψιν τοῦ Πλωτίνου δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸν Ἀμμώνιον ἀλλ' ἀποτελεῖ ἴδιαν τοῦ Πλωτίνου δοξασίαν. Καὶ ὡς πρὸς τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου φαίνεται ὅτι εἶχε διαφορετικὰς ἀπὸ τὸν Πλάτωνος δοξασίας ὁ Ἀμμώνιος. Εἰς τὸ κείμενον τοῦ Ἱεροκλέους τὸ ὁποῖον μᾶς δίδωσεν ὁ Φώτιος (Βιβλιοθήκη 461 β 6) λέγονται τὰ ἀκόλουθα σχετικῶς μετὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πλασθέντα κόσμον: «κόσμον ἐξ ἀμοιβῶν συνίστασθαι τελευτάτων, διπλοῦν ἅμα καὶ ἓνα, ἐν ᾧ ἄκρα εἶναι καὶ μέσα καὶ τελευταῖαν τὰ μὲν πρῶτα οὐράνια καλεῖται καὶ θεοῦ, τὰ δὲ μέσα λογικὰ αἰθέρια καὶ δαίμονας ἀγαθούς τὰ δὲ τελευταῖα λογικὰ καὶ περιγεια καὶ ἀνθρώπων ψυχάς». (Λαμβάνει δὲ ὁ κόσμος σύστασιν ἐκ δύο στοιχείων, ὁ ὁποῖος (κόσμος) εἶναι διπλοῦς συγχρόνως καὶ εἰς εἰς τούτων ὑπάρχουν καὶ ἄκρα καὶ μέσα καὶ τελευταῖα. Ἐκ τούτων τὰ μὲν πρῶτα τὰ ὀνομάζει οὐράνια καὶ θεοῦ, τὰ δὲ μέσα λογικὰ αἰθέρια καὶ δαίμονας ἀγαθούς, τὰ δὲ τελευταῖα λογικὰ καὶ περιγεια καὶ ἀνθρωπίνους ψυχάς). Δεχόμενοι ὅτι λέγει ταῦτα ὁ Ἱεροκλῆς ἔχον πρὸ ὀφθαλμῶν δοξασίας τοῦ Ἀμμωνίου, καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ διδασκάλος τοῦ Πλωτίνου θὰ ἐδέχετο τὸν κόσμον ὡς ἑνιαῖον, καίτοι συνιστάμενον ἐκ δύο στοιχείων. Ἡ ὑπερνωκία τὸν δούσιον ἐνόητος προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Θεὸς θεωρεῖται καὶ ὡς δημιουργὸς τῆς ὕλης. Τὰ διαφόρου δὲ τάξεως ὄντα δὲν φαίνονται λαμβάνοντα τὴν ὑπόστασιν των δι' ἀπαιροῦν ἀλλὰ κατατάσσονται ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ εἰς τρεῖς ἱεραρχικὰς βαθμίδας. Τοιοῦτοτρόπος ἀπεχωρίζετο ὁ Ἀμμώνιος ἀπὸ τὰς δοξασίας τοῦ Φλωτίνου καὶ τοῦ Νουμηνίου, οἵτινες ἐδέχοντο τὴν ὑπαρξίν δευτέρου

Θεού και δημιουργού του σύμπαντος. Τό ότι θα είχε διατυπώσει μίαν τιαυτήν αντίληψιν ὁ Ἀμμώνιος, καθίσταται ἀκόμη πιθανώτερον, ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ μαθητὴς τοῦ Ὠριγένους εἶχε γράψαι σύγγραμμα μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «ὅτι μόνος ποιητὴς ὁ βασιλεὺς» (ὅτι μόνος ὁ ὑπεράνω ὄλων Θεὸς εἶναι δημιουργός). Κατὰ συνέπειαν, δυνάμεθα νὰ διατυπώσωμεν τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι ὁ Ἀμμώνιος ἐθεώρει τὸν Θεὸν ὡς μοναδικὸν ποιητὴν τοῦ σύμπαντος χωρὶς νὰ κάμῃ λόγον, ὅπως ὁ Πλωτῖνος, περὶ συστάσεως τοῦ κόσμου δι' ἀπορροῶν. Ἀπαντᾷ τὰ ἀνωτέρω ἐξαγομῆνα ἐκ τῶν χωρίων τοῦ Νεμεσίου καὶ τοῦ Ἱεροκλέους δυνάμει νὰ μᾶς πείσωσι ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἀμμωνίου ἴσχυε περισσότερο πλησίον πρὸς τὰ χριστιανικὰ δόγματα ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλωτῖνου. Ὁ Ἀμμώνιος πλησιάζει πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, δεχόμενος ἕνα δημιουργὸν τοῦ κόσμου, τὸν Θεόν, καὶ ταυτίζων τὴν ψυχὴν μὲ τὴν ζωὴν. Εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν ἄνθρωπον ὡς ζωντανὴν ὑπαρξίν καὶ ἔπειτα νὰ διαμορφώσῃ μίαν φιλοσοφίαν δυνάμει νὰ ἰκανοποιήσῃ τὰς ἀνάγκας καὶ νὰ ἀνταποκριθῇ πρὸς τοὺς πόθους τοῦ ζωντανοῦ ἀνθρώπου. Δικαιούμεθα ἄρα νὰ ἐπιμνησθῶμεν περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἀνύκτισε τὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τὴν κατάπτωσιν εἰς τὴν ὅποιαν εἶχε περιπέσει ἐμφανιζομένη ὡς δογματικὴ συστηματικὴ διδασκαλία ἢ ὡς σοφιστικὴ ἐριστικὴ φλυαρία.

Μεταξὺ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἀμμωνίου ἀναφέρεται καὶ ὁ Ὠριγένης. Οὗτος δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ τὸν χριστιανὸν ἐκκλησιαστικὸν συγγραφέα, περὶ τοῦ ὁποίου ἐπίσης ὑπάρχον πληροφορία, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὅτι ἦκουσε τὰ μαθήματα τοῦ Ἀμμωνίου. Ὁ Πορφύριος εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον τοῦ συγγράμματός του ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξιστορεῖ τὸν θάνατον τοῦ Πλωτῖνου, ἀναφέρει τοὺς τίτλους δύο συγγραμμάτων τοῦ Ὠριγένους. Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν ἔφερε τὴν ἐπιγραφὴν «Περὶ τῶν δαιμονίων», τὸ δὲ δεύτερον «Ὅτι μόνος ποιητὴς ὁ βασιλεὺς». Τὸ πρῶτον σύγγραμμα θὰ ἦτο πραγματεία περὶ τῶν μεσαζόντων ὄντων τὰ ὁποῖα καὶ ὁ Ἀμμώνιος ἐποποθεῖτε εἶδον μετὰ τῆς περιοχῆς τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Τὸ δεύτερον σύγγραμμα, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο εἰς τὰ προηγούμενα λόγος, θὰ ἀνέπτυξε τὴν περὶ τῆς ὑπέρβουρας εἰς μόνον δημιουργοῦ δοξασίαν. Εἶναι προφανές, ὅτι ὁ Ὠριγένης δὲν θὰ διέσπελλε τὴν ὑψίστην ἀρχὴν ἀπὸ τὸν νουν διαφανῶν εἰς τὸ σημεῖον τούτου πρὸς τὸν Πλωτῖνον. Ἐπίσης φαίνεται ὅτι θὰ διεφώνει καὶ πρὸς τὸν Φίλωνα καὶ Νοῦμιον, ὅτινες ἐδέχοντο ὡς δημιουργὸν τοῦ κόσμου, ὁ μὲν πρῶτος τὸν Λόγον, ὁ δὲ δεύτερος τὸν δευτέρου Θεόν.

Ἐκτὸς τοῦ Ὠριγένους ἀναφέρεται ὡς μαθητὴς τοῦ Ἀμμωνίου καὶ ὁ Ἐρεννίος, περὶ τοῦ ὁποίου, ὡς ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, λέγεται ὅτι πρῶτος ἔφερεν εἰς τὴν δημοσιότητα τὰς διδασκαλίας τοῦ Ἀμμωνίου. Ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἐρεννίου φέρεται σύγγραμμα ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἐρεννίου τοῦ φιλοσόφου εἰς τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ ἐξηγήσεις». Τοῦτο ἐξεδόθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν πόλιν Ζαμοσὲ τῆς Πολωνίας κατὰ τὸ 1604 ὑπὸ τοῦ Σίμωνος Σιμωνίδου, εἰς τὸν ὁποῖον ἔδοκε τὰ μέσα νὰ προῆλθῃ εἰς τὴν ἐκδοσὴν ταύτην ὁ προστάτης τῶν ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων καὶ ἐθνικὸς ἥρωας τοῦ πολωνικοῦ ἔθνους Ἰωάννης Ζαμοσκι. Εἰς νεώτερον ἐκδοσὴν ἐξεδόθη τὸ αὐτὸ σύγγραμμα ἐν Ἰταλίᾳ ὑπὸ τοῦ Ἁγγελο Μάι περιληφθὲν εἰς τὸν 9ον τόμον τῆς συλλογῆς «Κλασσικαὶ συγγραφαί», ἐκδόθηκε κατὰ τὸ 1838. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀπαρτίζεται ἐκ τεσσάρων τὰ ὁποῖα ἔχουν ληφθῆ ἀπὸ συγγράμματα τοῦ Φίλωνος τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιεύου, τοῦ Προκλίου καὶ τοῦ Δαμασκίου. Ἄξιον ἰδιαίτερα προσοχῆς τυγχάνει ὅτι εἰς τὸ τρίτον τέταρτον καὶ ἕκτον κεφάλαιον τῆς ἐν λόγω συγγραφῆς ὑπάρχον τμήματα, ἅτινα δὲν κατέστη δυνατόν νὰ καθορισθῆ ἐκ τίνος συγγραφῆς ἔχουν ληφθῆ. Ἄλλ' ἐκεῖν τὸ ὅποιον τυγχάνει ἄξιον νὰ προσελκύσῃ τὴν προσοχὴν μας εἶναι ὅτι μερικὰ ἐκ τῶν τμημάτων τούτων συμφωνοῦν κατὰ λέξιν μὲ τὰ ἐπιχειρήματα, τὰ ὁποῖα μετεχειρίσθη ὁ Αὐγουστίνος διὰ νὰ ἀναίρησιν τὰς δοξασίας τῶν σκεπτικιστῶν. Οὗτω εἰς τὸ ἕκτον κεφάλαιον τοῦ μνημονευθέντος συγγράμματος ἀναγιγνώσκον «καὶ οὐδενὶ ἐστὶ ἀμφίβολου μήτε τίνα νοεῖν τὸν (μὴ) ζῶντα, μήτε τίνα ζῆν τὸν μὴ ὄντα. Ἐπόμενον ὅσα τοῖνυν ἐστὶ καὶ εἶναι καὶ ζῆν τὸν νοοῦντα. (Καὶ κανεὶς δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι ὁ μὴ ζῶν δὲν δύναται νὰ νοῆ καὶ ὅτι ὁ μὴ ὑπάρχων δὲν δύναται νὰ ζῆ. Ἐκ τούτων λοιπὸν ἐξάγεται ὅτι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος νοεῖ καὶ ὑπάρχει καὶ ζῆ). Τὸ χωρίον τοῦτο, καθὼς καὶ ἄλλα, συμπίπτει κατὰ λέξιν μὲ διόμοιον ἐπιχείρημα, τὸ ὁποῖον παραθέτει ὁ Αὐγουστίνος εἰς τὸ ἕκτον κεφάλαιον τοῦ δεκάτου βιβλίου τοῦ «Περὶ Τριάδος» συγγράμματός του. Οἱ ἀσχοληθέντες φιλόλογοι καὶ τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἐρεννίου φερόμενον σύγγραμμα μέχρι ἐσχάτων οὐδὲν εἶχον προσέξει: τὰς κατὰ λέξιν ἀντιστοιχίας, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχον μετὰ τοῦ ἐν λόγω συγγράμματος καὶ ἀρκετῶν χωρίων ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Αὐγουστίνου. Τίθεται κατὰ συνέπειαν τὸ ζήτημα ἂν ὁ Αὐγουστίνος ἔχη παραλάβῃ τὰ κατὰ τοῦ σκεπτικισμοῦ ἐπιχειρήματα τὰ ὁποῖα ἀσθενέστερον ἐπανελάβε καὶ ὁ Καστέσιος ἐκ πηγῆς, ἐκ τῆς ὁποίας ἀντλεῖ καὶ ὁ συνθέσας τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἐρεννίου φερόμενον σύγγραμμα. Δὲν εἶναι ἀπίθανον εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Ἀμμωνίου νὰ εἶχον γίνῃ συζητήσεις, ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν ἀνατροπὴν τῶν δοξασίων τῆς σχολῆς τῶν «φεκτικῶν», ἐπει τῶν ριζικῶν σκεπτικιστῶν. Ὁ Αὐγουστίνος εἶναι λίαν πιθανόν ὅτι ἐν τῇ προσπάθειά του νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τῶν σκεπτικισμῶν, εἰς τὰ δίκτυα τοῦ ὁποίου εἶχε περιπλακῆ κατὰ τὴν νεοράν του ἡλικίαν, νὰ ἀνεζητήσῃ ἐπιχειρήματα ριζικῶς ἀσθενεύοντα τὰς δοξασίας τῶν σκεπτικιστῶν. Πάντως τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως, τῆς ὑφισταμένης μετὰ τῶν

ἐπιχειρημάτων, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ ὁ Αὐγουστίνος, καὶ τῶν ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Ἐρεννίου ἀντιστοιχῶν χωρίων, πρέπει νὰ ἐξερευνηθῆ μετὰ προσοχῆς (βλέπε μελέτην «Αὐγουστίνος καὶ Ψευδοερεννίος», δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ Ἄ. τεύχος τοῦ περιοδικοῦ «Πλάτων», τοῦ ἐκδιδόμενου ὑπὸ τῆς ἐταιρείας Ἑλληνικῶν φιλολόγων ἐν Ἀθήναις 1949).

Ὡς μαθητὴς τοῦ Ἀμμωνίου ἀναφέρεται καὶ ὁ Κάσιος Λογγίνος, ὅστις εἶχεν ἀσχοληθῆ οὐ μόνον μὲ τὴν φιλοσοφίαν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν φιλολογία. Γνωστὸν εἶναι περὶ αὐτοῦ ὅτι ἐβασιτεύθη κατὰ τὸ 273 κατὰ διαταγὴν τοῦ αυτοκράτορος Αὐσηλιανοῦ. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Πορφυρίου («Περὶ Πλωτῖνου βίου» κεφ. 18), ὁ Λογγίνος διεφώνει πρὸς τὸν Πλωτῖνον. Ἰσχυρίζομενος ὅτι αἱ ἰδέαι ὑπάρχον ἐξ ἀπὸ τὸν νουν ὡς αὐθυπόστατα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτὸν ὄντα: «ὅτι ἐξ αὐτοῦ νου ὑφέστηκε τὰ νοητά. Τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ φερόμενον σύγγραμμα «Διονυσίου ἢ Λογγίνου Περὶ ὕψους» δὲν εἶχε γραφῆ ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ὑπὸ συγγραφῆος ζήσαντος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος.

Ὁ Πλωτῖνος. Ἐκεῖνος, ὅστις παρέσχεν εἰς τὴν νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν τὴν ὀριστικὴν τὴν μορφήν, ὑπῆρξεν ὁ Πλωτῖνος (204—270 μ.Χ.). Ἀποτελεῖ οὗτος τὴν λαμπρότεραν φυσιογνωσίαν μετὰ τῶν φιλοσόφων, ὅτινες ἦκισσαν κατὰ τοὺς μετακλασσικοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους. Ἀναμειβητικῶς δὲ, λόγω τῆς πνευματικῆς του ἰκανότητος, τοῦ ἥθους του καὶ τῆς ἐπιδράσεώς του, κατατάσσεται εἰς τὰς ἐξοχούσας μορφὰς τῆς παγκοσμίου φιλοσοφίας. Ἐγενήθη εἰς τὴν Λυκόπολιν τῆς Μέσης Αἰγύπτου ἐξ οἰκογενείας ἐπύρου. Ἡ κλιτικὴ του πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἐνεφανίσθη αἰφνιδίως, ὅτε ἦτο 28 ἐτῶν. Τότε ἐσημειώθη εἰς τὴν ψυχὴν του μεταλλαγῆ, ἐν εἰδεί θεοσκευτικῆς ἐπιστροφῆς, παρομοίας πρὸς ἐκείνην, τὴν ὅποιαν ἐδοκίμασεν ὁ Αὐγουστίνος. Κατὰ τὸν Πορφυρίου «εἰκοστὸν δὲ καὶ ὄγδον ἔτος αὐτὸν ἄγοντα ὁμήσει ἐπὶ φιλοσοφίαν καὶ τοῖς τότε κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν εὐδοκίμουσι συσταθέντα κατιέναι ἐκ τῆς ἀκρόσεως αὐτῶν κατηρῆ καὶ πλήρη λύτης, ὡς καὶ τινὲ τῶν φίλων διηγεσάσι ἅ πασχει τὸν δὲ συνέντα αὐτοῦ τῆς ψυχῆς τὸ βούλημα ἀπένεγκται πρὸς Ἀμμώνιον, οὐ ὑπόβητο πεπειρατό. Τὸν δὲ εἰσελθόντα καὶ ἀκούσαντα φάναι πρὸς τὸν ἐταῖρον τούτον ἐξήτουν» («Ὅτε δὲ ἦτο εἰκοσι καὶ ὄκτω ἐτῶν, ἔλεγεν» ὅτι κατελήθη ἀπὸ ὁμήν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν. Ἀφοῦ λοιπὸν τὸν συνέστησαν εἰς τοὺς τότε ἔχοντας φήμην ἐν τῇ Ἀλεξάνδρειᾳ διδασκάλους τῆς φιλοσοφίας, ἀπέχετο ἀπὸ τὴν ἀκράσιν τῆς διδασκαλίας τῶν κατηρῆ καὶ γεμάτος ἀπὸ λύτης, εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ ἐξιστορῆ εἰς κάποιον ἐκ τῶν φίλων τὸν αὐτὸ τὸ ὅποιον τοῦ συνέβαιεν. Ἀφοῦ δὲ ὁ φίλος του κατενόησε τί ἐπόθει ἡ ψυχὴ του, τὸν ὠδήγησεν εἰς τὸν Ἀμμώνιον, μὲ τὸν ὁποῖον εἰς οὐδεμίαν εἶχεν ἔλθει ἐπικοινωνίαν. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς δὲ κατὰ τὴν ὅποιαν εἰσήλθεν εἰς τὴν σίθουσαν τῶν παραδόσεων του καὶ τὸν ἦκουον, εἶπε πρὸς τὸν φίλον του: τούτων ἐξήτουν). Ὁ Πλωτῖνος διησαυθῆ ὅτι ὑπῆρχε μετὰ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ἀμμωνίου ἐκλεκτικὴ συγγένεια καὶ ἐγένετο ἀφοσιωμένος μαθητὴς του. Θέλων δὲ νὰ λάβῃ γινώσκιν τῆς φιλοσοφίας τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἰνδῶν, κατετόνη εἰς τὸ στρατεύειν τοῦ βασιλέως Γορδιανοῦ, ὅστις εἶχε συνισθροίσει στρατὸν διὰ νὰ ἐκστρατεύσῃ πρὸς τὰ μέρη ἐκεῖνα. Τούτου συνέθε κατὰ τὸ ἔτος 242. Κατὰ τὸ 244 ἐδολοφονήθη ἐν Μεσοποταμίᾳ ὁ Γορδιανὸς, ἀπέτυχεν ἡ ἐκστρατεία καὶ μετὰ πολλοὺς κινδύνους κατώθεως νὰ διασωθῆ ὁ Πλωτῖνος εἰς Ἀντιόχειαν. Ὁ πόθος του νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Γορδιανοῦ μᾶς ὑπενθυμίζει παρομοίας τάσεις τῶν συγχρόνων πρὸς τὸν Ἀλεξάνδρον φιλοσόφων, ὅτινες παρακολούθησαν τὴν ἐκστρατείαν του. Ἴσως δὲ δὲν εἶναι σχετικὸς μὲ τὸν κατὰ τὸ 242 ἐπισυμβάντα θάνατον τοῦ Ἀμμωνίου. Μετὰ τὴν ἐκ τῆς ἐκστρατείας ἐπάνοδον του, ἄγων ἡλικίαν τεσσαράκοντα ἐτῶν, μετέβη εἰς τὴν Ρώμην, ἔθεν ἵδρυσε φιλοσοφικὴν σχολὴν, εἰς τὴν ὅποιαν ἐδίδαξεν ἀπὸ τοῦ 244 μέχρι τοῦ 269. Τὰ μαθήματά του ἔσχον μεγάλην ἐπιτυχίαν. Προσελίκοντο ὡς μαθητὰς τοῦ φιλοσόφου ἐξ ἐπαγγέλλιατος, ὁποῖοι ἦσαν ὁ Πορφύριος καὶ ὁ Ἀμέλιος καὶ πολλοὺς ἐκ τῶν ἀνωτέρων τάξεων Ρωμαίων εὐγενεῖς, μετὰ τῶν ὁποίων ἀναφέρονται οἱ συγκλητικοὶ Μάρκελλος Ὀρρόντιος καὶ Σαβίνιλλος. Μετὰ τῶν θαυμαστῶν του συγκυτλέγετο καὶ ὁ συγκλητικὸς Ρογατιανὸς, ὅστις ἐγκατέλειπε τὰ αἰετιώματά του καὶ τὴν περιουσίαν του, διὰ νὰ ζῆσθαι συμφώνως πρὸς τὰ προστάγματα τῆς φιλοσοφίας. Καὶ ἐκ τοῦ γυναικείου οὐλοῦ εἶχε πολλὰς θαυμαστρούς. Κατώκει εἰς τὴν οἰκίαν μιᾶς ἐκ τῶν θαυμαστῶν του, ἧτις ἐκαλεῖτο Γεμίνα. Πολλοὶ δὲ ἄνδρες καὶ γυναικες ἐκ τῆς τάξεως τῶν εὐγενῶν, ὅταν προσεθάνοντο τὸν θάνατόν των, τοῦ ἐνεπιστεύοντο τὴν προστασίαν τῶν τέκνων των «φέροντες τὰ ἑαυτῶν τέκνα, ἀρενάς τε ὁμοῦ καὶ θηλείας, ἐκείνῳ παρεδίδουσαν μετὰ τῆς ἄλλης οὐσίας, ὡς ἐροῖ τινι καὶ θεῖα φύλακι» (Πορφ. Περὶ βίου Πλωτ. 9). Τὸν Πλωτῖνον ἐτίμησαν καὶ ἐσεβάσθησαν καθ' ὑπερβολὴν ὁ αὐτοκράτωρ Γαλιηνὸς (259—268) καὶ ἡ σύζυγός του Σαλβιανία. Τούτων εἶχε καταπέσει ὁ φιλόσοφος νὰ τοῦ παράσχῃ τὰ μέσα διὰ νὰ κτίσῃ εἰς θέσιν τινα τῆς Καμπανίας, ὅπου ὑπῆρχε κατηρεπυμένη πόλις, νέαν πόλιν ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Πλατωνόπολις. Ἡ πόλις αὕτη ἐμελλε νὰ διοικηθῆ μὲ τὸν νόμον, τοὺς ὁποίους εἶχεν εἰσηγηθῆ ὁ Πλάτων, εἰς ταύτην δὲ θὰ κατώκει καὶ ὁ Πλωτῖνος μετὰ τῶν ὁπαδῶν του. Ὁ αὐτοκράτωρ εἶχεν ἀποδεχθῆ τὴν πρότασιν του καὶ θὰ ἵδρυσται ἡ Πλατωνόπολις, ἐὰν δὲν ἀπέτρεπον τὸν βασιλέα αἱ σύμβουλοι του. Κατὰ τὸν Πορφυρίου (αὐτόθι 12) «Καὶ ἐγένετ' αὐτὸ βούλημα ἐκ τοῦ ῥάστου τῷ φιλοσόφῳ, εἰ μὴ τινες τῶν συνόντων τῷ βασιλεῖ φθονοῦνες ἢ νεμεσώντες ἢ δι' ἄλλη

τινά αίτια μωχθηράν ἐνεπόδισαι. (Καί θά ἐπραγματοποιεῖτο εὐκολώτατα ἡ ἐπιθυμία τοῦ φιλοσόφου, εἰ μὴ μερικοὶ ἐκ τῶν συμβούλων τοῦ βασιλέως εἶτε ἐκ φόβου, εἶτε ἐκ διαθέσεως ἐχθρικής, εἶτε ἐνεκα ἄλλης τινός κακῆς ἀφορμῆς, δὲν ἐφερον ἐμπόδια). Ὁ Πλάτωνος, καθὼς βλέπομεν, μιμούμενος κατὰ πάντα τὸν Πλάτωνα, εἶχε τὸν σκοπὸν νὰ ἀναμορφώσῃ τὸν κοινωνικὸν βίον τῶν ἀθρώπων. Παρ' ὅλου ὅτι διὰ τὸν ἑαυτὸν τὸν ἄσκητικὸς, εἶχε μέγα διαφέρον διὰ τοὺς ἄλλους, ἐπροστάτευε τὰ ὄρανα, καὶ ἔβλεπε πολλὰκις ὡς διαιτητῆς διαφορὰς, οὐδενὸς δὲ ἐκ τῶν πολιτικῶν εἶχε κινήσει τὴν ἐχθροπάθειαν «πλείστας διαιτήσας τὰς πρὸς ἄλληλας ἀμφισβητήσεις οὐδένα τῶν πολιτικῶν ἐχθρὸν ποτε ἔσχεν». Οἱ θαυμασταὶ τοῦ ἀπέδιδον εἰς αὐτὸν προσητικὰς καὶ τηλεπαθητικὰς ιδιότητες. Ἀναφέρεται ὅτι διέγωνσεν ὅτι δούλος τις εἶχε κλέψει ἐν πολυτελεῖ περιβέραιον καὶ προίπει τί θά γίνουιν τὰ παιδιά τὰ ὅποια εὐνοῦσαν εἰς τὴν κατοικίαν του. Ὁ Πορφύριος διηγείται ὅτι, ὅταν κάποτε εἶχε καταληθῆ ἀπὸ τὴν ἔμμενον ἰδέαν τῆς αὐτοκτονίας, ὁ Πλάτωνος τὸ διέγνωσε καὶ τοῦ ἀπεκάλυψεν ὅτι ἡ ἐπιθυμία του αὐτῆ ἀφείλετο εἰς μελαγχολίαν. Τὸν συμβούλευσε νὰ ἀλλάξῃ τὸ-τόπον διαμονῆς. Πράγματι, ὁ Πορφύριος ἀπεδήμησεν εἰς Σικελίαν καὶ ἀππλάγη ἀπὸ τὴν ἔμμενον τάσιν πρὸς αὐτοκτονίαν.

Ἐκεῖνον τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τοῦ Πλάτωνος ἦτο ἡ ἀπέχθεια κατὰ τὸ ἴδιον τοῦ σώματος. Οὐδέποτε ἐδέχθη νὰ ἀπεικονίσουν τὴν ὄψιν του οἱ ζωγράφοι, διότι ἔλεγεν ὅτι ἦτο ἀπρεπὲς νὰ κατασκευασθῇ ἐν εἰδώλων (δηλαδὴ ἡ εἰκὼν) ἐνὸς ἄλλου εἰδώλου (δηλαδὴ τοῦ σώματος). Ἄν καὶ κατετρέχετο ἐκ χρόνιου νοσήματος τοῦ σώματος καὶ τῶν ὀφθαλμῶν, οὐδέποτε κατέφευγεν εἰς τοὺς ἰατροὺς καὶ οὐδέποτε ἔκαμε χρῆσιν φαρμάκων. Ἡ διαρκὴς του φροντίς ἦτο νὰ στρέφῃ τὸ βλέμμα τῆς ψυχῆς του πρὸς τὰ «εἶδον» διὰ νὰ ἐνωθῇ με τὸν πρῶτον καὶ ὑπερβατικὸν Θεόν· κατὰ τὰς ἀδηγίας τὰς ὅποιας παρέχει ὁ Πλάτων εἰς τὸ «Συμπόσιον». Ἐπέδωκε νὰ ζῇ ἐκστατικὰς καταστάσεις, ὁ δὲ Πορφύριος μὴς πληροφορεῖ ὅτι τετράκις καθ' ὃν χρόνον ἦτο πλησίον του εἶχε περιπέσει ὁ Πλάτωνος εἰς κατάστασιν ἐκστασίας; Ἐτύχε δὲ τετράκις ποῦ, ὅτε αὐτὸς ἐνήνην, τοῦ σκοποῦ τοῦ-τοῦ ἐνεργεῖα ἀρήφῃ καὶ οὐ δυνάμει» (Ἐπέτυχε δὲ τετράκις, καθ' ὃν χρόνον ἐγὼ ἦμην πλησίον του, τὸν σκοπὸν αὐτὸν, ἦτοι τὴν ἐκστασιν, ἐν ἀπεριγράπτῳ πραγματικῇ καταστάσει καὶ οὐχὶ διὰ φανταστικῆς ἀναπαράστασως). Μετὰ τὴν ἐκ τῆς σχολῆς ἀποχώρησιν τοῦ Πορφύριου κατὰ τὸ 268, ἡ κατάσταση τῆς υγείας του ἐχειροτέρευσε. Ἐσχάθῃ ἡ διαύγεια τῆς φωνῆς του, ἐσκοτίσθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ του καὶ αἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες του ἐγέμισαν ἀπὸ ἔλκη. Εἰς τιαυτὴν κατάστασιν διακέκμενος μετεφέρθη εἰς τὴν πόλιν τῶν Μινουρῶν ἐν Καμπανίᾳ, εἰς τὰ κτήματα τοῦ φίλου του Καστρικίου. Κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ βίου του ἐστάθῃ πλησίον του ὁ φίλος του Εὐστόχιος. Αἱ τελευταῖαι του λέξεις ἦσαν «πειράσθαι τὸ ἐν ἡμῖν θεῖον ἀνάγειν πρὸς τὸ ἐν τῷ παντὶ θεῖον» (πρέπει νὰ προσπαθῶμεν νὰ ἀνυψώμεν τὸ θεῖον τὸ ὅποιον ὑπάρχει μέσα μας εἰς τὸ θεῖον τὸ ὅποιον ὑπάρχει εἰς τὸ σύμπαν).

Τὰ συγγράμματα τοῦ Πλωτίνου

Τὸ σύνολον τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλωτίνου ἀποτελεῖται ἐκ 54 πραγματείων, αἵτινες ἔχουν ταξινομηθῆ εἰς ἑξ ἑνεάδας, ἦτοι εἰς ἑξ τμήματα ἐκ τῶν ὁποίων ἕκαστον περιλαμβάνει ἑνέα πραγματείας. Ἡ εἰς ἑνεάδας ταξινομησις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Πορφύριου μετὰ τὸ 298 μ.Χ. Ὁ Πλάτωνος κατ' ἀρχὰς ἤρκειτο εἰς τὴν προφορικὴν διδασκαλίαν, ἤρχισε δὲ νὰ γράφῃ κατὰ τὸ 253, ὅποτε συντελήσων ἡλικίαν πενήκοντα ἐτῶν. Ἐγράψε κατ' ἀρχὰς 21 πραγματείας προωρισμένως νὰ κυκλοφορήσων μεταξύ κύκλου ἀφωσιωμένων μαθητῶν. Μετὰ τὸ ἔτος 263 μέχρι τοῦ 269, καθ' ὃν χρόνον ἦτο πλησίον τοῦ ὁ Πορφύριος, ἔγραψεν 24 ἄλλας πραγματείας. Κατὰ τὸ 269 ἀπέστειλεν εἰς τὴν ἐν Σικελίᾳ διατριβόντα Πορφύριον 5 πραγματείας καὶ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του ἐτέρας 4. Ὅλας αὐτὰς τὰς διώρθωσε καὶ τὰς ἐταξινομήσεν κατόπιν πολλοῦ κόπου ὁ Πορφύριος. Ὁ Πλάτωνος ἔγραψε λίαν ταχέως, ἡ γραφὴ του ἦτο δυσανάγνωστος, λόγῳ παθήσεως δὲ τῶν ὀφθαλμῶν του οὐδέποτε ἀνεγίνωσκεν ἐκ νέου ὅσα εἶχε γράψει. Ὁ Πορφύριος ἐπεεληθῆ νὰ ἀντιγράψῃ τὰ χειρόγραφα, διώρθωσε τὰ ὀρθογραφικὰ σφάλματα καὶ κατέταξε τὰς συγγραφάς, οὐχὶ κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν, ἀλλὰ κατὰ τὸ περιεχόμενον. Εἰς τὴν πρώτῃν ἐνεάδα κατέταξε τὰς πραγματείας αἵτινες ἐγαμνον λόγον περὶ ἠθικῶν προβλημάτων, εἰς τὴν δευτέραν δὲ τὰς ἀναφερομένας εἰς τὸν φυσικὸν κόσμον. Εἰς τὴν τρίτῃν ἐνεάδα τὸ θέμα εἶναι πάλιν ὁ κόσμος, ἡ εἰσαρμένη, ἡ πρόνοια, ὁ ἔρως, ἡ αἰωνιότης, ὁ χρόνος καὶ ἡ θεωρία. Εἰς τὴν τετάρτην ἐνεάδα γίνεται λόγος περὶ τῆς ψυχῆς, εἰς τὴν πέμπτην περὶ τοῦ νοῦ καὶ περὶ τῶν ἰδεῶν καὶ εἰς τὴν ἕκτῃν περὶ τῶν γενῶν τούτου.

Τὸ ὕψος τῶν ἐνεάδων πλησιάζει πρὸς τὸν προφορικὸν λόγον. Ὁ Πορφύριος ἀναφέρει ὅτι ὁ Πλάτωνος κατέγραφε τὰς σκέψεις του χωρὶς διαταγῆς, ὡσὰν νὰ τὰς ἀντέγραφεν ἀπὸ βιβλίου «Συντέλεσας γὰρ παρ' ἑαυτῷ ἀπ' ἀρχῆς ἐκρί- τέλους τὸ σκέμμα, ἔπειτα εἰς γραφὴν παραδίδους ἂ ἐσκέπτετο, συνεῖρεν οὕτως γράφων ἂ ἐν τῇ ψυχῇ διέθηκεν, ὡς ἀπὸ βιβλίου δοκεῖν μεταλαβεῖν τὰ γραφόμενα». Πορφύρ. Περί βίου Πλωτ. 18 (Διότι ἀκού ἀπετελείωμε μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν του

ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τὴν ἐξέτασιν τοῦ προβλήματος, ἔπειτα ὅταν ἠσχολεῖτο μετὰ τὴν καταγραφήν ἐκείνων τὰ ὅποια ἐσκέπτετο, συνεχῶς ἐξέθετο γράφων ὅσα εἶχε διευθετήσει εἰς τὴν ψυχὴν του κατὰ τρόπον ὡστε νὰ φαίνεται ὅτι τὰ ἀντέγραφον ἀπὸ βιβλίου). Ἀριστὶν ἐκόσων τῶν Ἐνεάδων τοῦ Πλωτίνου μετὰ τὸ ἀρχαῖον κείμενον καὶ γαλλικῶν μετὰφρασιν ἔκαμεν ὁ διαπρεπὴς Γάλλος φιλόσοφος Emile Brehier.

Ἡ σχέσις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλωτίνου πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς προγενεστέρους φιλοσόφους

Ἡ κυρία προσπάθεια τῆς πλωτινικῆς φιλοσοφίας ὑπῆρξεν ἡ ἀνανέωσις τῆς κλασσικῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἐνώριζε πρὸς τοῦτοις ὁ Πλάτωνος καὶ ἐχορηγοῦσε καὶ τὰ δόγματα τῆς στωϊκῆς καὶ περιπατητικῆς σχολῆς. Δὲν ἦτο δὲ ἄμοιρος καὶ τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν. Ἐμμέκτο δ' ἐν τοῖς συγγράμμασι καὶ τὰ Στωϊκὰ λανθάνοντα δόγματα καὶ τὰ Περιπατητικὰ καταπεπύκνωται δὲ καὶ ἡ Μετὰ τὰ φυσικά τοῦ Ἀριστοτέλους πραγματεία. Ἐλαβε δὲ αὐτὸν οὗτος γεωμετρικὸν τι λεγόμενον θεώρημα οὐτ' ἀριθμητικόν, οὐ μουσικόν· αὐτὰς δὲ ταῦτα ἐξεργάσθη οὐ παρεσκευάσθη. Πορφύρ. Περί Πλωτ. βίου 14. (Εἰς τὰ συγγράμματα του δὲ ἔχουν συμπεριληφθῇ χωρὶς νὰ φαίνονται καὶ τῶν Στωϊκῶν καὶ τῶν Περιπατητικῶν τὰ δόγματα. Συννοτήθῃ δὲ εἰς αὐτὰ γίνεται χρῆσις καὶ τῆς «Μετὰ τὰ φυσικά» πραγματείας τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἦτο δὲ γνώστης ὄλων τῶν λεγομένων γεωμετρικῶν καὶ ἀριθμητικῶν καὶ μουσικῶν θεωρημάτων. Δὲν εἶχεν ὅμως τὴν διάνεσιν ὁ ἴδιος νὰ ἀσχοληθῇ μετὰ τὴν λεπτομερῆ ἐπεξεργασίαν τῶν θεωρημάτων τούτων). Ὅπως καὶ ὁ Πλάτωνος δὲν ἐθεώρει ὡς κυρίαν ἀποστολήν του τὴν ἐνασχόλησιν μετὰ τὰς ἐπιστήμας, τοιοῦτοτρόπως καὶ ὁ Πλάτωνος κύριον θέμα τῆς δημιουργικῆς του ἐργασίας ὑπελάμβανε τὴν φιλοσοφίαν. Ἰδεώδης ἀσχολία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κατ' αὐτὸν ἡ θεωρία, ἡ πρακτικὴ ἠθικὴ δραστηριότης καὶ ἡ κατασκευαστικὴ τεχνικὴ ἐνέργεια προέρχεται ἐξ ἀδυναμίας περὶ τὴν θεωρίαν. Οἱ ἀνθρώποι λέγει «λαβεῖν οὐ δυνάμειν τὸ θέαμα ἰκανῶς καὶ διὰ τοῦτο οὐ πληρούμενοι, ἐφιέμενοι δὲ αὐτὸ ἰδεῖν, εἰς πράξιν φέρονται, ἵνα ἴδωσιν, ὁ μὴ νῶ εὐδύναντο» (ὅταν δὲν ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ ἀντικρύσωσιν θεωρητικῶς κατὰ καὶ δὲν γεμίξῃ ἡ ψυχὴ των ἀπὸ τὸ θέαμα, ἐπειδὴ ὅμως ἐπιθυμοῦν νὰ τὸ ἴδουν καταλήγον εἰς τὴν πράξιν διὰ νὰ ἴδουν ἐκεῖνο τὸ ὅποιον δὲν ἠδύναντο νὰ ἴδουν διὰ τῆς νοητικῆς ἐπιπέτασις). Ὡς ἀποδείξει δὲ ἐπικυροῦσαν ὅτι λόγῳ θεωρητικῆς ἀδυναμίας καταλήγει ὁ ἀνθρώπος εἰς τὴν πρακτικὴν καὶ τεχνικὴν δραστηριότητα, ἐπικαλεῖται τὴν παιδαγωγικὴν παρατήρησιν, ἥτις μαρτυρεῖ ὅτι τὰ παιδιά τὰ ὅποια δὲν ἔχουν προικισθῇ μετὰ πνευματικὰς ἰκανότητας, ἐκδηλώνουν κλίσιν πρὸς τὰς τεχνικὰς ἐργασίας. Μαρτυροῦσι δὲ καὶ οἱ νοθεστοὶ τῶν παιδῶν, οἱ πρῶτος τὰς μαθήσεις καὶ θεωρίας ἀδυνάτως ἔχοντες ἐπὶ τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐργασίας καταφέρονται Πλ. Ἐνεάδα 3, 8, 4, 45.

Ἀσθηρίαν τῶν ὄντολογικῶν θεωρημάτων τοῦ Πλωτίνου ἀποτελοῦν τὰ συμπεράσματα τὰ ὅποια εἶχε διατυπώσει ὁ Πλάτων εἰς τὰ μεσαία βιβλία τῆς «Πολιτείας», εἰς τὸν «Σοφιστὴν», τὸν «Παρμενίδην» καὶ τὸν «Φίληδον». Ὁ Πλάτων ὡς ψιφιστὴν ἀρχὴν εἶχε τάξει τὴν «ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ», ἀντὶ τῆς ὁποίας κατὰ τὴν ἀριθμολογικὴν περίοδον τῆς φιλοσοφίας του ἐχορηγοῦσε τὸν ὄρον «Ἐν». Τὸ ἐν τοῦτο ἴσταναι ὑπεράνω «ἐπέκεινα» πάσης οὐσίας. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὡς ψιφιστὴν ἀρχὴν δεχεται ὁ Πλάτωνος τὸ «Ἐν. Εἰς τὴν πέμπτῃν ἐνεάδα (κεφ. 4) χαρακτηρίζει κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον τὴν πρῶτην ὄντολογικὴν ἀρχὴν: «Δεῖ μὲν γάρ τι πρὸ πάντων εἶναι ἀπλὸν τοῦτο καὶ πάντων ἔτερον τῶν μετ' αὐτό, ἐφ' ἑαυτοῦ ὄν, οὐ μεμιγμένον τοῖς ἀπ' αὐτοῦ καὶ πάλιν ἔτερον τρόπον τοῖς ἄλλοις παρεῖναι δυνάμενον, ὄν ὄντως ἐν, οὐ ἕτερον ὄν, εἴτα ἐν, καθ' οὐ ψεύδος καὶ τὸ ἐν εἶναι, οὐ μὴ λόγος μηδὲ ἐπιστήμη, ὁ δὲ καὶ ἐπέκεινα λέγεται εἶναι οὐσία». (Διότι· πρέπει ἡ πρώτη ἀρχὴ νὰ προηγηθῇ ὄλων τῶν ἄλλων καὶ νὰ εἶναι ἀπλή, καὶ νὰ εἶναι διαφορετικὸν αὐτὸ τὸ ὅποιον εἶναι πρῶτῃ ἀρχῇ, ἀπὸ ὅλα ὅσα ἔρχονται κατόπιν ἀπὸ αὐτό. Πρέπει νὰ εὐρισκεται ἐπάνω εἰς τὸν ἑαυτὸν του, χωρὶς νὰ ἔχῃ ἀναμιχθῇ μετὰ ἐκεῖνα τὰ ὅποια παράγονται ἀπὸ αὐτό, καὶ πάλιν κατὰ τινὰ ἄλλον τρόπον νὰ δύναται νὰ σημειώσῃ τὴν παρουσίαν του εἰς τὰ ἄλλα. Πρέπει δὲ νὰ εἶναι κατ' οὐσίαν ἐν, χωρὶς νὰ εἶναι κατὰ τὸ ἔτερον καὶ ἔπειτα ἐν. Ἐν σχέσει μετὰ αὐτὸ καὶ ὁ εἰς αὐτὸ ἀποδιδομένος χαρακτηρισμὸς ὅτι εἶναι ἐν, ἀποτελεῖ ψεύδος. Ἐν σχέσει μετὰ τὸ πρῶτον ἐν, δὲν ὑπάρχει οὐτε ἐκφραστικὴ διατύπωσις, οὐτε ἐπιστήμη. Ταῦτο, ὡς γνωστὸν, λέγεται ὅτι εἶναι πέραν τῆς οὐσίας). Ὁ Πλάτωνος χορηγοῦσε τὰς φράσεις «οὐ μὴ λόγος μηδὲ ἐπιστήμη» καὶ «ὁ δὲ καὶ ἐπέκεινα εἶναι οὐσία» λαμβάνων αὐτὰς τὴν μὴ μίαν ἀπὸ τῶν «Παρμενίδην», τὴν δὲ ἄλλην ἀπὸ τῆς «Πολιτείας» τοῦ Πλάτωνος. Ὑψώνει ὅρα τὸ «Ἐν ὑπεράνω τῆς οὐσίας εἰς ἀρνητικῶς ἐν σχέσει πρὸς πάντα προσδιορισμὸν νοουμένην ὑπερβατικὴν ἀρχὴν. Εἶναι φανερὰ ἡ διαφανὴ τὸν πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη, ὅστις ἐθεώρει τὸ ἐν καὶ τὸ ὄν ὡς ὁμοῦς ἰσοδυνάμους. Διὰ τὸν Πλωτίνου τὸ ἐν ἴσταναι ὑπεράνω τοῦ ὄντος. Ἐτερον σημείον διαφανίας του μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι καὶ τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν νοῦν. Κατὰ τὸν Σταγίριππον ἡ πρώτη οὐσία, ὁ Θεός, εἶναι Νοῦς. Κατὰ τὸν Πλωτίνου ὁ Νοῦς δὲν δύναται νὰ τεθῇ εἰς τὴν πρῶτην θέσιν, ἀλλὰ πρὸ τούτου πρέπει νὰ τεθῇ τὸ ὄντολογικῶς νοουμένον «Ἐν. Ὁ Νοῦς δὲν δύναται νὰ εἶναι τὸ ἐν, διότι εἰς τὸν νοῦν ἀντιστοι-

χει πάντοτε ἐν νοητῷ. Ἄρα τὸ ἐν προηγείται καὶ τοῦ νοῦ.

Εἰς τὴν δευτέραν βαθμίδα τῆς ὀντολογικῆς ἱεραρχίας εἶχε τοποθετήσει ὁ Πλάτων τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν. Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» εἶχε κἀκεῖ λόγον περὶ κοινωρίας τῶν ἰδεῶν καὶ περὶ τὸν πέντε ἀνωτάτων γενῶν τοῦ ὄντος, τὰ ὅποια εἶναι τὸ ὄν, ἡ κίνησις, ἡ στάσις, ἡ ταυτότης καὶ ἡ ἑτερότης. Εἰς τὴν σύστημά τοῦ Πλάτωνου τὴν δευτέραν ὀντολογικὴν βαθμίδα τὴν κατέχει ὁ Νοῦς, ἀντιστοιχῶν πρὸς τὸν πλατωνικὸν ἰδεῶν νοητὸν κόσμον. Ὁ Νοῦς ὅμως δὲν εἶναι ἐνιαίος διότι, ἂν ἦτο τοιοῦτος θὰ ἐταυτίζετο μὲ τὸ πρῶτον Ἔν. Διασχίζεται εἰς Νόησιν καὶ εἰς Νοητῶν. Ὁ Νοῦς κατευθύνεται πρὸς δύο ἀντικείμενα. Τὸ πρῶτον εἶναι τὸ Ἔν. Προσπαθεῖ νὰ νοήσῃ τὸ Ἔν, ἀλλὰ τὸ νοεῖ ἀτελῶς, διότι, ὡς εἶπομεν, τὸ Ἔν ἴσταται ὑπεράνω πάσης νοήσεως. Τὸ δευτέρον ἀντικείμενον εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτὸς τοῦ ὡς νοητῶν ἢ αἱ ἰδέαι. Αὗται δὲν ἰσχύονται ἐκτός τοῦ Νοῦ, ἀλλὰ μέσα εἰς αὐτόν. Ὁ Νοῦς τοῦ Πλάτωνος ταυτίζεται μὲ τὸν Δημιουργόν, περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται λόγος εἰς τὸν «Τίμαιον» τοῦ Πλάτωνος, περιέχει ὁμοίως μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν τοῦ καὶ τὰς ἰδέας καὶ διὰ τοῦτο συμπίπτει μὲ τὴν ἐνοήσιν νοήσεως τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ νοῦς εἰς τὸ πλατωνικὸν σύστημα ἐγκλείει ὅλον τὸν πλοῦτον τοῦ νοητοῦ κόσμου. Στρεφόμενος πρὸς τὸν ἑαυτὸν τοῦ θεοαἰώνεται ὄχι μόνον περὶ τῆς ἰδικῆς του υπάρξεως, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς υπάρξεως ὁλοκλήρου τοῦ νοητοῦ κόσμου. Λίαν ὀρθῶς ὁ Μπερνιέ παρατηρεῖ («Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας σελ. 457») ὅτι ἡ νόησις στρεφόμενη πρὸς τὸν ἑαυτὸν τῆς ἐξ ἑν δίδει ὅπως τὸ «νοῶ» τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τοῦ Καρτεσιου τὴν τυπικὴν περὶ τῆς υπάρξεως τῆς θεοαἰότητας, ἀλλὰ καὶ τὴν εἰς τὴν ὑπερβίον τοῦ περιεχομένου τῆς ἀναφερομένην θεοαἰότητα». Ὁ Νοῦς ἀποτελεῖ νοητὸν κόσμον πλήρη ζωῆς: «Ἀναγκασίον καὶ ἐν νῷ τὸ ἀρχέτυπον πάν εἶναι καὶ κόσμον νοητὸν τοῦτον τὸν νοῦν εἶναι, ὃν φησὶν ὁ Πλάτων ἐν Τίμαϊοι. Ὡς γὰρ ὄντος λόγου ζῶον τίνος, οὐσης δὲ καὶ ὕλης τῆς τὸν λόγον τὸν οπερατικὸν δεξαμένης, ἀνάγκη ζῶον γενέσθαι, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ φύσεως νοεράς καὶ παντοδυναμοῦ οὐσης καὶ οὐδένως διειργούσης, μηδένως ὄντος μεταξύ τούτου καὶ τοῦ δεξαμένου δυναμένου, ἀνάγκη τὸ μὲν κοσμηθῆναι, τὸ δὲ κοσμηθῆναι» (Πλωτ. Ἐννεάδ. 5, 9, 5) (Εἰς ἀνάγκη νὰ ὑπάρῃ συνολικῶς τὸ ἀρχέτυπον πρότυπον τοῦ κόσμου μέσα εἰς τὸν νοῦν, καὶ νὰ εἶναι ὁ νοῦς αὐτὸς κόσμος νοητός, περὶ τοῦ ὁποίου λέγει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον» (30, 8) ὅτι εἶναι ζῶον καθαυτό. Διότι καθ' ὃν τρόπον, ὅταν ὑπάρῃ ὁ σπερματικὸς λόγος ἐνός ζώου ἀπ' ἐνός καὶ ἀπ' ἑτέρου ἢ ὕλη, ἥτις ἐδέχθη τὸν σπερματικὸν λόγον, εἶναι ἀνάγκη νὰ λάβῃ γένεσιν ἐν ζῶον, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει φύσις νοερά καὶ ἐμπειρίουσα πάσας τὰς δυνάμεις, ὅταν δὲν παρουσιάζεται κανὲν ἑμποδιστὴν τὸ ὅποιον νὰ παρεμβάλλεται μεταξύ αὐτῆς καὶ ἐκείνου τὸ ὅποιον δύναται νὰ τὴν δεχθῆ, εἶναι ἀνάγκη τὸ μὲν δεκτικὸν στοιχεῖον νὰ δεχθῆ μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν τοῦ τῆς ταξίν καὶ τὸ εἶδος, ἡ δὲ νοερά φύσις νὰ ἀσκήσῃ τὴν μορφοδοτικὴν διατακτικὴν τῆς ἐνεργείας). Ὁ Νοῦς κατὰ τὸν Πλάτων, δὲν εἶναι ἀφαιρετικὸς νοουμένη λογικὴ ὑπόστασις, ἀλλὰ πλήρης ζωῆς, αἰωνιότητος καὶ μακαριότητος κόσμος. Ἀφορμώμενος ὁ Πλάτων ἀπὸ τὴν θεῶν τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, μὲ ἀναβιβάζει εἰς τὸ τέταρτον κεφάλαιον τῆς «Περὶ τῶν τριῶν ἀρχικῶν ὑποστάσεων» πραγμασίας τοῦ τῆς συμπεριλαμβανόμενης εἰς τὴν πέμπτην Ἐνεάδα, εἰς τὴν θεῶν τοῦ νοητοῦ κόσμου: «Ἐπὶ τὸ ἀρχέτυπον αὐτοῦ καὶ τὸ ἀληθινότερον ἀνάβας κἀκεῖ πάντα ἰδέτω νοητὰ καὶ παρ' αὐτῶν αἰδία ἐν εἰκείᾳ συνέσει καὶ ζωῇ καὶ τῶν τῶν ἀκέραιον νοῦν προστάτην, καὶ σοφίαν ἀμήχανον, καὶ τὸν ὡς ἀληθῶς ἐπὶ Κρόνον βίον θεοῦ κόρου καὶ νοῦ ὄντος. Πάντα γὰρ ἐν αὐτῷ τὰ ἀθάνατα περιέχει, νοῦν πάντα, θεῶν πάντα, ψυχὴν πάσαν, ἐστῶτα αἰεὶ... νοεῖ δὲ οὐ ζητῶν, ἀλλ' ἔχων. Καὶ τὸ μακάριον αὐτὸ οὐκ ἐπίκτητον, ἀλλ' ἐν αἰῶνι πάντα, καὶ ὁ ὄντως αἰῶν, ὃν μίμειται χρόνος περιβῶν ψυχὴν τὰ μὲν παριεῖ, τοῖς δ' ἐπιβάλλον» (Ἀφοῦ ἀναβῆ κανεῖς εἰς τὸ ἀρχικὸν πρότυπον τοῦ δευτέρου αἰσθητοῦ κόσμου καὶ εἰς τὴν ἀληθινὴν του οὐσίαν, ἀς ἴδῃ ὅτι ὅλα τὰ ὄντα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ὑπάρχουν εἰς ἐκεῖνον τὸν κόσμον ὡς νοητὰ αἰδία πρότυπα, ἔχοντα ἐσωτερικὴν αὐτοσυνειδήσιν καὶ ζωὴν. Καὶ ὡς ἴδῃ ἀκόμη ὅτι ὁ ἀρχηγός, ὅστις τροιστάται ὄλον αὐτῶν, εἶναι ὁ καθαρῶτατος νοῦς, καὶ ὡς ἴδῃ ἀκόμη τὸ ἀκαταμέτρον ὕψος τῆς σοφίας, καὶ τὸν ἀληθινώτατον ἐπὶ Κρόνον βίον, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς δηλαδὴ τοῦ θεοῦ, ὅστις εἶναι χορηγασμὸς καὶ κατανοήσις. Διότι περιέχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν τοῦ πάντα τὰ ἀθάνατα ὄντα, πάσαν νοήσιν, πάσαν ψυχὴν μέσα εἰς μίαν αἰώνιον ἡμερίαν... Ἐκτελεῖ δὲ ὁ Νοῦς νοητικὰς ἐνεργείας χωρὶς νὰ περιπλασάται εἰς ἀναλήψεις, ἀλλὰ ἔχων εἰς τὴν κατοχὴν του τὰ νοούμενα. Καὶ ἡ μακαριότης του δὲν εἶναι κἀτι τὸ ὅποιον ἀποκτὰ αὐτὸς βραδύτερον, εἶναι εἰς τὸν αἰῶνα τὸν ὅπαντα ὁ Νοῦς τὰ πάντα, καὶ ἀποτελεῖ τὴν πραγματικὴν αἰωνιότητα τὴν ὁποίαν προσπαθεῖ νὰ ἀπομιμήσῃ ὁ χρόνος τριγυρίζων γύρω ἀπὸ τὴν ψυχὴν, ἐνῶ ἄλλα μὲν τοῦ διαφεύγον (δηλαδὴ τὰ παρελθόντα), ἐπὶ ἄλλων δὲ (δηλαδὴ τῶν μελλόντων) προσπαθεῖ νὰ βῆσιν τὴν χεῖρα του). Ὁ νοητὸς κόσμος οὕτω τίθεται εἰς τὸν χρόνον τῆς αἰωνιότητος τῆς ὁποίας ἀπομίμημα εἶναι ὁ χρόνος, ὅστις κυμαίνεται μεταξύ παρελθόντος καὶ μέλλοντος. Μέσα εἰς τὸν Νοῦν ὑπάρχουν αἱ ἰδέαι, νοουμένα ὡς ἐνεργεῖαι. Ὁ Νοῦς ἐμπειρεῖ μίαν διαλεκτικὴν διαδικότητα. Εἶναι συγχρόνως νόησις καὶ νοούμενον, κογκιτάτιο καὶ κογκιτάτω (cogitatio - cogitatum) ὅπως θὰ εἴπῃ ἀργότερον ὁ Καρτέσιος, καὶ νόησις καὶ νόημα ὅπως λέγει ἡ σύγχρονος μας φαινομενολογικὴ φιλοσοφία: «Ἄρα γὰρ ἐκεῖνα καὶ συνυπάρχει καὶ οὐκ ἀπολείπει ἄλληλα, ἀλλὰ δύο ὄντα τοῦτο τὸ ἐν ἑαυτῷ νοῦς καὶ ὄν καὶ νοοῦν καὶ νοούμενον, ὁ μὲν νοῦς κατὰ τὸ νοεῖν, τὸ δὲ ὄν κατὰ τὸ νοούμενον. Οὐ γὰρ ἂν γένοιτο τὸ νοεῖν ἑτερότητος

μὴ οὐσης καὶ ταυτότητος δὲ» (Διότι συγχρόνως ἐκεῖνα καὶ συνυπάρχουν καὶ δὲν ἐγκαταλείπει τὸ ἐν τὸ ἄλλο, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ εἶναι δύο, ὁμοῦ συναποτελοῦν αὐτὴν τὴν ἐνότητα, ἥτις εἶναι συγχρόνως νοῦς καὶ ὄν, νοοῦν καὶ νοούμενον. Εἶναι ἡ ἐνότης αὐτὴ νοῦς ἐξ ἀφορμῆς τῆς νοητικῆς ἐνεργείας, ἀπ' ἑτέρου δὲ ἐμφανίζεται ἡ ἐνότης αὐτὴ ὡς ὄν, ἐπειδὴ τὸ νοούμενον εἶναι ἀντικείμενον τῆς σκέψεως. Διότι νοητικὴ ἐνεργεῖα δὲν δύναται νὰ ὑπάρῃ ἂν δὲν ὑπάρῃ ἑτερότης καὶ ἂν δὲν ὑπάρῃ συγχρόνως καὶ ταυτότης) (Πλωτ. Ἔνν. αὐτόθι). Αἱ γενικαὶ ὀντολογικαὶ κατηγορίαι εἶναι κατὰ τὸν Πλάτων τὰ πέντε ἀνώτατα γένη περὶ τῶν ὁποίων κἀκεῖναι λόγον ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Σοφιστὴν» του: «Γίνεται οὖν τὰ πρῶτα νοῦς, ὃν ἑτερότης, ταυτότης» δεῖ δὲ καὶ κίνησιν λαβεῖν καὶ στάσιν. Καὶ κίνησιν μὲν, εἰ νοεῖ, στάσιν δὲ, ἵνα τὸ αὐτὸ. Τὴν δ' ἑτερότητα, ἐν ἡ νοοῦν καὶ νοούμενον. Ἡ ἐν ἀφέλει τὴν ἑτερότητα, ἐν γενόμενον σωτηρήσεται» (Πλωτ. Ἔνν. αὐτόθι). (Τὰ πρῶτα γένη εἶναι νοῦς, ὃν, ἑτερότης, ταυτότης. Πρέπει ἀκόμη νὰ προσθεσώμεν τὴν κίνησιν καὶ τὴν στάσιν. Τὴν κίνησιν μὲν πρέπει νὰ τὴν προσθεσώμεν, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι νοεῖ, τὴν δὲ στάσιν, διὰ τὸ νοοῦν τὸ αὐτὸ κατὰ τὴν ἐνεργείαν τῆς νοήσεως. Τὴν ἑτερότητα πρέπει νὰ τὴν προσθεσώμεν διὰ τὸ γίνεσθαι διάκρισις μεταξύ τοῦ νοοῦτος καὶ τοῦ νοούμενου. Ἡ, διὰ τὸ χρησιμοποιώμενον ἄλληλ διατύπωσιν, ἂν ἀφαιρέσῃ τὴν κίνησιν, ἂν παρουσιασθῇ ἐνότης καὶ θὰ ἐπακολουθῆσῃ ἡ ἀκίνησις τῆς σιωπῆς). Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Πλάτων ἐνταῦθα δημιουργεῖ τὴν φιλοσοφίαν του ὡς ἐρμηνευτῆς τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Πλάτωνος. Ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία φιλοδοξεῖ νὰ ἐμφανισθῇ ὡς δημιουργικὴ ἐπανάληψις τοῦ Πλατωνισμοῦ, σπτηρίζουσα εἰς γνησίαν καὶ ἀληθινὴν ἐρμηνείαν τοῦ βαθύτερου τῆς νοήματος.

Τὴν τρίτην ὀντολογικὴν βαθμίδα διὰ τὸν Πλάτων ἀποτελεῖ ἡ ψυχὴ. Ὅπως ὁ Νοῦς εἶναι εἰκὼν καὶ ἀπαύγασμα τοῦ Ἔντος κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ ψυχὴ τυγχάνει εἰκὼν καὶ ἀπαύγασμα τοῦ Νοῦ. Τὴν ψυχὴν τὴν γενὰ ὁ Νοῦς, ὅστις ἐν συγκρίσει πρὸς αὐτὴν εἶναι «εἶδος». Ἡ ψυχὴ παραβαλλομένη μὲ τὸν Νοῦν εἶναι ἀντίτυπον «τύπος». Ἀνήκει ὁμοῦς εἰς τὸν ὑπεραίσθητον κόσμον καὶ ἀποτελεῖ τὴν μεσάζουσαν ἐνότητα μεταξύ τῆς νοητικῆς καὶ αἰσθητικῆς οὐσίας. Παραβαλλομένη πρὸς τὰς βαθμίδας τοῦ πλατωνικοῦ συστήματος ἡ κατάταξις τοῦ Πλάτωνος ἐμφανίζει τὴν ψυχὴν ὡς ἀντιστοιχοῦσαν μὲ τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου, ὅπως τὴν περιγράφει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον». Ἀλλ' ἐνῶ ὁ Πλάτων δεχεται μίαν μόνον ψυχὴν τοῦ κόσμου, ὁ Πλάτωνος κἀκεῖναι διάκρισιν μεταξύ μιᾶς ἀρχικῆς ψυχῆς, ἥτις ἴσταται πλησίον τοῦ Νοῦ, καὶ μεταξύ μιᾶς δευτερογενεῦς ψυχῆς ἥτις ἀποτελεῖ γέννημα τῆς ἀρχικῆς. Τὴν δευτερογενῶν ταύτην ψυχὴν ὀνομάζει οὐσίαν. Εἰς τὴν τρίτην Ἐνεάδα (8, 4) ῥητὸς λέγει ὅτι ἡ φύσις εἶναι ψυχὴ: «Ἡ λεγομένη φύσις ψυχὴ οὐσα, γέννημα ψυχῆς προτέρας δυνατώτερον ζωῆς» (Ἡ λεγομένη φύσις εἶναι ψυχὴ καὶ ἀποτελεῖ γέννημα ψυχῆς, ἥτις ἔχει, ἐν συγκρίσει μὲ αὐτὴν, πποτεραϊότητα καὶ ἥτις ζῆ ζῶν ἐντονωμένως). Ὡστε ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου διαίρεται εἰς δύο τμήματα, καὶ τὸ ἀνώτερον, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν «προτέραν ψυχὴν», καὶ εἰς τὸ κατώτερον τὸ ὅποιον ταυτίζεται μὲ τὴν φύσιν. Τὸ ἀνώτερον τμήμα στρέφει τὸ βλέμμα του πρὸς τὰς ἰδέας αἰτίως ὑφίσταται μέσα εἰς τὸν νοητὸν κόσμον. Ἐκ τῆς τοιαύτης θέας καθίσταται ἡ ψυχὴ μεστὴ «σπερματικῶν λόγων», οἷτινες κἀκεῖνον αὐτὴν ἰκανὴν πρὸς ἐνεργείαν. Ἀλλὰ τὴν ἐνεργείαν τῆς δὲν τὴν ἐκδηλώνει ἡ «προτέρα ψυχὴ» ἀμέως. Οἱ «πρῶτοι λόγοι», οἷτινες ἐδημιουργήθησαν μέσα εἰς αὐτὴν γεννῶν εἰς τὴν δευτερογενῶν ψυχὴν, δηλαδὴ τὴν φύσιν, «δευτεροῦς» σπερματικούς λόγους, οἱ ὅποιοι ἐκδηλώνουν τὴν ἐνεργητικὴν ἐπιενέργειαν τῆς φύσεως ἐπὶ τῆς ὕλης. Κατ' ἐπιενέργειαν τῶν ἐν τῇ φύσει σπερματικῶν λόγων, διαμορφοῦνται ἡ αἰσθητὴ ὕλη καὶ λαμβάνει ὁ αἰσθητὸς κόσμος τὴν μορφήν καὶ ταξίν ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζεται: «Δεῖ τὴν τοῦ παντός ψυχὴν θεωρεῖν μὲν τὰ ἀρίστα αἰεὶ ἰεμένη πρὸς τὴν νοητὴν φύσιν καὶ τὸν θεόν, πληρουμένης δὲ αὐτῆς καὶ πεπληρωμένης οἶον, ἀπομεινωμένης αὐτῆς τὸ ἐξ αὐτῆς ἰσάλαμα καὶ τὸ ἐσχατον αὐτῆς πρὸς τὰ κάτω τὸ ποιοῦν τοῦτο εἶναι» (Πλωτ. Ἔνν. 2, 3, 18) (Ἡ ψυχὴ τοῦ παντός ὑποχρεωτικῶς λαμβάνει δὲ ἀντικείμενα θέας πάντοτε τὰ ἀρίστα, φερόμενη πάντοτε πρὸς τὴν νοητὴν φύσιν καὶ τὸν Θεόν. Ἐφ' ὅσον δὲ γειμίζει αὐτὴ ἀπὸ τὴν θεῶν καὶ ἀποτελεῖται ὁ τοιοῦτος κορροσμός, ὡσάν πλεον νὰ ἐχη γίνεσθαι καὶ ὀρισμασμένη, τὸ ἐξ αὐτῆς παραγόμενον οὐσίωμα, καὶ τὸ ἐσχατον πρὸς τὰ κάτω τμήμα τῆς αὐτῆς εἶναι τὸ ὅποιον ἀσκή τὴν κατασκευαστικὴν (δημιουργικὴν) ἐν τῇ φύσει ἐπιενέργειαν). Ὁ Πλάτωνος θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι οἱ εἰς τὸ ἀνώτερον τμήμα τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου, δηλαδὴ εἰς τὴν φύσιν δευτερογόνους σπερματικούς λόγους, διὰ τῆς ἐπιενεργείας τῶν ὁποίων κατασκευάζει ἡ φύσις ἐκ τῆς ἀμόρφου ὕλης τὰ παρουσιάζοντα καθωρισμένην μορφήν καὶ τὰ εἰς αἰσθητὰ, φυσικὰ ὄντα. Ὁ Πλάτωνος χρησιμοποιοῖ ἐνταῦθα καὶ τὴν ἐνοίαν τῶν σπερματικῶν λόγων, τὴν ὁποίαν εἶχον εἰσαγάγει εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ὀρολογία ὀϊ Στωϊκοί. Οἱ σπερματικοὶ λόγοι ἀπορρέουν ἀπὸ τὸν Νοῦν ὅπως τὸ φῶς ἀπὸ τὸν ἥλιον: «ὡς γὰρ ἂν ἡ νοῦς καὶ ψυχὴ, οὐσῶνται οἱ λόγοι εἰς τοῦτο τὸ εἶδος τῆς ψυχῆς ὡσπερ, ὡς ἂν ἡ ἥλιος, πάντα τὰ ἀπ' αὐτοῦ φῶτα» (Ἔνν. Πλωτ. αὐτόθι). (Ἐφ' ὅσον θὰ ὑπάρῃ Νοῦς καὶ ψυχὴ θὰ ῥέουν εἰς τὸ κατώτερον τοῦτο εἶδος τῆς ψυχῆς οἱ σπερματικοὶ λόγοι, ἀπαραλλάκτα καθὰς, ὡς ὅπου ὑπάρχει ἥλιος, θὰ ἀπορρέουν τὰ ἐξ αὐτοῦ ἀκτινοβολούμενα ὡσα).

Ἀφοῦ ἐτέθη ὡς ὑπερκτὴ ὑπόστασις ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, εἶναι ἀνάγκη νὰ διεκρινθῇ καὶ ἡ σχέση τῶν ἀτομικῶν ψυχῶν πρὸς ταύτην. Πρέπει νὰ ἀποτελοῦν αἱ ἐπὶ μέρους ἀτο-

μικαί ψυχαι ἐνότητα με τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου, χωρὶς δὴ μὴς νὰ συγχέωνται καὶ νὰ ἐξαφανίζονται μέσα εἰς αὐτήν. Ὁ Πλωτίνος ἀντικρούει ἐν διαλεκτικῶν πρόβλημα, τὸ ὁποῖον τὸν ὑποχρεώνει νὰ συνδιαλλάξῃ τὴν ἐνότητα πρὸς τὴν πολλαπλότητα. Τὸ πρόβλημα τοῦτο ἔχει καταστήσει ἀντικείμενον εἰδικῆς ἐρεῦνης εἰς τὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ τοῦ εἰ πάσαι αἱ ψυχαὶ μίαν πραγματεῖαν τοῦ, τὴν συμπεριληφθεῖσαν εἰς τὴν τετάρτην Ἑνεάδα, Ἀναπτύσσων τὰς σχετικὰς ἀπορίας, παρατηρεῖ ὁ Πλωτίνος, ὅτι ἂν αἱ μερικαὶ ἐνὸς ἐκάστου ἀνθρώπου καὶ ζώου ψυχαὶ ἀποτελοῦν ἐνότητα μετὰ τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου, δὲ ἔπρεπε νὰ αἰσθάνεται μίαν συγκεκριμένην ψυχὴν νὰ τὸ αἰσθάνωνται συγχρόνως καὶ ἅπασαι αἱ ἄλλαι. Εἶναι ἀξίον προσοχῆς ὅτι καὶ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ὁ Πέτρος Μπζάλ, ὁ γνωστός συγγραφεὺς τοῦ ἱστορικοῦ καὶ κριτικοῦ λεξικοῦ, ἀντέταξε τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς ἐπιχείρημα κατὰ τοῦ πανθεϊστικοῦ συστήματος τοῦ Σπινόζα. Ὁ Πλωτίνος εἶχε διατυπώσει κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον τὴν λεγθεῖσαν ἀπορίαν: «Ἐσχρὴ γὰρ ἐμοῦ αἰσθανομένου καὶ ἄλλου αἰσθάνεσθαι, καὶ ἀγαθοῦ οὗτος ἀγαθὸν ἐκείνου εἶναι καὶ ἐπιθυμοῦντος ἐπιθυμεῖν, καὶ ὄλων ὁμοπαθεῖν ἡμᾶς τε πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τὸ πᾶν, ὥστε ἐμοῦ παθόντος συναισθάνεσθαι τὸ πᾶν. Πῶς δὲ καὶ μίαν οὐσίαν, ἢ μὲν λογικὴν ἢ δὲ ἀλογον, καὶ ἢ μὲν ἐν ζώοις, ἢ δὲ ἐν φυτοῖς ἄλλη; Πάλιν δὲ εἰ μὴ ἠσσομένης ἐκείνας, τὸ πᾶν ἐν οὐκ ἔσται, μίαν τε ἀρχὴν ψυχῶν οὐχ εὐρεθήσεται» (Πλ., Ἑν., 4.9.1). (Διότι θὰ ἔπρεπε, εἴαν ἡ ἰδικὴ μὴ ψυχὴ ἦτο ἡ αὐτὴ μετὰ τὴν ψυχὴν ἐνὸς ἄλλου, ὅταν ἐγὼ λαμβάνω αἰσθητὰ τι καὶ τὸ ἄλλο ἀτομον νὰ ἔχη τὸ αὐτὸ αἰσθητὰ, καὶ ὅταν εἶμαι ἐγὼ ἀγαθὸς νὰ εἶναι ἐπίσης ἀγαθὸν καὶ ἐκείνο τὸ ἄλλο ἀτομον, καὶ ὅταν τὸ καταλαμβάνω μίαν ἐπιθυμίαν, νὰ με καταλαμβάνῃ καὶ ἐμὲ ἡ αὐτὴ ἐπιθυμία, καὶ ἐν γένει νὰ δοκιμάζωμεν τὰ αὐτὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ ἡμεῖς πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τὸ σῶμα. ὥστε ὅταν συμβαίνει κάτι μέσα εἰς ἐμὲ, νὰ τὸ αἰσθάνεται συγχρόνως καὶ ὅλον τὸ σῶμα. Ἀλλὰ παρουσιάζεται προσεῖτι ἡ ἀπορία, πῶς, ἐνῶ ἡ ψυχὴ εἶναι δι' ὅλον τὸ σῶμα μίαν, ἔχομεν ἀφ' ἑνὸς μὲν λογικὰς καὶ ἀφ' ἑτέρου μὴ λογικὰς ψυχὰς καὶ πῶς ὑπάρχουν ἄλλαι μὲν ψυχαὶ εἰς ζῶα, ἄλλαι δὲ πάλιν εἰς φυτὰ. Ἀλλ' εἴαν δὲν παραδεχθῶμεν τὸ ἐνιαῖον ὄλων τῶν ψυχῶν καὶ τὸ σῶμα δὲν θὰ παρουσιάζεται ὡς ἐνιαῖον καὶ δὲν θὰ εὐρωμεν μίαν ἐνιαῖαν ἀρχὴν τῶν ψυχῶν). Τὴν τιθεμένην ἀπορίαν ὁ Πλωτίνος λύει ἀκολουθῶν τὰ ἐν τῷ «Τιμωμῶν» τοῦ Πλάτωνος ἀναπτυσσόμενα, συμφῶνως πρὸς τὰ ὁποῖα ἡ ψυχὴ ἐν γένει εἶναι μίγμα τῆς μὴ ὑποκειμένης εἰς μερισμὸν «ἀμεροῦς» οὐσίας πρὸς τὴν «μεριστὴν» φύσιν. «Οὐδὲ γὰρ οὕτως μίαν λέγομεν, ὡς πάντα πλήθους ἄμοιρον, ἀλλὰ μίαν καὶ πλῆθος λέγομεν καὶ μετέχει τῆς φύσεως τῆς περὶ τὰ σώματα μεριστῆς γενομένης καὶ τῆς ἀμεριστοῦ αὐτοῦ, ὥστε πάλιν εἶναι μίαν» (Πλωτ., Ἑν., αὐτόθι). (Διότι λέγοντες ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι μίαν δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι δὲν μετέχει οὐδόλας εἰς τὸ πλῆθος, ἀλλὰ τὴν θεωροῦμεν ἐνότητα συγχρόνως καὶ πολλαπλότητα καὶ λέγομεν ὅτι ἔχει μετοχὴν «καὶ ἐπὶ τῆς οὐσεως, ἥτις εἶναι σωματικὴ καὶ ἐπλάσθη ἐπιδεκτικὴ μερισμοῦ καὶ ἐπὶ τῆς φύσεως καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς μὴ ὑποκειμένης εἰς μερισμὸν ὥστε πάλιν νὰ εἶναι μίαν). Ἐπισημῶν εἰς τὴν αὐτὴν πραγματείαν τὴν περὶ τοῦ ἐνιαίου τῆς ψυχῆς θεωρίαν γράφει: «Τοῦτο δὲ ἔστι τὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐν πολλοῖς σώμασι ψυχὴν ὑπάρχειν καὶ πρὸ ταύτης τῆς μίας τῆς ἐν πολλοῖς ἄλλων, εὐ εἶναι μὴ ἐν πολλοῖς, ἀφ' ἧς ἢ ἐν πολλοῖς μίαν ὡσπερ εἰδωλον οὐσα πολλαχού φερόμενον τῆς ἐν ἐνὶ μίᾳ, οἷον εἰ ἐκ δακτύλου ἐνὸς πολλοὶ κηροὶ τὸν αὐτὸν τύπον ἀπομαζάμενοι φέρονται» (Τοῦτο δὲ σημαίνει ὅτι ὑπάρχει μίαν καὶ ἡ αὐτὴ ψυχὴ εἰς τὰ πολλὰ σώματα, ἀλλὰ προηγείται πρὶν ἀπὸ τὴν μίαν αὐτὴν ψυχὴν, ἥτις ὑπάρχει μέσα εἰς τὰ πολλὰ σώματα, πάλιν μίαν ἄλλη, ἥτις δὲν ὑπάρχει μέσα εἰς τὰ πολλὰ σώματα. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ψυχὴν ἔχει τὴν προέλευσιν τῆς ἡμέρας εἰς τὰ πολλὰ σώματα ὑπάρχουσα μίαν ψυχὴν, ὥσαν νὰ εἶναι ἀποτυπωμένη εἰς πολλὰ μέρη ὁμοιωμα τῆς μίας ψυχῆς, ἥτις μένει πάντοτε μέσα εἰς τὴν ἐνότητα τῆς. Συμβαίνει κατὰ παρόμοιον, τὸ ὁποῖον παρατηρεῖται εἰς τὴν περίπτωσην κατὰ τὴν ὁποίαν εἰς πολλὰ σημεία τοῦ κηροῦ ἀποτυπώνεται τὸ αὐτὸ ὁμοτύπωμα προερχόμενον ἐκ τῆς σφραγίδος τοῦ αὐτοῦ δακτύλου). Τὴν ἐνότητα τῆς ἐνιαίας ψυχῆς, ἥτις εἶναι διάχυτος εἰς τὰ πολλὰ μέρη τοῦ σώματος, ἀποδεικνύει ὁ Πλωτίνος, χρησιμοποιοῦν τὰς περὶ πανκασμοῦ συμπαιθεῖας δόξασιας τῶν Στωϊκῶν. Εἰς ταύτην δὲ συμπεριλαμβανέται καὶ τὰ μαγικά καὶ τηλεπαθητικά φαινόμενα: «Καὶ μὴν ἐκ τοῦ ἐναντίου φησὶν ὁ λόγος συμπαιθεῖν ἀλλήλους ἡμᾶς καὶ συναλοῦντας ἐκ τοῦ ὁρανοῦ καὶ διασχομένους καὶ εἰς τὸ φιλεῖν ἔλκομένους κατὰ φύσιν» μήποτε γὰρ τὸ φιλεῖν διὰ τοῦτο. Εἰ δὲ καὶ ἐπαθεῖ καὶ ὄλων μαγείαν συναγάγει καὶ συμπαιθεῖ πόρρωθεν ποιοῦσι πάντως τοὶ διὰ φύσιν μίας. Καὶ λόγος δὲ ἡρέμα λεγθεῖς διέθηκε τὰ πόρρω, καὶ κατακοῦειν πεποιθεῖ τὸ διστόως, ἀμχανον ὅσον τόπον. Ἐξ ὧν ἔστι τὴν ἐνότητα μαθεῖν ἀπάντων τῆς ψυχῆς μίας οὐσίας». (Καὶ ὅμως κατ' ἀντίθετον πρὸς τὰ ἀναπτυχθέντα μᾶς φανερώμεν ἡ συζήτησις, ὅτι αἰσθανόμεθα ἀμοιβαίαν συμπαιθεῖαν καὶ ὅτι συμμεριζόμεθα βλέποντες τὸ αὐτὸ θέαμα τὸ ἄλλος καὶ τὴν χαρὰν καὶ αἰσθανόμεθα φυσικὴν πρὸς τὴν φιλίαν ἔλθιν. Καὶ εἶναι λίαν πιθανόν ὅτι καὶ ἡ οἰλία δημιουργεῖται ἐξ ἀφορμῆς αὐτοῦ τοῦ γεγονότος. Ἐὰν δὲ ὑποθέσωμεν ὅτι αἱ ἐπαθεῖαι καὶ γενικῶς αἱ μαγείαι μᾶς φέρουν εἰς πλησιασιν καὶ μᾶς κάνουν ὥστε νὰ ἐπικοινωνῶμεν διὰ τῆς συμπαιθεῖας ἀπὸ μεγάλων ἀποστάσεως, αὐτὸ ὅπωςδήποτε δύναται νὰ συμβαίνει ἐξ αἰτίας τῆς ὑπάρξεως μίας ἐνιαίας ψυχῆς. Καὶ λόγος δὲ ἐκφανηθεῖς εἰς χαμηλὸν τόνον συνέθετο νὰ ἐπιδράσῃ

ἐπὶ πραγμάτων κειμένων εἰς μακρὴν ἀπόστασιν καὶ νὰ γίνῃ ἀκομστός εἰς ἀκαταμέτρητον ἀπόστασιν. Ἐξ ὄλων τούτων δυνάμεθα νὰ ἐνοήσωμεν τὴν ἐνότητα τῆς μίας καὶ εἰς ὅλα ἀνεκδοκῆς ψυχῆς). Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Πλωτίνος ἐπιχειρεῖ νὰ ὑπερικήσῃ τὸν δυϊσμὸν τῆς ἐνότητας καὶ πολλαπλότητος, χρησιμοποιοῦν τὴν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος διδασθεῖσαν ἀνάμειξιν τῆς μεριστῆς καὶ ἀμεριστοῦ οὐσίας. Τεῖνε τοιςυτοτρόπως ἀπὸ τὸν δυϊσμὸν εἰς τὸν ἐνισμόν, τὸν ὁποῖον ἐπέβουθεν οἱ Στωϊκοί.

Τὴν αὐτὴν τάσιν πρὸς τὴν ὑπερικήσιν τοῦ δυϊσμοῦ παρατηροῦμεν καὶ προκειμένου περὶ τῆς ψυχῆς τοῦ μεμονωμένου ἀνθρώπου, ἥτις ὡς πνευματικὴ οὐσία εἶναι συγχρόνως καὶ μεριστὴ καὶ ἀμεριστός. Ἡ ψυχὴ εἶναι διαμοιρασμένη εἰς δὲ λα τὰ μέρη τοῦ σώματος μας, ἀφ' ἑτέρου δὲ μὴ ἀποτελεῖ καὶ ὁλόκλητον. Ἐκαστὸν μέρος τοῦ σώματος μας εἶναι ἐμψυχον, αἰσθάνεται τὸν πόνον καὶ τὸ ψυχός, ἀλλὰ συγχρόνως λέγομεν ὅτι λόγω τοῦ ἄλλου ἐνὸς μέρους τοῦ σώματος μας αἰσθανόμεθα ὁλόκληρον τὸν ἐνὸς μας νὰ ποῖν. «Ἡ δ' ὁμοῦ μεριστῆ τε καὶ ἀμεριστός φύσις, ἦν δὴ ψυχὴν εἶναι φαμεν, οὐχ οὕτως ὡς τὸ συνεχὲς μίαν, μέρος ἄλλο τὸ δ' ἄλλο ἔχουσα, ἀλλὰ μεριστὴ μὲν, ὅτι ἐν πᾶσι μέρει τοῦ ἐν ὧ ἔστι, ἀμεριστός δὲ, ὅτι ὅλη ἐν πᾶσι καὶ ἐν ὅσων αὐτὸν ὅλη. Καὶ ὁ τούτο κατιδὼν τὸ μέγεθος τῆς ψυχῆς καὶ τὴν δυνάμιν αὐτῆς εἰσεται, ὡς θεῖον τὸ χρῆμα αὐτῆς καὶ θαυμαστόν καὶ τῶν ὑπὲρ τὰ χρῆματα φύσεων». Πλωτ., Ἑν., 4.2. (Ἡ φύσις δὲ ἦτις εἶναι συγχρόνως μεριστὴ καὶ ἀμεριστός, ἡ ὁποία ἐπιπομεν ὅτι εἶναι ἡ ψυχὴ, δὲν παρουσιάζει τὴν ἐνότητα, τὴν ὁποῖαν ἐμφανίζει τὸ ἀποτελοῦν μίαν ἐνιαῖαν συνέχειαν ὅλοκον σῶμα, καὶ δὲν ἐμφανίζεται ἡ ψυχὴ ὡς ἔχουσα διάφορα μέρη. Ἀλλὰ τὴν χαρακτηρίζομεν μὲν ὡς μεριστὴν, διότι ἀναγγελλεῖ τὴν παρουσίαν τῆς εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος τὸ ὁποῖον ἐμψυχώνει. Τὴν χαρακτηρίζομεν δὲ καὶ ἀμεριστόν, διότι ὑπάρχει ὁλόκληρος εἰς ὅλα τὰ μέρη καὶ εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν μερῶν ὑπάρχει ἐξ ὁλοκλήρου. Καὶ ἐκείνος ὅστις καθάρθῃσεν νὰ διακρίνη τούτο, θὰ κατανοήσῃ τὸ μέγεθος καὶ τὴν δυνάμιν τῆς ψυχῆς, θὰ ἐνοήσῃ δηλαδὴ ὅτι εἶναι πρᾶγμα θεῖον καὶ ἀξιοθαύμαστον, ἀξίον νὰ καταταγῇ εἰς τὰς φύσεις, αἰτίες ἱσταται ὑπὲρ ἄνω τῶν συνηθισμένων πραγμάτων).

Ἀκολουθῶν ὁ Πλωτίνος τὰς πλατωνικὰς διδασκαλίας δέχεται ὅτι ἡ ψυχὴ προὔπρηξεν ἐν τῷ οὐρανῷ ἐκ τοῦ ὁποῖου καὶ ἐξέπεσε. Περὶ τῆς αἰτίας, ἥτις προεκάλεσε τὴν πτώσιν τῆς ψυχῆς ὁμιλεῖ πολλακίς ὁ Πλωτίνος. Πρὶν νὰ ἔλθουν εἰς τὸν κόσμον τούτον, αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων εὐρίσκοντο εἰς τὸν νοητὸν τόπον ἀποτελοῦσαι μέρος τῆς νοητῆς οὐσίας: «Πρὸ τοῦ ταύτην τὴν γένεσιν γενέσθαι ἡμεῖς ἐκεῖ ἀνθρώποι ἄλλοι ὄντες καὶ τινες καὶ θεοί, ψυχαὶ καθαφαὶ καὶ νοῦς συνημμένους τῆς ἀπάσης οὐσίας, μέρη ὄντες τοῦ νοητοῦ οὐκ ἀφορισμένα οὐδ' ἀποτετημένα». Πλωτ., Ἑν., 6.4.14. (Πρὶν ἔλθωμεν εἰς αὐτὴν τὴν γένεσιν εἴμεθα εἰς ἐκείνον τὸν κόσμον, ὄντες ἄλλοι ἀνθρώποι καὶ μερικοὶ καὶ θεοί, καθαφαὶ ψυχαὶ καὶ νοῦς ὅστις εἶχεν ἀδιάλυτον ἐπαφὴν μετὰ τὸν σύνολον τῆς οὐσίας. Ἡμεθα τότε μέρη τοῦ νοητοῦ οὐχὶ ἔχωροισμένα οὔτε ἀποκοιμμένα. Πῶς ὁμως συνέθετο ἡ πτώσις; Εἰς τὴν πρώτην Ἑνεάδα (8,14) θεωρεῖ ὡς αἰτίον προκαλοῦν τὴν πτώσιν τῆς ψυχῆς μίαν ἀσθένειαν τῆς, προερχομένην ἐκ τῆς ἀναμειξίας τῆς μετὰ τὴν ὕλην: «Καὶ τούτο ἔστι πτώμα ψυχῆς τὸ οὕτως ἐλθεῖν εἰς ὕλην καὶ ἀσθενεῖν, ὅτι πάσαι αἱ δυνάμεις οὐ πάσειν εἰς ἐνεργείαν κωλυούσης ὕλης πασειν τῷ τὸν τόπον ὃν κατέχει αὐτὴ καταλαβεῖν καὶ ὅσον συσπειραθῆναι ποιήσει ἐκείνην, ὃ δὲ ἔλαβεν οἷον κλέψασα ποιήσει κακὸν εἶναι, ἕως ἂν δυνηθῇ ἀναδραμεῖν». (Καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ πτώσις τῆς ψυχῆς, τὸ νὰ ἔλθῃ δηλαδὴ εἰς τὴν ὕλην καὶ νὰ περιπέσῃ τῆς ἀσθένειας, διότι δὲν εἶναι παρούσαι αἱ δυνάμεις τῆς οὐρίας νὰ ἐνεργήσουν, ἐπειδὴ καταλαμβάνει αὐτὴ (ἡ ὕλη) τὸν τόπον ὁ ὁποῖος ἀνήκει εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τὴν ἐξαναγκάζει, κατὰ τινὰ τρόπον, νὰ συσπειρωθῇ. Κλέπτει ἡ ὕλη τὸ χάρισμα τῆς ψυχῆς καὶ τὸ κάμνει κακόν, μέχρις ὅτου δυνηθῇ ἡ ψυχὴ νὰ λάβῃ τὴν πρὸς τὰ ἄνω ὁδόν). Εἰς τὴν πέμπτην ὁμοῦ Ἑνεάδα (1,1) ἀποδίδει τὴν πτώσιν τῆς ψυχῆς εἰς τὴν ἐμφύτιας μέσα εἰς αὐτὴν ἐνυπάρχουσαν ροπήν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν δημιουργικὴν δράσιν: «Τί ποτε ἄρα ἔστι τὸ πειρηκὸς τὰς ψυχὰς πατρὸς θεοῦ ἐπιλόθεσθαι καὶ μοῖρας ἐκείνου οὐσίας καὶ ὄλων ἐκείνου ἀνοήσας καὶ ἐαυτὰς καὶ ἐκείνου; Ἀρχὴ μὲν οὖν αὐταῖς τοῦ κακοῦ ἡ τόλμα καὶ ἡ γένεσις καὶ ἡ πρώτη ἐτερότης καὶ τὸ βουληθῆναι δὲ ἑαυτὸν εἶναι. Τῷ δὴ αὐτεξουσίῳ ἐπειδήπερ ἐφάνησαν ἠθεῖσαι πολλῶ τὰ κινεῖσθαι παρ' αὐτῶν κερηρμένα, τὴν ἐναντίαν δραμοῦσαι καὶ πλείστην ἀπόστασιν πεποιμηναὶ ἠγνοῦσαν καὶ ἐαυτὰς ἐκείθεν εἶναι» ὡσπερ παῖδες εὐθὺς ἀποσπασθέντες ἀπὸ πατέρων καὶ πολλὴν χρόνον πόρρω τραφέντες ἀγνοοῦσι καὶ ἐαυτοὺς καὶ πατέρας. Οὐτ' οὖν ἐτι ἐκείνου οὔτε ἐαυτὰς ὀρώσαι, ἀτιμάσασαι ἐαυτὰς ἀγνοῦσαι τὸ γένους, τιμῆσασαι τὰλλα καὶ πάντα μᾶλλον ἢ ἐαυτὰς θαυμάσασαι καὶ πρὸς αὐτὰ ἐκπλαγεῖσαι καὶ ἀγασθεῖσαι καὶ ἐξηρτημέναι τούτων ἀπερρήξαν ὡς οἷον τε ἐαυτὰς ὡν ἀπεστράφησαν ἀτιμάσασαι». (Ποία τάχα εἶναι ἡ αἰτία, ἥτις ἔκαμε τὰς ψυχὰς νὰ λησμονήσουν τὸν Θεόν, ὅστις εἶναι πατὴρ των, καὶ ἐνῶ εἶναι κομμάτια ἀποσπασθέντα ἀπὸ ἐκείνου τὸν κόσμον καὶ ἐξ ὁλοκλήρου ἀνήκουν εἰς αὐτόν, νὰ ἀγνοήσουν καὶ τὸν ἑαυτὸν των καὶ ἐκείνον; Ἀρχὴ βεβαίως δι' αὐτὰς τοῦ κακοῦ ὑπῆρξε ἡ τόλμη καὶ ἡ τάσις πρὸς γένεσιν, καὶ ἡ πρώτη ἐτερότης (δηλ. διάσπασις) καὶ ἡ ἐπιθυμία των νὰ ἀνήκουν μόνον εἰς τὸν ἑαυτὸν των. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἐκδηλον εὐχαρίστησιν παρέσχεν εἰς αὐτὰς ἡ αὐτεξουσιότης των, καὶ εἶχον χρησιμοποιοῦσαι καθ' ὑπερβολὴν τὴν ἐκ μέρους αὐτῶν ἐκπηγάσασαι κί-

νησιν, ἀφοῦ ἠκολούθησαν τὴν ἐναντίαν πρὸς τὸν Θεὸν κατεύθυνσιν καὶ ἀπεμακρύνθησαν εἰς μεγίστην ἀπ' αὐτοῦ ἀπόστασιν ἠγγύθησαν ὅτι καὶ ὁ αὐτὸς τὸν κατήγετο ἀπὸ ἐκείνου τὸν κόσμον. Ἐπαθόν ὡσάν τὰ παιδιὰ τὰ ὁποῖα, ἀποστασθέντα ἀμέσως ἀπὸ τοὺς πατέρας τῶν καὶ ἀνατραφέντα πολὺν χρόνον μακριὰ ἀπ' αὐτοὺς ἀγνοοῦν καὶ τὸν αὐτὸν τοὺς καὶ τοὺς πατέρας τῶν. Ἐπειδὴ λοιπὸν δὲν ἐβλεπον πλέον οὔτε ἐκείνου οὔτε τοὺς αὐτοῦς τῶν περιεφρόνησαν τὸν ἑαυτὸν τοὺς ἀγνοοῦσαι τὴν καταγωγὴν τῶν. Ἐξετίμησαν δὲ πάντα τὰ ἄλλα περισσότερον ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν τοὺς, κατελήφθησαν ἀπὸ θαυμασμὸν καὶ ἐκπλήξιν ἀπέναντι αὐτῶν καὶ καταλήφθησαν ἀπὸ ἀφοσίωσιν πρὸς αὐτὰ, προσεκολλήθησαν κοντὰ τῶν καὶ ἐχώρισαν τὸν ἑαυτὸν τῶν διὰ ῥήγματος ἀπὸ τὴν πρώτων τῶν καταγωγῶν τὴν ὁποῖαν ἀπεστράφησαν καὶ περιεφρόνησαν). Ὡστε κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην ἐκδοχὴν ἡ πῶσις τῶν ψυχῶν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς τάσεως πρὸς ἐλευθερίαν καὶ αὐτεξουσιότητα. Αἱ ψυχαὶ κατέρχονται πρὸς τὴν ὕλην, διὰ τὰ θεβαιωθῶν περὶ τῆς αὐτεξουσιότητός τῶν. Κατερχόμεναι εἰς τὸν ὕλικόν κόσμον ἀσχολοῦνται μὲ τὴν μορφοποιήσιν τῆς ἀμόρφου ὕλης. Ἀπομιμνῆται τοιοῦτοτρόπως τῆς δημιουργικῆν ὄρασιν τὴν ὁποῖαν ἀσκεῖ εἰς τὸν νοητὸν κόσμον τὸ "Ἐν, ὅπερ διαμορφώνει εἰς ἐνότην τὰς μέσα εἰς τὸν Νοῦν ὑπαρχούσας ἰδέας. Εὐρισκομένη εἰς τὸν ὕλικόν κόσμον ἡ ψυχὴ καὶ περιπίπτουσα εἰς ταλαιπωρίας λόγῳ τῆς δεσμεύσεως τῆς εἰς τὸ σῶμα, ἀποκτὰ καὶ πάλιν συνειδησὶν τῆς καταγωγῆς τῆς. Διακρίνει ὅτι εἶναι διάφορος τῆς ὕλης καὶ ἀναγεννᾷται μέσα εἰς αὐτὴν ἢ ὁρεξίς νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν οὐράνιον τόπον ἐκ τοῦ ὁποῖου ἐξέπεσε. Κατόπιν τούτου καταλαμβάνεται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ φύγῃ ἀπὸ τὸν ὕλικόν κόσμον. Ὁ Πλάτωνος δέχεται ὡς γεγονός τὴν πτώσιν τῆς ψυχῆς, συμφωνῶν οὕτω μὲ τὴν ἀντίστοιχον θεολογικὴν διδασκαλίαν. Εἶναι ἐπίσης συμφώνως καὶ ὡς πρὸς τὴν αἰτίαν τὴν προκαλέσαν τὴν πτώσιν. Ἡ ἄνευ μέτρον τάσις τῆς ψυχῆς πρὸς ἐλευθερίαν καὶ αὐτεξουσιότητα συνεπάγεται κατ' αὐτὴν τὴν πτώσιν. Τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐκπεσούσης ψυχῆς θεωρεῖ πραγματοποιήσιμον διὰ τῆς ἐκστάσεως καὶ θεωρίας. Εἰς τὸ σημείον τούτο χωρίζεται ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν, ἥτις πιστεύει ὅτι διὰ τὴν ἀποκατάστασιν ἀπαραίτητος εἶναι ἡ συνδρομὴ τῆς θείας χάριτος.

Ἄνασκοποῦντες τὰς περὶ ψυχῆς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος διαπιστοῦμεν ὅτι ἡ τρίτη αὕτη ὑπόστασις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν σύνθετον ἐξ ἀμεριστοῦ καὶ μεριστῆς φύσεως οὐσίαν, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον». Δέχεται καὶ ὁ Πλάτωνος τὴν ὑπαρξίν ψυχῆς τοῦ κόσμου, ὑποδιαιρῶν ταύτην εἰς δύο βαθμίδας, τὴν προτέραν ψυχὴν καὶ τὴν φύσιν. Εἰς τὴν φύσιν τοποθετεῖ τοὺς σπερματικὸς λόγους τῶν Στωϊκῶν. Ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ κόσμου ὑπάρχουν, ἔχουσαι οὐχὶ δυναμικὴν ἀλλ' ἐνεργητικὴν ὑπόστασιν, καὶ αἱ ἀτομικαὶ ψυχαί, αἵτινες ἐκτίπτον εἰς τὴν ὕλην καὶ ἐπιτετα ἐπιχειροῦν ἐκ νέου νὰ ἀνέλθουν εἰς τὸν νοητὸν κόσμον.

Τὸ "Ἐν, ὁ Νοῦς καὶ ἡ ψυχὴ ἀποτελοῦν τὴν τριάδα τῶν ἀρχικῶν ὑποστάσεων. Ἀποτελεῖ ἡ τριάς αὕτη τὸ σύνολον τῶν πρώτων ἀρχῶν, αἵτινες δὲν ἐπιδέχονται οὔτε αὐξήσιν οὔτε ἐλάττωσιν: «Οὐ τοῖνον δεῖ ἐφ' ἑτέρας ἀρχὰς ἵναί, ἀλλὰ τούτω προσησαμένους, εἶτα νοῦν μετ' αὐτὸ καὶ τὸ νοοῦν πρώτων, εἶτα ψυχὴν μετὰ νοῦν· αὕτη γὰρ τάξις κατὰ φύσιν» μὴ τε πλείω τούτων τίθεσθαι ἐν τῷ νοητῷ, μὴτε ἐλάττω» (Πλωτ. Ἐνν. 2, 9, 1) (Διότι δὲν πρέπει νὰ ἀνατρέχωμεν εἰς ἄλλας ἀρχὰς, ἀλλ' ἀφοῦ στήσωμεν ὡς πρώτον τούτω (δηλ. τὸ "Ἐν), κατοπιν βὰ θέσωμεν ἐπιτετα ἀπ' αὐτὸ τὸν Νοῦν καὶ ἐκείνω τὸ ὁποῖον πρωταρχικῶς νοεῖ, ἐπιτετα μετὰ τὸν Νοῦν βὰ θέσωμεν τὴν ψυχὴν. Διότι αὕτη εἶναι ἡ ὄντολογικὴ τάξις. Δὲν πρέπει νὰ θέσωμεν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ νοητοῦ μὴτε περισσοτέρας ἀπὸ τὰς τρεῖς ταύτας ἀρχὰς μὴτε ὀλιγωτέρας). Τὰς τρεῖς ταύτας ὑποστάσεις τὰς παραβάλλει ὁ Πλάτωνος μὲ τὸ φῶς, τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην: «Καὶ οὖν ἀπεικαστὸν τὸ μὲν φωτὶ, τὸ δ' ἐφεξῆς ἡλίῳ, τὸ δὲ τρίτον τῷ σελήνης ἄστρω κομιζομένῳ τὸ φῶς παρ' ἡλίου. Ψυχὴ μὲν γὰρ ἐπακτὸν νοῦν ἔχει ἐπιχειροῦντα αὐτὴν νοεράν οὐσαν, νοῦς δ' ἐν αὐτῷ οἰκεῖον ἔχει οὐ φῶς ὄν μόνον, ἀλλ' ὁ ἐστὶ πεφωτισμένον ἐν τῇ αὐτοῦ οὐσίᾳ, τὸ δὲ παρέχον τούτω τὸ φῶς οὐκ ἄλλο ὄν φῶς ἐστὶν ἄπλοῦν παρέχον τὴν δύναμιν ἐκείνω τοῦ εἶναι ὁ ἐστὶ» (Πλωτ. Ἐνν. 5, 6, 4) (Πρέπει λοιπὸν νὰ παρομοιάσωμεν τὸ μὲν ἀρχικόν "Ἐν μὲ τὸ φῶς, τὴν ἀρχὴν δὲ ἥτις ἐρχεται ἐπιτετα ἀπὸ τὸ "Ἐν (δηλ. τὸν Νοῦν) μὲ τὸν ἥλιον, τὸ δὲ τρίτον (τὴν ψυχὴν) μὲ τὸ ἄστρον τῆς σελήνης, τὸ ὁποῖον λαμβάνει τὸ φῶς του ἀπὸ τὸν ἥλιον. Διότι ἡ ψυχὴ ἔχει δανεικὸν νοῦν, ὁ ὁποῖος τῆς χαρίζεται φωτεινὸν χρωματισμὸν, ὅταν εὐρίσκειται εἰς νοητικὴν κατάστασιν, ὁ δὲ Νοῦς ἔχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν τὸ ἰδικὸν τὸ φῶς, ἀν καὶ δὲν εἶναι ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν του φῶς μόνον, ἀλλὰ κατὰ τὸ ὁποῖον εἶναι φωτισμένον ἐσωτερικῶς εἰς ὅλην του τὴν οὐσίαν. Τὸ δὲ "Ἐν τὸ ὁποῖον παρέχει εἰς τὸν Νοῦν τὸ φῶς, χωρὶς νὰ εἶναι τίποτε ἄλλο, εἶναι μόνον φῶς, καὶ παρέχει τὴν δύναμιν εἰς τὸν Νοῦν νὰ εἶναι ἐκείνω τὸ ὁποῖον εἶναι).

Δὲν ἀποτελοῦν ὁμοῦ μόνον αἱ τρεῖς μνημονευθεῖσαι ὑποστάσεις τὸ σύνολον τῶν ὄντολογικῶν δεδομένων. Ὡς τετάρτην καὶ κατατάχην ὄντολογικὴν βαθμίδα δέχεται ὁ Πλάτωνος τὴν ὕλην. Ἐπειδὴ δὲ ὁ προγενέστεροί του φιλόσοφοι εἶχον ἐκφράσει διασφόρους περὶ τοῦ ὕλικου στοιχείου γνώμας, εὐρίσκειται ὁ Πλάτωνος εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ προχωρήσῃ εἰς συζήτησιν αὐτῶν. Ἰδίως αἰσθάνεται τὴν ὑποχρέωσιν νὰ καταπολεμήσῃ τὴν διδασκαλίαν τῶν Στωϊκῶν, οἵτινες ἐθεώρουν

τὴν ὕλην ὡς πρώτην ἀρχὴν, θεωροῦντες ταύτην ὡς ἐπιδεκτικὴν ἰσασθῆποτε μεταβολῆς. Ἐναντίον τῆς τοιαύτης δοξασίας τῶν Στωϊκῶν ἰσχυρίζεται ὁ Πλάτωνος ὅτι ἡ ὕλη εἶναι ἀσώματος: «Ἐστὶ μὲν οὖν ἀσώματος, ἐπιτεπερ τὸ σῶμα ὑστερον καὶ σύνθετον καὶ αὕτη μετ' ἄλλου ποιεῖ σῶμα. Οὕτω γὰρ τοῦ ὀνόματος τετύχηκε τοῦ αὐτοῦ κατὰ τὸ ἀσώματος, ὅτι ἐκάτερον τὸ τε ὄν ἢ τε ὕλη ἑτέρα τῶν σωμάτων» (Πλωτ. Ἐνν. 3, 6, 7) (Εἶναι λοιπὸν ἡ ὕλη ἀσώματος, διότι τὸ σῶμα ἐρχεται ἐπιτετα ἀπὸ τὴν ὕλην καὶ εἶναι σύνθετον καὶ ἡ ὕλη μὴ ζῆ μετὰ κατὰ ἄλλο παράγει τὸ σῶμα. Διότι ἔχει λάβει τὴν ἐπινομήσιν τοῦ ἀσώματος, ἐπειδὴ καὶ τὰ δύο, δηλαδὴ καὶ τὸ ὄν καὶ ἡ ὕλη, εἶναι διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ σώματα). Δὲν δύναται λοιπὸν νὰ εἶναι, ὅπως ἐδέχοντο οἱ Στωϊκοί, σῶμα, χρησιμεύει ὁμοῦ διὰ νὰ παραχθῶν μετὰ τὴν συνδρομὴν τοῦ εἶδους σώματος. Αὕτη καθ' ἑαυτὴν εἶναι τελείως ἐστερημένη πάσης ποιότητος. Ὁ Πλάτωνος ἀνεγνώριζε κάποιον ἀμυδρὸν ἴχνος ὅς ὑποστάσεως εἰς τὴν ὕλην. Δὲν τὴν ἐθεώρει «οὐκ ὄν», ἥτοι ἔξ ὀλοκλήρου ἀνύπαρκτον, ἀλλὰ τὴν ἐθεώρει ἀπὸ μίσες εἰδικῆς μόνον ἀπόψεως ἐστερημένην ὑπαρξέως καὶ διὰ τούτω τὴν ἐχαρακτηρίζον ὡς «μὴ ὄν». Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ σχετικῆς μόνον ἀπόψεως ἀναφορικῶς μὲ τὴν ἔλλειψιν μορφῆς ἐθεώρει τὴν ὕλην ἀπροσδιόριστον, ἀπέδιδε δὲ εἰς αὐτὴν δυναμικὴν τινα ὑπαρξίν. Ὁ Πλάτωνος ἐπέδιδε εἰς τὴν φιλοσοφίαν του εἶναι περισσότερον ἔντονος ἢ τάσις πρὸς τὴν σφαίραν τοῦ νοητοῦ, ἀρνεῖται εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν ὄντολογικὴν ἀξίαν εἰς τὴν ὕλην. Εἶναι αὕτη τὸ σκοτεινὸν βάθος ἐκάστου ἐκ τῶν ὄντων: «Τὸ δὲ βάθος ἐκάστου ἡ ὕλη διὰ καὶ σκοτεινὴ πάσας ὅτι τὸ φῶς, ὁ λόγος καὶ ὁ νοῦς λόγον ὄρα» (Πλωτ. Ἐνν. 2, 4, 5) (Ἡ ὕλη εἶναι τὸ βάθος ἐκάστου ὄντος. Ἡ ὕλη εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου σκοτεινὴ, διότι τὸ εἶδος εἶναι τὸ φῶς, ὁ δὲ νοῦς δύναται νὰ ἴδῃ μόνον τὸ εἶδος). Συνεπῶς ἡ ὕλη εἶναι ἡ ἐξ ὀλοκλήρου ἀρνητικὴ ἀρχή, ἢ μὴ ἐπιδεχομένη οὐδένα χαρακτηρισμόν: «Οὔτε δὲ ψυχὴ οὐσα οὔτε νοῦς οὔτε ζῶη οὔτε εἶδος οὔτε λόγος οὔτε πέρασ' ἀπειρία γὰρ οὔτε δυναμικῆ: τί γὰρ καὶ ποιεῖ: Ἀλλὰ ταῦτα ὑπερεκπεσούσα πάντα οὐδὲ τὴν τοῦ ὄντος προσηγορίαν ὀρθῶς ἀν δέχοιτο, μὴ ὄν δ' ἂν εἰκότως λέγοιτο, καὶ οὐχ ὡςπερ κίνησις μὴ ὄν ἢ στάσις μὴ ὄν, ἀλλ' ἀληθῶς μὴ ὄν, εἰδῶλον καὶ φάντασμα ὄγκου καὶ ἀόρατον καθ' αὐτὸ καὶ φεῦγον τὸν βουλόμενον ἴδειν, καὶ ὅταν τις μὴ ἴδῃ γιγνόμενον, ἀπενίσταντι δὲ οὐχ ὀράμενον... εἰδῶλον οὐ μόνον οὐδ' ἂν φεύγειν δυνάμενον» (Πλωτ. Ἐνν. 6, 6, 7) (Δὲν εἶναι δὲ ἡ ὕλη οὔτε ψυχὴ οὔτε νοῦς οὔτε ζῶη οὔτε εἶδος οὔτε λόγος οὔτε πέρασ' διότι εἶναι ἔλλειψις πέρασ' οὔτε δυναμικῆ εἶναι διότι τί κατασκευάζει; Ἀλλ' ὅσον ἐκτίπτει ἐξ ὄλων τῶν μνημονευθέντων χαρακτηριστικῶν, δὲν δα ἦτο ὄρατον νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτὴν οὐδὲ τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ ὄντος, εὐλόγως δὲ θὰ ὀνομάζετο μὴ ὄν. Καὶ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὀνομασθῇ μὴ ὄν εἰς τὴν σημασίαν κατὰ τὴν ὁποῖαν χαρακτηρίζομεν τὴν κίνησιν ἢ τὴν στάσιν ὡς μὴ ὄν, ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μὴ ὄν εἰς τὴν ἀληθινὴν σημασίαν. Εἶναι ἀπεικόνισμα καὶ φάντασμα τοῦ σωματικῶ ὄγκου καὶ τάσις πρὸς ὑπαρξίν. Εἶναι κατὰ τὸ ὁποῖον ἡμεῖς, χωρὶς ὁμοῦ νὰ εἶναι ἀκίνητον, καθ'αυτὸ ἀόρατον καὶ διαφεύγον ἐκείνου ὅστις θέλει νὰ τὴν ἴδῃ, καὶ παρουσιάζεται ὅταν κανεὶς ἀποστρέψῃ ἀπὸ αὐτὴν τὸ βλέμμα του, ὅταν κανεὶς στρέψῃ καλεῖς τὸ βλέμμα του πρὸς αὐτὴν καθίσταται ἀόρατος... Ἐν ὁμοίωμιν τὸ ὁποῖον δὲν δύναται οὐδὲ νὰ μείνῃ εἰς τὴν ὕλην οὔτε καὶ νὰ οὐχί). Εἶναι ἡ ὕλη ὡσαν σκιά, τόπος δεκτικῶς διὰ πᾶν εἶδος, ἀνευ οὐδεμιᾶς ἐνεργητικότητας: «Ἡ δὲ ὕλη οὐδὲν ἔχουσα τὸ ἀντικείμενον, οὐ γὰρ ἔχει ἐνέργειαν, οὐσα δὲ σκιά ἀναμένει παθεῖν ὅτι ἂν ἐθέλῃ τὸ ποιῆσον» (Πλωτ. Ἐνν. 3, 6, 18) (Ἡ δὲ ὕλη μὴ παρουσιάζουσα οὐδεμίαν ἀντίστασιν, διότι δὲν ἔχει ἐνέργειαν, εἶναι ἀλλῆ σκιά καὶ ἀναμένει νὰ πάθῃ ὅτι θέλει ἡ κατασκευάζουσα ἐνέργεια). Ὑποθαμβίζεται οὕτω ἡ ὕλη εἰς ἐξ ὀλοκλήρου παθητικότητα καὶ διατηρεῖ μόνον μίαν σκιδωθ ὑπαρξίν. Δὲν ταυτίζει ὁ Πλάτωνος τὴν ὕλην μὲ τὴν ἐνώραν τοῦ «Τίμαιου» διότι θεωρεῖ τὴν ὕλην ὡς «δεκτικὴν διαστήματος», ὡς «φάντασμα ὄγκου». Εἶναι τὸ διάστημα ἐν τῇ συστολῇ καὶ διαστολῇ του. Δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ χωριστὰ οὔτε ὡς μέγα οὔτε ὡς μικρόν, ἀλλὰ εἶναι συγχρόνως μέγα καὶ μικρόν. Ἀποτελεῖ ἡ ὕλη κατὰ τὸ δεκτικὸν τοῦ διαστήματος καὶ εἶναι τὸ καθ'αυτὸ νοούμενον ἀπροσδιόριστον: «Ἡ δὲ ἀόριστος οὐσα καὶ μῆκος στάσας παρ' αὐτῆς ἐπὶ πᾶν εἶδος φερομένη δειρὸ κακέως καὶ πάντη εὐάγωγος οὐσα πολλὰ τε γίνεται τῇ ἐπὶ πάντων ἀγωγῇ καὶ γενέσκει καὶ ἔσχε τούτων τὸν τρόπον φύσιν ὄγκου» (Πλωτ. Ἐνν. 2, 4, 11) (Ἡ δὲ ὕλη εἶναι ἀόριστος καὶ οὐδέποτε ἠδυνῆθη νὰ ἀποκτήσῃ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν τῆς ἡμεῖαν, ἀλλὰ φέρεται πρὸς πᾶν εἶδος ἀπ' ἐδῶ καὶ ἀπ' ἐκεῖ. Ἐπειδὴ εἶναι ἐπιδεκτικὴ ἐξ ὀλοκλήρου πάσης ἐπιδράσεως, πολλαπλῶς σιάζεται μεταποτιζομένη πρὸς πάντα καὶ γινομένη τὰ πάντα. Τοιοῦτοτρόπος ἀποκτὰ τὴν φύσιν τοῦ διαστήματος).

Διὰ τῶν σκέψεων τούτων ἐξαιρέται ἡ ἀπροσδιοριστία καὶ ἡ ροϊκότης τοῦ ὕλικου στοιχείου ἀποθεῖται συγχρόνως τοῦ τὸ ὄπισθ ἀπὸ τὸ διάστημα καὶ ἡ ὕλη ἐμφανίζεται ὡς κατὰ τὸ ὁποῖον δύναται νὰ δεχθῇ μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν τὸν ὄλας τὰς διαστάσεις τοῦ χώρου. Ὁ χώρος εἶναι μόνον εἰκόνα διὰ τῆς ὁποίας δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν, κατὰ τρόπον πάντοτε ἀμυδρὸν, τὴν ὕλην. Ὁ Πλάτωνος εἰς τὰς ἀναλύσεις του ταύτας πλησιάζει πολὺ εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ Καντίου, ὅστις θεωρεῖ τὸν χώρο ὡς μορφήν τῆς ἐπιπέδα δὲ ἢς ἀντιλαμβάνομεθα τὴν πραγματικότητα. Ἡ ὕλη ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν πρὸς τὸ "Ἐν καὶ ἀντιπροσωπεύει τὴν ἐν τῷ «Τίμαίῳ» ἀναφερομένη

ην «ανάγκη». Είναι η στέρσις του φωτός και παρουσιάζεται ως τὸ σκότος τὸ ὁποῖον γεννᾶται εἰς τὰ ἔσχατα ὄρια τοῦ φωτός: «Ποῦ δὲ φῶς ἐκλάμψαν ἐπ' ἄκροις τοῖς ἐσχάτοις τοῦ πυρὸς σκότος ἐγένετο, ὅπερ ἰδοῦσα ἡ ψυχὴ, ἐπεὶ περ ὑπέστη, ἐμύρωσεν αὐτὴ» (Πλωτ. Ἐν. 4, 3, 9) (Ἡ ψυχὴ εἶναι πολὺ φῶς μετὰ μεγάλην λάμψιν, τὸ ὁποῖον εἰς τὰ ἔσχατα ὄρια τοῦ φωτός ἐγένετο σκότος. Εἰς τοῦτο τὸ σκότος, ἀφοῦ τὸ εἶδεν ἡ ψυχὴ, ἐπεὶ δὲ εἶχεν ἀποκτήσει ὑπάρξιν, ἔδωκε μορφήν). Ἡ ὕλη παρομοιάζεται μετὰ τὸ σκότος ὅπερ γεννᾶται εἰς τὰ ἔσχατα ὄρια τοῦ φωτός. Εἶναι κάτι τὸ ἀδιαιμόρωτον, εἰς τὸ ὁποῖον δίδει μορφήν ἢ ψυχή. Οὐδαμῶς, λέγει ὁ Πλωτίνος ὑπάρχει ὕλη ἥτις δὲν ἔχει ὑπόσθη τὴν ἐπίδρασιν τῆς ψυχῆς: «Ἐπεὶ οὐκ ἦν ὅτε οὐκ ἐψώχοντο τὸδε τὸ πᾶν, οὐδὲ ἦν ὅτε σῶμα φευσίθηκε ψυχῆς ἀπόουσις, οὐδὲ ὕλη ποτὲ ὄτε ἀκόσμητος ἦ» (Πλωτ. αὐτόθι) (Διότι δὲν ὑπῆρχε χρόνος κατὰ τὸν ὅποιον δὲν ἦτο ἐμψυχον τοῦτο τὸ σύμπαν καὶ δὲν ὑπῆρχε χρόνος κατὰ τὸν ὅποιον εἶχεν ὑπάρξει σῶμα χωρίς νὰ ὑπάρχη ψυχὴ, οὐδὲ ὑπῆρχε χρόνος κατὰ τὸν ὅποιον ὑπῆρχεν ὕλη, ἥτις δὲν εἶχε λάβει μορφήν). Ὁ Πλωτίνος συνδυάζει τὰς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, διότι δέχεται μὲν τὴν ἀνάγκην ἀλλὰ συγχρόνως ἐκλαμβάνει τὸν κόσμον ὡς πρᾶσιον ὑπάρχοντα καὶ τὴν ὕλην διατελοῦσαν πάντοτε ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς μορφῆς, τὴν ὁποῖαν δίδει εἰς αὐτὴν ἡ ψυχὴ. Ἡ ὕλη ἀποτελεῖ σταθερὸν στοιχεῖον. Ἄνευ τοῦ ὁποῖου δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξουν τὰ συγκεκριμένα αἰσθητὰ ὄντα. Κάθε ὄν σύγκειται ἀπὸ εἶδος καὶ ὕλην. Ἡ ὕλη εἶναι τὸ στοιχεῖον τῆς μηδαιμότητος, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει μέσα εἰς τὰ αἰσθητὰ φθαρτὰ ὄντα. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο αἰ ἀντιλήψεις τοῦ Πλωτίνου ἐμφανίζονται παρόμοιαι πρὸς τὰς δοξασίας τῶν ὑπερριστῶν φιλοσόφων τῆς ἐποχῆς μας καὶ ἰδίᾳ τοῦ Χάιντεγγερ, ὅστις τονίζει ὅτι ἡ ἀνθρώπιν ὑπάρξις ἐνέχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν τρεῖς ὡς συστατικὸν στοιχεῖον τὴν μηδαιμότητα καὶ τὴν φθαρτότητα.

Ἡ ὕλη, νοουμένη ὡς ὀλοκληρωτικὴ στέρσις καὶ ἀπειρία, νοεῖται ὑπὸ τοῦ Πλωτίνου ὡς παντελῆς ἀνῆσις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ πηγὴ τοῦ κακοῦ: «Τὸ γοῦν ἐλλείπον ὀλίγον τοῦ ἀγαθοῦ οὐ κακόν, δύναται γὰρ καὶ τέλειον εἶναι ὡς πρὸς τὴν φύσιν τὴν αὐτοῦ. Ἄλλ' ὅταν παντελῶς ἐλλείπει, ὅπερ ἐστὶν ἡ ὕλη, τοῦτο τὸ ὄντως κακὸν μηδαιμῶν ἔχον ἀγαθοῦ μοῖραν. Οὐδὲ γὰρ τὸ εἶναι ἔχει ἡ ὕλη, ἵνα ἀγαθοῦ ταύτης μετείχεν, ἀλλ' ὀμίωμον αὐτῇ τὸ εἶναι, ὡς ἀληθὲς εἶναι λέγειν αὐτὸ μὴ εἶναι» (Πλωτ. Ἐν. 1, 8, 5) (Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐμφανίζει μικρὰν ἐλλείψιν τοῦ ἀγαθοῦ δὲν εἶναι κακόν, διότι δύναται νὰ εἶναι τέλειον ὡς πρὸς τὴν ἰδικήν του τοῦλάχιστον φύσιν. Ἄλλ' ὅταν ἡ ἐλλείψις του εἶναι ὀλοκληρωτικὴ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συμβαίνει μετὰ τὴν ὕλην, τότε τοῦτο, τὸ παρουσιάζον τὴν ὀλοκληρωτικὴν ἐλλείψιν, εἶναι τὸ πραγματικῶς κακόν, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει καμμίαν μετοχὴν εἰς τὸ ἀγαθόν. Διότι ἡ ὕλη δὲν ἔχει μίαν τοιαύτην ὑπάρξιν, ἥτις θὰ τῆς ἐπέτρεπεν ἵνα μετέχη ἀπὸ τῆς περιορισμένης ταύτης ἀπόψεως εἰς τὸ ἀγαθόν. Ἄλλ' εἰς αὐτὴν τὸ χαρακτηριστικόν τῆς ὑπάρξεως δύναται νὰ

ἀποδοθῆ μόνον κατὰ τὸ ὄνομα (καὶ οὐχὶ πραγματικῶς). Ὅποτε εἶναι ἀληθὲς νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν ὕλην ὡς μὴ ὄν). Χαρακτηρίζον ὁ Πλωτίνος τὴν ὕλην καὶ τὸ κακόν ὡς μὴ ὄντα, ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὴν υποχρέωσιν νὰ παρουσιάσῃ μίαν δικαιολογίαν τῆς ὑπάρξεως τοῦ κακοῦ, ὅπως γίνεται αὐτῇ διὰ τῆς θεοδικίας τοῦ Λαίμπιτις. Ἐφ' ὅσον, λέγει ὁ φιλόσοφος μας, τὸ κακόν εἶναι ἀνυπαρκτόν, εἶναι ἀντιφατικόν τὸ νὰ θελήσωμεν νὰ δικαιολογήσωμεν τὴν ὑπάρξιν του.

Ἡ ὕλη εἶναι τὸ πρῶτον κακόν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ σωματικὸς κόσμος ἔχει ὡς ἀπαραίτητον συστατικόν του καὶ τὴν ὕλην, χαρακτηρίζεται ὡς «δεύτερον κακόν». Ἡ ψυχὴ δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς κακὴ μόνον ὅταν λησμονήσῃ τὴν καταγωγὴν τῆς καὶ παραδοθῆ εἰς τὴν ὕλην. Ἡ πρὸς τὰ κάτω πτώσις τῆς ψυχῆς, διὰ τῆς ὁποίας γεννᾶται ἡ ὕλη, εἶναι κάτι τὸ ἀναπόφευκτον ὅπερ συμβαίνει «φυσικῶς δευτέρως ἀνάγκη» (ἐξ ἀνογκασμοῦ διὰ νὰ ὑπάρξῃ μία δευτέρα φύσις). Πιὰ ὅλον ὅμως ὅτι ἡ ὕλη ἀποτελεῖ πηγὴν κακοῦ, ὁ αἰσθητὸς κόσμος δὲν εἶναι κακός. Εἰς τὴν δευτέραν Ἐννεάδα ὑπάρχει ἰδιαιτέρα πραγματεία, ἥτις καταπολεμῆ τὴν ὑπὸ τὴν γνωστικῶν πρᾶσιον δόξασιν, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποῖαν ὁ κόσμος πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς κακὸν δημιουργήμα. Ἡ ἐν λόγῳ πραγματεία φέρει τὸν τίτλον: «Πρὸς τοὺς κακὸν τὸν δημιουργόν τοῦ κόσμου καὶ τὸν κόσμον κακόν εἶναι λέγοντας» καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ αἰσθητὸς κόσμος, ἐπειδὴ εἶναι ἀπορρημητὰ τοῦ νοητοῦ ἀποτελεῖ αἰσθητὴν ἐμφανίσιν τῆς καλλῶνς τῆς ὑπεραιοῦσθης ὑπάρξεως. Ὁ αἰσθητὸς κόσμος δὲν εἶναι ὁ αὐτὸς μετὰ τὸν νοητόν, ἀλλὰ εἰκὼν μετέχουσα τοῦ ἰδεώδους κάλλους: «Τοῦτο γὰρ ἀξίωμα μείζον ἐστὶ περιτιθέντων αὐτῷ, εἰ ἀξίους τὸν αὐτὸν εἶναι τὰ νοητῶν, ἀλλὰ μὴ εἰκόνα ἐκείνου. Ἡ τίς ἂν ἐγένετο ἄλλη καλλίων εἰκὼν ἐκείνου; Τί γὰρ ἄλλο πῦρ θελτίον τοῦ ἐκεῖ πυρὸς παρά τὸ ἐναυθῶ πῦρ; Ἡ τίς γὰρ ἄλλη παρά ταύτην μετὰ τὴν ἐκεῖ γῆν; Τίς δὲ σφαῖρα ἀκριβεστέρα ἢ εὐτακτοτέρα τῆ φορᾶ μετὰ τὴν ἐκεῖ τοῦ κόσμου τοῦ νοητοῦ περιόχην ἐν αὐτῷ; Ἄλλως δὲ ἤλιος μετ' ἐκείνου πρὸ τούτου τοῦ ὀφωμένου τίς;» Πλωτ. Ἐν. 2, 9, 4. (Διότι, ἐὰν θελήσωμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ αἰσθητὸς κόσμος εἶναι ὁ αὐτὸς μετὰ τὸν νοητόν καὶ οὐχὶ εἰκὼν αὐτοῦ, μετὰ τὴν ἀξίωσιν μας αὐτὴν ἀποδίδομεν εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον μεγαλύτεραν ἀξίαν, ἀπὸ ἐκείνην τὴν ὁποῖαν ἔχει. Ἄλλὰ ποῖα ἄλλη καλύτερα εἰκὼν ἐκείνου τοῦ κόσμου δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἰδικόν μας κόσμον; Διότι ποῖον ἄλλο πῦρ ἐκτὸς τοῦ πυρὸς τοῦ ἰδικοῦ μας κόσμου θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι καλύτερα εἰκὼν τοῦ νοητοῦ πυρὸς; Ἡ ποῖα γὰρ θὰ ἦτο καλύτερα ἀπὸ τὴν ἰδικήν μας γῆν μετὰ τὴν νοητὴν γῆν; Ἡ ποῖα σφαῖρα θὰ ἦτο τελειότερα ἢ εὐτακτοτέρα κατὰ τὴν κινήσιν τῆς ἐκτὸς τῆς κυκλικῆς ἐκτάσεως μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἐκείνου τοῦ νοητοῦ κόσμου; Ἡ ποῖος ἄλλος ἤλιος θὰ ἦτο μετὰ τὸν ἰδεώδη ἥλιον ὀρειότερος ἐν συγκρίσει μετὰ τὸν ἥλιον τοῦ κόσμου τούτου;). Διὰ τὸν Πλωτίνον, ὅστις διαμένει πιστὸς εἰς τὴν ἑλληνικὴν νοοτροπίαν, ἡ αἰσθητὴ φύσις εἶναι τὸ ἀντικατόπτρισμα τοῦ νοητοῦ ἰδεώδους κάλλους καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς κακὴ.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀναπτύξεως τῆς ἀναφερομένης εἰς τὰς τρεῖς ἀρχικὰς ὑποστάσεις καὶ εἰς τὴν ὕλην καταφαίνεται ὅτι ὁ Πλωτίνος ἀνασυνθέτει τὰς ὀντολογικὰς δοξασίας τῶν προγενεστέρων φιλοσόφων εἰς ἐνιαῖον σύστημα. Ἀκολουθεῖ δὲ τὴν βαθμολογικὴν ἱεραρχίαν τὴν εἰσαχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Τὸ παραπλεύρως διάγραμμα ἀπεικονίζει τὰς ἀντιστοιχίας τὰς ὑφισταμένας μεταξὺ τοῦ συστήματος τοῦ Πλωτίνου καὶ τοῦ συστήματος τῶν λοιπῶν φιλοσόφων.

Ἡ διδασκαλία
περὶ ἀπορροῶν.

Μετὰ τὴν περιγραφήν τῶν ὀντολογικῶν βαθμίδων, τὰς ὁποίας διακρίνει εἰς τὸ σύμπαν ὁ Πλωτίνος, ἀπομένει νὰ ἐξηγηθῆ πῶς ἔλαβον αὐτὰ ὑπόστασιν. Κατὰ ποῖον τρόπον ἐκ τοῦ ὑπὲρ τὴν οὐσίαν τοποθετουμένου Ἐνὸς λαμβάνου τὴν γένεσιν τῶν ὀντων, ἢ ψυχῆ καὶ ἡ ὕλη; «Πῶς ἐξ ἐνὸς τοιούτου ὄντος, οἷον λέγομεν τὸ Ἐν εἶναι, ὑπόστασιν ἔσχεν ὄσιον εἶτε πλήθος εἶτε δυὰς εἶτε ἀριθμὸς, ἀλλ' οὐκ ἔμεινεν ἐκεῖνο ἐφ' ἑαυτοῦ τοσοῦτον δὲ πλήθος ἐξερῶρη» (Πλωτ. Ἐν. 5, 1, 6) (Πῶς ἐξ ἐνὸς τοιούτου ὄντος, ὁποῖον νοοῦμεν ὅτι εἶναι τὸ Ἐν, ἔλαβεν ὑπόστασιν διδιήποτε, εἶτε πλήθος εἶτε δυὰς εἶτε

ΠΛΑΤΩΝ ΠΛΩΤΙΝΟΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ Ἐν (Ἐπέκεινα τῆς οὐσίας)	Ἐν (Ἐπέκεινα τῆς οὐσίας)	Ἐνέργεια	θεός σωματικός ὡς ποιητικὴ αἰτία
Κοινωνία ἰδεῶν	Νοῦς (Ἥσθεμος νοητός) Ἰδέαι - δυνάμεις	Νόησις νοήσεως	Σπερματικοὶ λόγοι
Μικτὴ οὐσία Ψυχὴ τοῦ κόσμου Γένεσις εἰς οὐσίαν	Ψυχὴ προτέρα Φύσις	Κινουντα ἀκίνητα Ἐνυλὸν εἶδος	Σωματικὴ ψυχὴ
Ἦλη τὸ μὴ ὄν - ἀπειρον	Ἦλη Παντελῶς μὴ ὄν βιότος - στέρσις	Ἦλη (δυνάμει ὄν)	Σωματικὴ Ἦλη

αριθμός, αλλά δεν έμεινε εκείνο το "Εν μέσα εις τὸν ἑαυτὸν του, ἀλλ' ἀπέπευσε ἐξ αὐτοῦ τόσον πλήθος;) Νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἐμφάνισις ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ πλήθους τῶν ἐν αὐτῷ ὄντων διὰ γενέσεως εἶναι ἀδύνατον, διότι προκειμένου περὶ αἰώνιων ὄντων, ὅποια εἶναι ὁ νοῦς καὶ ἡ ψυχὴ, δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ γενέσεως: «Ἐκποδὸν δὲ ἡμῖν ἔστω γένεσις ἢ ἐν χρόνῳ τὸν λόγον περὶ τῶν αἰεὶ ὄντων ποιουμένη» (Δὲν δύναται νὰ μᾶς εὐκολύνῃ ἢ ἐν χρόνῳ γένεσις ἐφ' ὅσον ὁμιλοῦμεν περὶ αἰώνιων ὄντων). Τὸ ἀρχικὸν "Ἐν δὲν δύναται νὰ παραγάγῃ τὸν κόσμον διὰ μερισμοῦ τοῦ ἑαυτοῦ του, ὅπως ἐπίστευον οἱ Στωϊκοί. Οὕτε δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ παραγωγή τοῦ κόσμου διὰ δημιουργικῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Θεοῦ. Διότι ἡ δημιουργικὴ ἐνέργεια ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ θὰ συνεπηγετο ἐξοδὸν ἐκ τῆς ἀμεταβλήτου αἰωνιότητος του. Ποῦτε, διὰ νὰ ὑπάρξῃ κάτι τὸ δεύτερον, νὰ προηγηθῇ αὐτοῦ ἐν πρώτῳ τὸ ὅποιον νὰ μὲν ἀκίνητον. Πῶς ὅμως ἐκ τῆς ἀκινήτου ταύτης πρώτης ἀρχῆς θὰ παραχθῇ, χωρὶς αὐτὴ νὰ κινήθῃ, νὰ κλινῇ πρὸς τὰ κάτω καὶ νὰ καταληθῇ ἀπὸ κάποιαν βούλησιν, μίᾳ δευτέρᾳ ἀρχῇ; Διὰ νὰ ἐξηγηθῇ τὴν παραγωγὴν τῆς δευτέρας ἀρχῆς χρησιμοποιοῖ ὁ Πλωτῖνος εἰκόνας τὰς ὁποίας λαμβάνει ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν τοῦ φωτός: «Καὶ τί δὲ νοῦσαι περὶ ἐκείνου μέσον; Περιλάμπω ἐξ αὐτοῦ μὲν, ἐξ αὐτοῦ δὲ μένοντος, ὅσον ἡλίῳ τὸ περὶ αὐτὸν λαμπρὸν φῶς περιβέον, ἐξ αὐτοῦ αἰεὶ γεννώμενον μένοντος» (Καὶ τί ποῖται νὰ νοῦσωμεν ὅτι συμβαίνει γύρω ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἐν, τὸ ὅποιον μένει ἀκίνητον; Λαμβάνει χάρακα μίᾳ διαχύσει λάμψεως, ἢ τίς προέρχεται ἐξ αὐτοῦ, ἀν καὶ αὐτὸ μένει ἀκίνητον. Συμβαίνει ὅπως ἀκριβῶς γίνεται μὲ τὸ λαμπρὸν φῶς τοῦ ἡλίου, τὸ ὅποιον τρέχει γύρω ἀπ' αὐτὸν, γεννώμενον πάντοτε ἀπ' αὐτὸν ὅστις μένει ἀκίνητος). Τὰ ὄντα λοιπὸν γεννῶνται ἐκ τοῦ "Ἐνὸς διὰ τινος ἀκτινοβολίας. Χρησιμοποιοῖ ἀκόμη ὁ Πλωτῖνος καὶ τὴν εἰκόνα τῆς ἀπορροῆς: «Τὸ "Ἐν πάντα καὶ οὐδὲ ἐν... οὐδὲν ἦν ἐν αὐτῷ, διὰ τοῦτο ἐξ αὐτοῦ πάντα καὶ ἴνα τὸ δὲ ἦ, διὰ τοῦτο αὐτὸ οὐκ ἔν, γεννητὴ δὲ αὐτοῦ. Καὶ πρώτῳ οἷον γέννησις αὐτῆ' ὃν γὰρ τέλειον τῷ μηδὲν ζητεῖν μὴδὲ δεῖσθαι ὑπερῶν καὶ τὸ ὑπερπλήρες αὐτοῦ πεποιτικὸν ἄλλο, τὸ δὲ γινόμενον εἰς αὐτὸ ἐπιστρέφῃ καὶ ἐπιπλήρῳ καὶ ἐγένετο πρὸς αὐτὸ βλέπον καὶ νοῦς οὕτως» (Πλωτ. 'Ἐνν. 5, 2, 1) (Τὸ ἀρχικὸν "Ἐν εἶναι συγχρόνως καὶ τὰ πάντα καὶ τίποτε. Μέσα εἰς αὐτὸ δὲν ἦτο τίποτε, διὰ τοῦτο δὲ παρήχθησαν ἐξ αὐτοῦ τὰ πάντα. Καὶ διὰ νὰ δύναται αὐτὸ νὰ ἐμφανισθῇ ὡς ὄν, ἔπρεπε προηγουμένως αὐτὸ νὰ μὴ εἶναι ὄν, ἀλλὰ ἐκείνο τὸ ὅποιον θὰ ἐγένετο τὸ ὄν. Καὶ αὐτὸ ὁμοίαιε νὰ εἶναι ἡ πρώτη γέννησις. Ἐπειδὴ δηλαδὴ τὸ "Ἐν εἶναι τέλειον, διότι δὲν ζητεῖ τίποτε καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην οὐδενός, κατὰ τινὰ τρόπον ὑπερκεχειλιζέται καὶ τρέχει καὶ ὁ ὑπερκεχειλισμὸς τοῦ ἔχει δημιουργεῖν ἐν ὄν διαφορὴν πρὸς αὐτὸ. Ἐκείνο δὲ τὸ ὅποιον ἐγεννήθη ἀπὸ τὸν ὑπερκεχειλισμὸν στρέφεται πρὸς τὸ "Ἐν, γονιμοποιεῖται καὶ στρέφον τὸ δλέμμα του πρὸς αὐτὸ γίνεται νοῦς).

Χρησιμοποιοῦν διαρκῶς εἰκόνας καὶ φραστικὴν διατύπωσιν, τὴν ὅποιαν θὰ ἀκολουθῆται ἀργότερον ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος "Εγελος προσπαθεῖ ὁ Πλωτῖνος νὰ καταστήσῃ νοητὸν πᾶς ἐκ τοῦ ἀκινήτου "Ἐνὸς δι' ἀκτινοβολίας καὶ ἀπορροῆς (ἐμῶν ἐσῆσι, emanation) λαμβάνει ἕνα δεύτερον ὑπόστασις, ὁ Νοῦς. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διὰ τῆς ἀκτινοβολίας τοῦ Νοῦ παραγάγεται ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου. "Ο Νοῦς εἶναι ἀνανάκλασις τοῦ "Ἐνὸς, ἢ δὲ ψυχὴ τοῦ κόσμου ἢ ἀνανάκλασις τοῦ Νοῦ. "Η ψυχὴ τοῦ κόσμου περιλαμβάνει μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν της τὰς ἀτομικὰς ψυχὰς, πραγματοποιεῖ δὲ διὰ τῆς ὕλης τὰς ἰδέας, παρέχουσα εἰς αὐτὰς ἐξωτερικὴν αἰσθητὴν ἐξεκίνησιν. Τοιουτοτρόπως, διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου ἐπὶ τῆς ὕλης, παράγεται ὁ αἰσθητὸς ἐξωτερικὸς κόσμος ὡς ἀντίτυπον τοῦ νοητοῦ ἰδεώδους κόσμου. Ἐκπίπτουσα ἡ ψυχὴ εἰς τὴν ὕλην καὶ ἀσχιολομένη εἰς τὸ νὰ διαμορφώσῃ αὐτὴν εἰς κόσμον, γεννᾷ τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον. Διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ προχωρήσῃ ἡ ψυχὴ πρὸς τὴν ἐναντίαν ἐν σχέσει μὲ τὸν Νοῦν κατεβύθουν καὶ νὰ παραγάγῃ τὴν ὕλην, ἀναγκάζεται νὰ δημιουργήσῃ τὸν τόπον: «Σώματος μὲν μὴ ὄντος οὐδ' ἂν προέλθοι ψυχῆ, ἐπεὶ οὐδὲ τόπος ἄλλος ἔστιν, ὅπου πέφυκε εἶναι. Προϊέναι δ' εἰ μέλλει, γενήσεται ἐαυτῷ τόπον, ὡστε καὶ σώμα» (Πλωτ. 'Ἐνν. 4, 39) ('Ἐάν δὲν ὑπάρξῃ σῶμα δὲν δύναται νὰ ἐκτελέσῃ προχωρητικὴν κίνησιν ἡ ψυχὴ, ἀποχωριζομένη ἀπὸ τοῦ νοῦ. Διότι δὲν ὑπάρχει ἄλλος τόπος παρὰ μόνον τὸ σῶμα εἰς τὸ ὅποιον συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν της δύναται νὰ ὑπάρξῃ. "Ἐφ' ὅσον λοιπὸν πρόκειται νὰ παρουσιασθῇ ὡς ἰδιαίτερον ἡ ψυχὴ ὄν, ἀποχωριζομένη ἀπὸ τὸν νοῦν, ἀναγκάζεται νὰ γεννήσῃ τὸν τόπον, πράγμα τὸ ὅποιον συνεπιφέρει καὶ τὴν γέννησιν τοῦ σώματος). Ἐκτός τοῦ χρόνου κατὰ τὴν ἐκ τοῦ νοῦ προόδον της ἡ ψυχὴ εὐρίσκειται ἠναγκασμένη νὰ γεννήσῃ καὶ τὸν χρόνον: «Οὕτω δὲ καὶ αὐτὴν κόσμον ποιοῦσα αἰσθητὸν μιμήσει ἐκείνου κινουμένου κίνησιν οὐ τὴν ἐκεῖ, ὁμοίαν δὲ τῇ ἐκεῖ καὶ ἐθέλουσαν εἰκόνα ἐκείνης εἶναι, πρώτον μὲν ἑαυτὴν ἐχρόνωσεν ἀντὶ τοῦ αἰώνου τούτου ποιήσασα' ἔπειτα δὲ καὶ τὰ γενομένων ἔδωκε δουλεῖν χρόνῳ ἐν χρόνῳ αὐτὸν πάντα ποιήσασα εἶναι τὰς τούτου διεξόδους ἀπάσας ἐν αὐτῷ περιλαβούσα: ἐν ἐκείνῳ γὰρ κινούμενος — οὐ γὰρ τις αὐτῷ τοῦτε τοῦ παντός τόπος ἡ ψυχὴ — καὶ ἐν τῷ ἐκείνῳ αὐτὸ ἐκίνητο χρόνῳ» (Πλωτ. 'Ἐνν. 3, 7, 11) (Τοιουτοτρόπως λοιπὸν ἡ ψυχὴ κατασκευάζουσα κόσμον αἰσθητὸν κατὰ μίμησιν τοῦ νοητοῦ κόσμου, ὅστις αἰσθητὸς κόσμος ἐκτελεῖ οὐχὶ τὴν κίνησιν ἣτις σημειώνεται εἰς τὸν νοητὸν κόσμον, ἀλλὰ κίνησιν ἣτις

ὁμοιάζει πρὸς ἐκείνην καὶ ἣτις ἐπιθυμεῖ νὰ εἶναι εἰκὼν ἐκείνης τῆς ἰδεώδους κινήσεως, πρώτον μὲν ἡ ψυχὴ ἔκαμε τὸν ἑαυτὸν της χρονικὴν ὑπαρξίν, γεννήσασα εἰς ἀντικατάστασιν τῆς αἰωνιότητος τὸν χρόνον. Ἐπειτα δὲ ἐπρόσταε καὶ τὸν γεννηθέντα κόσμον νὰ εἶναι ὑποτεταγμένος εἰς τὸν χρόνον, διότι τὸν ἔκαμεν ὡστε ἐξ ὀλοκλήρου νὰ εὐρίσκεται ἐν τῷ χρόνῳ, ἀφοῦ περιέκλεισε μέσα εἰς τὸν χρόνον ὅλην τὴν κυκλοφορικὴν κίνησιν τοῦ κόσμου. Διότι ὁ κόσμος ἐφ' ὅσον κινεῖται μέσα εἰς τὴν ψυχὴν, ἣτις ἀποτελεῖ τὸν χρόνον ἐντός τοῦ ὁποίου ὑπάρχει τὸ αἰσθητὸν σύμπαν, κινεῖται ἐπίσης καὶ μέσα εἰς τὸν χρόνον τῆς ψυχῆς). "Ο χρόνος λοιπὸν, κατὰ τὸν Πλωτῖνον, δὲν εἶναι διάστημα κινήσεως, ὅπως ἐδρόνουν οἱ Στωϊκοί. Διότι τὸ διάστημα καὶ ἡ κίνησις δὲν ἀποτελοῦν τὸν χρόνον, ἀλλ' ὑπάρχουν ἐν τῷ χρόνῳ. Ἐπίσης ὁ Πλωτῖνος δὲν δέχεται τὸν περὶ χρόνου ὄρισμόν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅρισαντος τούτου ὡς «ἀριθμὸν κινήσεως κατὰ τὸ ὑστερον καὶ τὸ πρότερον».

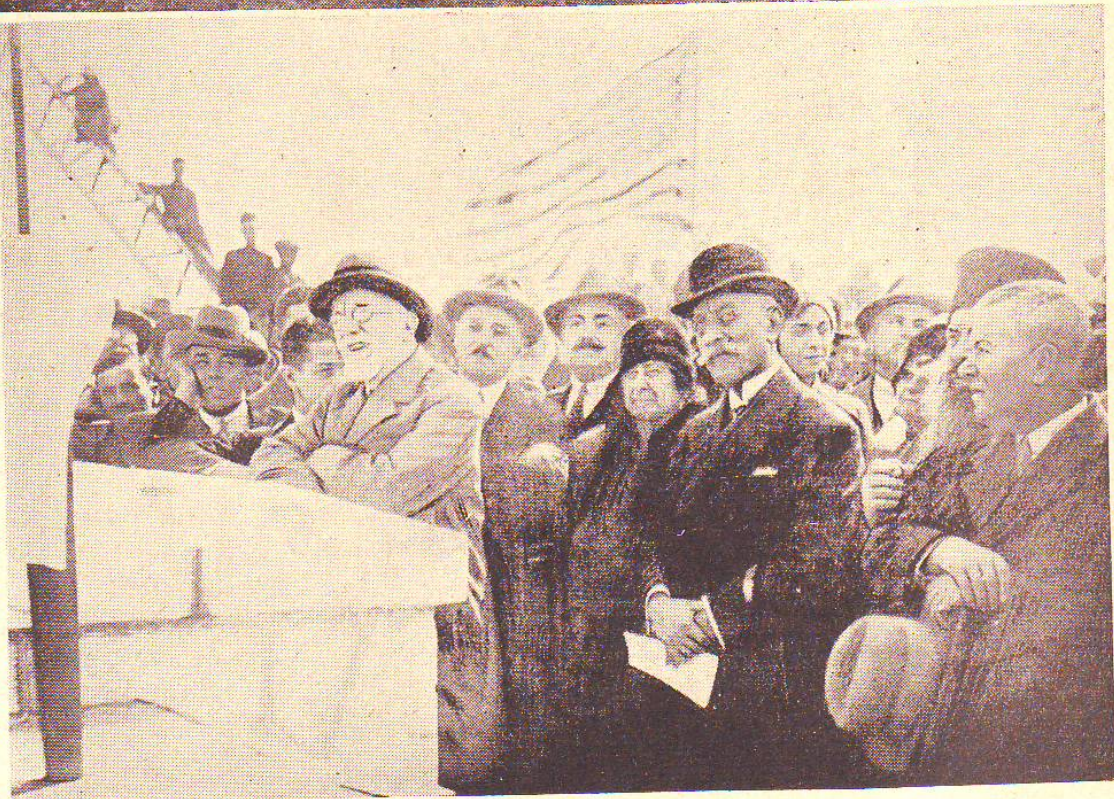
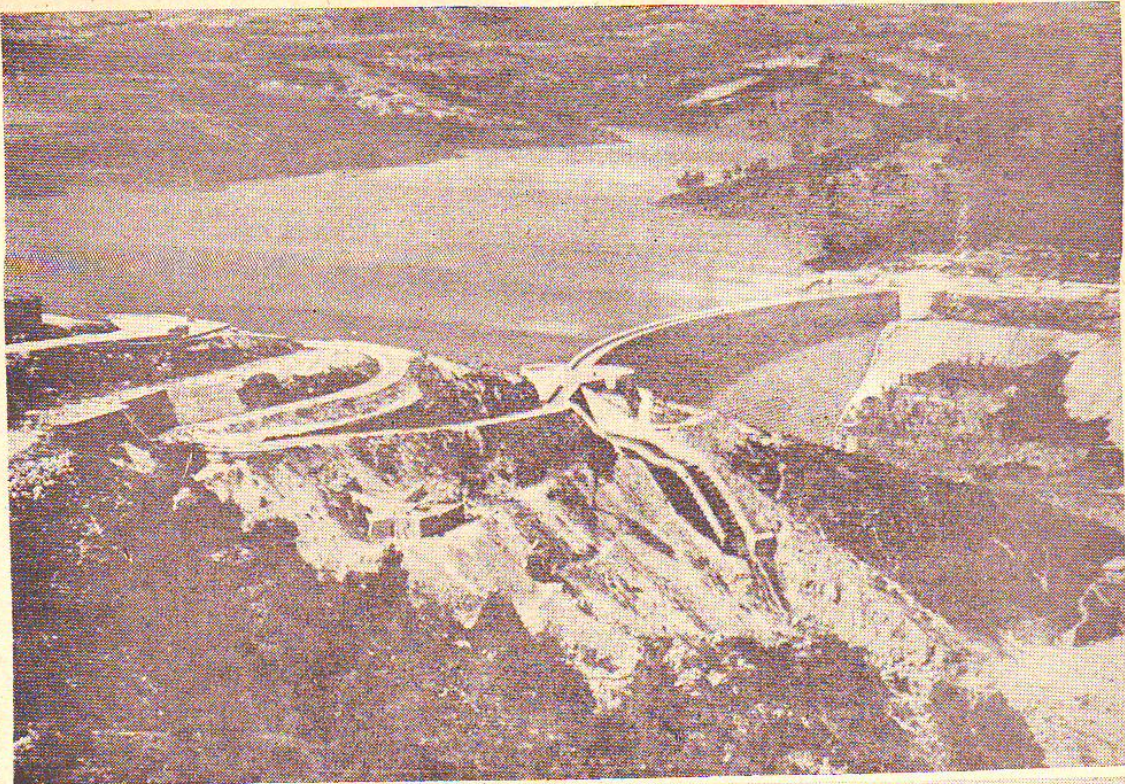
"Ο ἀριστοτελικὸς ὄρισμός κινδυνεύει κατὰ τὸν Πλωτῖνον νὰ ὑποτάξῃ τὸν χρόνον εἰς τὴν κίνησιν καὶ τὴν φύσιν. Ἀπομακρυνόμενος λοιπὸν καὶ ἀπὸ τὸν στωϊκὸν καὶ ἀπὸ τὸν ἀριστοτελικὸν ὄρισμόν, ὁ Πλωτῖνος ὀρίζει τὸν χρόνον κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «ψυχῆς ἐν κινήσει μεταβατικῇ ἐξ ἄλλου εἰς ἄλλον βίον ζωῆς» (Πλωτ. 'Ἐνν. 3, 7, 11) (ζωῆ τῆς ψυχῆς συνισταμένη ἐν τῇ κινήσει διὰ τῆς ὁποίας μεταβαίνει ἡ ψυχὴ ἀπὸ μίαν κατάστασιν ζωῆς εἰς ἄλλην). "Ο χρόνος δηλαδὴ παράγεται ἐκ τῆς διασπάσεως τῆς ζωῆς τῆς ψυχῆς. Δὲν ἔχει ἐνώπιόν της ἡ ψυχὴ ἐν σύνολον ἀλλά κινεῖται διατρέχουσα διασπασμένης στιγμᾶς: «Διάστασις οὖν ζωῆς χρόνον εἶχε καὶ τὸ πρόσω αἰεὶ τῆς ζωῆς χρόνον ἔχει αἰεὶ καὶ ἡ παρελθούσα ζωῆ χρόνον ἔχει παρεληλυθότα» ('Η ζωῆ λοιπὸν τῆς ψυχῆς διασπασμένη καταλαμβάνει χρόνον καὶ ἡ προχώρασιν κάθε φοράν τῆς ζωῆς εἰς κάθε στιγμὴν καταλαμβάνει νέον χρόνον, καὶ ἡ ζωῆ ἡ ὁποία ἐπέερασε καταλαμβάνει χρόνον παρελθόντα). "Η πηγὴ ἀρα τοῦ χρόνου εἶναι ἡ «διάστασις», δηλαδὴ διάστασις τῆς ζωῆς τῆς ψυχῆς.

"Η ἀντίληψις αὐτῆ τοῦ Πλωτῖνου ἔδωκε τὴν δάσιν εἰς τὸν Λύκουσιν διὰ νὰ ὀρίσῃ τὸν χρόνον ὡς «ντιστόντιο ἀνιμι» (distentio animi). Εἰς τὸν χρόνον τοῦ κόσμου τούτου ἀντιπροσβαθεῖ τὸν αἰῶνα τὸν ὅποιον ὀρίζει ὡς «ζῶην μένουσαν ἐν τῷ αὐτῷ, αἰεὶ παρὸν τὸ πᾶν ἔχουσαν, ἀλλ' οὐ νῦν μὲν τὸδε, αἴτις δ' ἕτερον, ἀλλ' ἅμα τὰ πάντα» ('Ἐνν. 3, 7, 3) (ζῶην ἣτις μένει εἰς τὴν ἀρχικὴν της ταυτότητα, καὶ ἣτις ἔχει ἐξ ὀλοκλήρου παρόντα τὰ πάντα, καὶ δὲν ἔχει ἐνώπιόν της ἀλλοτε μὲν τούτο, ἔπειτα δὲ κατὰ τὸ διαφορετικόν, ἀλλὰ συγχρόνως τὰ πάντα). "Ο αἰὼν, δηλαδὴ ἡ αἰωνιότης, εἶναι ἀπειρος καὶ μὴ δυναμένη νὰ δαπανηθῇ ζωῆ, διότι οὐδὲν τμήμα αὐτῆς εἶναι παρελθόν ἢ μέλλον: «ζῶην ἀπειρον ἴδῃ τῷ πᾶσαν εἶναι καὶ μηδὲν ἀναλίσκεν αὐτῆς τῷ μὴ παρεληλυθέναι μηδ' αὐ μέλλειν» (ζῶη ἣτις εἶναι ἀπειρος, διότι μένει πάντοτε εἰς ὀλοκλήρωσιν καὶ δὲν δαπανᾷ τίποτε ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν της, ἐπειδὴ τίποτε μέσα εἰς αὐτὴν δὲν εἶναι οὔτε παρελθόν οὔτε μέλλον). "Ο χρόνος εἶναι ἀντίγραφον καὶ μίμημα τοῦ αἰώνου, θέλει νὰ ὀλοκληρωθῇ διὰ τοῦ παρόντος, ἀλλ' αἰωνίως ἐκπίπτει ἐξ αὐτοῦ μεταπίπτων εἰς τὸ παρελθόν καὶ μέλλον. Διὰ τοῦτο ὁ Πλωτῖνος θεωρεῖ τὸν χρόνον ὡς δημιουργηθέντα κατόπιν μίᾳς πτώσεως. Κατὰ τινὰ τρόπον «ὁ χρόνος ἐξέπεσε» καὶ πρέπει νὰ βεωρηθῇ ὡς ἐκπεσοῦσα αἰωνιότης. Κατὰ τὴν ἐποχὴν μας ὁ Ρώσος φιλόσοφος Μπεργιάφ ἐπαναλαμβάνει συχνάκις τὴν ἀντίληψιν ταύτην τοῦ Πλωτῖνου, χαρακτηρίζων τὸν ἐγκόσμιον χρόνον ὡς ἐκπεσοῦσα ἐν συγκρίσει μὲ τὴν αἰωνιότητα. "Ο χρόνος κατὰ τὴν πλωτικὴν ἀντίληψιν δὲν εἶναι κάτι τὸ ὅποιον ἐρχεται ἐξῶθεν εἰς τὴν ψυχὴν, οὔτε ἐπισυμβαίνει εἰς αὐτὴν ὡς παρακολούθημα. Τὸν χρόνον τὸν εὐρίσκουμε μέσα εἰς τὴν ψυχὴν «ἐνορούμενον καὶ ἐνόνη καὶ συνόντη» (εἶναι κάτι τὸ ὅποιον ἀποκαλύπτεται διὰ τῆς ἐνοράσεως, ὡς ἐνυπάρχον καὶ συντροφειδὸν πάντοτε τὴν ψυχὴν). Τούτο μᾶς κἀνει νὰ σκεθῶμεν τὴν στενήν συνάφειαν εἰς τὴν ὅποιαν ἀγεῖ τὴν ὕλην ἐν ὅποιον μὲ τὸν χρόνον ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Χάιντεγγερ εἰς τὸ ἔργον του «Εἶναι καὶ Χρόνος».

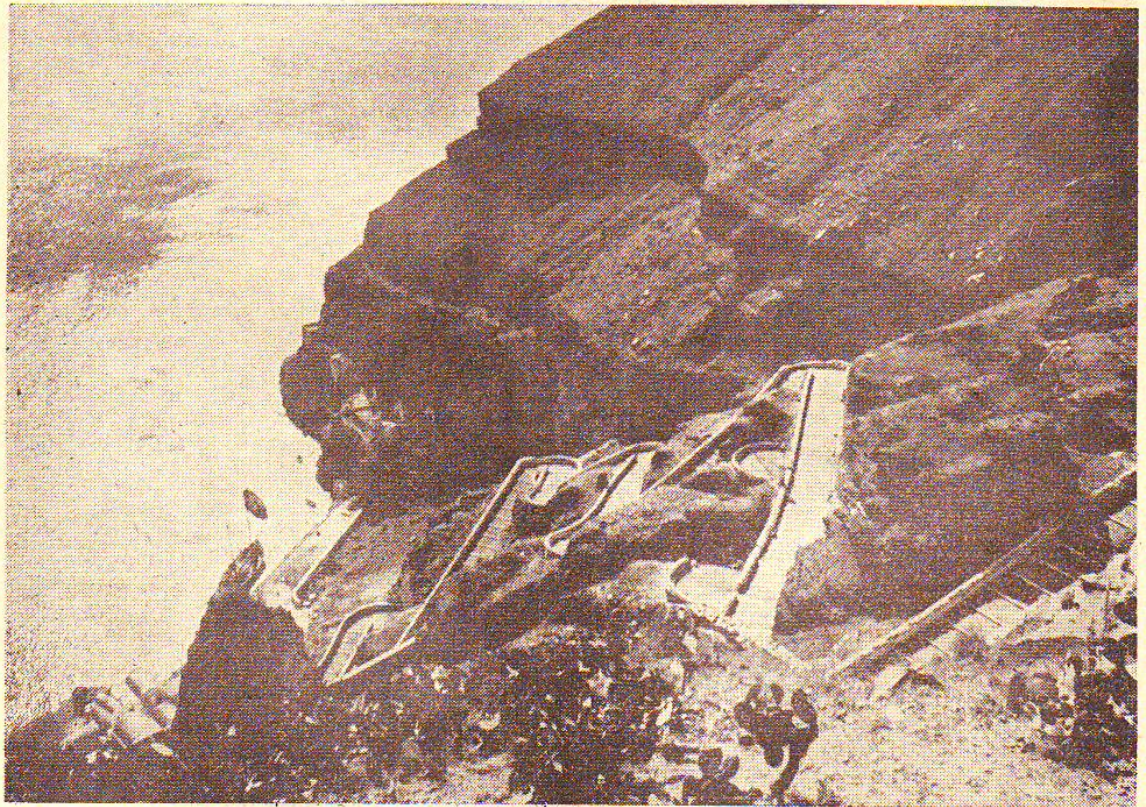
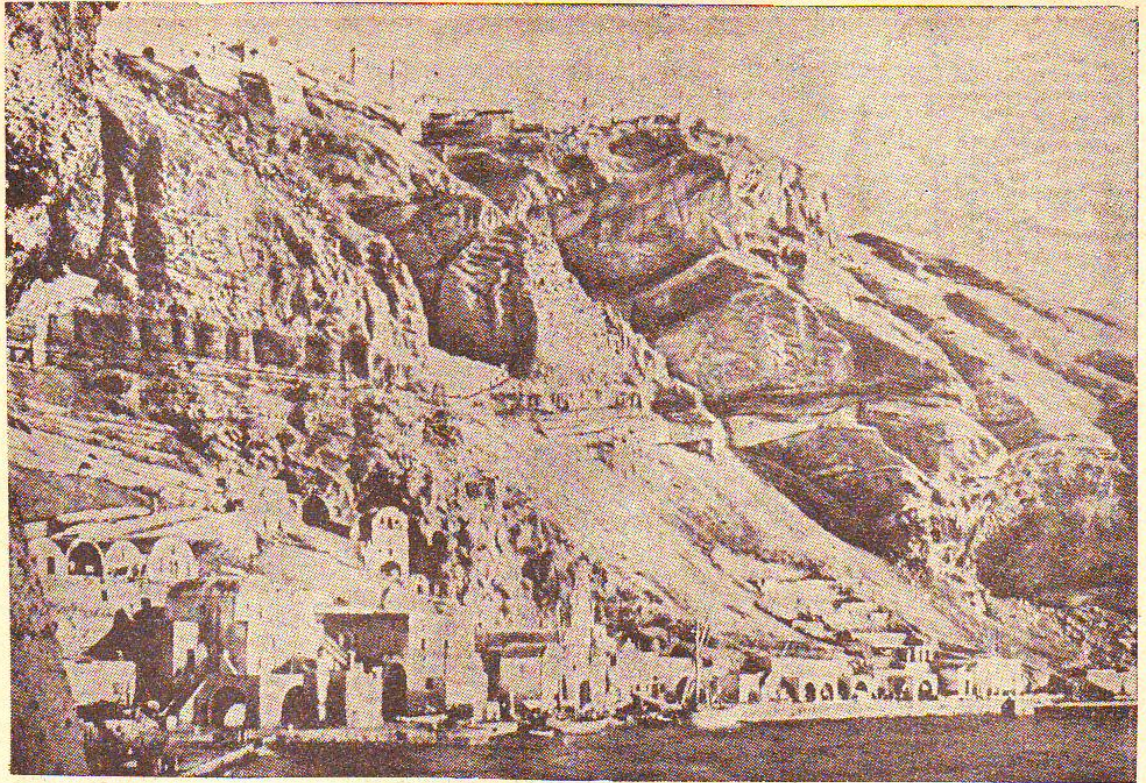
"Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται φανερόν ὅτι ὁ Πλωτῖνος δὲν δέχεται τὴν παυθεϊστικὴν θεωρίαν περὶ διαχύσεως τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ. Ἀπορρίπτει ἐπίσης καὶ τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ Θεὸς δημιουργεῖ τὸν κόσμον διὰ βουλητικῆς ἐνεργείας. "Η ἱεραρχία τῶν ὄντων παράγεται διὰ τῆς ἀκτινοβολίας ἐκάστης ἐκ τῶν ἀρχῶν, χωρὶς νὰ ἐπέλθῃ οὐδέμια μεταβολὴ καὶ χωρὶς νὰ σημειωθῇ κίνησις μέσα εἰς τὴν ἀκτινοβολούσαν ἀρχὴν «μένοντος αἰεὶ τοῦ προτέρου ἐν τῇ οικείᾳ ἔδρᾳ». Συμβαίνει ἐν εἰδος «περιλάμψεως», «ἐλλάμψεως» καὶ ἀπορροῆς. Καὶ αὐτὴ ἡ ὕλη γεννᾶται ἐκ τῆς ἀκτινοβολίας τῆς ψυχῆς. "Οπως εἰς τὰ πέρατα ἐνὸς φωτιζομένου χώρου δημιουργεῖται ἡ σκιά, τοιουτοτρόπως καὶ εἰς τὰ ἔσχατα ὄρια τῆς ἀκτινοβολίας τῆς ψυχῆς γεννᾶται ἡ σκοτεινὴ ὕλη. Ἀποτελεῖ ἡ ὕλη τὴν τελευταίαν βαθμίδα τῶν ἀπορροῶν, τὸ σκότος τὸ φωτιζόμενον ἀπὸ τὰς ἐσχάτας ἀναλαμπὰς αἰ ὁποῖαι ἔχουν τὴν ἀρχικὴν των πηγὴν εἰς τὸ "Ἐν. Εἶναι συγχρόνως καὶ ἡ ὀλοκληρωτικὴ στήρησις τοῦ φωτός, ἀποτελοῦσα τὸ ἀνητηκὸν τὸν πλάσιον, τὴν διαλεκτικὴν πρὸς τοῦτο ἀντίθεσιν. "Η ὀλη ὄντολογικὴ κατασκευὴ παρουσιάζει ἐκδηλον ἐπιστητικὴν τάσιν. Πᾶσα αἰ ὄντολογικαὶ ποικιλία ἀνάγονται ἐν τέλει εἰς τὸ ἐν. Παρομοίαν ἀναγωγικὴν προσπάθειαν συναντῶμεν ἐν τῇ νεωτέρᾳ φιλοσοφίᾳ εἰς τὸν "Εγελον, ἐπὶ τῆς σκέψεως τοῦ ὁποίου ἦσκησεν ἀποφασιστικῶς

Άνω: "Αποψη του φράγματος που ηγήθη εις την είσοδον της βαθείας φάραγγος του Μαραθῶνος και εις τὸ σημείον ὅπου συμβάλλουσιν οἱ χείμαρροι Χάραδρος και Βαρνάβας και ἐσχηματίσθη ἡ τεχνητὴ λίμνη του Μαραθῶνος ἀπὸ τῆν ὅποιαν ὑδρεύονται αἱ Ἀθῆναι. Κάτω (Ὀκτώβριος 1929): Τὰ ἐγκαίνια τῆς λίμνης του Μαραθῶνος. Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος ὁμιλεῖ ἐξαίρων τὴν σημασίαν του ἐκτελεσθέντος ἔργου. Διακρίνονται μεταξὺ τῶν λοιπῶν παρισταμένων ὁ τότε πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας Παῦλος Κουντουριώτης και πρὸς τὰ δεξιὰ του ἡ κ. Ἐλενα Βενιζέλου.

Θήρα: Δύο φωτογραφίαι της σεισμοπαθοῦς νήσου, ἡ ἀγρία γραφικότης τῆς ὁποίας γεννᾷ τὸ δέος, ἀλλὰ καὶ τὸν θαυμασμόν διὰ τὸ θάρρος τῶν κατοίκων τῆς νᾶ ζοῦν τόσο κοντὰ πρὸς τὸν θάνατον. Ἄνω: Ἀπομικ τῶν Φυρῶν, ποῦ εἶναι κτισμένα ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων τοῦ γιγαντιαίου κρατήρος τοῦ Ἡφαιστείου. Κάτω: Ἐν τμημα τοῦ ὄφιοειδοῦς δρόμου τῆς νήσου ποῦ ἀνεβαίνει με κορδέλλες ἀπὸ τὴν παραλίαν πρὸς τὴν πόλιν καὶ ποῦ αἱ βαθμίδες του εἶναι σκαλισμένα ἐπάνω εἰς τὸν βράχον τῆς λάδας.

